36288

Editör Mustafa Aydın

Sistematik Aile Sosyolojisi

Çizgi

Sistematik Aile Sosyolojisi, aileyi klasik sosyolojinin yaklaşımına uygun olarak kurumsal çerçevede ele alan bir eserdir. Ailenin kurumsal bir çerçevesini çizmekte, tabiri caizse metin bir disiplinin anatomisini vermektedir. Hemen belirtelim ki metin, problematik değildir. Yani özel bir çağın, belli bir toplumun ailesinden veya bunların özel sorunlarından söz etmemektedir. Belli aile yapılarından örneklendirmelerde bulunsa bile aileyi fiili bir durum olarak almamakta, aile adını taşıyan yapıların durumunu anlamayı sağlayan bir rehber özelliği taşımaktadır.

Kitap öncelikle akademik dünyaya hitap ediyorsa da, dilindeki sadelik ve konuları ele alış biçimi ile aile ile ilgilenen hemen herkese hitap eden bir kaynak niteliğindedir. Bu eser, bir başka ifadeyle **"aileyi okuma kılavuzu"**dur. Toplumumuzun geniş bir kesiminin değişik kaygılar ve duyarlılıklar içinde aileyle özel olarak ilgilendiği bir dönemde aile okumalarına bir katkısı olacağı düşünülmektedir.

Ereğli Halk Kütüphanesi
1220000036288

www.cizgikitabevi.com

Yazarlar

Mustafa AYDIN, (Prof. Dr.), Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Özgür SARI, (Doç. Dr.), Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Ferhat TEKİN, (Yrd. Doç. Dr.), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Mehmet BİREKUL, (Yrd. Doç. Dr.), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Ahmet KOYUNCU, (Yrd. Doç. Dr.), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Emrah BAŞARAN, (Öğr. Gör.), Çankırı Karatekin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Faruk KARAARSLAN, (Öğr. Gör.), Erciyes Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

İbrahim NACAK, (Öğr. Gör.), Erciyes Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Özlem ALTUNSU SÖNMEZ, (Arş. Gör. Dr.), Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Ahmet Ayhan KOYUNCU, (Arş. Gör.), Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Gamze AKSAN, (Arş. Gör.), Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

İslam CAN, (Arş. Gör.), Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Ahmet GÖKÇEN, (Arş. Gör.), Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Ejder ULUTAŞ, (Arş. Gör.), Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Ahmet ÖZPINAR, (Arş. Gör.), Çankırı Karatekin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Çizgi Kitabevi Yayınları: 464
Bilim Toplum Siyaset
*
Genel Yayın Yönetmeni
Mahmut Arlı
*
©Çizgi Kitabevi
Aralık 2013
*
ISBN: 978-605-5022-26-6
Yayıncı Sertifika No:17536
*
KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data(CIP) -
Editör: Mustafa AYDIN
Sistematik Aile Sosyolojisi
*
ANAHTAR KAVRAMLAR
- Key Concepts -
Aile, Sosyoloji, Aile Sosyolojisi, Toplumsal Kurum, Aile Araştırmaları
Family, Sociology, Sociology of Family, Social Institution, Family Studies
*
Baskıya Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66
Baskı: Sebat Ofset
Matbaacılar Sitesi Yayın Cd. No: 2 / Konya
0332 342 01 53
Cilt: Göksu Cilt Evi - Tel: 0332 342 02 07
*
ÇİZGİ KİTABEVİ
Sahibiata Mah. Mimar Muzaffer Caddesi
Helvacıoğlu Apt. No:41/1 – Meram / Konya
Tel: 0332 353 62 65 – 353 62 66
Faks: 0332 353 10 22
www.cizgikitabevi.com

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ: SİSTEMATİK AİLE SOSYOLOJİSİ - *Mustafa AYDIN* 9

I. AİLE KURUMU VE AİLENİN TANIMI - *Özgür SARI* 17
1- Genel Olarak Aile Kurumu ve İlgili Temel Kavramlar. 17
2- Aile Ve Sosyoloji. 21
3- Aileyi Açıklayıcı Yaklaşımlar ve Başlıca Aile Biçimleri. 23
4- Ailenin Yapısı ve Dönüşümü 25
5- Ailede Evlilik Olgusu. 28
6- "Dar Aile" ya da "Geniş Aile" Sorunu. 33
7- Bazı Yeni Marjinal Aile Tipleri. 35

II. AİLE ARAŞTIRMALARI METODOLOJİSİ: YAKLAŞIMLAR VE YÖNTEMLER - *Ahmet Ayhan KOYUNCU* ... 41
1- Aileye İlişkin Teorilerin Tarihsel Gelişimi ve Metodoloji Arayışları . 42
2- Aile Araştırmalarında Başlıca Yaklaşımlar: 44
2.1. Kurumsal Yaklaşım 44
2.2. Yapısal-İşlevselci Yaklaşım 45
2.3. Etkileşimci ve Sembolik Etkileşimci Yaklaşımlar 46
2.4. Durumsal Yaklaşım 49
2.5. Gelişmeci Yaklaşım. 50
3- Aile Araştırmalarında Kullanılan Başlıca Kuramlar 52
3.1. Sistem Kuramı 52
3.2. Alış-Veriş (Mübadele) Kuramı 54
3.3. Güç (Çatışma ve Denge) Kuramı 56
3.4. Feminist Kuram 59
3.5. Ailesel Evreler Kuramı 60
3.6. Rol Kuramı ve Diğer Bazı Güncel Kuramlar 62

III. AİLENİN TARİHSEL GELİŞİMİ: DÜNÜ, BUGÜNÜ VE YARINI - *İslam CAN* 65
1- Ailenin Kökeni Üzerine Yapılan Araştırmalar. 66
2- İlk(s)el Toplumlarda Aile. 72
3- Sanayi Öncesi Dönemlerde Aile. 75
4- Sanayi Toplumlarında Aile 77
5- Sanayi Sonrası Toplumlarda Aile. 84
6- Ailenin Geleceği Üzerine Tartışmalar. 86

IV. AİLE TÜRLERİ VE BAŞLICA AİLE SINIFLANDIRMALARI - *Ahmet GÖKÇEN* 93
1- Oluşum Süreci Bakımından Aile Tipleri 94
2- Dönüşüm Süreci Bakımından Aile Tipleri 95
3- Mirasa Dayalı Aile Tipleri. 96
4- Yerleşim Yerine Dayalı Aile Tipleri. 97
5- Sosyo-Ekonomik Yapı Bakımından Aile Tipleri. 101

6- Yoğunluk ve İşlev Bakımından Aile Tipleri. 105
7- Fonksiyonel Açıdan Aile Tipleri. 106
8- Eş Sayısı Bakımından Aile Tipleri 107
9- Otorite Açısından Aile Tipleri. 108
10- Toplumsal Gelişme Bakımından Aile Tipleri. 110
11- Töreye Dayalı Oluşan Bazı Aile Tipleri. 111
12- Son Dönemde Ortaya Çıkan (Marjinal) Aile Tipleri. 112
13- Hane Halkı Sayısı Bakımından Aile Sınıflamaları. 113

V. AİLENİN YAPISI: BİR SİSTEM OLARAK AİLE
İbrahim NACAK - Faruk KARAARSLAN **121**
1- Sosyolojide Toplumsal Yapı Ve Sistem Kavramı. 122
2- Bir Toplumsal Sistem Olarak Aile. 128
2.1. Ailenin Yapısal Öğeleri: Çevre, Sosyal Aktörler, Statü ve Organizasyon. 128
2.2. Ailenin İşlevsel Öğeleri 133
2.2.1. Ailenin Birincil İşlevleri 133
2.2.2. Ailenin İkincil İşlevleri. 135

VI. AİLENİN İŞLEYİŞİ YA DA GERÇEKLEŞTİRİMİ -
Emrah BAŞARAN **141**
1- Genel Olarak Ailenin Dönüşümü. 142
2- İşleyiş ve Ailenin İşleyiş İlkeleri 145
3- Ailenin İşleyişine İlişkin Sorunlar 148
3.1. Ailenin İletişim Bağlamında İşleyişi 149
3.2. Aile İçindeki Roller ve Sorumluluklar. 151
3.3. Ailede Karar Alma Süreci. 153
3.4. Ailenin İşleyişine Engel Bir Olgu, Aile İçi Şiddet. 154
4. Eşler Arasındaki İlişki ve Ailedeki Gerçekleştirim. 156
5. Ailenin Başarısında Farklı Değişkenlerin Rolü. 158

VII. EVLİLİK VE AYRILMA:
AİLENİN KURULMASI VE SONA ERMESİ - *Gamze AKSAN*..... 169
1- Genel Olarak Evlilik. 170
2- Evlenme Yasakları 177
3- Eş Edinme Yolları 178
4- Eş Sayısına Göre Evlilik. 181
5- Evlilik Türleri. 184
6- Evliliğin Sona Ermesi, Ayrılma ve Boşanma. 188

VIII. AİLEDE ÇOCUK VE EBEVEYNLE İLİŞKİSİ -
Mustafa AYDIN **195**
1- Genel Olarak Aile ve Çocuk. 195
2- Çocuk İle İlgili Kavramlar. 196
3- Ailede Çocuğun İşlevleri. 199
4- Günümüz Ailesinde Çocuk Sayısındaki Düşüş Ve Sebepleri. 202

5- Geleneksel ve Modern Aile Yapılarında Çocuğun Konumu. 206
6- Ebeveyn – Çocuk İlişkileri: 207
6.1.Ebeveyn - Çocuk Arasındaki Normal İlişkiler. 207
6.2.Ebeveyn - Çocuk Arasındaki Sorunlu İlişkiler: Kuşak Çatışması. 210

IX. TARİH, TOPLUM VE KÜLTÜR BAĞLAMINDA AİLE VE KADIN- *İslâm CAN* **215**
1- Genel Olarak Aile ve Kadın. 215
2- Ailenin Tarihsel Gelişim Sürecinde Kadın. 217
3- Batı Aile Yapılarında Kadın. 221
4- Türk Aile Yapısında Kadın 226
4.1. İslâm Öncesi Türk Ailesinde Kadın 227
4.2. İslâm Dönemi Türk Ailesinde Kadın 228
4.3. Modern Dönem Türk Ailesinde Kadın. 231
5- İslâm'da Aile ve Kadın. 236
6- Feminist Yaklaşıma Göre Kadın. 241
7- Toplumsal Cinsiyet ve Kamusal Alanda Kadın. 243

X. AİLEDE AKRABALIK VE SOY - *Ferhat TEKİN* **249**
1- Akrabalık: 249
1.1. Genel Olarak Akrabalık Sistemi 249
1.2. Akrabalığın İşlevleri ve Toplum İçin Önemi. 252
1.3. Geleneksel ve Modern Kültür Ortamlarında Akrabalık. 255
1.4. Akrabalık İlişkilerinin Sürdürülmesi. 258
2 - Soy: 261
2.1. Genel Olarak Soy. 261
2.2. Soy Ve Toplumsal Düzen (Soy Grupları). 264
2.3. Soy İdeolojisi. 266

XI. AİLE - TOPLUM İLİŞKİSİ - *Mehmet BİREKUL* **271**
1- Genel Olarak Aile – Toplum İlişkisi. 271
2- Ailenin Topluma Etkileri 274
2.1. Sosyalleşme Ve Değer Aktarımı 274
2.2. Sosyal Kontrol Ve Koruma. 278
3- Toplumun Aile Üzerine Etkileri. 281
4- Aile – Toplum İlişkisi Bağlamında Bazı Sorunlar. 284
5- Toplumsal Değişim Sürecinde Aile Yapımızdaki Değişme. 285

XII. AİLENİN DİĞER KURUMLARLA İLİŞKİSİ – *Özlem ALTUNSU SÖNMEZ* **293**
1- Genel Olarak Kurum ve Özellikleri. 293
2- Kurumların İşlevleri ve Kurumlar Arası İlişkiler. 296
3- Aile ve Eğitim İlişkisi. 299
4- Aile ve Din İlişkisi. 303
5- Aile ve Siyaset İlişkisi. 306

6- Aile ve Ekonomi İlişkisi. 309
7- Aile ve Boş Zaman Değerlendirme Kurumu İlişkisi. 312

XIII. AİLE VE DİN /İSLAM - *Mustafa AYDIN* **315**
1- Genel Olarak Aile ve Din İlişkisi. 315
2- Aile- Din İlişkisinde Din Tipinin Rolü. 318
3- Aile- Din İlişkisi Bağlamında Bazı Sorunlar. 319
4- Cinsiyet Rolleri ve Din. 321
5- İslâm'da Aile Kurumunun Anlamı ve Genel Yapısı. 324
6- İslâm'da Bazı Ailesel Sorunlar. 328
7- İslâm'da Ailenin Ahlaki ve Tarihi Boyutu. 331

XIV- EKONOMİK ÜNİTE OLARAK AİLE - *Ejder ULUTAŞ* **335**
1- Genel Olarak Aile ve Ekonomi. 335
2- Ailenin Ekonomik İşlevleri. 339
3- Kurumsal Bir İlişki Biçimi Olarak Aile İşletmeleri. 346
4- Aile İşletmelerinin Olumlu ve Olumsuz Yönleri. 348
5- Türkiye'de Aile ve Ekonomi İlişkisi. 350

XV. BİR SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİ OLARAK AİLE - *Ahmet KOYUNCU* **357**
1- Genel Olarak Sosyal Güvenlik. 357
2- Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Aile. 359
3- Farklı Toplumlarda Ailenin Sosyal Güvenlik İşlevleri. 362
4- İslâm'ın Aile Algısında Sosyal Güvenliği Sağlayan Bazı İlkeler. 367
5- Modern Dönemde Sosyal Güvenlik ve Ailenin Konumu. 369
6- Türkiye'de Ailenin Sosyal Güvenlik İşlevi. 373

XVI- TOPLUMUMUZUN AİLE YAPISI
Ejder ULUTAŞ – Ahmet ÖZPINAR **379**
1- Genel Olarak Türk Aile Yapısı. 379
2- Aile Yapımızın Tarihsel Gelişimi: 383
2.1. Eski Türk Toplumlarında Aile Yapısı. 383
2.2. İslâmi Dönemde Türk Aile Yapısı. 386
2.3. Modern Dönemde Türk Aile Yapısı. 391
2.4. Günümüz Türk Aile Yapısı 394

GİRİŞ

Sistematik Aile Sosyolojisi

Sosyoloji, sosyal olguları ele alan bir bilimdir. Sosyal olan ise insan birlikteliğinden doğan bir olgudur. Sosyolojinin en önemli temsilcisi kabul edilen Durkheim'a göre "sosyal olan", insan ile ilgili olmakla birlikte bireyin dışında ve üstünde olan şeydir. Bunun anlamı sosyal denen şey bireyden bağımsız olarak var olan ve onun üstünde baskıda bulunabilen bir olgudur. Aslında bu tanıma göre sosyal olan, gördüğümüz insan birlikteliği değil, bunlar arasında yer alan soyut bir ilişki düzeneği, sosyologların sıklıkla kullandığı ifadeyle bir örüntü ağıdır. Tabii sosyal olan, ilişkili bulunduğu insanlar görünse de kendisi görünmeyen bir dünyadır. Bu görünmeyen dünya kavramlarla tabir caizse elle tutulur ve gözle görülür hale getirilmektedir. İşte sosyoloji böylesi soyut bir alanla ilgilenmektedir.

Bu soyut alana genel olarak sosyologlar sosyal, sosyal, antropologlar ise kültürel adını vermektedirler. Bu alana, bir türlü bitirilemeyen tartışmalara girmeksizin ister sosyal, ister kültürel diyelim, sembolik simgesel bir ifadeye sahiptirler. Belki belli özellikleriyle bazılarına sosyal, bazılarına kültürel ve hatta bazılarına da sosyal/kültürel diyebiliriz. Bir başka deyişle insan hayatında tekrarlana gelen ve belli özellikleriyle tanıdığımız olgusallaşmış bu alanda bazı özellikleriyle birbirinden ayırdığımız alanlar vardır. Mesela bazıları daha belirgin insan birlikteliklerini ifade eder ki bunlara grup yapıları adı verilirken, bazıları değerler, normlar gibi daha soyut olguları anlatmaktadır.

Şüphesiz sosyal antropologlar gibi kısaca kültürel diyebileceğimiz bu soyut ilişkiler ağının en önemlilerinden birisi kurumlardır. Genel olarak kurumlar, toplumlarda yaşanan sorunların çözümlenmesinde belirginleşmiş davranış kalıplarıdır. İnsanlar benzer sorunları yaşarken her seferinde tabir caizse Amerika'yı yeniden keşfetmez, önünde hazır çözüm modelleri bulur ki işte bu hazır davranış kalıplarına kurum adı verilmektedir.

Söylediklerimizi örneklendirmek gerekirse bir evlenme sürecinde, nişanlılık, nikâh, düğün, vb. kurumsallaşmış davranışlardır. Bir toplumda yaşayan insanlar, bunları hazır bulurlar. Bir evlenme süreci yaşarken yerine göre bazılarını atlasalar bile bunları izleyerek bir aile oluştururlar.

Kültürel kurumlar sosyal hayatın en önemli yapı taşlarıdır ve toplumlarda sayısız kurum (veya kurumsallaşmış olgu) vardır. Bu söz konusu kurumsallaşmış olgular ilişki ve benzerliklerinden hareketle belli başlıklar altında toplana gelmiştir. Belki düzinelerle kurumsallaşmayı ifade eden bu yapılara genel olarak temel kurumlar adı verilmektedir. Aile, ekonomi, din, siyaset, eğitim, boş zamanları değerlendirme böylesi temel kurumlardır. Bir başka deyişle bu kurum adları bir kurumlar yelpazesinin şemsiyesi, genel adıdır. Sözgelimi aile, nişanlılık, evlenme, akrabalık, soy, ebeveyn, çocuklar, vb. gibi sayabileceğimiz pek çok alt kurumun ortak adıdır.

Şüphesiz kurumsal açıklamalar bir toplumu analiz için fevkalade önem taşımaktadır. Hatta buradan kurumlar sosyolojisi adını taşıyan alt sosyoloji birimleri doğmuştur. Bu çerçevede mesela ekonomi kurumundan bahseden sosyoloji bilimine Ekonomi Sosyolojisi, din kurumunu inceleyen sosyoloji birimine Din Sosyolojisi adı verilmektedir. Tabi aileden bahseden bilime de Aile Sosyolojisi denmektedir. Aile Sosyolojisi, sosyologların en çok ilgilendiği, üzerinde yoğunlaştıkları bir alandır. Bu durum yalnızca ailenin daha önemli bir kurum olduğundan değil, sosyoloji açısından pür sosyolojik bir konu olmasından kaynaklanmamaktadır. Esasen sosyologlar açısından bir toplum için bütün kurumlar önemlidir. Belki bizim gibi bazı toplumlara göre aile daha bir önemli ve öncelikli olabilir. Vakıa bazı çağlarda ve bazı toplumlarda bazı kurumlar başat bir kurum olarak, diğerleri üzerinde de etkili bir kurum işlevini yerine getire gelmiştir. Dünden bu güne aile pek çok toplumda böylesi kurumlardan birisi olmuştur.

Yine dünden bu güne pek çok bilgi disiplini aile ile ilgilenmiş, bir kısmı uygulamaya yönelik sorunları üzerinde

doğmuştur. Mesela aile dinlerin önemli bir konusu olmuştur, çünkü aile, dinin önemli bir uygulama alanını oluşturmaktadır. Yüksek tipli dinlerdeki vahyin tabir caizse bir özetini oluşturan on emrin en azından üç tanesini aile ile ilgili ilkeler meydana getirmektedir. Yine aile hikmet ve felsefenin en önemli alanlarından birisidir. Bilgelerin ideal toplum tasavvuru ütopik de olsa aile tasavvuru üzerinden gitmiştir. Doğuda Batıda ahlak öğretileri büyük çapta aile ile yakından ilgilidir. Uzak doğu bilgeleri, Antikçağ filozofları, İslâm dünyası düşünürleri aile üzerinde çok durmuşlar, bu konuda pek çok şey söylemişlerdir. İslâm kültüründe 13. Yüzyılda aileyi bir sözleşme olarak tanımlayan Nasırüddin Tusi, 14. Yüzyılda İbn Haldun, 15. Yüzyılda Ahlâk-ı Alaiye yazarı Kınalizade Ali Efendi bu noktada ilk akla gelen düşünürlerdir. Aile Batıda da Sosyolojinin en önemli konusu olmuş ve hatta Le Play gibi sırf aileyi konu alan sosyolojik oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bizde Z. Gökalp ile başlayan Batı formundaki sosyolojinin de öncelikli konusudur ve bu konumu devam etmektedir. Buna bir de sosyal politikalar eklenmiştir.

Bu çerçevede toplumumuz dünden bu güne aileye çok önem vermiş, zamanla diğer kurumlar üzerinde bir başat kurum görevi yapa gelmiştir. Mesela bizde siyasi olguların bile ailesel kavramlarla anlatılması bunun en tipik göstergelerinden birisidir. Bu bağlamda sözgelimi en belirgin bir ikincil ilişki alanı olan devlet; devlet ana, devlet baba olarak nitelene gelmiştir. Yine güncel sosyal hayatta ilişkilerimizde diğer insanları ailesel kavramlarla nitelendiririz. Hiçbir kan bağımız bulunmayan bu insanlar, yaş ve cinsiyet durumuna göre abi, abla, dayı, amca, teyze, nine, büyük babadır.

Gerçekten de sosyologlar için aile önceliklidir, çünkü aile tabir caizse pür sosyolojik bir konudur. Diğer kurumları en azından toplumla ilişkiye getirilmeden yalın biçimleriyle ele alan disiplinler vardır. Bu çerçevede siyaset ile siyasal bilimler, din ile ilahiyat bilimleri, iktisatla iktisat bilimleri özel olarak ilgilenmektedirler. Hatta aynı bilimlerin kurumun toplumla ilişkilerinden doğan bir tür kurumlar sosyolojileri de vardır. Ekonomi sosyolojisi, siyaset sosyolojisi ve benzeri kurumlar

sosyolojisi örneklerinde olduğu gibi. Buna karşılık ayrı bir aile bilimleri yoktur. Onun salt bilimsellik açısından bu pür sosyolojik olmasının nedeni de budur. Aile Sosyolojisi aile ile ilgili bir özel alanın toplumla kesişmesinden doğmuş bir alt bilim değildir.

Yukarıda da belirtildiği üzere şüphesiz aile ile ilgilenen farklı disiplinler vardır. Bu disiplinler genel olarak aileyi o disiplinin özel bakışı veya aile uygulamaları açısından ele almaktadırlar. Sözgelimi aile okulları ve aile politikaları böylesi bir amaç taşır. Ortaya konanlarda pratikte önemli şeylerse de konuyla ilgili soyut olgusal bilimsel açıklamalar değil, uygulamaya yönelik plan ve projelerdir. Sözgelimi özellikle yönetim tarafından düzenlenen aile politikaları, ailede mutluluk ve gerçekleştirimi artırmak üzere devreye sokulan psikolojik destek bu çerçevede yer alan ailesel açıklamalardır. Şüphesiz burada anlatılmak istenen bunların önemsiz olduğu değildir, bilakis alandaki problemlerin çözümü biraz da buna bağlıdır. Burada altı çizilmek istenen şey, sosyoloji çerçevesinde yer alan aile sosyolojisinin problematik değil, bir bilim olarak bazı öngörülerde bulunsa bile mevcudu analize öncelik verdiğidir.

Bu gelinen noktada belirtmeliyiz ki aile ile ilgili çok geniş bir literatür vardır. Bir açıdan bakıldığında belki aile en zengin literatüre sahip bir kurumsal alandır. 1990'lı yıllarda Başbakanlık Aile Araştırma kurumunun hazırladığı "Aile Araştırmaları Bibliyografyası"nda ailenin farklı sorunlarını ele alan 1600 üzerinde kitap ve makale belirlenmiştir. Şüphesiz bunun daha fazlası vardır. Ne var ki bu zengin yayın içerisinde temel aile okumaları için rehber olarak nitelendirebileceğimiz yeterli sistematik bir aile sosyolojilerine sahip bulunmamaktayız. Bunların Türkçedeki sayıları bir elin beş parmağını geçmeyecek kadar azdır. İşin ilginç tarafı, ülkemizde en az yüz üniversitede sosyoloji bölümü bulunmakta, her sosyoloji bölümünde de Aile Sosyolojisi zorunlu bir ders olarak verilmektedir. Şüphesiz bu bölümlerimizde aile ile ilgili önemli çalışmalar yapılmaktadır. Ama demek ki disipliner çalışmalara yeterince önem verilmemektedir.

Elinizdeki metin, aileyi klasik sosyolojinin yaklaşımına uygun olarak kurumsal çerçevede ele alan bir Sistematik Aile Sosyolojisidir. Ailenin kurumsal bir çerçevesini çizmekte tabir caizse metin bir disiplinin anatomisini vermektedir. Hemen belirtelim ki metin, problematik değildir. Yani özel bir çağın, belli bir toplumun ailesinden veya bunların özel sorunlarından söz etmemektedir. Belli aile yapılarından örneklendirmelerde bulunsa bile aileyi fiili bir durum olarak almamakta, aile adını taşıyan yapıların durumunu anlamayı sağlayan bir rehber niteliği taşımaktadır.

Burada özel bir durumdan söz edip eserin adında kullandığımız "sistematik" nitelemesinden de kısaca söz etmemiz gerekiyor. Bilindiği üzere sistem (veya sistematik), genelde farklı parçalardan meydana gelmiş uyumlu, anlamlı bütünlükleri ifade eder. Bir bilimsel eser için sistematik, belli bir eksende belli bir kurguyu anlatır. Biz burada aile sosyolojisi ile ilgili her hangi bir metin değil, belli bir plana göre oluşturulmuş sistematik bir metin sunmaya çalıştık.

Sistematik bakımından konuların oluşturulmasında izlediğimiz yol şöyle özetlenebilir. Bilindiği üzere aile ile ilgili pek çok konu vardır. Eğer bunların içerisinden bir kurum olarak aileyi tanıtacağına kani olduğumuz, bir kitap çerçevesi içinde ele alınabilecek bir düzine kadar konu belirlemek gerekirse bunlar hangi konular olabilir sorusuna sağlıklı bir cevap bulabilmek gerekir. Bu çerçevede mesela boşanma bu bir düzine üniteden birisi "evlilik" ana başlığı altında "evliliğin sona ermesi" gibi bir alt başlık olabilir. Bir başka deyişle ailesel konuları boşanma düzeyinde ele alacak kapsamlı bir eserin bir düzine değil düzinelerle konu içermesi gerekir. Şüphesiz bu boşanma konusunun önemsizliği ile ilgili değil, konuların orantısıyla ilgili bir sorundur.

Bu açıdan baktığımızda bir sistematik aile sosyolojisinin konuları, gerekçeleriyle birlikte şöyle sıralanabilir:

Bir kere aile kurumunun ne olduğu tanıtılıp, ilk elde evlilik, akrabalık, soy gibi kavramlar tanıtılmalı, buradan hareketle de

ailenin bir tanımı verilmelidir ki burada da böyle yapılmıştır. İkinci olarak ailenin içeriğine dalmadan önce aile araştırmalarında kullanılan metodoloji üzerinde durulmuş, bu konudaki yaklaşım ve yöntemler tanıtılmaya çalışılmıştır. Hemen bunu izleyen önemli bir konu ailenin nereden gelip neye doğru gittiği, yani tarihsel gelişimidir. Şüphesiz bu bir kurum üzerinde yapılan sistematik çalışmanın önemli bir konusudur. Sıralamada dördüncü konu içeriğe girmeden, hemen her türlü aile çalışmasında karşımıza çıkan aile tipleri ve sınıflamalarıdır.

Ailenin çevresinde seyreden bu konulardan sonra içeriğe girmek ve yapısını analiz etmek gerekiyordu. Bu çerçevede aile bir sistem olarak ele alındı onun yapısal, işlevsel ve işleyişsel öğeleri üzerinde duruldu. Bu arada eşler arasındaki etkileşimden hareketle ailedeki gerçekleştirime değinildi. Ailenin içeriksel sorunlarından birisi ve hatta kültür antropologlarının zaman zaman aile yerine kullandıkları evlilik önemli bir sorun olarak ele alındı, bu çerçevede evlilik yasakları, evlilik türleri, başlangıç, gelişme ve bitiş sorunları açıklandı.

Artık bu aşamada yapısal analizde kısaca işaret edilen ama özerinde durulmamış olan ailenin üyelerine geçilmiştir. Ebeveyn ve çocuklar bu öğelerin başında gelmektedir. İç etkileşim işlenirken eşler olarak ebeveynler üzerinde kısmen de olsa durulduğu için bu aşamada ailenin varlık sebeplerinden birisi olan çocuk ele alınmış, ebeveynleriyle ilişkilerine değinilmiştir. Bunu ailesel sorunlar tartışılırken sıkça üzerinde durulan kadın sorunu izlemiş, sorun aile bağlamında tartışılmıştır.

Ailenin içeriği böylece genel olarak tarandıktan sonra bağlantılı bulunduğu sorunlara geçilmiştir ki bunların başında akrabalık ve soy gelmektedir. İçeriksel bir sorun olarak gözüken ve aile olgusuyla sıkı bir ilişkisi bulunan akrabalık ve soy, kurumun toplumla bağlantılarını da kuran olgulardır. Buradan ailenin toplumla ilişkisine geçilmiş, aradaki karşılıklı ilişkiler gösterilmeye çalışılmıştır. Bu konu bizi ailenin diğer kurumlarla ilişkisine götürmüştür. Yani konuyu daha da pekiştirmek üzere ailenin diğer kurumlarla ilişkisi üzerinde durulması gerekiyordu

ki bu gerçekleştirilmiş, ailenin hiç olmazsa temel kurumlar olan eğitim, siyaset, din, ekonomi ve boş zamanlar kurumlarıyla ilişkisi gösterilmeye çalışılmıştır.

Ailenin diğer kurumlarla ilişkisi üzerinde genel olarak durulmuş olmakla birlikte onun din ve ekonomi gibi iki temel kurumla ilişkileri daha özel ve ayrıntılı olarak ele alınmayı gerektiriyordu. İlk bakışta sistematiğimize ters gibi göztüken bu durum aslında yerinde bir davranıştır. Ailenin gerek kültür skalasındaki yakınlıkları ve gerekse toplumumuzun dini olan İslâm'la ilişkisi ve ele alınış yoğunluğu bakımından din ve artık günümüzde bir başat kurum haline gelen ekonomi üzerinde özel olarak durmak uygun olacaktı ve öyle de yapıldı.

Son iki konu sistematiğimizi tamamlayıcı nitelikte konulardır. Bunlardan birincisi bir sosyal güvenlik olgusu olarak ailedir. Esasen tarihte olduğu kadar günümüzde de güvenlik sağlayıcı sosyal politikaların önemli bir kısmı aile üzerinden yürütülmektedir. Bu önemli sorun tanıtılmaya çalışılmıştır. Son konu ise aile yapımızla ilgili bir değerlendirmedir. Eser problematik bir çalışma olmamakla birlikte bütün bu açıklamalardan hareketle toplumumuzun aile yapısı üzerinde kısa bir değerlendirmede bulunmamak bir eksiklik olurdu ve öyle de yapıldı, son ünite aile yapımıza ayrıldı.

Bu çerçevede ortaya çıkan 16 ünite, farklı üniversitelerimizin çoğu sosyoloji bölümlerinde hemen hepsi genç akademisyen arkadaşlarımız tarafından kaleme alınmıştır. Burada, titizlik ve özveriyle yapmış oldukları bu çalışmalardan dolayı kendilerine ayrı ayrı teşekkür ediyor, gelecekleri için de başarılarının devamını diliyorum. Titizlikle hazırlayıp bana ulaştırdıkları metinleri bu titizliğe uygun bir çalışma ve duyarlılıkla gözden geçirip, editör sıfatımla bazı küçük düzeltmelerde bulundum. Belirtmeliyim ki bu güzel çabaları değerlendirmek benim için ayrı bir zevk olmuştur. Ayrıca ünite yazmalarının yanında zaman harcayıp yazarlarla iletişimi kuran, sekretarya işlerinin düzenli bir şekilde yürümesini sağlayan İslam Can, Ejder Ulutaş ve Ahmet Gökçen'e bu çabalarından dolayı ayrıca teşekkür ediyorum.

Kitap öncelikle akademik dünyaya hitap ediyorsa da, dilindeki sadelik ve konuları ele alış biçimi ile aile ile ilgilenen herkese faydalı olacağına inanıyorum. Bu eser, tabir caizse bir **"aileyi okuma kılavuzu"** dur. Toplumumuzun geniş bir kesiminin değişik kaygılar ve duyarlılıklar içinde aileyle özel olarak ilgilendiği bir dönemde aile okumalarına bir katkısı olursa bundan hepimiz mutluluk duyacağız.

Editör

Prof. Dr. Mustafa AYDIN

I. AİLE KURUMU VE AİLENİN TANIMI

Özgür SARI*

1. Genel Olarak Aile Kurumu ve İlgili Temel Kavramlar

İnsani ve toplumsal hayat kurumların belli işlevleri yerine getirebilmesine bağlıdır. Antropolog ve sosyologların belirlemelerine göre bunların en temel olanları genel olarak insanın maddi ihtiyaçlarının giderilmesi, aşkın ile bağlantı kurabilme sorunlarını giderebilmesi, birbirleriyle uyum içinde yaşayabilmesi, yani insanın topluluğa uyarlanması, ortak düzenin sağlanması, mevcut vakitlerinin insana özgülüklerde değerlendirilebilmesi ve nihayet soyun sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi olarak sıralanabilir. Sırayla ekonomi, din, eğitim, siyaset, boş zaman değerlendirmesi ve aile gibi belli kurumlardan söz ettiğimiz bellidir. Aile bu temel işlevlerden insan soyunu sürdürme, cinsel hayat başta olmak üzere birincil ilişki ihtiyacını gideren bir kurumdur.

Günlük hayatta aile birbirinden az çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır: Erkek kişinin eşi, eşi ve çocukları, hatta yerine göre tek başına kadın, ebeveynler, aynı inanç ve görüşü paylaşanlar, bir çatı altında yaşayan, bir kazandan yemek yiyenler ve çok yaygın bir ifadeyle anne-baba ve çocuklardan oluşan sosyal birlik, bunlardan bazılarıdır. Şüphesiz bunlardan hiç birisi ailenin tam bir tanımı değildir. Ancak aile ilgili bir fikir vermekte ve özellikle sıcak bir birincil ilişki alanı olduğunu ifade etmektedir.

Türkçede, günlük dilde kullandığımız **aile** kelimesi Arapça kökenlidir ve sözünü ettiğimiz birincil ilişki anlamını öncelemektedir. Esasen Antikçağda ailenin yerine kullanılan Grekçe

---

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, sosyolog-ozgur@gmail.com

oikos kelimesi de *polis* (kent) ve *politikos* (kamusal alan) a karşılık özel alana işaret etmektedir. Ancak bu özel, modern kültürün bireysel bağlamında kullandığı anlamda değil, evsel/ailesel manasındadır. Bu gün Batı dillerinde *family* sözcüğünün türevleriyle kullanılan ailenin yerine bizde, ev/sel, hane, yuva, gibi kavramlar kullanılıyorsa da aile kurumsal, grupsal, içeriksel olarak daha kapsamlı bir kavramdır ve meramımızı anlatmaya daha uygundur. Esasen aile, alanı ifade etmede kullandığımız bir düzineyi aşkın kavramın ortak adı gibidir. Evlilik - ebeveyn ünitesi, evlatlık, soy, akrabalık, bunlardan bazılarıdır.

Bilimsel alanda herhangi bir olgunun Aristotal yani bir temel niteliğiyle yapılan tanımlar yeterli olmamaktadır. Bilindiği üzere bilimsel tanım belli özellikleri sıralayan açıklayıcı bir tanımdır. Aile de bu kuralın dışında değildir. Ancak böylesi bir tanımlama yapabilmek için de tanımlamada kullanabileceğimiz, ailenin çatısı altındaki bazı unsurların ve tali kavramların bilinmesinde yarar vardır. Bunun için de genelde Antropologların kullandığı ve İ Sistemi adını verdikleri aşağıda da yer alan bir matristen yararlanabiliriz.

İki ayrı cinsten, bir erkek ve bir kadının, soyu sürdürmek, birincil ilişkiler içerisinde cinsel ilişkilere de meşruiyet sağlamak üzere hayatlarını birleştirmeye karar vererek bir birlik oluşturmaları bağına **evlilik** denir. Evlilik, insan soyunu sürdürmeyi en önemli ilke kabul ettiği için iki ayrı cins arasında gerçekleşir ve yatay iki çizgi ile gösteriler. Bu iki bağdan birisi cinsel, diğeri kültürel bağdır. Tek başına iki aynı cins arasındaki cinsel ilişki soyu sürdürme işlevini yerine getirmediği için evlilik sayılamaz. İşin bir de kültürel boyutu vardır ki bu toplumlara göre az çok farklılık gösterse de genelde nikâh işlemi (töreni) olarak adlandırılmaktadır. Başlangıçta erkek ve kadın olarak sadece birer cinsiyet rolü taşıyan bu iki kişi, evlilik bağıyla karı ve koca olarak yeni iki rol kazanırlar. Bu aşama ailenin nüvesini, ilk önemli ünitesini oluşturur. Çocukları olmadığında da aile bir evlilik birliği olarak devam eder.

Çocuk/lar dünyaya geldikten sonra aile yeni bir aşamaya girer. Arada bu defa dikey ama yine çift çizgiyle gösterilen bir bağ vardır ki buna aile literatüründe **soy** adı verilir. Bu iki bağdan birisi kan, diğeri kültürel bağdır. Kan bağı çocuğun ana ve babaya nispetini ifade eder. Bu nispet çağlara, toplumlara göre anaya, babaya veya her ikisine birden yapıla gelmiştir. Kültürel bağ ise, toplumun soya ilişkin görüşünü ifade eder. Soy, kabullere göre, ana soyu, baba soyu veya iki yandanlık şekillerinde olabilir. Bu eserde ayrı bir ünitenin konusu olacak olan ve genel olarak da ebeveynlerin çocuklarla, çocukların ebeveynlerle ilgisi ifade eden soy, aile olgusunun ikinci önemli ünitesidir.

Evlatlar kuşağı ailenin üçüncü önemli olgusudur. Çocukların doğumuyla birlikte karı-koca iki yeni rol edinmişler; karı anne, koca baba olmuşlardır. Bunlar aynı zamanda çocuklara nazaran bir **ebeveyn** grubu oluşturmuşlar, çocuklar ise evlat rolünü üstlenmişlerdir. Birden fazla çocuğun doğmasıyla da çocuklar arasında **kardeşlik** adı verilen yeni bir bağ oluşmuştur. Cinsiyetine göre bu kardeşler birbirinin kız ya da erkek kardeşidirler. Aralarındaki bağ sistemde yatay tek çizgi ile gösterilir. Bu tek çizgi, aynı zamanda kan (duruma göre süt) ve kültürel olmak üzere iki bağı temsil eder. Her yeni aşama, aile üyelerine yeni roller ekler. Mesela çocukların çocukları olduğu zaman bunlar anne - baba olurken, yukarıdaki ebeveynler büyük ebeveyn rollerini kazanırlar. Aşağıdaki çocuklar ise bunların torunu rolünü taşırlar. Genel sosyal hayatta olduğu gibi tüm roller bir başkasına göredir. Eşlerin kardeşleri ve bunların çocukları yoksa bunların hiçbir zaman dayı-amca, hala-teyze gibi ailesel rolleri de olmaz.

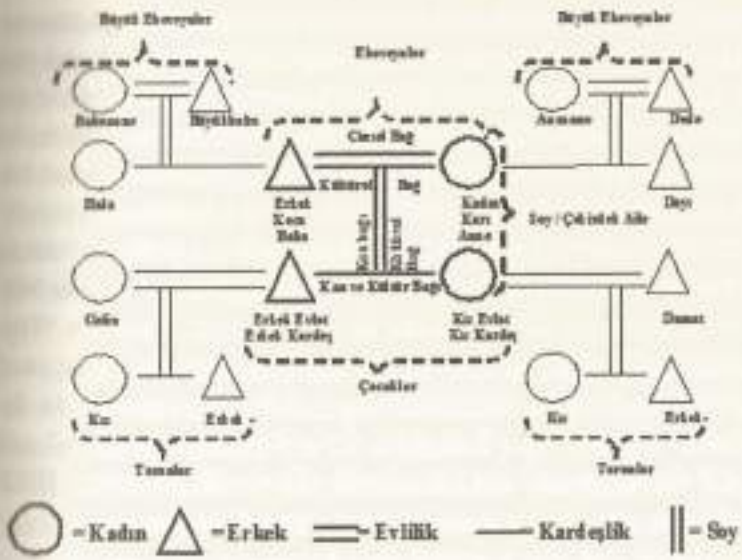
Aile ile ilgili diğer bir önemli olgu ise **akrabalık**tır. Kısaca ailesel yakınlık demek olan akrabalık, soyun dikeyliğine karşılık genelde bir yatay ilişki ağıdır. İ Sistemi üzerinden açıklayıcı bir tanımlama şöyle yapılabilir: Akrabalık, yukarıdan büyük ebeveynler, aşağıdan çocuklar ve torunlar, yanlardan ebeveynlerin kardeşleri ve dünürler aracılığıyla süren ailesel yakınlık olgusudur. Akrabalık zinciri durgun suya atılmış bir taşın meydana getirdiği halkalara benzer. Dışa doru gittikçe belirsizleşir

ve nihayet bir yerde kesilir. Bu genişlik ve yoğunluk bilinci toplumlara göre değişir. Bazı toplumlar daha bir akrabaya düşkün, bazıları ise daha az duyarlı olabilir.

Belirtmeye bile gerek yoktur ki "aile, anne- baba ve çocuklardan oluşan bir insan birlikteliğidir" şeklinde kurulacak bir cümle kabaca bir tanıtımı içerse de ailenin akrabalık ve soy gibi en önemli unsurlarını kapsamamasıyla sebebiyle genel geçer bir tanımı olamaz. Ailenin kapsamlı bir tanımı tek nitelikle yapılabilecek Aristotal bir tanım değil, bu söz konusu ettiğimiz unsurları mümkün olduğunca kapsayacak açıklayıcı bir tanım olmalıdır. Bütün bunlardan sonra aile için şöyle bir tanım önerilebilir: Aile, insan soyunu sürdürmek üzere iki farklı cins arasında kurulan, evlilik bağıyla başlayan, birincil ilişkilere dayanan, bu arada cinsel ilişkilere meşruiyet kazandıran, soy ve akrabalık düzeyleriyle toplumsal bir boyut taşıyan, soyut bir ilişkiler ağı olması itibariyle kültürel bir kurum; ama nesnel insanlardan oluşması itibariyle fiili bir gruptur.

Kültür Antropologları ailenin temel olgu ve kavramlarını açıklamak üzere şeklen benzerliğinden dolayı İ sistemi adını verdikleri bir şema kullandıklarını söylemiştik ki yukarıdaki açıklamalar bu sistem üzerinden yapılmıştı. Ailesel olgu ve kavramları bir hayli açıklayıcı olan sistem aşağıda sadeleştirilmiş haliyle verilmiştir.

İ Sistemi

Kalın çizgili İ sistemi: Ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek aileyi ve soyun oluşumunu ifade eder.

İnce çizgili İ sistemi: Yukarıda ebeveynler, aşağıda torunlar, yanlarda eşlerin kardeşleri ve bunların hepsinin yakınlarının oluşturduğu İ'ler halkası ise Akrabalığı anlatır.

Bu genel açıklama ve tanımlamadan sonra söylenenleri bütünsel bir süreç içerisinde gösterebilmek için aileyi değişik olgu ve sorunlarıyla gözden geçirmekte yarar vardır. Yani ailenin genel bir çerçevesini çizmek, onu bir kurum olarak anlamak ve bir bütünlük içerisinde görebilmek açısından önem taşımaktadır. Esasen her olgunun ayrıntısı doğal olarak diğer ünitelerde ayrı ayrı ele alınmaktadır.

2. Aile ve Sosyoloji

Aile sosyolojisinin, sosyolojinin en temel alt dallarından biri olmasının ve aile konusunun sosyolojinin diğer alt dalları ve diğer sosyal bilim dalları tarafından da çok çalışılmasının pek

çok sebebi bulunmaktadır. Bu sebeplerin başında ailenin toplumun adeta bir minyatürü olması ve ailenin pek çok sosyal bilimci tarafından toplumun en temel yapı taşı olarak görülmesidir. Batı bilim dünyasında aileye ilişkin ilk sistematik çalışma Fransız sosyolog Le Play'in "Les Ouvriers Européens" (Avrupa İşçileri – 1855) adlı yapıtıdır. Eserinde Avrupalı işçi ailelerini inceleyen Le Play, mirasın ebeveynlerden çocuklara ne şekilde aktarıldığını inceleyerek bir çeşitleme yapma yoluna gitmiştir. Türkiye'de ise aileye ilişkin çalışmaları, sosyoloji biliminin Türkiye'de kurucuları arasında sayılabilecek isimler olan Mübeccel Kıray ve İbrahim Yasa'da görmekteyiz. Yasa'nın "Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları" adlı eseri (1970) ile Kıray'ın Ereğli'deki işçi ailelerinin yapısına da değindiği "Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası" adlı eseri (1984) önemli yer tutmaktadır (Kızılçelik ve Erjem, 1992: 6-8).

İnsan türünün üretildiği ve neslinin devamının sağlandığı aile yapısı içerisinde, insanların ilk sosyalleşmelerinin yapıldığı, toplumun kültürel öğelerinin ilk olarak üretildiği, insan ilişkilerinin ilk olarak düzenlendiği, cinselliğin düzenlendiği, ilk ekonomik ünite olarak üretim ilişkilerinin düzenlendiği, toplumsal rollerin ve statülerin temellerinin atıldığı süreçler de yaşanmaktadır. Annelik, babalık, çocukluk, akrabalık, vatandaşlık gibi pek çok rolün de temeli ailede atılmaktadır (Sezal, 2003: 144). Bu çok yönlü yapısıyla aile toplum için her bakımdan temel teşkil etmektedir. Bu durum neticesinde ailenin biyolojik, hukuksal, ekonomik, psikolojik, antropolojik, kültürel, sosyolojik, pek çok yönüyle farklı disiplinler tarafından fazlasıyla incelenen bir kurumdur. Bu kadar farklı disiplin tarafından uzunca yıllar incelenmesine rağmen aile üzerine ortak ve genel geçer bir tanım oluşturmak hala zordur.

Ailenin bu çok yönlü süreçleri barındıran yapısından yola çıkarak ailenin işlevleri konusunda bilim adamları daha ortak bir kanıda buluşmaktadırlar. Neslin devamını sağlayan ve çocuk yetiştiren aile, insanlık için en temel biyolojik bir işlevi yerine getirmektedir. Cinselliğin meşru bir kurum çatısı altında gerçek-

leştirildiği ve düzenlendiği bir yapı olarak aile bir başka biyolojik işlev daha yerine getirmiş olur. Yaşlanma sonucu, eğer yaşlanmayı biyolojik bir evre olarak el alırsak, aile yaşlanan bireyler için de bir güvenlik şemsiyesi ve korunaklı bir alan sağlamaktadır. İnsan hayatının biyolojik olan her evresinde aile en temel yapı taşını oluşturmaktadır. Yeni doğan bireylere ilk eğitsel bilgilerin verildiği ve içinde yaşanılan toplumun kültürünün öğretildiği, bireyin içinde bulunduğu toplumsal konumuna ve statüsüne ilişkin rollerinin benimsetildiği yer olan aile, aynı zamanda en temel eğitim ve kültür kurumu olarak işlev görmektedir.

İster tarım toplumunda, aile içi üretim yapan çiftçi aileler olsun, ister sanayi ya da hizmet sektöründe çalışan kentli aileler olsun, aile her dönem için ilk ekonomik yapı olmuştur. Üretim sürecine katılmada ve bireylerin ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasında aile bir bütün olarak ekonomik ünite olarak ele alınır. Haneye giren ekonomik gelirin tüm üyeler için ihtiyaçlarının karşılandığını ve güvence oluşturduğunu düşünecek olursak ailenin iktisadi bir unsur olarak da toplumsal ekonomiden önce gelen bir yapı taşı olduğunu kolayca anlayabiliriz (Stark, 1985: 286-287).

3. Aileyi Açıklayıcı Yaklaşımlar ve Başlıca Aile Biçimleri

Sosyal bilimlerde aileyi tanımlama noktasında iki tür yaklaşım göze çarpmaktadırlar. Bunlardan ilki aileyi sosyal bir kurum olarak gören ve işlevleri üzerinden aile tanımlamasına giden bakış açısıdır. Bu bakış açısına göre, sosyal bir kurum olarak aile, cinselliğin kontrol altına alınması, neslin devamı, çocukların yetiştirilmesi, önceden tanımlanmış olan statülerin ve kültürün öğretilmesi ve duygusal yönden güven ortamı sağlamak gibi pek çok işlev yerine getirmektedir. Toplumu oluşturan en küçük yapı taşı olarak tanımlanan bu bakış açısında aile, işlevlerini yerine getirdiği ölçüde devamlılığını sağlayabilmektedir. Modernite ve sanayileşme ile birlikte ailenin işlevlerinde-

ki dönüşümler neticesinde ailenin da yapısı değişmektedir. İşlevlerine ihtiyaç duyulmadığı anda aile yapısı bozulmakta ya da parçalanmaktadır (Johnson, 2000: 118). İkinci bakış açısı ise daha biyolojik temelli yaklaşan ve antropolojik bir tasvirde bulunan yaklaşımdır. Buna göre aile, biyolojik ihtiyaçtan doğmuş ve bir araya gelerek üreyen çiftlerin oluşturduğu, kan bağı gibi yakınlık dereceleri ile tarihsel süreçlerde oluşturulmuş ve zaman zaman değişik formlar alan antropolojik bir birliktir (Jary ve Jary, 2000: 206).

Aileye ilişkin çalışmalar, ailenin toplumdan topluma ve zamandan zamana farklı özellikler göstermesi sebebiyle, gruplandırılması gerektiğini düşünmüştür. İlk önemli gruplandırma ise geniş aile ve çekirdek aile ayrımı olmuştur (Sezal, 2003: 138-139). Ana, baba ve oğulları ile birlikte, oğulların eşleri ve çocuklarının bir arada olmasından meydana gelen **geniş aileler**, kabile hayatı yaşayan ilkel çağlardaki klan tipinden farklı olarak kan bağından kaynaklı biraradalık ile beraber geniş toprağa sahiplik üzerinden tanımlanmaktadır. Geniş arazinin parçalanmasının engellenmesi sağlanmış ve tek elden gelen gelirler ile tüm bir geniş aile geçinmektedir.

Türkiye kırsalında yaygın olan bu aile tipinin, modernleşme ve sanayileşme ile beraber kentlere yerleşen ailelerde **çekirdek aile** şekline dönüştüğü belirtilmektedir. Fakat dönüşüm esnasında anne, baba ve çocuklardan oluşan ve daha küçük olan bu çekirdek ailenin, içinden çıktığı ve köklerinin bulunduğu geniş aile ile ilişkilerinin hala devam ettiği Türkiye'de yaygın bir gerçekliktir. Yaz aylarında köylerine giden veya büyükanne ve büyük baba desteği ile torunlara bakıldığı, hatta ekonomik yardım alındığı geniş aile bağlarının esnek de olsa devam ettiği görülmüştür. Geçiş dönemi çekirdek aile yapısı Türkiye'de halen yaygın olan bir durumdur (Toğrul, 1990: 24-25). Fakat burada göz ardı edilmemesi gereken bir nokta vardır. Batı merkezci ve modernist yaklaşıma göre kırsaldan kentsele bir dönüşüm yaşandıkça ve tarım toplumunun yerini sanayi toplumu aldıkça geniş aileden çekirdek aileye bir doğal geçişin olacağı düşüncesinin bazen yanıldığını bilmek gerekir. Kentleşme ve

sanayileşmeye bağlı davranışsal bir evrimmiş gibi ailenin geniş-ten çekirdeğe dönüşeceği savı, kırsalda ve tarım sektöründe tarım işçisi olarak çalışan ve topraksız köylülerin yaygın olarak çekirdek aile kurmaları ile çürümektedir.

Türkiye kırsalında sanayileşmenin ve modernitenin uğramadığı kırsalda toprak sahipliği ve mülkiyeti bulunmayan ailelerin, başlarının topraklarında ırgatlık yapanların çoğunluğunun çekirdek aile olması gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bunun yanı sıra geçimlik üretim yapan ve küçük bir toprak parçasına sahip olan köylü ailelerin önemli bir kısmı da çekirdek ailedir. Bu durumda geniş ailenin, modernizm ya da sanayileşmeden ziyade mülkiyetle olan ilişkisi sorgulanmalıdır. Geniş aile gerçekliğinin geniş topraklara sahip olan mülkiyetin gerektirdiği bir gerçeklik olduğu anlaşılmalıdır. Geniş toprakların idaresi ve parçalanmasının önüne geçilmesi, geniş aile tipi örgütlenme biçimiyle mümkün olabilir.

4. Ailenin Yapısı ve Dönüşümü

Aile yapısı yaşadığı her türlü değişime rağmen toplumlar için temel yapı taşı olmayı sürdürmekte ve aileye ilişkin kültürel normlar ve değerler üretilmeye devam etmektedir. Aile aynı zamanda bir yaşam tarzını ifade etmektedir ve bu yaşam tarzına ilişkin pratikler yer almaktadır (Kaya, 2002: 138). Buna karşın ailede değişim ve dönüşüm günümüzde de devam etmektedir. Parçalanmış aile ya da tek ebeveynli aile tipleri ile daha sık karşılaşmaktayız ve aile yapısı içinde üyeler arası bağların da zayıfladığı tartışılmaktadır. Ailenin yaşadığı bu dönüşüme yol açan iki önemli süreç yer almaktadır: Bunlardan ilki, çeşitlenen toplumsal kurumlar ve gruplar sayesinde ailenin kimi işlevlerinin bu yeni kurumlar tarafından sağlanır hale gelmesidir. Aile içi emeğin yerini, bireyler çeşitlenen hizmetler sektörü sayesinde piyasadan temin edebilmekte, ailenin sunduğu sosyal güvenliği çeşitli şirket ve kurumlar sağlamaktadır.

İkinci önemli süreç ise değerlerde yaşanan dönüşümlerdir. Aileyi bir değerler bütünü ve hayat tarzı olarak ele almanın

önemi burada yatmaktadır. Değerlerdeki dönüşüm aileyi de dönüştürmektedir. Buna en büyük örnek ise, cinselliğin evlilik şartı olmaksızın yaşanabileceğine dair gelişen değer sistemi ve bireyciliğin getirdiği aşırı özgürlük düşkünlüğü ve toplumsal denetimden uzak yaşama arzusu sebebiyle aile kurmaya gerek duyulmamasıdır (Kaya, 2002: 139). Yukarıda sıralanan bu sebeplerle ailede yaşanan dönüşüm neticesine aile yapıları içerisinde, "tek ebeveynli aile", "parçalanmış aile" gibi yeni tipler ortaya çıkmıştır.

Aileye ilişkin bir diğer ayrım ise "patrilineer" ve "matrilineer" aile çeşitlemesidir. Soyun anneden geldiğine inanılan aile yapısı **matrilineer** (ana soy), babadan geldiğine inanılan aile tipi ise **partilineer** (baba soy) aile olarak adlandırılmaktadır. Dünyanın çeşitli yerlerinde soyun anneden geçtiğine inanılan aile tipinin egemen olduğu toplumlar yer almaktadır. Bilhassa da antropologlar ve etnologlar tarafından yapılan araştırmalarda ana soyunun Afrika, Güney Amerika ve Okyanusya kabilelerinde görüldüğünü; hatta Çin'in güneyinde Na kabilesinde kocasız ve babasız ailelerin olduğu tespit edilmiştir. Baba yalnızca aile kurmak ve üremek amaçlı bir aygıt olarak görülmekte ve işlevini yerine getirdikten sonra aileden çıkmaktadır (Mendras, 2009: 180). Fakat dünya genelinde yaygınlık baba soy ailelerdedir. Fakat ana soy ve baba soy aile çeşitlemesi ataerkil ve anaerkil aile tiplemesinden farklıdır. Anaerkil ve ataerkil aile çeşitlemesinde ana etken, aile içi otoritenin sahipliğidir. Aile içi otoritenin sahibi anne ise anaerkil, baba ise ataerkil aile türü ortaya çıkmaktadır. Dünya genelinde yaygın olan ise ataerkil aile tipidir (Mendras, 2009: 181).

Aile tiplerini **anaerkil** ya da **ataerkil** şeklinde ayırmada diğer bir etken ise *aile içi işbölümü* ve eşlerin rolleridir. Eşlerin rollerine göre aileleri gruplandırmada Mendras çalışmasında üç ayrı tip ortaya koymaktadır. Bölünmüş ve tümleyici rollerin olduğu aile tipinde, kadın ve erkek ayrı rollere fakat birbirini tamamlayan rollere sahiptir. Ev içi işlerde, çocukların bakımı, yemek yapma, temizlik gibi işlerden kadın, ev dışı işlerde, para kazanma ve aileyi dış etkenlere karşı koruma ve karar alma

işlerde ise baba görevlidir. Bu aile tipi bazı sosyal bilimcilerce "geleneksel aile" olarak adlandırılmaktadır. "Demokratik aile" ya da "modern aile" olarak da adlandırılan ikinci tip ailede ise bölünmemiş roller hâkimdir. Eviçi ve evdışı tüm roller hem kadın hem de erkek tarafından beraber yapılmaktadır. Mendras'ın belirlediği üçüncü tipte ise bağımsız roller bulunmaktadır. Çiftler arası bağların zayıf olduğu bu aile tipinde, eşler birbirinden bağımsız hareket etmektedir (Mendras, 2009: 197). Bağımsız rollerin hâkim olduğu aile tipi, bireyciliğin egemen olmaya ve aile kurumunun içine nüfuz etmeye başlayan, çözülmekte olan aile tipidir ve büyük kentlerde yaygınlaşan bir durumdur.

Aile içi roller konusunda, bilhassa da kadının rolleri konusunda, feminist yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Kadının geleneksel aile yapısı içindeki ev içi rollerini yoğun bir şekilde eleştiren feminist yaklaşım, modernleşme ile birlikte kadının sosyal ve ekonomik hayatta daha fazla yer almasıyla ev içi işlerde erkek ile daha adil bir paylaşıma gideceğini ummuştur. Fakat bu paylaşım tam anlamıyla gerçekleşmemiş ve kadının yükü artmıştır. Neticesinde kadın aile ile kariyer arasında seçim yapma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır (Chodorow, 1978 ve Rogers, 1980). Ataerkil yapının tüm toplumlarda güçlü olmasının geleneksellikle ilişkisi olduğu noktası da kuşkuludur. Zira kapitalistleşme ve sanayileşme ile birlikte aile, gerekli işgücünün üretilmesine ve tüketimde bir ünite olarak işleve sahiptir. Geleneksel ya da tarım toplumlarında bir üretim birimi olan ailenin, kapitalizmde ise emeğin ve tüketimin birimi haline gelmesi ile beraber, kadının ev içi işlevlerinin bu sefer de emeğin yeniden üretimini sağlayan ve aynı zamanda da tüketen olarak "geleneksel" denilen konumunun sürdüğünü görmekteyiz.

Bu tespit karşısında feminizme alternatif olarak aileye ilişkin Marksist perspektif öne çıkmaktadır. Kadının ev içi rollerini geleneksellik ya da modernlikten ziyade üretim ilişkileri çerçevesinde yorumlamak, Marksistlerin çok sık başvurduğu bir açıklama yöntemi olmuştur. Toprağa dayalı üretimde emek

gücü yetiştiren annenin, kapitalizmde de aynı işlevini yerine getirdiğini belirtmektedirler. İşgücüne katılımda bekâr kadınların çoğunlukta olmasının, evlenen ve çocuk sahibi olanların önemli bir kısmının işgücü piyasasından çekilmesinin en önemli sebebi de budur. Geride, işlevsiz gibi görünen ev kadınlarının aslında emeğin yeniden üretilmesinde görev aldıkları noktası Marksist perspektif tarafından sıkça vurgulanmaktadır (Giddens, 2005: 111-119).

5. Ailede Evlilik Olgusu

Aile sosyolojisinde çalışılan önemli olgulardan birisi şüphesiz evliliktir. Evlenme yasakları, eş edinme yolları, eş sayısı, evliliğin sona ermesi gibi değişik sorunları içine alan evlilik, yalnızca sosyolojinin değil, hukuk, antropoloji ve etnoloji gibi farklı disiplinler tarafından da sıkça üzerinde çalışılan bir konudur. Evlilik şekilleri ve adetleri bize o toplumun kültürel dokusu hakkında önemli bilgiler verir. Aile sosyolojisi açısından ise aileyi oluşturmak için evlilik ilk adım sayıldığından bilinmesi gereken bir noktayı teşkil eder.

Evliliğin başlıca işlevlerine bakacak olursak, bireylere ebeveyn olma, üreme ve çocuk yapma hakkı, en meşru şekliyle ancak evlendikten sonra mümkündür. Toplumun genelinin onayladığı, evlilik çatısı altında aile kurma evliliğin en önemli işlevidir. Ayrıca eşlerin birbirileri üzerinde sorumluluk ve hak sahibi olabildiği bir kurumdur. Eşlerin birbirilerinin mal varlıkları ve emekleri üzerinde söz sahibi olmaları, eşlerin mal varlıkları üzerinden ortak söz sahibi olmalarını ve birbirilerine bakma sorumlulukları olduğunu göstermektedir. Ortak çocuk yapma dışında ortak mal varlığı edinme ve kısacası her yönüyle hayatı ortak yaşamaları evlilik sayesinde meşru ve toplumca kabul görülür şekilde olabilmektedir (Kottak, 1997: 298).

Evliliğin ilk önemli konularından birisi eş seçimidir. Eş seçme süreci de bireyin içinde bulunduğu toplumun kültürünü yansıtmaktadır. Eş seçme usulleri ve gelenekleri toplumun kültürü hakkında geniş bilgi sağlamaktadır. Türk toplumunda yay-

gın olan eş seçme türleri üç çeşittir. Geleneksel yapıdaki yörelerde görücü usulü eş seçme türü, aile büyüklerinin ve akrabaların, evlilik çağına geldiğine inandıkları erkek ve kızları birbirlerine münasip görüp evlendirmeleridir. Evlenmeleri için gerekli olan rıza, kızın aile büyüğünden alınmaktadır. Buna karşın geleneksel yapının daha yumuşatılmış hali olan küçük kentlerimizde ve kasabalarımızda yaygın olan ise yumuşatılmış görücü usulüdür. Evlendirilecek olan erkek ile kızlara birbirilerini tanıma ve alışma fırsatı, kontrollü bir şekilde tanınmaktadır. Büyük kentlerde görülen ve çağdaş yaşamın bir gereği olarak da telakki edilen usul ise tanışarak eş seçmedir. Evlenecek bireyler kendi ortamlarında tanışırlar ve evlenmeye karar verirler (Sezal, 2003: 151). Fakat şunu belirtmekte yarar vardır ki; tanışarak evlenecek çiftler bile mutlaka ailelerinin rızalarını alma ve akrabaların bulunduğu bir düğünle bu kararlarını içinde bulundukları topluma meşru gösterme ihtiyacı duymaktadırlar. Bu da aile kurmanın bireysel bir karara bağlı görünmesine rağmen toplumsal bir süreç olduğunun bir kanıtıdır, yani bütün bu olgular sosyal değer ve normlardan bağımsız değildir.

Evlilik türlerini gruplandırmada değişik kriterler bulunmaktadır. Eşin grup içi ya da dışı olması, eşlerin birbirilerine olan akrabalık dereceleri ya da eşlerin sayısı bunlardan bazılarıdır. Bu kriterlere göre yapılan gruplandırmalardan birisi, endogami ve egzogami evlilikleridir.

Aynı klan, aşiret ya da sülale içinden evliliğe **endogami**, dıştan yapılan evliliğe **egzogami** denilmektedir. Grup içi ya da grup dışı evliliği tanımlamadan önce grubu tanımlamakta fayda vardır. Kimlerin aileden sayıldığı çoğunlukla kültürel bir tanımlamadır. Bazı toplumda yalnızca anne tarafından gelen kan bağı, aile sayılabilirken, kimi toplumlarda bu baba tarafından gelen akrabaları kapsamaktadır. Batılı antropologların ailenin sınırlarını çizmede kuzenlerin konumlarına başvurduklarını görmekteyiz. Amca ve teyze çocuklarını paralel kuzen, hala ve dayı çocuklarını ise çapraz kuzen olarak nitelendiren Kottak, çapraz kuzenlerle evliliğin ensest olarak görülmediğini, pararlel kuzenlerle evliliğin ise ensest görüldüğü için, Venezuela'daki

Yanomami kabilesinde olduğu gibi, çoğu kültürde yasaklanmış olduğunu belirtmektedir (Kottak, 1997: 229). İçten evliliğin sınırları toplumlara göre değişmektedir ve tarihte bu değişikliklere ait pek çok örnek bulabilmekteyiz. Örneğin, Mısır Uygarlığı ile Güney Amerika'daki İnka Uygarlığında kraliyet ailelerinin çocukları kız ve erkek kardeşler birbirileri ile evlenmekteydi. Hindistan'daki geleneksel kast sisteminde de evlilik yalnızca aynı kast içindeki bireyler arasında mümkün olmaktaydı. Üst kastta bulunanların ve yönetici zümrenin evlilik bağı ile akrabalık kurması engelleyerek kendi soylarını daha "saf" kılmaya çalıştıkları belirtilmektedir (Kottak, 1997: 303).

Burada geleneklerden ve kültürden ziyade maddi unsurlara da bakmakta fayda vardır. Elde tutulan gücün, iktidarın ve zenginliğin grup içinde kalmasını sağlamak amacıyla dışarıya kapalı olmaya meyilli olan grupların daha çok grup içi evlilikler yaptıklarını unutmamamız gerekir. Türkiye'de de görülen akraba evliliklerinde önemli etkenin, büyük toprak sahibi ailelerde bilhassa, mülkiyetin parçalanmasının önüne geçmek olduğu anlaşılmaktadır. Mülkiyet sahipliği dışında kültürün korunmasının istenmesi de diğer bir etkendir. Bilhassa da etnik ve dini azınlıklarda yaygın olan içten evliliktir. Kültürün ve dinin devamını sağlayabilmek için içten evlilik önem kazanmaktadır. Yahudilerin kendi dinlerinden evliliğe önem vermeleri buna örnektir. Ülkemizde de yaşayan kimi etnik gruplar da içten evlilik ile nüfuslarının azalmasının ve kültürlerinin eriyip yok olmasının önüne geçmeye çalışmaktadır. Kültürel anlamda da evlilik yolu ile geniş aileye yeni katılacak üyenin uyumunun çok çabuk sağlanabilmesi içten evlilik yoluyla kolay olmaktadır. Kültürel benzerlik, çiftler arasında anlaşmanın daha kolay olacağının garantisi gibi görülmekte ve aileler özellikle de kendi çocukları için akraba çocuklarının uygun bir eş olabileceğini düşünebilmektedirler.

İçten evlilikten bahsederken *lavirat* ve *sororat* evliliğe değinmek de gerekir. Erkeğin eşinin genç yaşta ölmesi ve çocukların annesiz kalması sonucu, ölen eşin kız kardeşini alması **sororat** evlilik türüdür. Teyze olan kadının çocuklara anne yarı-

si olarak daha yakından bakabileceği gerçeği, sororat evliliklerin bir sebebidir. Bunun dışında geleneksel toplumlarda gelin için başlık parası ödenmişse ve kısa bir evlilik süreci sonucu gelin gelen kadının ölmesi sonucu yerine ikame edecek şekilde başka bir kızın gelin verilmesi beklenilmektedir. Erkeğin ailesi tekrar başlık parası ödemeden ölen gelinin yerine kız kardeşini almaktadır. **Lavirat** evlilik ise kocası ölen kadının, kocasının erkek kardeşi ile evlendirilmesidir. Böylelikle hem kadın "dul" kalmaktan kurtarılmakta, hem de tekrar başlık ödeyip diğer erkek evlat için gelin almak yerine hazırda bulunan gelinle evlendirilmiş olmaktadır. Türkiye kırsalında artık çok yaygın olmayan bu uygulama, geçmiş yıllarda sıkça görülmekte ve Türk filmlerine de konu olmaktaydı.

Maddi unsurun yine etkilediği bir diğer uygulama ise "*berdel*" ve "*beşik kertmesi*" uygulamalarıdır. Berdel, iki ailenin birbirilerine karşılıklı olarak kız vermeleridir. Başlık parası ödeyemeyecek olan aile aldıkları geline karşılık kendilerinden bir kızı, gelinin ailesinden bir erkeğe vermektedirler. Beşik kertmesi de mülkiyetin parçalanmasının önüne geçilmesi ya da geniş ailenin kültürel dokusunun ve bütünlüğünün korunması amacıyla genelde sülale içinden akrabalar arasında çocukları doğar doğmaz nişanlamaları ve uygun yaşa gelince de evlendirmeleridir. Tüm bu uygulamalarda evlenecek olan bireylere söz hakkının pek verilmediği aşikârdır ve bu sebeple eleştirilmektedirler. Çocuk gelinlerin ve erken doğumların önüne geçmek amacıyla uygulanan sosyal politikalarla bu tür evlilik uygulamaları azaltılmaya çalışılmıştır.

Evlilik türlerini gruplandırmada bir diğer yöntem ise eşlerin sayısına göre gruplandırmadır. Tek eşli evliliğe **monogami** denilmektedir ve modern toplumun en yaygın evlilik türüdür. Buna karşın çok eşli evliliğe ise **poligami** denilmektedir. Bir kadının birden fazla erkekle evli olması dünyamızda çok yaygın değildir fakat görülmektedir. Tibet, Nepal, Sri Lanka ve Hindistan'ın Himalayalar bölgesinde görülmekte olan bu tür evliliğe terminolojide **poliandri** denilmektedir. Poliandri evliliğin görülme sebebine ilişkin yaygın kanı demografik yapıdaki denge-

sizliktir. Kadın nüfusunun az olması sosyal bilimcilerce gerekçe olarak gösterilmektedir. Aynı kadınla evli olanların da genelde erkek kardeşler olduğu görülmüştür ve doğan tüm çocuklar, annelerinin tüm eşlerine birden baba diye hitap etmektedir. Toprak veya hayvan sahibi olup da erkeksiz kalan kadının genelde birden fazla erkekle evlendiği görülmektedir. Beden gücünün yoğun olduğu tarım sektörü için erkek gücü büyük önem taşımaktadır. Bu tür evlilikleri yapanların çoğunluğun toprak sahibi kadınlar olduğu buna karşın tek eşli evlilik yapanların topraksız köylüler olduğu anlaşılmıştır (Kottak, 1997: 311).

Polijini evlilik türü ise bir erkeğin birden fazla kadınla evli olması durumudur. Demografik denge burada da önemli bir faktördür. Bilhassa da savaşlar neticesinde erkek nüfusun azalması ve eşleri ölen kadınların sayısının artması polijini evlilikte etkendir. Buna karşın insan emeğinin en önemli girdi sayıldığı, geleneksel tarımın egemen olduğu kırsal bölgede çocuk sahibi olmak önemlidir. Çocukların çok ve aile üyeleri sayısının fazla olması, hem tarımda gerekli işgücünü sağlama da hem de aşiret yapısında önemi olan sayıca fazla olma üstünlüğünü elde etmede önemli bir rol oynar. Toprak sahibi zengin köylülerin polijini evlilik yaptıklarını, buna karşın topraksız köylülerin, başkalarının topraklarında işçilik yaparak geçinenlerin veya geçimlik üretim yapan küçük toprak sahibi köylülerin yaygın olarak tek eşli oldukları belirgindir. Geniş toprak veya hayvan varlığına sahip olmayan erkeğin çok eşli olmasındaki genel sebeplerden birisi de kısırlıktır. Üreme sorununun kaynağını genelde kadında arayan geleneksel zihniyet sonucu ve gelişen tıp imkânlarından faydalanmaktan uzak olan yörelerde, çocuk sahibi olamayan erkeğin ikinci eş aldığı görülmektedir.

Ailesel kavramlardan birisi de şüphesiz **evliliğin sona ermesi**dir. Evliliğin sona ermesi konusunda Sezal, genel olarak üç sebep üzerinde durmaktadır: Bunlar eşlerden birinin ölümü, terk etmesi ya da boşanmasıdır (Sezal, 2003: 161). Bunlardan birisi ile evlilik bitmiş olur. Geride kalan eşin bir başkasıyla evlenebilmesi de bunu göstermektedir. Bizim toplumumuzdaki yaygın uygulama da budur. Düzenli hayatının devam ettirilebilmesi

için, eşleri ölen erkek ve kadınlar, yakın çevrenin araya girmesi ile evlendirilip yaşlılıklarını beraber geçirmeleri sağlanmaktadır. Eşlerden birinin terk etmesi ya da boşanmada, en çok olumsuz etkilenen kadın ve çocuklar olmaktadır. Yetersiz de olsa günümüzdeki bazı yasal düzenlemeler ve aile politikaları ile kadın ve çocukların bu mağduriyetleri giderilmeye çalışılmaktadır.

6. "Dar Aile" ya da "Geniş Aile" Sorunu

En yaygın aile sınıflamalarından birisi üye sayısı ve buna bağlı ilişki ağı ilkesine göre yapılan geniş ve dar aile tiplemesidir. Günümüzde bu tipleme geleneksel ve çekirdek olarak güncellenmiştir. Bu sorunu Türkiye örneği özelinde "çekirdek aile" yapısı üzerinde göstermek yerinde olacaktır. Zira Batı merkezli aile çalışmalarında geniş aileden çekirdek aileye zorunlu bir geçişin olduğu üzerinde durulmaktadır. Kıra ve modern öncesine özgü geleneksel olan geniş aile ile kente özgü ve modern olan çekirdek aile ikiliği üzerinde bir tanım bulunmaktadır. Modernleşmekte olan toplumlarda geçiş süreci sürmekte ve geniş ile çekirdek arası bir aile türü baskın gelmektedir. Tatillerini köylerinde büyük ebeveynlerinin yanında geçiren ve önemli kararlar alınırken büyük ebeveynlerinin de görüşlerinin alındığı ve torunların bakımında büyük ebeveynlerin sorumluluk üstlendiği bu geçiş dönemi çekirdek ailesi, kentte veya kasabada çekirdek aile görünümünde yaşamasına rağmen sosyal ilişkiler bağlamında geniş aile özelliklerini yitirmemişlerdir. Bu tür çekirdek ailelere Sezal "bağlantılı çekirdek aile" kavramını uygun bulmuştur (Sezal, 2003: 141). Eşler evlilik yoluyla yeni edindikleri ailelerini kendi ailelerinin doğal uzantısı gibi görmekte ve akrabalarla yoğun ilişkiler içerisine girmektedir. Kentte yaşamı kolaylaştıran bir ilişkiler ağı ve bir çeşit dayanışma yöntemidir. Küçük çocukların büyütülmesinden ekonomik anlamda dayanışmaya kadar pek çok konuda ortak hareket etmektedirler.

Bağlantılı çekirdek ailenin hane yapısına da yansıması bulunmaktadır. Geniş aileler kırsalda genelde geniş bir avlu için-

deki birden fazla müstakil evlerde ya da geniş konak biçiminde çok odalı evlerde yaşamaktadırlar. Bunun uzantısı olarak, kente göç etmiş aileler ise **aile apartmanları** inşa ederek, ya da müstakil evlerinin üstüne kat çıkarak oğullarını ve gelinlerini oturtmaktadırlar. Kırdaki avlu içindeki müstakil evlerin kat üstüne kat şeklinde eklenerek apartmana dönüştürülmesiyle geniş aile yapısı ilişkileri büyük ölçüde devam ettirilmektedir. Bilhassa da ortak gelir kaynağı veya ortak bir işyerinden besleniyorsa tüm bu çekirdek aileler, aile apartmanında oturma eğilimleri daha da artmaktadır. Kırdaki ilişkiler ağının ve aile yapısının kente de yansıtıldığı Türkiye örneğindeki bağlantılı çekirdek aile yapısı Batı merkezli aile sosyolojisi teorileri ile açıklanması güç fakat Türkiye örneğinden kavramsallaştırılması gereken bir konudur.

Enformel geniş aile ve akraba ilişkileri kent ve göç sosyolojisinin ilgi alanına girmiş ve bu alanda çalışanlar tarafından da incelenmiştir. Kente göç eden çekirdek ailelerin kentteki zorlukların üstesinden gelmek ve kentteki hayat şartlarına uyum sağlayabilmek için yakın akraba ve geniş aile ilişkilerinden faydalandıkları bilinmektedir. Enformel ilişkiler ağı aslında aileler henüz kente göç etmeden başlamaktadır. Kentin hangi mahallesine göç edileceği ve nereye gecekondu yapılacağı bu ilişkiler ağı ile belirlenmektedir. Daha çok akraba ve hemşerilerin bulundukları yerlere göç ederek, bir çeşit zincirleme göç oluşturan aileler, yine akraba, geniş aile ve hemşeri ilişkilerinden oluşan enformel ilişkileri ağından faydalanarak kendi gecekondularını inşa etmektedirler. Ortaklaşa ve yardımlaşma sonucunda inşa edilen gecekondularında yaşayan aileler yine enformel ilişkiler ağı sayesinde iş bulmada ve kentte sosyal hayatlarını inşa etmede başarılı olabilmektedirler (Peker, Önen ve Balkız, 1997). Bu yakın hemşeri ve aile-akraba ilişkilerini, Mübeccel Kıray, kente uyum sağlamada ve zorluklarla karşılaşıldığında kolayca baş edebilmede **"tampon kurum"** olarak adlandırmaktadır (Bal, 2008: 114).

Bu ilişkileri sayesinde inşa edilen tampon kurum, göç eden ailelere yakın ilişkileri olan hemşeri ve akrabalarından topladıkları yardımlarla ve malzemelerle gecekondularını inşa ettikleri

ve yine bu ilişkiler sayesinde kentteki yaşam hakkında bilgi alıp uyum sağladıkları, iş buldukları belirlenmiştir. 1970'lerden önceki ilk kuşak gecekondulaşma ve göç bu özellikleri taşımaktadır (Bal, 2008: 119). Fakat İkinci kuşak göç dalgasında, geniş aile, akraba ve hemşehri ilişkilerinin esnekleşmesi neticesinde, gecekondulaşmada, ailelerin arazi ve gecekondu mafyasının ağına düştükleri belirlenmiştir. Kentteki hayata uyum sağlamada, aile-akraba-hemşehri ilişkileri ağının yerini bu sefer dinsel cemaatler ikame etmiştir. Kıray, cemaatleri ve dinsel gruplaşmaları da tampon kurum olarak isimlendirmektedir (Bal, 2008: 114-119).

Geniş ailenin aldığı yeni bir form ise **"yeni geniş aile"**dir. Boşanmış bireylerin önceki evliliklerinden olan çocuklarını da yanlarına alarak yaptıkları yeni evlilik neticesinde oluşan geniş aileye yeni geniş aile denilmektedir ve Batı'da yaygınlaşan bir aile türüdür (Sezal, 2003: 142). Türkiye'de de eşlerinden boşanmış ya da eşleri ölmüş olan yaşlıların yakın çevrelerinin aracı olmasıyla birbirleriyle evlendirilmeleri yaygın bir durumdur. Yaşlı olan erkeğin bakımının sağlanması ve yaşlı olan kadının da sosyal bir güvence altına alınması neticesinde karşılıklı bir faydaya dayanan bu ortaklık ve evlilik yeni geniş aileye örnek teşkil edebilir. Hem erkeğin hem de kadının eski evliliğinden olan çocuklarının yakın ilişkileri ağı ile haneye gelip gitmeye başlamaları neticesinde yeni bir geniş aile tipi ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla yeni geniş aileyi Batı'ya özgü bir aile şekli olarak ele almak yetersiz olacaktır.

7. Bazı Yeni Marjinal Aile Tipleri

Buradan yeni aile tiplerine bir geçiş yapılabilir. Bu çerçevede kentleşme ile birlikte büyük kentlerde sıkça rastlamaya başladığımız bir diğer aile türü **tek ebeveynli** ailedir. Çiftlerin boşanması sonucu tek ebeveynli hale gelmiş aileler mevcuttur. Yalnızca anne ya da baba ile yaşayan çocuklardan oluşmaktadır. Bunun haricinde birlikte yaşama sonucu çocuk dünyaya gelmiş ve sonrasında çiftlerden birinin terk etmesi neticesinde

de tek ebeveynli aile ortaya çıkmaktadır. Bu durumda çocukları ile yalnız kalan anne ya da baba, her iki rolü de üstlenmek ve çocukları için hem anne hem de baba olmak zorunda kalmaktadırlar.

Aile sosyolojisinde pek bahsedilmeyen ama bilhassa Batı toplumlarında gittikçe artan bir aile türü de, yapay döllenme yoluyla çocuk sahibi olan kadınların oluşturdukları tek ebeveynli ailelerdir. Sperm bankasından donör alınarak gebe kalan kadınların çocuklarını dünyaya getirip tek başlarına büyütmeleri ile oluşan ailelerdir. Bu ailelerin Türkiye'de görülmemesinin sebebi, Türkiye'de yasal olarak sperm bankasının bulunmamasıdır. Fakat hızlı modernleşmenin getirdiği bir diğer olgu da sperm bankasından faydalanarak hamile kalan kadınlar ve dünyaya gelen çocuklarıdır. Bunun Batı literatüründe etiksel boyutu hala tartışılmaktadır. Sperm bankaları bilgileri gizli tutmaktadır ve aynı babadan doğmuş fakat birbirini tanımayan çocukların karşılaşma ve evlenme riskleri halen tartışılmaktadır. Ensest riskini ortaya çıkaran bu durum ayrıca aile sosyologları tarafından, bu kadınların ve çocuklarının aile sayılıp sayılamayacakları ekseninde tartışılmaktadır. Kadının işgücüne katılımı ile birlikte yüksek eğitimli ve kariyer sahibi kadınların evlilik sorumluluklarından kaçarak anne olmalarının yolu sperm bankaları sayesinde açılmıştır ve bu ülkelerde yasal olarak aile olarak tanımlanmaktadırlar. Fakat Türkiye'yi ilgilendiren durum ise, Türkiye'de sperm bankası yoluyla hamile kalmayı isteyen kadınların yurt dışına gidip bu bankaları kullandıkları ortaya çıkmıştır. Yani başımızdaki KKTC'de durumun yasal olması ve sperm bankalarının bulunması, Türkiye'de konunun yakın zamanda tartışılır olacağını göstermektedir[1].

Yine Türkiye'de olmayan fakat Türk toplumunu yakın gelecekte ilgilendirmeye başlayacak olan diğer aile türü ise, **eşcinsel ebeveynli aileler**dir. Çekirdek ailenin yeni oluşan bir diğer

---

[1] (http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/20491210.asp ve http://www.sabah.com.tr/Yasam/2010/07/29/sperm_bankasina_turk_akini erişim tarihi: 30 Mart 2013).

formu olan eşcinsel ebeveynli aileler, evliliklerinin ve çocuk evlat edinmelerinin yasal olduğu ülkelerde, evlenen kadın ya da erkek eşcinsel çiftlerin evlat edinerek aile kurmalarıdır. Türkiye'de eşcinsel evlilik ya da birliktelik yasal değildir ve bu nedenle Türkiye'de görülen bir aile türü değildir. Aile sosyologları, psikologlar ve hukukçular tarafından bu yapılanmanın aile olarak tanımlanmasının mümkün olup olmadığı halen tartışmalıdır. Fakat önemli ölçüde Türk göçmen ailenin yaşadığı ülkeler olan Hollanda, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerdeki yasal düzenlemelerin bu tür aile formuna izin vermesi Türkleri de ilgilendiren bir noktayı ortaya çıkarmıştır. Hollanda'da 9 yaşındaki Yunus adlı Türk çocuğunun biyolojik ailesinden devlet tarafından alınması ve sonrasında lezbiyen bir çifte evlatlık verilmesi, Türkiye ile Hollanda arasında siyasi bir mesele haline gelmiştir. Başbakan Recep Tayip Erdoğan'ın 21 Mart 2013 tarihindeki resmi ziyaretinde gündeme gelmiştir. Hollanda başbakanı çocuğun lezbiyen çiftten geri alınması isteğini geri çevirmiş ve durumun Hollanda yasalarına uygun olduğunu bildirmiştir[2].

Küreselleşme ile birlikte Türkiye'nin dış ülkelerle bağlarının daha güçlenmesi ve yakınlaşması neticesinde, Batı'da meydana gelen yeni tip aile formlarının Türkiye'de gerçekleşmese bile, bir şekilde Türk toplumunu ilgilendirmeye başlayacağı aşikardır. Bu yeni formların aile olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı konusu aile sosyolojisinin uğraşacağı yeni konular olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun dışında aile konusunun Türkiye'de hala sıcak bir konu olduğu ve tartışmaların bitmeyeceği görülmektedir. Kadına yönelik şiddetin, aile için tacizin, şiddetin ve tecavüzlerin kadınlara ve çocuklara yönelik etkilerini ve boyutlarını her gün gazetelerden okumaktayız ya da televizyon kanallarından izlemekteyiz. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın bu konular üzerinde hassasiyetle durmaya başlaması ve

[2] (http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=22826390, erişim tarihi: 30 Mart 2013)

aile politikalarının tekrar önem kazanmaya başlaması, ailenin öneminin halen devam ettiğini göstermektedir[3].

Aile danışmanlığı eğitiminin yaygınlaşmaya başlaması ve Bakanlık bünyesinde aile danışmanlarının çalıştırılmaya başlaması, toplumun halen en temel yapı taşı olan aile kurumundaki bozukluk ve aksaklıkların toplumun genelinde sorunlara yol açacağını ve bu nedenle gerekli önlem ve sosyal politikaların alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Aile sosyolojisinin, yeniden yükselişe geçmesi ve aile kurumunun toplumların yeniden keşfetmeye başlaması, aile yapısında meydana bu değişikliklerin toplumlarda yarattığı ani değişiklik ve bozulmalara verilen bir cevap niteliğindedir. Tüm bu değişimler sonucunda tekrar başa dönüp aile nedir sorusunu sormak ve aile kavramını tanımlamak gerekmekte, ayrıca aile kurumuna yönelik kavramsallaştırmalar da önemli gayretler gerektirmektedir.

[3] (www.aile.gov.tr erişim tarihi: 30 Mart 2013).

Kaynaklar

Bal, Hüseyin, 2008, Kent Sosyolojisi, Isparta: Fakülte Kitabevi.

Chodorow, Nancy, 1978, The Reproduction of Mothering, Berkeley: The University of California Press.

Giddens, Anthony, 2005, Sosyoloji, Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş, çev. Ülgen Yıldız Buttal, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Jary, David ve Jary, Julia, 2000, Collins Dictionary of Sociology, Glasgow: HarperCollins Publisher.

Johnson, Allan, 2000, The Blackwell Dictionary of Sociology, Oxford: Blackwell Publisher.

Kaya, Kamil, 2002, Mikrososyoloji ve Toplumsal Grup Tipleri, Isparta: Fakülte Yayınevi.

Kızılçelik, Sezgin ve Yaşar Erjem, 1992, Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü, Konya: Göksu Matbaası.

Kottak, Conrad Phillip, 1997, Anthropology: The Exploration of Human Diversity, ABD: McgrawHill.

Mendras, Henri, 2009, Sosyolojinin İlkeleri, çev. Buket Yılmaz, İstanbul: İletişim Yayınları.

Peker, Mümtaz; Önen, Engin ve Balkız, Bekir, 1997, Göç, Kentleşme Sorunları ve Yerel Sorunlar, İzmir: Saray Kitabevi.

Rogers, Barbara, 1980, The Domestication of Women, Londra: Kogan Page.

Sezal, İhsan, 2003, "Toplum ve Aile", Sosyolojiye Giriş (ed. İhsan Sezal), Ankara: Martı Yayınevi, 137-165.

Stark, Rodney, 1985, Sociology, California: Wardsworth Publishing.

Toğrol, Beylan, 1990, Kültür Taşıyıcısı Olarak Aile, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu.

http://www.sabah.com.tr/Yasam/2010/07/29/sperm_bankasina_turk_akini, erişim tarihi: 30 Mart 2013.

http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/20491210.asp erişim tarihi: 30 Mart 2013.

http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=22826390, erişim tarihi: 30 Mart 2013.

www.aile.gov.tr erişim tarihi: 30 Mart 2013

II. AİLE ARAŞTIRMALARI METODOLOJİSİ: YAKLAŞIMLAR VE YÖNTEMLER

Ahmet Ayhan KOYUNCU*

Bir şeyi mevcut malzemeyi ve zamanı en iyi şekilde kullanarak daha iyi ve daha verimli bir sonuç elde edebilme yolu yordamı demek olan metod aslında her türlü işte önemli olmakla birlikte bilimsel çalışmalar için ayrı bir önem taşımaktadır. Bu alan ile ilgili açıklama ve belirlemelere ise metodoloji denmektedir. Tabii ki aile de bunun dışında değildir. Son zamanlarda yaygın bir biçimde, belki de yön belirleme, bir yol tutturma imajından hareketle metodoloji yerine yöntem kullanılmakla birlikte bu iki kavram aynı kapsamda değildirler. Bu noktada metodoloji daha kapsamlı bir anlam taşımakta ve yaklaşım, yöntem ve teknikler gibi en azından üç üniteyi içine almaktadır.

Metodolojinin en genel çerçevesini oluşturan yaklaşım, her hangi bir konuda fiili somut bir açıklama biçimi olmaktan çok belli temel eğilimleri ifade etmektedir. Bu durum yaklaşımın önemsiz olduğu anlamına gelmez; çünkü belirlenen ve fiili bir durum ifade eden yöntem bu eğilim üzerinde seyreder. Sözgelimi diyalektik yaklaşımı seçerek rol yöntemiyle bir işlem yapılamaz. Belirtildiği üzere yöntem daha fiili bir yolu ifade eder ve işlenen konuya uygun tekniklerle takviye edilir. Mesela antropolojik bir araştırmada benimsenen sistem kuramının yanında "katılma yoluyla doğrudan gözlem" olarak adlandırılan bir teknik kullanılır.

Metodolojide yaklaşımlar genelde kavramsal, yöntemler ise kuramsal çerçevelerdir. Kavramsal çerçeveler çoğu kez aklın

---

* Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ahmetakoyuncu@hotmail.com

gereği olarak ve tümdengelimci bir yolla ortaya çıkarlar. Kuramsal çerçeveler ise çoğu kez birileri tarafından araştırmalar sonucu genelleme ve idealleştirmelerle elde edilmiş, kültür haritalarıdır. Bu söylenenler ailenin metodolojik sorunları içinde geçerlidir, yani aile metodolojisinde de kavramsal ve kuramsal çerçeveler vardır; ancak bunlara geçmeden önce aile ile ilgili metodolojik gelişmelere bir göz etmekte yarar vardır.

1. Aileye İlişkin Teorilerin Tarihsel Gelişimi ve Metodoloji Arayışları

Bir bilim olarak sosyolojinin gelişim sürecinde aile konusu, sosyolojinin ele aldığı önemli konulardan birisidir. Klasik sosyologlar bir kurum olarak aileyi, aile ve evliliğin tarihsel kökenlerini ve toplumsal formasyonların gelişimine bağlı olarak ilk toplumlardan günümüz modern zaman toplumlarına değin geçirdiği evrimsel aşamaları inceleme konusu yaparak, bu konular üzerinde yoğunlaşmışlardır (Canatan, 2011: 33). Bu anlamda aile sosyolojisi oluşum döneminde evrimci düşüncenin etkisi altında gelişmiştir. Aile çalışmalarında evrimci düşüncenin etkisi 20. yy'ın ortalarına kadar devam etmiş ve sadece Avrupa'da değil, Amerika'da da etkili olmuştur.

Aile sosyolojisine ilişkin çalışmalar Comte ve Proudhon ile başlamıştır (Yazan, 1990: 455). Ailenin akademik bir çalışma alanı olmasına ilişkin ilk ciddi gelişme ise Amerikan Sosyoloji Cemiyeti'nin (ASS) 1924 yılında bünyesinde bir aile birimi oluşturmasıyla başlamıştır. Yine aynı yıl Boston Üniversitesi ailevi yaşam eğitimi hakkında ilk kez sistemli bir ders programı geliştirmiştir. 1950'lerden itibaren aile çalışmaları daha sistemli bir şekilde yapılmaya çalışılmış ve bu dönemden itibaren kuram geliştirme çabaları kendisini göstermiştir. Bu bağlamda Hill, 1951 yılında yayınlanan çalışmasında aile çalışmalarına ilişkin kavramsal çerçevelerin bir tasvirini yapmış ve altı başlıkta bunları sınıflandırmıştır (İçli, 1997: 61). Bu altı başlık, kurumsal, yapısal-işlevsel, etkileşimsel-rol analizi, durumsal, öğrenme-gelişimsel ve hane ekonomisinden oluşmaktadır.

Bu sınıflamanın dışında aile çalışmalarının gelişimine ilişkin farklı sınıflandırmalar da mevcuttur. Örneğin Thomas ve Wilcox birincisi sosyal sorunlara yönelim dönemi (1800-1900), ikincisi Amerikan düşüncesinde Avrupalıların etkisi (1900-1950) ve üçüncüsü pozitivist ve hümanist yönelimlerden felsefi ayrılıkların başladığı dönem (1950 ve sonrası) olmak üzere üçlü bir ayrım yaparken; Adams birincisi sosyal Darwinizm (1860-1890), ikincisi sosyal reform (1890-1920), üçüncüsü bilimsel çalışma (1920-1950) ve dördüncüsü aile teorisine yönelim (1950 ve sonrası) olmak üzere dörtlü bir ayrım yapmıştır (İçli, 1997: 59). Klein&White ise (1996: 52-56) 1950 sonrası dönemi üçe ayırmaktadır. Buna göre 1950-1966 arası dönem kavramsal çerçeve çalışmalarının yapıldığı dönemdir. İkinci dönem 1967-1979 arası dönemi kapsar ve formel teori inşası çalışmaları yapılır. Üçüncü dönem ise 1980 ve sonrası yapılan çalışmalardır ve bu dönemin ana karakteri çoğulculuktur.

1950 öncesi aile çalışmaları, sistemli anlamda kuram geliştirmeye yönelik değildi. Bu döneme kadar sadece kavramlar ve kaba yönelimler ortaya çıkmıştı. 1900 ile 1964 yılları arasındaki dönemi kapsayan "Uluslar arası Evlilik ve Aile Araştırmaları Bibliyografyası" *teori* konusunda durumun ne olduğunu rakamlarla ortaya koymaktadır. Bu çalışmaya göre 1950'den önce 4000 civarında çalışmanın başlıklarından sadece 7 tanesinde *teori* veya benzer bir kavram tespit edilmişken, 1950-1964 yılları arasında 12000 çalışmanın başlıklarında 93'e çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda ise çalışmalar giderek artış göstermiş ve 1991-1993 arasındaki iki yılda 7600 çalışmadan 264 tanesi teori başlıklı olarak yayınlanmıştır (Klein& White, 1996: 51). 1950 sonrası aile hakkında çalışma yapanlar arasında ilk akla gelenler Goode (1959), Hill ve Hansen (1960), Christensen (1964), Nye ve Berardo (1966) Aldous (1970), Hopkins ve Mc Clure (1971), Burr (1973) ve Burr, Hill, Nye ve Reiss (1979) gibi isimlerdir. Bu çalışmalar kavramsal çerçeve, ampirik bulgular, genellemeler, değişkenler, önermeler ve birbiriyle ilişkili önermeler seti üzerinde duran, bunların önemini vurgulayan çalışmalardır (İçli, 1997: 61).

Aile çalışmalarıyla ilgili olarak Sayın (1990: 26-70) beş maddelik kavramsal çerçeve ve altı maddelik aile çözümlemeleriyle ilgili kuramlardan bahsetmektedir. Buna göre kavramsal çerçeveler etkileşimci çerçeve, yapısal-işlevsel çerçeve, durumsal çerçeve, kurumsal çerçeve ve gelişim çerçevesidir. Kuramlar ise sistem kuramı, rol kuramı, Amerikan ailesi konusunda Parsons'un kuramı, Dorothy Smith'in kuramı, Ailesel evreler kuramı ve Güç, görüşme ve çatışma kuramından oluşmaktadır. Canatan ise (2011: 36-48) sekizli bir ayrım çerçevesinde kuramsal perspektifleri ele almıştır. Bu sekiz kuramsal perspektif ekolojik perspektif, yapısal-işlevselci perspektif, çatışma perspektifi, feminist perspektif, simgesel etkileşimci perspektif, toplumsal alış-veriş perspektifi, ailevi gelişim perspektifi ve aile sistemleri perspektif'inden oluşmaktadır. Biz bu çalışmada öncelikle kavramsal yaklaşımların daha sonra ise kuramsal çerçevelerin en önemli bulduğumuz tipleri üzerinde duracağız.

2. Aile Araştırmalarında Başlıca Yaklaşımlar:

2.1. Kurumsal Yaklaşım:

Kurumsal yaklaşım aile araştırmalarında kullanılan en eski yaklaşımlardan birisidir. Sosyolojik açıdan kurum, kültürün bir kısmıdır, insanların yaşam tarzlarının örüntüleşmiş bir kısmıdır. Başka bir ifade ile çoğunluğun paylaştığı davranış örüntüleridir (Aydın, 2000: 13). Aileyi toplumun temel bir kurumu olarak ele alan klasik sosyolojinin temel karakteristiğini taşıyan bu yaklaşım, daha çok aile ve evliliğe ilişkin olup tarihsel incelemeleri ve kültürel farklılıkları kapsar (İçli, 1997: 63). Bu yaklaşımda evlilik ve aile kurumu, onu oluşturan parçalar tarafından ayakta tutulan bir organizma, bir sistem gibi dikkate alınan bütünsel toplum içine yerleştirilir. Bu nedenle bu yaklaşım, yapısal-işlevselci yaklaşımla benzerlik gösterir (Sayın, 1990: 30). Bu ele alış tarzı nedeniyle kurumsal yaklaşım yapısal-işlevselci yaklaşımla benzerlik gösterirken, betimsel, tarihsel ve karşılaştırmacı anlayışta ısrar etmesi sebebiyle de ondan farklılık gösterir (İçli, 1997: 63). Aileyi bir bütün olarak toplum ve toplumla

olan ilişkileri çerçevesinde içerisinde ele alır. Ailedeki değişimleri zamana ve mekâna göre değişmelerle ilişkilendirmekte, tarihsel karşılaştırmalar yapmaktadır. Toplumsal bir kurum olarak ailenin toplumla ilişkileri çerçevesinde tarihi gelişimi temel araştırma konusu yapar.

Klasik dönemde bu yaklaşımı benimseyen isimler arasında Marks, Engels, Morgan, Durkheim ve Mauss sayılabilir. Daha yakın dönemlerde ise Zimmerman, Sussman ve Sirjamaki bu yaklaşım merkezinde incelemeler yapan isimler olarak öne çıkmışlardır (Sayın, 1990: 30). Ancak bu yaklaşım bir kurum olarak aileyi ele alıp, aile üyelerini ihmal ettiği, tarihsel yaklaşımı çerçevesinde kısa dönemli değişmeler üzerinde durmadığı ve dönemin genel karakteri çerçevesinde makroskopik düzeyde bir yaklaşım olduğu için eleştirilmektedir.

2.2. Yapısal-İşlevselci Yaklaşım

Bu yaklaşım genel sistem yaklaşımının bir varyantı olarak görülebilir. Sistem yaklaşımı daha genel iken, yapısal-işlevselci yaklaşım 20.yy. sosyolojisinde uzun bir süre egemen bir paradigma olarak işlev görmüş, topluma bakışın daha özel bir biçimi olmuştur. Odak noktasında bütün- parça ilişkisi veya grup- birey ilişkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda toplum, genel olarak birbiriyle karşılıklı ilişkiler içerisinde olan alt-sistemler olarak tanımlanır. Bu alt sistemlerin her birisi diğerleri için işlevseldir. İşlevselliklerini koruduğu sürece toplum istikrarlı ve dengeli bir biçimde yoluna devam eder (Canatan, 2011: 38). Yapısal işlevselcilik, kuramsal düşünceye sahip olmasalar da, birçok önde gelen sözcüye sahiptir ve sosyolojinin birbirleriyle karşılıklı bağımlı parçalardan oluşan birimler biçimindeki toplumsal yapıyı çalışmayı amaçlamaktadır (Poloma, 1993: 35).

Yapısal-işlevselci yaklaşım aileyi, üreme yoluyla toplumun işleyişini ve sürekliliğini sağlayan (Özen, 1990: 398) toplum için belirli işlevleri yerine getiren toplumsal bütünsel sistemin çok sayıdaki bileşenlerinden biri gibi dikkate almaktadır (Sayın, 1990: 28). Toplumsal bütün birçok alt birimden oluşmaktadır;

aile de bu alt sistemlerden bir tanesine tekabül etmektedir ve toplumun sürekliliği için gerekli olan bazı işlevleri yüklenmektedir. Yapısal-işlevsel yaklaşıma göre ailenin işlevleri toplum tipine uygun olarak belirlenmektedir (İçli, 1997: 62). Bu yaklaşımın cevabını aradığı temel sorular, "ne tür aile yapıları vardır?", "bu aile yapılarının kendi üyeleri ve diğer toplumsal kurumlar için işlevleri nelerdir?", "toplumsal istikrara nasıl katkıda bulunurlar?" gibi sorulardır.

Yapısal-işlevselci yaklaşım aileyi ve ailesel sistemi, ailesel sistem doğrultusunda tüm olarak toplumsal sistemi ayakta tutmak anlamına gelen roller ve statüler ağına uygun olarak hareket eden bireylerden meydana gelmiş bir birim olarak dikkate alır (Sayın, 1990: 28). Yani roller ve statüler ağı, bir yandan ailenin, diğer yandan aile aracılığıyla sosyal sistemin işleyişine katkıda bulunur (İçli, 1997: 62). Roller ve statü ağlarının dışında yapısal- işlevsel yaklaşım ailenin yaşam biçimleri analizine de yönelmiştir ve bu noktada uyum ve denge kavramları üzerinde yoğunlaşmıştır. Etkileşimci yaklaşımın aksine bu yaklaşım, bireyi kararlar alan etkin bir kişiden çok, roller ve statüler sistemiyle bağlı bir kişi olarak görür. Aynı şekilde aileyi bir değişim ajanı gibi görmekten çok sistemin pasif bir öğesi gibi algılar. Bu durum ise yapının statik görünümünü vurgulama ve değişimi savsaklama eğilimindedir (Sayın, 1990: 28). Yani değişim olgusu ihmal edilmektedir. Bu yaklaşımın eleştirilen en önemli boyutu da değişimi ihmal etmesidir.

Bu yaklaşımın önde gelen isimleri arasında T. Parsons, K. Davis, G. Homans ve Levi-Strauss gibi isimler sayılabilir.

2.3. Etkileşimci ve Sembolik Etkileşimci Yaklaşımlar

Kavramsal çerçevelerden birisi de şüphesiz etkileşimci yaklaşımdır. Etkileşimci yaklaşıma göre aile içinde değişik kişilerin etkileştiği bir sosyal birlikteliktir. Burada ailenin her üyesinin belirlenmiş bir konumu vardır ve bunların araştırılması bize gerekli analizleri sağlar. Bu karşılıklı etkileşimler bir oyuna benzer. Temelde bir senaryo vardır ve aile aktörleri rolleriyle

bunu gerçekleştirmektedirler. Statü problemi, iletişim, çatışma, alış-veriş, evliliğin kendisi, boşanma, etkileşimin üzerinde odaklaştığı sorunlardır.

Etkileşimci çerçeve, sembolik olan ve sembolik olmayan etkileşim olmak üzere ikiye ayrılır. Sembolik olmayan etkileşimde insan bir diğerinin davranış ve jestlerine doğrudan tepki gösterir.; çünkü anlamla davranış arasında doğrudan bir uyum vardır, ekstra yorumlamaları gerektirmez. Sembolik etkileşimcilik ise insanların diğer bireylerle kurdukları iletişim üzerinde odaklaşırlar. Burada insan davranışları, jestler ve o davranışlara verdikleri anlam temelinde yorumlanır. Bu durum, söz konusu anlamın tanımlanmasını gerektirir. Sosyologlar, olgu ve olayları, kültür, değerler, roller, sosyal yaptırımlar vb kavramlara baş vurarak açıkladıkları için daha çok sembolik olmayan etkileşimi öncelerler. Ancak son zamanlarda sembolik etkileşimci açıklamalar da bir hayli önem kazanmıştır. Onun için bu noktanın biraz daha açılmasında yarar vardır.

Modernist çerçevede mikro, öznel düzeyde sosyolojik çalışmalarda pek çok kuramdan söz edilse de bunların genel bir şemsiye altında toplanması mümkündür. İşte Sembolik Etkileşimcilik böylesine genel bir kapsayıcılığa sahiptir (Kasapoğlu, 2011: 4). Sembolik etkileşim, psikolojik bir gelenekten doğan bir Amerikan sosyoloji ekolüdür (Poloma, 1993: 221). Sembolik etkileşim kavramı ilk kez H. Blumer tarafından kullanılmış bir kavramdır. Entelektüel kökleri Weber ve Simmel'e kadar gider (Wallace&Wolf, 2012: 267-269). Bu yaklaşım, Ernest W. Burgess'in en önemli temsilcilerinden birisi olduğu Chicago üniversitesinin etkileşimciler grubunun ve Herbert Mead'ın çalışmalarıyla doğrudan ilişkilidir (Sayın, 1990: 26). İnsanların diğer bireylerle kurdukları iletişim üzerinde yoğunlaşırlar (Özen, 1990: 401).

Sembolik etkileşimcilik genel olarak insan ve dünya arasındaki "anlamlı" ve "karşılıklı" ilişkilere odaklanmıştır. Temel olarak iki varsayımı hareket noktası olarak almıştır. Birinci varsayım, insan dünyayı ona yüklediği anlamlar çerçevesinde

algılar. İkinci varsayım ise, anlamlar, karşılıklı ilişkiler sürecinde oluşturulur (Canatan, 2011: 43). 1928 yılında Burgess, ailenin etkileşim içinde bulunan kişilerin bir birliği gibi incelenebileceğini ifade etmiştir (Sayın, 1990: 26). Bu bağlamda iki varsayım üzerinden hareket edersek, aile, tıpkı diğer toplumsal kümeler gibi bilgi, inanç, tutum, değer ve rollerden oluşan sembolik etkileşimin odağından başka bir şey değildir ve iki temel soruya cevap ararlar. Birinci soru, aile üyeleri gerçekliği nasıl algılamakta ve açıklamaktadır? İkinci soru ise aile, "doğru" ve "yanlış" davranışları nasıl tanımlamakta, yorumlamakta, pekiştirmekte ve isteklendirmektedir? (Canatan, 2011: 43).

Sembolik etkileşimci yaklaşıma göre ailede herkesin belli bir yeri vardır ve belli rolleri yerine getirmesi gerekmektedir. Bu rol aile beklentilerine uygundur. Etkileşimciler eş seçimi, aile içi roller, evlilik etkileşimi, çocuğun toplumsallaştırılması konuları üzerinde durmaktadır (İçli, 1997: 62). Bu yaklaşımda rol kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Rol temsili ve rol karşısındaki beklentiler ile bunların algılanma biçimleri ilişkileri belirlemektedir. Bu bağlamda yaklaşım, aile içi ilişkilere de bu açıdan bakmaktadır. Aile üyeleri arasındaki ilişkilerde roller ve bunların algılanma biçimleri ne kadar net olursa iletişimin de o derece de yüksek kalitede olacağı beklenmektedir (Canatan, 2011: 43).

Bu yaklaşım merkezinde araştırma yapan sosyologlar, roller dışında çok sayıda farklı konularda ve değişik araştırma teknikleri kullanarak çalışmaktadırlar. Ancak çoğunluğun sosyal etkileşimi daha iyi çalışabilmek için katılımlı gözlem gibi nitel teknikleri kullandıkları söylenebilir. Özellikle son yıllarda çalışılan konular arasında duygusal emek (Arlie Hochschild), sosyal hareketler ve kendine ayna tutma, izlenim yaratma ve yönetme, ortam tanımlama gibi konular gelmektedir. Ayrıca klasik yapısalcılığın "Dil Kuralları"na (language) vurgu yapan semiyotik/ göstergebilimsel incelemeleri yerine, daha dinamik ve etkileşimsel olan "konuşma" (parole) üzerinde vurgu yapan semiyotik çalışmalar yapıldığı söylenebilir (Kasapoğlu, 2011: 5).

Bu yaklaşımın da diğer yaklaşımlar gibi zayıf yanları vardır. Bu zayıf noktaları Canatan (2011: 44) beş başlık altında ele almıştır. İlk olarak rollerin oluşmasında aktörlerin etkisi abartılmış ve yapısal etkenler göz ardı edilmiştir. İkincisi, bu yaklaşımdan hareketle araştırma yapan bilim insanları mikro araştırmaya yönelik oldukları için ve veri toplamada nitel teknikler kullandıkları için araştırma sonuçlarının genellenmesi sıkıntısı ortaya çıkmıştır. Üçüncüsü, bu yaklaşımdan hareketle geliştirilen kavramlar belirsiz ve zayıf tanımlanmışlardır. Dördüncüsü, bu yaklaşım anlama dayalı bir araştırma peşinde olduğu için daha çok çapraz kültür çalışmalarında yararlı olmuş, ancak bir kültür içindeki araştırmalarda önemli görülmemiştir. Beşinci ve son olarak ise bu yaklaşım bireye fazla odaklanmış olduğu için kurumların önemini kavrayamamıştır.

Bu yaklaşımın önde gelenleri, Burgess, Mead, Blumer, Cooley ve Thomas gibi düşünürlerdir.

2.4. Durumsal Yaklaşım

Durumsal yaklaşım, bireyin içinde bulunduğu durumu ve bireyin bu duruma verdiği yanıtları inceler. Sembolik etkileşimci yaklaşım gibi aileyi etkileşimde bulunan üyeler bütünü olarak ele almaktadır (İçli, 1997: 63). Yaklaşım, Bossard ve onun Pensilvanya Üniversitesindeki öğrencileri ile Kansas'tan Baker ve Wright tarafından geliştirilmiştir. Bahsi geçen düşünürler, her bir kişinin ortamının orijinalliğini ve uygun bir davranışın algısını vurgulayarak özellikle bireyin psikolojik çevresini incelemektedir (Sayın, 1990: 29).

Durumsal yaklaşımı benimseyenler, etkileşimci yaklaşımı benimseyenler gibi ailenin sürekli bir biçimde karşılıklı etkileşim gösteren kişiler birliği olduğunu kabul etmektedirler. Etkileşimin ötesinde durumsal yaklaşımcılar, aileyi davranış için toplumsal bir durum yaratıcısı olarak görmekte ve öyle incelemektedirler. Ancak aileyi durum yaratıcısı olarak görmelerinden dolayı etkileşimcilerden ayrılırlar ve aileyi dış etkilere açık olarak kabul ederler (İçli, 1997: 63).

Aile, bu yaklaşımda, çocuğa etki eden bir uyarı birimi gibi ele alınmakta; çocuğun veya bireyin belirli bir ailesel duruma yanıtlarıyla yetinilmemektedir. Aynı zamanda araştırmalarında doğrudan doğruya durumun kendisi ile de ilgilenilmektedir. Bu konuda yemekler, ailesel ayinler sırasındaki konuşmalar veya mekân-konut gibi durumlar bireyi etkileyen durumun temel öğeleri olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca aile, üyeleri için bir uyarı kaynağı olsa da tek uyarı kaynağı olarak kabul edilmemektedir (Sayın, 1990: 30).

Avrupa kıtasında bu yaklaşımın önde gelen isimleri olarak -yukarıda ismi geçenler dışında- J. Mogey, P. Willmott, P. Young, P.H. Chambart de Lauwe ve A. Michel gibi düşünürler sayılabilir.

2.5. Gelişmeci Yaklaşım

Bu yaklaşımda ailenin geçirdiği gelişim aşamaları kuramın merkezinde yer alan bir noktadır. Bu yaklaşıma göre aile dinamik bir kurumdur ve gelişim aşamaları uyarınca sürekli olarak üyelerden yeni görevle beklemektedir. O halde aile, bir dizi aşama içinde üyelerinin özgül gelişim görevlerini tamamladığı bir küme olarak tanımlanabilir (Canatan, 2011: 45). Gelişmeci yaklaşımın da, durumsal yaklaşımda olduğu gibi, etkileşimci yaklaşımla pek çok ortak noktası vardır. Gelişmeciler de tıpkı etkileşimciler gibi aileyi karşılıklı birbirini etkileyen bir kişiler grubu olarak ele almaktadırlar. Bununla birlikte, bu yaklaşımda roller içsel olarak ikişer ikişer birbirine bağlanmış olarak dikkate alınmaktadır (örneğin koca-baba, oğul-kardeş rolü vs. gibi) (Sayın, 1990: 30). Herkesin rolü, karşılıklılığın nasıl sürdürülebileceği, yaşla birlikte rollerde ne gibi değişmeler olacağı normlarla belirlenmiştir (İçli, 1997: 62). Bu yaklaşımın cevaplarını aradığı temel sorular, aile hangi aşamalardan geçmektedir? Ayakta kalmak için ailenin her aşamada yerine getirmesi gereken görevler nelerdir? gibi sorulardır.

Gelişmeci yaklaşıma göre ailenin öngörülebilir doğal bir tarihi vardır. Buna göre aile şu aşamalardan geçer: önce karı-koca

ile başlar, sonra çocukların doğmasıyla gittikçe karmaşıklaşarak gelişir ve sonuçta çocukların evlenmesi ve meslek sahibi olmasıyla da yeniden başlangıçtaki çift ile sınırlanır. Genel olarak yedi ailesel evre ayrımı yapılmaktadır. Bunlar: dört yıldan daha az bir süreden beri evli olup çocuksuz genç çift dönemi, okul öncesi yaş çocuklarının dönemi (altı yaşında az), okul yaşındaki çocukların dönemi (6-12 yaş aralığı), ergin çocuklar dönemi (13-18 yaş aralığı), 18 yaşını geçmiş fakat ebeveynlerinin evinde yaşamaya devam eden çocuklar dönemi (unlaunched children), akrabalık ötesi dönem (baba halen de etkin fakat bütün çocuklar ebeveynlerinin evini terk etmişler) ve son olarak da emeklilik dönemi. Birden fazla çocuk olduğunda ailesel evreler büyük çocuğun yaşına göre belirlenmektedir (Sayın, 1990: 31).

Gelişmeci kuramcılar ailenin geçirdiği aşamalara bağlı olarak birçok önerme saptamıştır. Bunları altı başlık halinde sıralamak mümkündür.

1- Ailevi gelişim, toplumsal zamanlama ve kronolojik-ardışık normlar tarafından düzenlenen bir grup sürecidir.

2- Eğer bir aile veya birey, ailevi meselelerin normatif düzeniyle birlikte "sıralama dışına" çıkarsa, sonraki yaşamının düzen dışına çıkma ihtimali yüksektir.

3- Ailevi grup düzeni içinde aile üyeleri dâhili ailevi normlar üretirler.

4- Aile kümesi içindeki etkileşimler, ailevi roller tarafından kurgulanan sosyal normlar tarafından düzenlenirler.

5- Bir ailevi aşamadan diğerine geçişler, şimdiki aşama ve bu aşamada geçirilen zaman süresiyle kestirilebilirler.

6- Bireyler ve aileler, davranışlarını iş ve eğitim gibi başka kurumların normlarına uydurmak amacıyla sistematik olarak kurumsal ailevi normlardan saparlar (Canatan, 2011: 46).

Bu yaklaşımın zayıf yanlarını ele alırsak, öncelikle pratikte bu yaklaşım, gelişmelerin her aşamasında aynı aileleri inceleyen uzunlamasına bir yöntemi gerektirmektedir. Fakat maliyetinin

yüksek olması bunu pek ender rastlanan bir uygulamaya dönüştürmüştür (Sayın, 1990: 31). Bunun dışında gelişmeci yaklaşım tüm aile biçimlerini kapsamaz, kuramı geliştirenler Amerikan orta sınıf ailelerini çalıştıkları için başka aile biçimlerini ihmal etmişlerdir. Başka bir eleştiri konusu ise biyolojik gelişim ile sosyal gelişimi birbirine karıştırma noktasıdır. Ayrıca ailevi ilişkilerde yapısal ve enteraktif etkenlerin nasıl bir rol oynadığı konusunda daha çok yapısal etkenlerin rolü önemsenmiştir. Oysa enteraktif yaklaşım ilişkilerde ve grup düzeyindeki analizlerde, yapısal yaklaşım ise kurumsal düzeydeki analizlerde daha işlevsel görünmektedir (Canatan, 2011: 46). Ayrıca 1980'lerden itibaren yetişkin çocukların evlilik sonrası baba evine geri dönmesi, boşanmalar gibi durumlarda her kuşağın diğerlerinin kararlarından ve olaylarından etkilendiği, dolayısıyla bu kuramın geçerliliğini kaybetmeye başladığı da ileri sürülmektedir (İçli, 1997: 63).

3. Aile Araştırmalarında Başlıca Kuramlar

3.1. Sistem Kuramı

Bilindiği üzere sistem farklı parçalardan meydana gelmiş anlamlı, tutarlı bütünlüklerdir. Sistem hemen her yerde kullanılabilen bir matristir ve kendisini oluşturan materyal türüyle adlandırılır. Yani sistemi meydana getiren öğeler mekanik parçalarsa mekanik sistem, kültürel ise kültürel sistem adını taşır. Bir de sistemler iç içedir. Bir sistem daha alt sistemlerden oluşur. Bu bağlamda mesela toplum, bir sosyal sistemdir, aile bu sistemin bir parçasıdır. Ama ailenin bizzat kendisi de başlı başına bir sistem oluşturur. Sistemin yöntemsel biçimine sistem kuramı denir ki sosyal bilimlerde en yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir.

Sistem kuramı, kuramın temel esprisine uygun olarak aileyi uyum, denge, değişme niteliklerine sahip açık bir sistem olarak ele almaktadır (İçli, 1997: 63). Kuramın iki temel çıkış noktası vardır. 1-) Aile bir sistemdir. 2-) Ailevi sistem de tüm sistemler gibi var olmak için aynı kurallara dayalı olarak çalışır (Canatan,

2011: 47). Sistemi bu açıdan şöyle tanımlamak mümkündür: "her öğenin belli bir zaman dilimi içinde, belirli bir yolla diğer öğelerle ilişkili olacak şekilde, nedensel bir ağ içinde doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olan öğeler ya da bileşenler kompleksidir." Sosyolojik açıdan ise "sistem bir bütün olarak davranan yapılaşmış ve düzenlenmiş bir toplumsal etkileşimler bütünüdür." (Sayın, 1990: 33).

Hill ailenin sistematik karakteristikleri olduğunu belirtmektedir (İçli, 1997: 63). Bu karakteristikler aile üyelerinin birbiriyle içsel bağlılığı olan değişik konumlara sahip olmaları, ailenin göreli olarak kapalı, sınır sürdüren bir birim olması, ailenin denge arayışında olması ve ailenin görev yerine getiren bir birim olmasıdır. Sayın (1990: 33-34) bu karakteristikleri dört başlık halinde sıralamıştır. Buna göre ailenin temel karakteristikleri şunlardır:

1- Aile üyeleri tarafından işgal edilen konumlar, aile sisteminin öğeleri, değişik derecelerde "bağlaşmış" durumdadır.

2- Aile, ayrıca, seçici sınır koruması yoluyla bir birim oluşturur.

3- Aile, kendi iletişim ağına ait yapısını değiştirir.

4- Varlığını sürdürmesi için aile, kendi üyelerine olduğu kadar, diğer ajanların istemlerini karşılayan, "görev yerine getiren" bir gruptur.

Sistem kuramcıları aile ile ilgili bazı önermeler ortaya atmışlardır. Bu bağlamda sistem kuramının belli başlı üç önermesi vardır. Bunlar:

1- Bir aile sisteminin uyum yeteneği ve bununla birlikte yaşamını sürdürme yeteneği, sistem içindeki çeşitlilik/farklılık düzeyiyle olumlu bir ilişki içindedir.

2- Bir aile sisteminin uyum yeteneği ve bununla birlikte yaşamını sürdürme yeteneği, sistem içindeki çatışma ve gerilim düzeyiyle olumsuz bir ilişki içindedir.

3- Ailevi sistem içindeki yüksek düzeydeki amaçlar, düşük düzeydeki amaçların önceliklerini belirler ve doğası gereği daha

az kendini gözden geçirme ve amaçlarından vazgeçme eğilimindedir.

İlk önermede ailenin kendi varlığını sürdürme olanakları ile sistem içindeki çeşitlilik ve farklılık arasında olumlu bir bağlantı kurulurken, ikinci önermede ailevi sistemi içinde olası çatışma ve gerilimlerin ailenin varlığı için bir tehdit oluşturacağı beklenmektedir. Üçüncü önermede ise ailevi amaçlar arasında hiyerarşik bir sıralama olduğu ve üst düzeydeki amaçların belirleyici olduğu vurgulanmaktadır (Canatan, 2011: 47).

Sistem kuramının doğurduğu bazı sorunlar ve bunlara yönelik bazı eleştiriler vardır. Kurama getirilen eleştirilerin başında, bunun bir teori olmaktan ziyade bir "model" olduğu savı gelmektedir. Bunun dışında teorik olmaktan çok metodolojik olduğu yönünde eleştiriler de vardır. Diğer bir eleştiri ise sistem teorisinin çok soyut ve genel olduğu şeklindedir ve son olarak da sistem teorisi sistem fikrini şeyleştirmektedir. Şeyleştirme ise konunun anlaşılmasına yardımcı olmaktan çok onu anlamayı engellemektedir (Canatan, 2011: 47-48). Bir de şüphesiz sistem kuramı, değişmeyi açıklamada bir hayli yetersiz kalmaktadır.

3.2. Alış-Veriş (Mübadele) Kuramı

Mübadele (alış-veriş) kuramı, antropolog Levy-Straus tarafından ilkel toplumlarda dıştan evlenme konusuyla ilgili olarak ileri sürülmüştür. Ancak daha sonra kapsamı genişletilmiş ve bir aile içinde işlevlerin bir alış-veriş olduğu, her üyenin bir şeyler aldığı ve buna karşılık da verdiği şeklinde anlaşılmıştır. Buna göre aile üyeleri, göreceli de olsa aralarında alış-veriş eşitliğinin olduğuna inandıkları sürece evlilik sürmekte, verdikleri kadar alamadıkları kanaatine vardıkları zaman da zarar ettiklerini düşünerek aile ortaklığından çekilmektedirler. Onun için de aile üyeleri arasında kültürel, eğitimsel, ekonomik ve hatta bedensel denkliklerin olmasında yarar vardır. Çünkü herkesin alıcı ve verici olduğu bu denklemde farklılık, eşitlik ve denklik önem taşır. Mesela cinsel işlemler, bu ölçeklerin en iyi sergilenebildiği örneklerden birisidir.

Genelde mübadele şöyle çalışır: Bu birlikten herkes bir şeyler alır. Alan herkes de borçlanır, kendini verecekli görür. Borcunu ödedikten sonra da bir yeni alacaklı beklentisinde olur. Tabi karşıdaki/ler de bunu böyle bilir ve bu böylece sürüp gider. Minnettarlık ve teşekkür söz konusu alış-verişi deruni hale getirir. Üyelerin, verdiği kadar alamadığını düşündüğü durumlarda aile sürmez, yıkılır.

Esasen mübadele kuramı, ailede yer alan bireylere yönelik davranışsal psikoloji ve mikro ekonomi temelli bir kuramdır. Bu kuramın temelinde rasyonel seçim modeli yatmaktadır (İçli, 1997: 63). Kuramın önemli isimlerinden David Heer'e göre karı ve koca arasındaki ilişkide güç dengesi, evlilik ilişkisi içinde yatırılan kaynakların karşılaştırılmasına bağlıdır. Buna göre her eşin bu mübadelede yatırıma dönüştürdüğü kaynaklar önemli olmaktadır. Tıpkı kaynaklar kuramı gibi, bu kuramda her eşin sahip olduğu kaynakların belirleyici olduğunu ileri sürmektedir. Eşsel ilişkilerde eşlerden biri ne denli daha fazla kaynağa sahipse o denli dışsal ilişkide bulunma şansına sahip olur, o denli eşler arasında alınan kararlarda ağır basan taraf olur (Sayın, 1990: 66-67). Ancak buradaki kaynak sadece ekonomik kaynağı kapsamamaktadır, daha geniş anlamda bir kaynak tanımı vardır.

Bu kuramın en önde gelen isimlerinde Homans'a göre alışveriş kuramı kişinin davranışının ya ödül elde etmek ya da cezalandırılmaktan sakınmak amacıyla oluştuğu varsayımına dayanmaktadır (Poloma, 1993: 59). Bu yaklaşıma göre kişiler ancak kendilerine kar sağlayacak etkileşime girmektedirler. Yani rasyonel seçimler yapmaktadırlar. Rasyonel seçim kuramcılarına göre insanların birbirlerine karşı davranışlarını anlamanın yolunun onları bir kıtlık dünyasında rasyonel karar alıcılar olarak görmek olduğudur (Wallace&Wolf, 2012: 402).

Mübadele kuramı, aile yaşamında, çoğunlukla karı-koca arasındaki ilişkilerle ilgilenmektedir. Eş seçimi, evlilik sistemi, yeniden evlilik, ebeveyn -çocuk ilişkileri temel araştırma konuları arasındadır. Evliliği bir mübadele olarak ele alan Scanzoni mübadele kurallarının kabul edilmemesi durumunun çatışmaya

yol açtığını öne sürmektedir (İçli, 1997: 63). Scanzoni, Alvin Gouldner'in karşılıklılık kuramından hareket etmektedir. Scanzoni'ye göre karşılıklılık istikrarı doğuracaktır, çünkü her rolün aynı zamanda haklar ve ödevler getirdiği roller sistemi içinde sürekli zorunluluklar vardır. Kocanın ailenin geçimini temin ettiği, kadının da ev işleri yaptığı bir Amerikalı aileye bu kuram uygulandığında, Scanzoni, modern toplumda "koca ailesel dayanışma için ekonomik ve toplumsal statüsünü mübadele eder" der (Sayın, 1990: 67).

Mübadele kuramı, psikoloji ve mikro ekonomi temelli olmasından mülhem, sosyolojide insanla uğraşan en bireyci kuramlardan birisi olarak basit ve açık olma özelliğini taşımakta, ancak fazla basitleştirici olması nedeniyle de eleştirilmektedir (İçli, 1997: 63). Bu durum ise kuramın zayıf kısmını ortaya koymaktadır.

3.3. Güç (Çatışma ve Denge) Kuramı

Kısaca çatışma kuramı olarak nitelendiriliyorsa da onun doğasını belirleyen etken güçtür. Buna göre küçüğünden büyüğüne tüm sosyal oluşumlar gibi aile de grup dinamiği çerçevesinde işleyen bir güç birikimidir. Ailesel sorunlar bu güç birikiminin kullanımıyla ilgilidir. Ailesel süreç iki doğrultuda gelişir: Bütünleşme ve çatışma. Yani gelişme ya uyumlu olur bütünleşmeyle biter, ya da çatışma hali devam eder. Ancak pek çok sosyoloji kuramında yer alan ve geçici kabul edilen çatışma, bu kuramcılara göre gelip geçici değil, varlığın doğasını belirleyen bir davranış örüntüsüdür. En küçüğünden en büyüğüne kadar, bütün sosyal oluşumlar içerisinde bir çatışma vardır. Aile de sonuç olarak böyle bir çatışma alanıdır. Aile çatışmanın sonunda oluşan dengelerle varlığını sürdürür.

Klasik sosyolojik teorilerden bir tanesi olan çatışmacı kuram, köklerini Marks'ın düşüncelerinden alır. Marks'ın çatışma ve sosyo-ekonomik değişime dikkat çekmesi, birçok sosyal bilimciyi çatışmanın toplum üzerindeki etkisini incelemeye yöneltmiştir (Turan, 2011: 242). Sosyal bilimlerdeki çatışmacı

yaklaşımı ve kuramlar, toplumdaki gruplar ve sınıflar arasındaki sosyal, siyasi ve maddi eşitsizliklere vurgu yaparak mevcut sosyo-politik sistemi eleştirirler (Kasapoğlu, 2011: 13-14).

Çatışmacı kuram gruplar arası çatışmalı ilişkilere yoğunlaşmıştır. Gruplar arası ilişkiler genelde şu iki ilkeye dayalı olarak açıklanır: Birincisi, kıt kaynaklar, toplumsal kümeleri birbiriyle rekabet ve mücadele içinde olmaya zorlar. İkincisi, bu mücadele ve yarış nedeniyle toplumda ilişkiler aslında denge ve istikrar üzerine değil, çatışma üzerine oturur (Canatan, 2011: 40).

Çatışmacı kuramı aile incelemelerine uygulayanlar, hareket noktası olarak temel eşitsizlikleri merkeze alırlar. Örneğin ABD'de boşanma oranlarının neden yüksek olduğu konusunda araştırma yapan Henslin, bunu toplumdaki ilişkilerin erkek egemen olarak yürümesinden dolayı kadınların istismar edilmesine bağlar. Bu bağlamda çatışmacılar, evliliği toplumdaki eşitsiz erkek egemen ilişkinin muhafazasını temin eden bir araç olarak görürler (Kasapoğlu, 2011: 15). Aileyi güç, hâkimiyet ve çatışma kurumu olarak ele alan çatışmacı yaklaşım, ailenin içsel çıkarlarının çatışmalarla dolu olduğunu, kurumsal düzenlemeleri ailede kaynakların eşitliğini sağlayıcı yönde değiştirilmesi gerektiğini ileri sürer ve bireyler ya da gruplar arasındaki çatışma sürecini vurgulayarak, evlilikte eşler arasında karar verme, şiddet, evlilik sistemi, boşanma gibi konular üzerinde yoğunlaşır (İçli, 1997: 63).

Bu kuramdan hareket eden araştırmacılar aileyi, toplumsal eşitsizliğin doğurduğu sorunları deneyimleyen bir küme olarak tarif ederler. Bu araştırmacılara göre, aile ve aile üyeleri, toplumda güçlü gruplar tarafından kontrol edilen kıt kaynaklar için yarışmak zorundadırlar. Bu yaklaşımın cevabını bulmak istediği temel sorular şunlardır: kaynakların sınırlı olduğu durumlarda, hangi aileler bundan kazançlı çıkarlar ve hangi aileler kaybederler? Aileler kendi ayrıcalıklarını nasıl korurlar? (Canatan, 2011: 40).

Çatışmacı kuram varsayımlara dayalı olarak beş temel önermeye sahiptir (Klein&White, 1996: 190-192).

1- Gruplar arasındaki çatışma, kaynakların dağılımına ve yarışmacı sosyal yapıya dayanmaktadır.

2- Grup içindeki çatışma (sözgelimi ailede), bireyler arasındaki kaynakların eşitsiz paylaşımından kaynaklanmaktadır.

3- Bir çatışma yönetim biçimi olarak pazarlık, daha çok eşitlikçi otorite yapılarında görülmektedir ve pazarlık, aile içinde en fazla kaynağa sahip olan kişinin lehine sonuçlanmaktadır.

4- Pazarlık kaynakları gerektirmektedir; bir uzlaşma ortamında en fazla kaynağa sahip olan en fazla ödülü elde etmek için pazarlık yapacaktır.

5- Grup içinde (sözgelimi ailede) koalisyon oluşturma, en fazla demokratik otorite yapılarında görülmektedir ve ancak demokratik gruplarda sadece maddi kaynaklar ailevi koalisyon ve bunların sonuçlarını tayin etmez.

Çatışmacı kuram aileye uygulandığında daha çok ailedeki çatışma ve rekabet ilişkilerine yoğunlaşır. Geniş toplumda görüldüğü gibi, toplumun temel hücresi olan ailede de çatışma ve rekabet ilişkilerinin temelinde kaynakların paylaşımı ve paylaşım sürecinde eşitsiz güç ilişkileri önemli bir rol oynar (Canatan, 2011: 40).

Bu kurama yönelik eleştiriler ise genel olarak dört başlık altında toplanabilir. Birincisi, çatışmayı odak noktası olarak seçtiği için aile ve toplumdaki düzeni, yani göreceli olarak var olan süreklilik ve istikrarı açıklayamaz. Örneğin toplumlardaki bireyler ve gruplar arası dayanışma bu teoriden hareketle açıklanamaz, açıklanmaya kalkışılsa bile çatışmanın bir ürünü olarak yorumlanabilir.

İkincisi, bu kuram toplumsal olguların temelindeki nedensellik ilişkilerini tek sebebe dayandırmaktadır. Ancak günümüzde tek nedenli açıklama biçimleri ilgi ve itibar görmemektedir. Günümüzün sosyal bilim anlayışında toplumsal olguların

karmaşık tabiatları olduğu ve bu tabiatları gereği birden fazla nedenli açıklama tarzları kabul görmektedir.

Üçüncüsü ise çatışmacı kuramı merkeze alan araştırmacılara göre tarihsel yürüyüş diyalektik bir karaktere sahiptir ve bundan dolayı öngörülebilir ve kaçınılmaz bir süreç takip etmektedir. Ancak çok sebepli izahatlara dayalı çağdaş sosyolojide öngörü ve kaçınılmazlık gibi kavramlara sıcak bakılmamaktadır (Canatan, 2011: 41).

Dördüncü olarak eklenebilecek bir diğer eleştiri ise çatışmacı kuramın makro açıklama biçimi olmasıdır. Çatışmacı kuram da, daha önce ele aldığımız kurumsal yaklaşım ve yapısal-işlevsel yaklaşım gibi makro boyutlu bir yaklaşımdır. Mikro ölçekteki süreçleri ihmal etmektedir (Kasapoğlu, 2011: 16).

Bu kuramın önde gelen isimleri arasında Marks, Marksist düşünürler ve Dahrendorf gibi Marksist olmayan isimler sayılabilir.

3.4. Feminist Kuram

Özellikle 1960'lı yıllardan sonra gelişen Feminist kuramın merkezinde cinsler arası ilişkiler yer almaktadır. Kadının yalnızca aile içinde değil, insanlık tarihi içindeki rolünü anlama gereği üzerinde duran, aile içi ilişkileri, çatışma, sömürü patriyarkı, cinsiyet kavramları çerçevesinde ele alan bir kuramdır (İçli, 1997: 64). Bu kurama göre ataerkil toplumda kadın ve erkek ilişkileri eşitsizlik temelinde gelişmiştir. Tüm kurumsal yapılar ve kültür bu eşitsiz ilişkileri ayakta tutmak için çalışır. Aile bu eşitsiz ilişkileri ayakta tutmaya çalışan yapıların başında gelir (Canatan, 2011: 41).

Tekil bir feminist kuramdan bahsetmek mümkün değildir. Pek çok farklı fraksiyona sahip feministler vardır. Marksist feministler, radikal feministler, liberal feministler vs. ancak aileye ilişkin görüşlerinde ortak noktalar bulmak mümkündür. Ataerkillik konusu, cinsiyet rollerinin doğallığına ilişkin sorgulamalar, kadına biçilen annelik ve eşlik rolleri vs. gibi konularda feministler ortak tutum sergilerler (Kasapoğlu, 2011: 16-17).

Bu çerçevede aile, toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal sınıf, ırk, yaş, cinsel yönelim ve medeni konumları temelinde, üyelerinin toplumsal olarak belirlenmiş beklentileri öğrendiği bir kurumdur (Canatan, 2011: 41). Bu şartlar ise mevcut durumun meşrulaştırılmasını beraberinde getirmektedir.

Feminist kuramcılar bu çerçevede bazı sorular sorarak işe başlarlar. Aile yaşamı, ekonomik ve ataerkil yapıları/ilişkileri nasıl yansıtır? Erkek ve kadının ailevi yaşam deneyimleri arasında ne tür farklılıklar vardır? Cinsiyet rolleri doğal ve değişmez midir?

Feminist kuramcıların aileye ilişkin yaklaşımlarında öne çıkan dört önermeleri vardır ve bu önermeleri şöyle sıralamak mümkündür (Canatan, 2011: 42):

1- Aile, toplumdaki cinsiyet hiyerarşilerini ve cinsiyet ayrımlarını yansıtan bir kurumdur.

2- Aile, cinsiyet temelinde toplumsallaşmanın gerçekleştiği temel bir kurumdur.

3- Aile, kadın ve erkek arasında güç ilişkilerinde dengesizliği içermektedir.

4- Toplum daha fazla ya da daha az eşitlikçi bir yapıya kavuştukça aile yeni biçimlere doğru evrim geçirmektedir.

Feminist kurama yönelik en önemli eleştiri aileye kadın perspektifinden bakması ve kadının deneyimini başlangıç noktası almasıdır. Bu durum ise erkeklerin ve çocukların ihmal edilmesi anlamına gelmektedir. Önemli ölçüde çatışmacı kuramdan etkilendiği için cinsler arası bir mücadeleyi öngörmektedir. Bir diğer eleştiri konusu ise bu kuramın bulgularının hangi ölçüde genelleştirilebileceği noktasında düğümlenmektedir. Feminist kuram genellikle nitel araştırmalara ağırlık vermekte ve bu nedenle bulguları sınırlı kalmaktadır (Canatan, 2011: 42).

3.5. Ailesel Evreler Kuramı

Bu kuram ailenin geçirmiş olduğu çeşitli evreleri inceleyen bir kuramsal çerçevedir. Ailenin kuruluşundan yok oluşuna

kadar oluşan evreleri inceler. Ailenin genel olarak dört evresi olabilir. Birinci evre evlenme veya ev kurma evresidir. Ortalama olarak iki yıl sürer ve 22 yaşında başlar. İkinci evre çocukların doğumu evresidir. İlk çocuğun doğumundan evlenmesine kadar olan süreyi kapsar. Üçüncü evre dağılma evresidir. İlk çocuğun evliliğinden son çocuğun evliliğine kadar sürer. Dördüncü ve son evre ise sonuç evresidir. Son çocuğun evliliğinden eşlerin ölümüne kadar olan süreyi kapsar.

Aile yaşam sürecini inceleyen Duval ve Hill evrelerin kurulmasını üç ölçüte ayırarak göstermiştir. Bunlar:

1- Aile üyeleri sayısındaki değişiklikler

2- Büyük çocuğun gelişimsel evreleri

3- Babanın-kocanın emeklilik statüsü evreleridir.

Birinci ölçüt çift ilişkisinin kuruluşunu ve çocukların aileye giriş ve ayrılışı ile gelen değişiklikleri belirtir. Birinci ölçüte uygun olarak aile şu evrelere ayrılır:

1- Kuruluş evresi

2- Yayılma evresi: ilk çocuğun gelişi ve son çocuğun ayrılışı

3- İstikrar evresi: ilk çocuğun ayrılışına kadarki çocuk yetiştirme dilimi

4- Etkileşim evresi: son çocuğun gidişine kadarki çocukların evden ayrılma dilimi süreci

5- Çiftin yalnızlık evresi

İkinci ölçüt en büyük çocuğun yaş ve okul kariyeriyle bağlantılı rol farklılıklarıyla ilişkilidir. Bu ölçüt bize şu evreleri verir:

1- Bebekli aile: 0-2 yaşları

2- Okul öncesi çocuklu aile: 3-5 yaşları

3- Okul çağı çocuklu aile: 6-14 yaşları*

---

* Metnin alıntılandığı eserde 6-12 yaş olarak geçmektedir. Ancak ülkemizde bu yaş sınırı 6-14'e çıkmıştır.

4- Ergin çocuklu aile: 15-20 yaşları**

5- Yetişkin gençli aile: 21 + bu çocuğun evden ayrılışına dek.

Üçüncü ölçüt ise iş yaşamından kaynaklanan ailedeki değişmeler temeline dayanmaktadır. Bu ölçüte göre yedi evre söz konusudur. Bunlar:

1- Evre: Kuruluş evresi

2- Evre: Bebekli aileler

3- Evre: Okul öncesi çocuklu aileler

4- Evre. Okul çocuklu aileler

5- Evre: Ergin çocuklu aileler

6- Evre: Genç delikanlılı aileler

7- Evre: Orta yaşlı aileler.

Duvall ve Hill'in çalışmalarının şekillendirdiği bu sınıflamalar evrensel olarak nitelenemez. Daha çok sanayileşmiş Batı toplumları için geçerlidir denebilir. Az gelişmiş veya gelişmekte olan toplumlarda bu evreleri gözlemek güçtür (Sayın: 1990: 60-63).

3. 6. Rol Kuramı ve Diğer Bazı Güncel Kuramlar

Özellikle aile için anlam taşıyan kuramlardan birisi şüphesiz rol kuramıdır. Rol kuramı, sistem kuramının bir alt kuramı olarak da görülebilir. Buna göre aile bir roller toplamıdır. Gerçekten de bir açıdan bakıldığında aile bir rol sistemidir. Sosyal hayatta kişinin ne yaptığını gösteren rol, bir başkasına göredir. Çocuğu olmayan hiçbir kadın anne, erkek baba rolünü taşıyamaz. Yine bu açıdan bir kişinin pek çok rolü olabilir. Aynı kişi birisinin eşi, birilerinin dayısı veya amcasıdır. Genelde herhangi bir çatışma olmadan pek çok rol bir arada temsil edilir.

** Metnin alıntılandığı eserde 13-20 yaş olarak geçmektedir. Ancak ülkemizde bu yaş sınırı 15-20'ye çıkmıştır.

Ailesel roller, evlilik, cinsiyet ve soy bağlarına göre oluşur. Bir toplumda bu ilkelere göre kimin nasıl ve neye göre bir rol taşıyabileceği bellidir. Bu rollerin sınırları da bellidir. Ancak yine de roller arasında birincil ve ikincil ayırımı yapılabilir. Mesela bir kadın için birincil bir rol anneliktir. Ancak babanın olmadığı veya görevini yerine getiremediği durumlarda anne aynı zamanda ikincil bir rol olarak baba rolünü de üstlenir. Yani kadın anne sevgisinin yanında baba şefkatini de taşır.

Aile yapısı genel olarak bir rol çeşitlenmesini ifade eder. Kadın ve erkek temel sosyal rollerini taşıyan cinsler evlilikle karı-koca rollerini kazanırlar, çocukları dünyaya gelince önceki rollerinin yanında anne-baba, çocukları evlenince kayınpeder-kayınvalide, torunları meydana gelince büyükanne- büyükbaba, yeğenleri dünyaya geldiği zaman dayı- teyze, amca- hala, vb rollerini kazanırlar ve bu böyle sürüp gider. Tabi toplumsal hayat bir bütündür ve bu rollerin oluşumunda dinsel, toplumsal, etniksel, bölgesel, siyasal etkenlerin önemli payları vardır. Bundan da önemli bir kısmı ailesel olan toplumsal cinsiyet rolleri doğar.

Aile analizlerinde rol farklılaşması şüphesiz yegâne etken değildir ama yine de aileyi açıklamada önemli ipuçları verebilir.

Sonuç olarak kuramlarla ilgili olarak denebilir ki bunların belli bir sınırı yoktur, ihtiyaca göre yeni kuramlar üretilebilir. Esasen bu yaygın çerçevelerin dışında ikincil türden pek çok kuram vardır. Mesela özellikle Amerika'da bir süredir kullanılmakta olan "deneysel oyunlar yöntemi", süreklilik ve değişimi tespit etmek için kullanılan "üç kuşak üzerinde yapılmış deneysel araştırma yöntemi", aile üyelerinin dönüşümünü esas alan ve en azından on yılda bir meydana gelen değişikliği tespit etmeye çalışan "uzunluğuna inceleme yöntemi" bunlardan bazılarıdır. Kaldı ki aile ile ilgili yöntemler yalnız sosyoloji içinde başlayıp orada bitmemektedir. Yerine göre önemli sonuçlar elde edilebilen etnolojik, antropolojik çerçevede yöntemler de vardır.

Kaynaklar

Canatan, K. (2011), "Aile Sosyolojisi: Bilimsel ve Kuramsal Çerçeve", *Aile Sosyolojisi*, Ed. K. Canatan, E. Yıldırım, İstanbul: Açılımkitap Yayınları.

İçli, G. (1997), "Aile Araştırmalarında Yöntem ve Yaklaşım", *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3, ss.59-67.

Kasapoğlu, A. (2011), "Sosyolojik Yaklaşımlar Temelinde Aile Kuramları", *Aile Sosyolojisi*, (Ed.) A. Kasapoğlu, N. Karkıner, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları.

Klein, D.M. & White, J.M. (1996), *Family Theories: An Introduction*, Sage Publications, Thousand Oaks & London & New Delhi, Akt. CANATAN, K. (2011), "Aile Sosyolojisi: Bilimsel ve Kuramsal Çerçeve", *Aile Sosyolojisi*, Ed. K. Canatan, E. Yıldırım, İstanbul: Açılımkitap Yayınları.

Özen, S. (1990), "Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar", *Aile Yazıları* C.1, Ankara: TC Başbakanlık Aile Kurumu Yayını, ss.397-408.

Poloma, M.M. (1993), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev.) H. Erbaş, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Sayın, Ö. (1990), *Aile Sosyolojisi: Ailenin Toplumdaki Yeri*, İzmir: E.Ü. Edeb. Fak. Yayınları.

Turan, F. (2011), "Aile ve Değişme", *Aile Sosyolojisi*, (Ed.) A. Kasapoğlu, N. Karkıner, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları.

WALLACE, R.A.& Wolf, A. (2012), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev.) L. Elburuz, M.R. Ayas, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

Yazan, Ü. Meriç, (1990), "İleri Endüstri Toplumlarında Aile Kurumu Üzerine Araştırma" *Aile Yazıları* C.1, Ankara: TC Başbakanlık Aile Kurumu Yayını, ss. 455-474.

III. AİLENİN TARİHSEL GELİŞİMİ: DÜNÜ, BUGÜNÜ VE YARINI

İslam CAN*

Bireyin toplum ile bağını oluşturan ve toplumun sürekliliğini sağlayan sosyal bir kurum olarak aile, çocuğun bakımı, ihtiyaçlarının giderilmesi ve sosyal inşasını gerçekleştirmektedir (Dikeçligil, 2012: 24). İnsanın yaşamında bu denli önemli bir yer bulan aile kurumu, öteden beri sosyal bilimlerin ilgisini çekmiştir. Ailenin ne zamandan beri var olduğu, ilk aile tiplerinin yapısı ve günümüz ailesiyle farklılığı/benzerliği, her dönem ve toplumda ailenin birey veya toplumun hangi ihtiyaçlarına karşılık varlığını devam ettirdiği gibi sorular, antropologların, tarihçilerin, sosyologların vd. araştırmalarında temel motivasyon olmuştur.[1]

Ailenin tarihi üzerine yapılan ilk bilimsel çalışmanın, J. J. Bachefen'in 1861'de yayımladığı "Anahk Hukuku" isimli eseriyle başladığı, bunu J. F. Mac Lennan'ın ve L. H. Morgan'ın çalışmalarının izlediği bilinmektedir. Ayrıca Morgan'ın 1877'de yayımladığı "Anciefily Society" isimli eserin ailenin evrimi konusunda önemli başvuru kaynaklarından biri olduğu da düşünülmektedir (Gökçe, 1991: 203). Türkiye'de ise aile sosyolojisi çalışmalarında ailenin evrimi, Batı sosyolojisinin gelişim sürecine endeksli bir şekilde ele alınmıştır. Bu yaklaşım tarzı, geleneksellik- modernlik sınıflandırması ekseninde gerçekleştirilmiştir. Geleneksel geniş aileden sanayileşmeyle bir-

---

* Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, islamcan@hotmail.com

[1] Örneğin aileyi üretim ilişkilerine göre tanımlayan Marksist teoride aile, üretim şekillerine göre biçimlenen bir üst yapı kurumu olarak düşünülmektedir. Tarihsel süreçte toplumda yaşanan dönüşümler ve bu dönüşümler sonrasında kültürel alanın yeniden üretildiği söylemi, bu düşüncenin temel yaklaşımını oluşturmaktadır. Bkz. Kudat, 1990.

likte çekirdek aileye geçildiğini iddia eden bu tez, Anglo-Amerikan dünyasının tarihi gelişimine uygundur. Ancak bu tezin Doğu toplumları ve Türkiye için tamamen geçerli olduğunu iddia etmek güçtür (Türkdoğan, 1991: 31).

1. Ailenin Kökeni Üzerine Yapılan Araştırmalar

Ailenin nasıl ortaya çıktığıyla ilgili temelde iki görüşün olduğu ileri sürülmektedir: İlki erkeğin sahip olma duygusu ve kıskançlığından dolayı ilk ailenin ortaya çıktığı ve sonra ise erkeklerin kadınlar üzerindeki tekelci tutumlarının adet ve geleneklere dönüştüğü şeklindeki iddiadır. İkinci varsayıma göre ise aile, kadının kendisi ve çocukları için ekonomik ve sosyal korumaya olan ihtiyaçtan dolayı oluşmuştur. Ancak bu iki teori, önemli dayanaklara sahip olmadığı için kabul görmemişlerdir. Çünkü ilk teoriyi baz aldığımızda, insanlığın temel bir kurumu olan aileyi, insanın içgüdüsü ekseninde tanımlamış oluruz ki, bu bizi hataya düşürmektedir. İkinci teori ise, ailenin başlangıçta ana-soyu aile tipi olduğunu ve sonrasında baba-soyu aile tipine geçiş yapıldığını iddia etmektedir. Fakat yapılan antropolojik çalışmalar bu iddiayı da desteklememektedir (Güngör, 1998: 210).

Ailenin başlangıcına yönelik araştırmalar bilimsel olma iddiası taşısa da, görülmektedir ki bazı bilimsel veriler üzerine kurulmaya çalışılan ve daha çok akıl yürütmelerle sistematize edilen bir şekil almıştır. Bu anlamda ailenin kökeni hususunda dört temel yaklaşım bulunduğu görülmektedir. Bunlar:

1. Ailenin meydana gelişini cinsel içgüdüyle açıklayanlar,

2. Ailenin meydana gelişini "mutlak cinsi serbestlik" ile açıklayanlar,

3. Ailenin bir tekâmül ve olgunlaşma sonucunda ortaya çıktığını iddia edenler,

4. İnsanlığın başlangıcından itibaren ailenin var olduğunu öne sürenler. Öyle ki bu yaklaşımlar içerisinde en çok kabul gören, ailenin insanlığın başlangıcından bu yana var olduğu,

tekâmül ettiği ve anlaşma, cinsiyet gibi unsurların etkisiyle meydana geldiği görüşüdür (Akkutay, 1991: 55). Bu temel yaklaşımlardan ilk üç yaklaşım, söylem olarak aralarında farklılıklar olsa dahi, genelde birbirine yakın savları ileri sürmektedir. 19. ve 20. yüzyıl Avrupa'sında ileri sürülen cinsiyete dayalı bu evrimci yaklaşımlar genel olarak, ailenin ontolojisini insanın doğasında bulunan içgüdülerin harekete geçmesiyle açıklamaya çalışmakta ve böylelikle aile kurmayı doğal bir davranış olarak sunmaktadır. Bu teorilere göre ilk aile, cinsel serbestliği olan (promuscity) bir aile tipidir.[2] Cinsel serbestîden dolayı insanlar, bir çeşit sürü hayatı yaşadıktan sonra aileyi oluşturmuşlardır. Bu iddiaların dayanak noktası, bugünkü bazı ilkel toplumlarda böyle bir hayatın kalıntısı gibi görünen adetlerin varlığıdır: Festivallerde cinsel yaklaşmaların serbest olması ve ev sahibinin misafire karısını ikram etmesi gibi (Güngör, 1998: 209).

Yine bu aynı evrimci iddiaya göre aile tipleri sırasıyla, bir kadının aynı anda bir veya birden fazla erkekle evlenmesi (poliandri), bunun sonrasında bir erkeğin aynı anda birden fazla kadınla evlenmesi (polijini) ve sonrasında ise son merhaleyi oluşturan bir kadının aynı anda bir erkekle evlenmesi (monogami) sistemi doğmuştur. Ailenin varlığına ilişkin bu yaklaşımlar, bilimsel geçerliliği olmayan, günümüz antropologlarının rağbet etmedikleri spekülasyonlar olarak kabul edilmektedir. (Türkdoğan, 1991: 25; Gökçe, 1991: 203–204; Güngör, 1998: 209). Bu yaklaşımlara iki temel konuda eleştiri getirilebilir.

---

[2] Ailenin kökeni teorileri içerisinde cinsel serbestîyi savunanlar, bir grup içindeki tüm çocukların aynı yaştaki her kadına "anne", her erkeğe de "baba" diye hitap etiklerini, çocukların grubun malı olduğunu ve böylelikle mülkiyet fikrinin bulunmadığını iddia eden bir topluluk yaşantısına işaret etmektedirler (Gökçe, 1991: 204). Böyle bir uygulamayı Marksizm düşüncesi temelinde 1927-1930 yılları arasında Rusya'da "Kolhoz"; 1947-1961 yılları arasında ise Çin'de "Komün" uygulamasıyla "ana-baba-çocuk" ilişkilerindeki bağ ve yakınlık kaldırılmak istenmiş ve fakat her iki uygulama da temelden çökmüştür (Aydın, 2011a: 42). Aslında bu tür insanın doğasına aykırı uygulama isteminlerinin ilk örneğini Platon'da görebiliriz. Platon, "Cumhuriyet" adlı eserinde aileye dair hayali bir model geliştirmiştir. Bu tür ütopyanın ilk örneğini veren bu modele göre, 20–40 arası yaşta olan kadınlar ve 25–55 yaş arası erkekler özel odalarda tutularak bu birleşmeden doğan çocukların anne babalarından habersiz devlet kurumlarında eğitim görmeleri düşünülmüştür (Türkdoğan, 1991: 25).

Birincisi, var olduğu ileri sürülen cinsel serbestinin olması, ailenin olmadığını izah edememektedir. Çünkü cinsel hayatta görülen serbestlikler, hiçbir zaman ailenin olmadığı anlamına gelmemektedir (Güngör, 1998: 209). Günümüzde birçok Batı ülkesinde, nikâhsız birliktelikler, eşcinsel evlilikler veya fuhşun varlığı, nasıl ki aileyi ortadan kaldırmıyorsa, insanlık tarihinin bazı dönemlerinde cinsel serbestliğin olması da, ailenin olmadığını göstermemektedir. İkinci eleştiri ise, ailenin gelişiminin evrimsel bir cetvele göre sıralanmasıdır. Evrimci yaklaşıma göre ailenin, geniş aileden çekirdek aileye, çok işlevli rollerinden az işlevli rollere, yapısal olarak sağlam bir kurumdan daha esnek ve gevşek bir yapıya doğru dönüşümler geçirdiği düşüncesi "mutlak doğru" olarak kabul edilmemelidir.

İlerlemeci bir söylemi benimseyen bu yaklaşım, geniş ailenin sonlandığını, çekirdek ailenin önemini kaybettiğini ve ileriki bir tarihte parçalanacağını öne sürerek toplumsal süreçleri bir doğa kanunu gibi kanunlarla belirleme yoluna başvurmuştur. Oysa çekirdek ailede, yapısal olarak gevşek bir formun olmadığı, ayrıca eşler ve çocuklar arasındaki iç bağımlılığın arttığı görülmektedir. Çözülmüş, parçalanmış ve tamamlanmamış sıra dışı aile tiplerinin, ailenin sona ermesi anlamına gelmeyeceği gibi, sanayileşmeyle birlikte geniş ailenin ve ortadan kalktığı öne sürülen bazı işlevlerinin de özellikle kentlerde birtakım kurum ve örgütler tarafından yerine getirildiği anlaşılmaktadır (Aydın, 2011b: 29). Dolayısıyla mesele, tarihsel süreçte değişen ailenin var olması ya da yok olması meselesi değil, ailenin değişen tarihsel dönemlerin şartlarına göre ataerkil-anaerkil, büyük-küçük, sık veya gevşek dokulu, çok işlevli ya da az işlevli niteliklerinin değişkenliğidir (Aydın, 2010: 27).

Bu temel tezi destekleyen Giddens, günümüzde dünyanın farklı bölgelerinde farklı aile türlerinin bir arada yaşadığını belirtmektedir. Giddens'a (2000: 151) göre, bu aile biçimlerinin dönüşüm seyri ve hızı ise, birbirinden bağımsızdır.[3] Örneğin

[3] Dünyada aile, önemli dönüşümler yaşamıştır ve yaşamaya devam etmektedir. Bu dönüşümlerin nedenlerinin karmaşıklığı, belirli ve kesinleşmiş etkenleri ifade

Asya, Afrika ve Pasifik'in uzak bölgelerinde geleneksel aile yapısı, daha az değişime uğramış ve varlığını devam ettirmektedir. Buna karşın Çin ve Moğolistan'da durum tamamen farklı olup ailenin türü hükümet tarafından tayin edilen bir devlet politikasına dönüşmüştür. Çünkü Çin ve Moğolistan'da hızlı nüfus artışına karşılık hükümet, toplumun küçük aile yapılarına sahip olmaları için doğum kontrol mekanizmasını canlandıran bir programı tedavüle koymuştur. Bu gibi müdahaleler, dünya çapında çekirdek ailenin baskın konuma gelmesini, geniş aile yapılarının ya da diğer akraba gruplarının çözülmesini de beraberinde getirmektedir.

Ailenin kökeni konusunda dördüncü yaklaşım, ailenin insanlığın yaratılışından itibaren var olduğunu ileri süren ve en fazla kabul gören yaklaşımdır. Bu iddiaya göre, insanlığın bilinen en eski tarihinden günümüze kadar, en ilkel toplumdan en ileri toplumuna kadar her yerde ve her zaman aile kurumuna rastlanılmaktadır. Çünkü yapılan antropoloji araştırmaları, ailenin gereklerinden olan cinsel hayatın düzene konmadığı, dünyaya gelen çocukları yetiştiren ve büyüten bir anne babanın olmadığı bir toplumun, tarih boyunca hiç olmadığını ve ailenin ilk insandan bu yana var olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca semavi dinlerin bildirdiği ilk insanlar olan Âdem ile Havva'nın, ilk insanlar olmasının yanı sıra ilk aileyi de temsil ettiklerine inanılmaktadır (Güngör, 1998: 209; Aydın, 2011a: 40; Canatan, 2009: 23).[4]

---

meyi güçleştirmektedir. Ancak birkaç faktörün bu dönüşüm üzerinde etkili olduğu düşüncesi pek yaygındır. Bunlar arasında ilk olarak Batı kültürünün yayılması gösterilebilir. Çünkü Batı kültüründe yer alan ve diğer toplumlara çeşitli kanallarla servis edilen romantik sevgi idealleri, önceleri bunların bilinmediği toplumlara doğru genişlemiştir. Diğer bir etken, öteden beri özerk nitelikte yaşayan küçük toplumların bulunduğu bölgelerde, merkezi hükümetlerin varlığının gerçekleşmesidir. Böylelikle insanların hayat tarzları, bu merkezi hükümetler ve yönetimler tarafından şekillendirilerek bu ulusal siyasal sistemin çıkarları doğrultusunda dizayn ve inşa edilmiştir. Bkz. Giddens, 2000.

[4] Semavi dinler ailenin kökeni konusunda evrimci düşüncenin aksine başından beri sistemli ve olgunlaşmış bir aile yapısına işaret etmektedir. Örneğin Karpat'a (1991: 32-33) göre tarihte ilk sistemli aile, Musevi ailesi olarak görülmektedir. Musevilikten önce aile, anne-baba, kocanın meşru ya da gayrı meşru hanımları, bu eşlerden

Ailenin tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümleri sınıflandırmak isteyen yaklaşımlar, bunu belirli kıstaslara göre yapmaktadırlar. Aydın'a (2011a: 40–41) göre, ailenin tarihselliği konusunda tarih öncesi dönemlere ait bilgiler varsayım üzerine kurulduğu için herhangi bir bilimsel kesinlik beklenmemelidir. Bu yaklaşımlardan bir tanesine göre aile; a. Anaerkil b. Babaerkil c. Eşitlikçi dönem olarak günümüze kadar üç dönemden geçmiştir. Bu üç dönem içerisinde ilk dönemi oluşturan anaerkil dönemde ailesel güç kadında olup kadın, çocuk doğurması ve evin ihtiyaçlarını karşılaması bakımından erk sahibidir. Bu dönemde önceleri toplayıcılık yapan kadın, sonrasında tarımsal üretime geçerek ailede etkin ve merkezi bir rol üstlenmiştir. Böylece kadının soyu devam ettirmesi ve üretim sürecindeki önemli katkısıyla birlikte aile, anaerkil aile şeklinde örgütlenmiştir. Anaerkil ailede, evin mekânı kadına ait olup miras, anneden kızına geçiyor, eşlerin boşanması durumunda ise, evi terk eden erkek oluyordu.

---

doğan çocuklar ve hizmetçilerden oluşmaktaydı. Bu dönemde evlenme satın almak kaydıyla gerçekleşir ve her kadın için otuz gümüş verilirdi. Hz. Musa Sina Dağı'nda on emri aldıktan sonra ailenin belirli bir sisteme oturtulduğu görülmektedir. "Allah ile insan arasındaki ilişki, karı ile koca gibi olmalıdır" emri, aileye değer veren bir prensibi ifade etmektedir. Bu emir, çok kadınla evlenmenin yerine tek kadınla evlenmeyi desteklemekle birlikte evliliği teşvik eden bazı uygulamaların oluşmasına neden olmuştur. Yeni evlenenlerden aileyi sağlamlaştırmak adına bir yıl vergi alınmaması, mecburi bir iş yaptırılmaması ve askere alınmamaları bu uygulamalar arasında yer almaktadır. Kadının zina etmesi halinde erkek kadını boşayabilir, kadın ise kocasından aşırı fiziksel şiddet gördüğünde kocasından boşanma hakkına sahipti. Ayrıca din değiştirilmesi durumunda evlilik fesbedilirdi. Eski Musevi ailesi, çocuklara verilen terbiyeyi önemseyen, gelenek ve göreneklere önem veren sistemli bir aileydi. Ayrıca bir diğer semavi din olan İslam'a göre insanlık, Hz. Adem ve Hz. Havva'dan başlamıştır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem ve Havva'dan türeyen insanların, zaman içerisinde çeşitli kabile ve milletlere ayrıldığı bildirilmektedir (Erdem, 1991: 346). Kur'an-ı Kerim'de geçen ve ilk ailenin Hz. Adem ve Hz. Havva tarafından Allah'ın istemesiyle kurulduğunu bildiren Hucurat Süresi 13. ayetinin anlamı şu şekildedir: "Ey insanlar! Muhakkak ki Biz, sizi bir erkek ve bir kadından yarattık. Ve sizi milletler ve kabileler kıldık ki, birbirinizi (soyunuzu, babalarınızı) tanıyasınız. Muhakkak ki Allah'ın indinde en çok kerim olanınız (ikram olunanınız, en şerefli olanınız), (ırk ya da soy olarak değil) en çok takva sahibi olanınızdır. Muhakkak ki Allah, en iyi bilen ve haberdar olandır." Buradan da anlaşılmaktadır ki İslam'a göre aile, ilk insandan bu yana var olan bir kurumdur.

Tarım dönemine geçiş sonrasında, üretimin tüketimden fazla olmasıyla ortaya çıkan artık ürüne erkek el koymuş ve güç, erkeğe geçmiştir. Anaerkil dönemin aksine ailenin mekânını belirleyen erkek olmuş, miras erkek çocuğa bırakılmış ve boşanma durumunda ise, evi kadın terk etmek zorunda kalmıştır. Babaerkil dönemde soy zinciri de erkeğe dayandırılmıştır. Modern dönemde aile, babaerkil tipinin ağırlığı hissediliyor olsa dahi, mekân, ayrılma, miras, fizyolojik ihtiyaçları karşılama gibi konular bakımından eşitlikçi aile tipine doğru evirilmiştir. Kadın ve erkeğin her ikisinin de çalıştığı, tarım döneminde olduğu gibi, bölünmemesi gereken ve ortak mal olan toprağın da olmaması eşitlikçi aile tipine geçişi kolaylaştırmıştır.

Ailenin tarihsel süreçlerini belirlemeye çalışan bir diğer sosyal bilimci Nihat Nirun'a (1994: 22) göre, ailenin tarihsel süreçlerde aldığı şekiller ve yaşadığı dönüşümler, evlilik biçimlerine göre sınıflandırılabilir. Bu yaklaşıma göre ise aile, evlilik ile başladığı için ailenin yapısını öncelikle "evlilik türleri" belirlemiş olmalıdır. Tarihin her döneminde evliliklerin, çeşitli belirlemeleri olan ve merasimlere dayanan bir anlaşma olduğunu öne süren Nirun'a göre hiçbir dönemde "cinsel serbestlik" de görülmemiştir. Nirun'un bu yaklaşımında aile, geleneksel geniş aileden çekirdek aileye doğru bir geçiş yaşamıştır. Tarihsel süreçte aileyi konumlandırmaya çalışan bir başka yaklaşım ise, yerleşim yerlerine göre aileyi sınıflandırma çabasıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu görüşe göre aile tarihsel süreçte yerleşim modellerine göre farklılık göstermiştir. Sanayi öncesi toplumlarda evlenen çiftler, genellikle yardım, koruma ve destek amacıyla ebeveynleriyle beraber yaşamaktaydılar. Evlenen çiftin kocanın ailesiyle birlikte veya yakın bir bölgede yerleşme biçimi olan patrilokal (Yunancada "babanın evi" anlamına gelir) en yaygın ikamet şeklidir. Sanayi toplumlarında ise, farklı bir model görülmektedir. Ailenin gelirleri izin verdiği sürece neolokal (Yunancada "yeni yer" anlamına gelir) yani evlenen çiftin ailelerinden ayrı ikamet ettiği yerleşim yeri tercih edilmektedir (Macionis, 2012: 463–464).

Margaret Mead, her toplumda kadın ve erkeğin farklı sosyal koşullara sahip olduğunu ve dolayısıyla kadın ve erkeğin üstlendiği rollerin tarihsel süreç içerisinde farklılaştığını ve dönüştüğünü belirtir. Çocuk yetiştirmekten iş hayatına kadar birçok görev ve sorumluluk alanları, bu toplumsal dönüşümlerle birlikte yeniden şekillenmiştir. Özellikle işbölümünün bu süreçte farklı şekiller alması, aileyi de temelden etkilemiştir. Bu temel önerme ekseninde aileyi tarihsel bir yaklaşımla ele aldığımızda, toplumların üç tarihsel dönemi dikkatimizi çekmektedir. Bunlar; 1. ilkel toplumlar 2. sanayi öncesi toplumlar 3. sanayi toplumları (Özen, 1990: 404). Bu tarihsel süreçlere, günümüz dünyasının şartlarını da göz önüne alarak, dördüncü dönem olarak sanayi sonrası toplumları eklenebilir.[5] Aile bu dört dönemde incelenirken, ailenin tarihsel süreçte dönüşümüne neden olan olaylara ve etkileşime girdiği sosyal olgulara da yer vermek gerekmektedir. Örneğin bu sosyal olgular içerisinde aile, tarihsel dönemlerde nüfus olaylarından en çok etkilenen sosyal kurum olmuştur. Aile ve nüfus arasındaki etkileşim, ailenin yapısına ve büyüklüğüne doğrudan etki etmiştir. Dolayısıyla ailenin dönüşümüne neden olan sosyal olguların başlıcalarını şu şekilde sıralayabiliriz: 1. Nüfus, 2. Toprağa yerleşme, 3. İşbölümü, 4. Artan ihtiyaçlar, 5. Coğrafi keşif ve icatlar, 6. Bilim ve teknoloji, 7. Sanayileşme, 8. Sanayi sonrası toplumların (hürriyet, eşitlik, bağımsızlaşma, mutluluk gibi) bazı sorunları (Celkan, 1991: 29).

2. İlk(s)el Toplumlarda Aile

Evrimci modern kültürün bir icadı olduğunda şüphe bulunmayan ve tartışmaya açık bulunan ilkel toplum genel olarak, insan birlikteliklerinin en yalını, geçimini sağlamak için avcılık ve toplayıcılık yapan, bu işleri için basit aletler kullanan toplu-

[5] İçinde bulunduğumuz dönem için sosyologların birçok tanımlaması bulunmaktadır: İleri endüstri toplumu, sanayi ötesi toplum, modern ötesi toplum, postmodern toplum gibi. Ancak yazının bağlamı göz önüne alındığında, günümüz dünyasını "sanayi sonrası toplum" olarak tanımlamanın uygun olacağı düşünülmektedir.

lıklar olarak tanımlanmaktadır. İnsan türünün ortaya çıktığı milyonlarla ifade edilebilen bir zaman öncesinden, bundan on iki bin yıl öncesine kadar olan toplumların, avcı ve toplayıcı olduğu varsayılır. Bu konuda çeşitli bilimsel çalışmalar olmasına karşın bu döneme ilişkin temel bulgular, arkeoloji biliminin ortaya koyduğu klişe önermelerden öteye geçememiştir. Çünkü ailenin evrimi konusunda ileri sürülen teorileri tek bir kaynağa bağlamak kuşkusuz mümkün değildir. Yazının bulunuşundan önce de var olan aile kurumu hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Bu dönemden sonra var olduğu kabul edilen ilkel toplumlarda ise, aile hakkındaki görüşler zandan veya spekülasyondan öteye geçmemektedir (Türkdoğan, 1991: 25; Aydın, 2011a: 40-41).

Sosyal bilimlerde ailenin klan ailesiyle başladığına yönelik bir kanı da bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre klan topluluğu, inançlar, adet ve gelenekler gibi kültürel öğeleriyle aileyi bir sistem içerisinde üretmişlerdir. Klan ailesine düzen veren ve onu bir kurum olarak sistematize eden düşünce, temel referanslarını ilk cemiyetin topluluk bilincinden almaktadır. Buna göre aile, doğal bir birlik olmaktan ziyade sosyal bir kurumdur. Klan ailesinin bir topluluk bilinci oluşturmasında baş aktör "totemizm"dir. Totem, bir hayvan, bitki ya da eşyada gizli bir cevherin bulunduğuna dair kutsal inançlardır. Bu inancın dini ve sosyal bir sisteme dönüşmesi ise Totemizm'dir. Totemizmin varlığını devam ettiren ve topluluk içerisinde yaşama disiplinini oluşturan kurallar, üyelerin davranışlarını meşru ya da gayri meşru biçiminde düzenler. Yasak olan davranışlar "tabu" olarak nitelendirilir. Örneğin klan içindeki kadın ve erkeğin birbiriyle evlenmesi bir tabudur. Çünkü aynı klan içerisindeki her birey, aynı cevher'i (manayı), aynı kanı taşıdıkları için birbirleriyle akrabadırlar. Birbirlerine kardeş sayılarak "mahrem" olarak düşünülürler. Bundan dolayı klan dışından evlenmek zaruri olmuş ve bu durum egzogami (dışarıdan evlenme) yi doğurmuştur (Eröz, 1990: 225-226).

Eski taş dönemi olarak ifade edilen dönemde avcı ve toplayıcılıkla geçinen insanların, yabani bitkileri toplayarak ve hay-

vanları avlayarak geçindikleri öne sürülmektedir. Kadınların çoğunlukla toplayıcılık, erkeklerin ise avlayıcılık görevlerini üstlendiği ve tarihte ilk işbölümünün cinsiyet prensibine uygun olarak düzenlendiği belirtilmektedir. Avcı ve toplayıcı toplumların birçok işlevi yerine getirmede aileye bağlı olarak hayatlarını devam ettirdikleri, her bireyin hayatının birbirine çok benzemekle birlikte insanların zamanlarının büyük bir bölümünü bir sonraki öğünde yiyecekleri gıdaları temin etmek için çabaladıkları, yaş ve cinsiyetin bireylerin üstlendikleri sorumlulukları yerine getirmede belirleyici bir faktör olduğu, yaşlılardan ve çocuklardan yerine getirebildikleri kadarıyla iş yapmaları beklendiği, sağlıklı bireylerin ise işlerin büyük çoğunluğunu icra ettikleri ileri sürülmektedir (Macionis, 2012: 89). Ailenin ilk örneğini ilkel toplumlarda gören bu evrimci düşünceye göre, kadınlar da erkekler kadar yoğun, uzun süreli ve kolektif bir ruhla çalışmakta ve yine bu kolektifliğin sonucu olarak bunları paylaşmaktaydılar. Ayrıca bu dönemde insanlar, silahları veya aletleri dışında çok az bir mülkiyete de sahiptiler.

Eski taş döneminden yeni taş dönemine geçiş olarak ifade edilen Neolitik dönemde iki farklı keşif yaşanmıştır. Bunlardan ilki, toprakların ekilip biçilmeye başlamasıyla birlikte tarımın geliştirilmesi, ikincisi ise, hayvanların evcilleştirilmesiyle mümkün olan hayvancılıktır. Bu iki keşif, cinsiyetler arasında işbölümünün de yoğunlaştığı bir duruma işaret etmekteydi. Çünkü erkekler, hayvan yetiştiriciliğini üstlenirken, kadınlar sistemli olarak tarım işlerini yerine getirmenin öncüsü oldular. Bu dönemde kadınlar, besin tedarik etme ve pişirme görevlerini de yerine getirdikleri için toplumda yüksek bir statüye sahip olmuşlardır. Ayrıca tarıma dayalı ve tarım işlerinin çoğunluğunun kadınlar tarafından icra edildiği toplumlarda, akrabalık ve miras kadına göre belirlenmeye başlamıştır. Kadının yüksek statüye sahip olduğu "matrilineal" adı verilen bu klanlarda, kadınların erkek kardeşleri de aile grubu içerisinde yer alır. Tüm klan üyeleri, toprağın sahibi olup ayrıcalıklı gruplar bulunmamaktadır. Üstelik bir kadın her zaman klan lideri olarak seçilmektedir. Buna karşılık, geçimin çobanlığa ve hayvan bes-

meye dayalı olduğu toplumlarda, miras ve akrabalık da erkeğe göre belirlenmekte ve klan baba soyuna bağlı olmaktadır. Hayvancılığın başat olarak geliştiği erkek egemen bu klanlar, "patrilineal" klanlar olarak adlandırılmakta ve aile grubu, yaşlı erkeğe bağlı olarak onun çevresinde gelişmektedir (Özen, 1990: 404-406).

3. Sanayi Öncesi Dönemlerde Aile

Aile, tarihsel süreç içerisinde dönemin ruhuna uygun görevler üstlenmiştir. Göçebe ve çoban kabilelerde ailenin görevi, hayvanlara bakmak ve onları yetiştirip ehlileştirmektir. Tarım faaliyetlerinin olduğu dönemlerde ise; toprağın çapalanması, tarlaların sabanla sürülmesi tamamıyla ailenin işi ve işlevi haline gelmiştir. Bu durum, aile içerisinde erkeğin önem kazanmasına da neden olmuştur (Nirun, 1994: 21). Çünkü toprağa yerleşmeye başlanılmasından ve sabanın icat edilmesinden sonra işbölümünde bir görev değişimi yaşanmış ve tarım, kadın mesleği olmaktan çıkarak erkek mesleği haline gelmiştir. Böylece kadının, gıda tedarik etme görevi sonlandığı için toplumda sosyo-ekonomik statüsü de azalmıştır. Ayrıca erkeğin, tarımdaki keşifleri, çanak-çömlek yapımını, nakliyedeki yeni buluşları gerçekleştirmesinden dolayı çoğu toplumlar patriarkal (babaerkil) bir kimlik kazanmıştır. Erkeğin statüsü hane halkı üzerinde oldukça artarak servet ve güç babadan oğla geçer olmuştur. Ortaçağ döneminde ise, üretim ilişkilerine bağlı olarak aile yapısı değişmeye başlamıştır. Erkek ve kadınların derebeyleri için yılın belli günlerinde çalışmak zorunda olması ve buna karşılık derebeylerin onları korumakla yükümlü olması, askerlik hizmetine karşılık özel mülkiyete yerleşme hakkının verilmesi ve kilisenin kadının statüsünün düşük olduğunu kabul etmesine karşın erkek egemen bir toplumun varlığını inkâr etmemesi bu dönemin genel özellikleri arasında yer almaktadır (Özen, 1990: 405-406).

Pre-modern dönem olarak da adlandırılan geleneksel dönemde aile, yaygın olarak geniş aileden oluşmaktadır. Geniş

aile, üye sayısının fazla ve akrabalık bağı hinterlandının daha kapsamlı olduğu bir aile tipidir. Anne-baba, çocuklar, büyük anneler ve büyük babalar, kardeşler gibi birinci derecede akrabalık bağı bulunanlar bu ailenin üyelerini oluştururlar. Geleneksel ailede baba, ailenin geçimi için gerekli tüm fizyolojik ihtiyaçları karşılamakla birlikte geniş ailede yetişen çocuk ise, anne-babasına yaşlandığında bakmakla yükümlüdür (Yıldırım, 2009:89). Ayrıca sanayi öncesi toplumlarda çocuğa işgücü gereksiniminden dolayı çok fazla ihtiyaç vardı ve bundan dolayı büyük ailelerin olduğu bilinmekteydi. Evli çiftlerin doğum kontrolü olmadan çocuk sahibi olmaları elzem bir durumdu. Bunun yanı sıra sanayi öncesi dönemde çocuk ölüm oranlarının yüksek olması ve çocuğun yetişkinlik dönemine gelmeden ölmesi, çocuğa olan talepleri de arttırmaktaydı. Örneğin 1900'lerde Amerika'da doğan çocukların 1/3'ü on yaşına gelmeden çeşitli sebeplerden dolayı ölmekteydi (Macionis, 2012: 470).

Lawrence Stone, Avrupa'da geleneksel dönemden modern döneme aile kurumunun geçirdiği dönüşümleri ele almaktadır. Stone ailenin 1500–1800 yılları arasında üç aşamadan geçtiğini belirtir. Bu dönemin ilk zamanlarında temel aile biçimi, küçük ev halklarından oluşan ve topluluk içerisinde diğer akrabalarla yakın ve sıkı ilişkiler kurulan bir çekirdek aile türüdür (Giddens, 2000: 149–150). Bu dönemdeki aile, üyeleri için duygusal yakınlığın yaşanmadığı, duygusal bir bağlanma odağının olmadığı ve cinselliğin bir zevk kaynağı olarak değil çocuk doğurmak için bir zorunluluk olarak görüldüğü aile tipidir. Ayrıca bu aile, bireysel seçme özgürlüğünün olmadığı ve tercihlerin; anne-babanın, diğer akrabaların ve topluluğun çıkarlarına göre belirlendiği, cinsel sevginin aristokrat çevrelerde özendirilmesine karşın ahlakçılar ve teologlar tarafından hastalık olarak yaftalandığı ve dönemin sağlık koşulları düşünüldüğünde anne-babaların, çocukların erken yaşlarda öldüğü ve aileden ayrılmaların küçük yaşlarda olmasından dolayı kısa ömürlü bir ailedir.

Bu aile biçiminin yerini ikinci aşamada, 17. yüzyılın başlarından 18. yüzyılın başlarına kadar devam eden bir geçiş formu almıştır. Bu geçiş ailesi, aynı zamanda günümüz çekirdek ailesinin taşıdığı niteliklerin kaba halini barındırmaktaydı. Örneğin çekirdek aile, akrabalık ilişkisinin bulunduğu yakınlarıyla ve toplulukla ilişkisini sınırlandırarak bağımsız bir varlık şekli geliştirmişti. Ailede babanın otoriter güçlerinde bir artış olsa da, evlilik içi ve öncesi sevgi ve aşk duyguları daha çok vurgulanır hale gelmiştir. Üçüncü aşama ise, modern dönem ailesinin özelliklerini oldukça yansıtmaktadır. Bu aile, yakın duygusal bağlarla birbirine bağlı, iletişim kanallarının açık, azami şekilde ev içi mahremiyetin olduğu ve çocukların yetiştirilmesine ihtimam gösterilen bir ailedir. Bu tür aile, "bağlanmacı bireycilik" adı verilen ve ilk aile tipinde hastalık olarak görülen evlilik bağlarının cinsel çekiciliğinin ağırlık kazandığı ve romantik sevgi temelinde bireysel seçimlerin neticesinde karar verilen bir türdür. Bu dönemde evlerden ayrı olan iş yerlerinin yaygınlaşmasının sonrasında aile, üretim yerine tüketime koşullanmaya başlamıştır (Giddens, 2000: 150). Dolayısıyla sanayi öncesi dönemde toprak sahiplerinin aile üzerindeki etkisi, erkek ve kadının çalışma şartlarına göre şekillenmektedir. Ayrıca ailenin geçimini sağlamaya yönelik gayretler süreç içerisinde ekonomik ve sosyal dinamiklerin de etkileşimiyle yeni bir toplumsal dönemin habercisi olmuştur (Köse, 2012: 28). Sanayinin gelişmesiyle birlikte oluşan bu dönem, ailede önemli dönüşümlerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır.

4. Sanayi Toplumlarında Aile

Tarihsel süreçte yaşanan en radikal dönüşümlerden biri olan modernleşme, kurumlar, değerler, inanışlar ve üretim biçimleri bakımından geleneksel toplumdan yeni bir toplumsal yapıya geçişi ifade etmektedir. İnsan ve hayvan enerjisine dayalı geleneksel tarım toplumundan makine enerjisine dayalı üretim tarzına geçilmesi modern sanayi döneminin temellerini oluşturmaktadır. Özellikle sanayi devrimiyle birlikte üretim,

kentleşme, göç gibi birçok sosyal olgu meydana gelmiştir. Bunun yanı sıra düşünsel hayatta Aydınlanma dönemi ile başlayan ilerleme, sekülerizm, bireycilik, hümanizm, rasyonalizm ve pozitivizm gibi felsefi akımlar, modern dönemde toplumların hayata bakışına yön veren güçlü algılar oluşturmayı başarmıştır. Dolayısıyla modernleşme, sanayi inkılâbı ve aydınlanmayla birlikte toplumsal dönüşümün baş aktörleri arasında yer almaktadır (Yıldırım, 2009b: 151).

17. ve 18. yüzyıllarda sanayi inkılâbı öncesinde aile, genellikle üretici bir birim olmakla birlikte bu üretim, ev içerisinde ve tarım alanlarında sürmekte ve çocuklar da dâhil tüm aile fertleri bu üretim etkinliklerine destek vermekteydi. Ancak kapitalist girişimlerin yaygınlaşmasıyla kol kola giden sanayileşme, aile bireylerinin her birini ayrı iş kollarına kanalize ederek ev ile işyerinin birbirinden ayrılmasına neden olmuştur (Giddens, 1998: 112). Ev ile iş yerinin farklı yerlerde olması gerektiği düşüncesi, bütünüyle sanayi döneminin oluşturduğu bir durumdur. Sanayi öncesi dönemde insanların büyük bir kısmı, çalıştıkları yerlerde yaşayan çiftçilerden veya köylülerden ibaretti. Aile içerisinde işbölümü olsa bile, ev ile üretim yerinin mekân olarak yan yana olması, aile kurumunun sağlığını büyük ölçüde olumlu etkilemekteydi (Fukuyama, 2009: 353).

Köklü değişimlere neden olan modernleşme, Batı'da ve Batı-dışı toplumlarda devrimci bir süreç olarak değerlendirilirken geleneksel-modern karşıtlığı üzerinden de kendi varlığını temellendirmiştir. Modernitenin ilerlemeciliğe dayalı temel paradigması, geleneksel (modern olmayan) toplumdan, sanayileşmenin ve kentleşmenin yaşandığı modern topluma dönüşmeyi ifade eder. Bu modernleşme kuramına göre geleneksel topluma izafe edilen geniş ailenin ilerlemeci mantıkta dönüşeceği biçim ise çekirdek aile olmalıdır (Dikeçligil, 2012: 26).[6] Sosyo-

[6] Çekirdek aile konusuna insanın özgürlükleri temelinde bakan Foucault'ya göre ise çekirdek aile, insanların bedenlerini cinsel ilişkiler temelinde sınırlandıran ve dizayn eden bir ortam sunmaktadır. Bunun imkânlarından ilki, aile yaşamının ilaç ve tıp doktorlarının müdahalesiyle tıbbileştirilerek düzenlenmesidir. İkincisi ise,

kabulü, uzun yıllar teveccüh gören bir kanaatti. Bu kabulün bir ezberden oluştuğunu ve bu ezberin bozulması gerektiğini ifade etmek gerekir (bkz. Dikeçligil, 2012). Çünkü aile literatüründe uzun dönemden bu yana hâkim olan, çekirdek ailenin endüstri devrimiyle birlikte ortaya çıktığına dair düşünce, 1970'li yıllardan itibaren ağırlığını kaybetmiştir. Yapılan bilimsel çalışmalar, idealleştirilmeye çalışılan çekirdek ailenin Batı'da Sanayi Devrimi'nden önce de var olduğunu göstermektedir. Örneğin Cambridge'deki "Nüfus ve sosyal yapıyı inceleme merkezi" araştırmaları, kilise kayıtlarının taranması ve bunların değerlendirilmeleri sonucunda çekirdek aile tipinin sanayi devriminden çok önce 1530'larda var olduğunu göstermektedir.

Ayrıca çekirdek ailenin bir gelişmişlik göstergesi olarak anlaşılmasına, Laslett gibi bazı düşünürler karşı çıkmaktadır. Onlara göre geniş aile, bir aile tipi olarak daha işlevsel bir gelişmişlik göstergesine sahiptir (Aydın, 2010: 27). Giddens'a (1998: 112) göre ise, kapitalist girişimlerin artmasıyla beraber yaşanan toplumsal dönüşümler sonrasında, geniş ailenin yerine çekirdek ailenin ikame olduğu varsayımının doğru olmadığı kesinleşmiştir. Çünkü yapılan tarih araştırmaları göstermektedir ki, kapitalizmin oluşmaya başlamasından en az birkaç yüzyıl öncesinde aile, geniş aile tipinden ziyade yaygın bir şekilde çekirdek aile tipine yakındır. Örneğin İngiltere'de 17. yüzyıldan 19. yüzyılda dâhil bir dönemde ortalama hane halkının büyüklüğü 4.75 kişidir. Günümüzde ise İngiltere'de hane halkı ortalaması 3.04 kişidir. Türk ailesi de Avrupa ailesinden çok farklı değildir. Türkiye'de kırsal nüfusun geniş aile hanelerinde, kentsel nüfusun ise zamanla Batı'daki aile biçimine benzer çekirdek aile hanelerinde yaşadığına yönelik çok yaygın bir mit bulunmaktadır. Kentte yaşayan ve özellikle eğitimli insanlar arasında yaygınlık kazanan bu mite inananlar, kırdan kente göçle birlikte eski kırsal ailenin küçüldüğünü ve kentteki küçük aileye dönüş-

hükümetlerin geliştirdiği "aile politikaları" ile birlikte aile kurumunun varlığı üzerine müdahalelerde bulunmaktır (Yıldırım, 2009a: 95).

tüğünü düşünmektedirler. Ancak yapılan araştırmalar göstermektedir ki, kırsal bölgelerde en az yüz kırk yıldan bu yana yaygın olan aile tipi, yaygın görüşün aksine geniş aile değil çekirdek ailedir (Duben, 2006: 67, 76).

Ayrıca Duben (2006: 98), kente göçle birlikte hane yapısının sadece sınırlı olarak değiştiğini ve göçmenlerin kentleşmeye paralel olarak kırsal bölgelerde var olduğu düşünülen babasoyluluğa dayalı geniş aileden, kentli çekirdek aileye doğru bir değişimin olduğuna dair pek kanıt bulunmadığını öne sürmektedir. Bunun yanı sıra yine kentleşme ve sanayileşmeyle birlikte oluşan çekirdek aile yapısında akrabalık bağlarının zayıfladığına yönelik genel görüşe de muhalif olan Duben, kentleşmenin ve sanayileşmenin artış göstermesinin akrabalık ilişkilerini zayıflatmadığını düşünür. Çünkü modern Türkiye'nin toplumsal yapısının belirli kodları, akrabalık ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Duben, kentlerdeki akraba olmayanlar arasında gerçekleşen akrabalık koduna göre yürütülen geniş bir toplumsal ilişkiler hinterlandının var olduğunu belirtir. Duben'in bu düşüncesine paralel olarak Dikeçligil de, Türkiye'deki çekirdek ailelerin modern çekirdek aile "genel kavramı" na uymayan özellikler taşıdığını öne sürer. Litwak'ın "değişikliğe uğramış çekirdek aile" ya da "çekirdek aileler konfederasyonu" teriminin Türkiye'deki çekirdek aile yapısını yansıttığını ifade eden Dikeçligil, bu çekirdek ailelerin geleneksel geniş aile özelliklerinin bir kısmının zaman-mekân bağlamına uygun bir şekilde devam ettirdiğini belirtmektedir (Dikeçligil, 2012: 49).

Sanayileşmeyle birlikte aile kurumundaki değişmeleri iki genel bağlamda değerlendirmek gerekir: İlki, nüfus hareketleri ve yoğun göçlerle ailenin parçalanması ve yeni bir şekil almasıdır. Bu süreçten dolayı aile ve akrabalık bağları geleneksel döneme göre farklılaşmıştır. İkincisi ise, kent ortamının getirdiği değişimlerdir. Bireyler ve aileler kendi ortamlarından ayrılmakla birlikte kozmopolit ortamlara yani çok farklı çevrelerden, farklı kültür ortamlarından gelen birey ve ailelerle ilişki halinde olmakta ve aynı mahalleyi, işyerini vb. paylaşmaktadırlar. Böylelikle farklı kültürlere, geleneklere ve yaşam tarzlarına sahip

bireyler etkileşime geçmektedir. Ayrıca kozmopolit kent ortamının getirmiş olduğu kültür hayatı, basın-yayın hayatı, eğlence hayatı, bireycilik, apartman yaşamı, kent hayatının imkânları ve olumsuzlukları gibi etmenler sosyal değişmeyi hızlandırmaktadır. Bu etmenlere, kentteki cemaat tipi denetimin kalkmasını da eklediğimizde, bireysel ve aile yaşamlarındaki değişimin önemli ölçüde ivme kazandığı görülmektedir (Atalay, 1991: 882-883).

Sanayileşme döneminde aileyi en fazla etkileyen iki etkenden biri olan göç, çok yaygın olarak görülen ve toplumları derinden etkileyen sosyal bir olgudur. Türkiye ise göç olgusunu yakinen yaşayan ülkelerden biridir. Örneğin 1927 yılında kırsal nüfus % 75.7, kent nüfusu % 24.2 iken, 1997'de kırsal nüfus % 34.9, kent nüfusu ise % 65.03 olmuştur. Günümüzde kent nüfusunun % 80'ler civarında olduğu tahmin edilmektedir. Göç elbette sadece insanların yer değiştirmesi olarak okunmamalıdır. Bu yer değişimiyle birlikte değerlerin, kurumların, sosyal ilişkilerin, kültürlerin, sosyal grupların vb. beraberinde taşınması olarak düşünülmelidir. Bu sosyo-kültürel öğelerin yer değiştirmesi, aile kurumunu da ciddi anlamda etkilemiştir (Yıldırım, 2009b: 158-160). Diğer ikinci etken olan kentleşme ise, üretim teknolojileriyle beraber ailenin ve bireyin yaşantısında önemli değişikliklere kapı aralamıştır.

Sanayileşmenin önemli etkisiyle büyük bir ivme kazanan kentleşme, toplumun büyük bir bölümünü oluşturan ve "modern orta tabaka" adı verilen sanayi işçisinin ve memurun artışına neden olmuştur. Böylece kadın, evin dışında erkekle yan yana iş hayatına girmiş ve ev, üretim mekânı olma özelliğini kaybetmiştir. Böylece aile bireylerinin eğitimi, yetiştirilmesi ve korunması gibi işlevler, evin dışında gerçekleşmeye başlamıştır (Alkan, 1991: 963). Geleneksel dönemde ailenin yerine getirdiği işlevlerin, sanayileşmeyle birlikte aile dışına taşınması ve "mahremiyet" sorununu da tartışılı hale getirmiştir. Yıldırım'a (2009b: 152-154) göre modernleşme ve sanayileşme, öncelikle ailenin "mahremiyet" kimliğini dönüşüme uğratmıştır. Okullar, kreşler, iş yerleri, sinema, oyun bahçeleri gibi faaliyet alanları,

aileyi alenileştirmiş ve ailenin ev, mahalle, avlu ile çevrili alanlarının sınırları geçişli hale gelmiştir. Aile fertlerinin zamanlarının önemli bir kısmı ev dışında geçerken aile de bir nevi kamusallaşmıştır. Ayrıca son yıllarda şiddet, boşanma, aşk, eş seçimi gibi ailenin mahremiyetini oluşturan konuların özellikle medya aracılığıyla kamu önünde tartışılması, Giddens'ın "mahremiyetin dönüşümü" olarak adlandırdığı ve mahremiyetin ifşasını temel motivasyon olarak gören bir duruma işaret etmektedir. Özellikle sanayileşmeyle birlikte evli eşlerin gündüz saatlerini farklı mekânlarda geçirmeye başlamaları, ailede çeşitli problemlere neden olmaya başlamıştır.

Çocukların büyütülmesi ve eğitilmesi, eşlerin birbirine gösterdikleri ilgi ve iş hayatının bireylerde oluşturduğu stres ve gerginlik gibi nedenler, ailedeki çözülmeleri başlatan ilk kıvılcımlar olarak görülmektedir. Ayrıca 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren işgücüne katılan kadın sayısındaki olağanüstü artışla birlikte eşlerin evin dışında cinsel serbestlik kazanması ya da cinsel tacize uğraması gibi problemler, çekirdek ailenin geleceğini tehlikeye atmaya başlamıştır (Fukuyama, 2009: 353). Tüm bu aile problemlerinin sosyal gerçekliğinin yanında, sanayileşmeyle birlikte kadının rolü ve statüsünün arttığı görülmektedir. Modern dönemde kadın; toplum, siyaset ve kamusal alanda daha etkin görevler üstlenmiş ve erkekle eşit haklara ve statüye sahip olmuştur. Böylece kadın, sadece annelik görevini yerine getiren bir birey değil aynı zamanda karar veren, meslek sahibi olan, çalışabilen ve para kazanabilen bir birey haline gelmiştir. Erkeğe ve kadına has görevler anlamını yitirerek rol farklılaşmaları ortadan kalkmış ve babaerkil aile biçimi ise önemini kaybetmeye başlamıştır (Yıldırım, 2009b: 155).

Sanayileşmenin meydana getirdiği sosyal hareketliliğin artması, para piyasasının belirleyiciliği, piyasa için üretimin söz konusu olması, seri üretime geçilmesi, işbölümünün yaygınlaşması gibi sonuçlar, geleneksel dönemde büyük ailenin uzmanlık gerektirmeyen ödevlerinin karmaşıklaşmasına ve bu işlevlerin farklı kurumlar tarafından gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Ayrıca kadının iş hayatına girmesi, kadın-erkek eşitliği düşün-

cesinin rağbet görmesi, özgürlükler, insan hakları ve demokrasi anlayışının yerleşmesi, ailenin değişimine önemli ölçüde zemin hazırlamıştır. Böylece aile, günümüzde bir tüketim birimi haline dönüşmüştür (Nirun, 1994: 21). Sanayi öncesi dönemde aile, tükettiği gıdanın yanı sıra evin eşyasını da üreten temel üretim birimi konumundaydı. Çocuklarını eğiten, yaşlı üyelerine kol kanat geren ve geliştirdiği eğlencelerle bireylerini eğlendiren aile, sanayi dönemiyle birlikte elindeki tüm bu işlevleri kaybetmeye başladı. Erkeklerin ve kadınların fabrikalarda iş bulmaya başlamaları, çocukların devlet okullarına gönderilmesi, yaşlıların huzurevlerine kapatılması ve eğlence olarak da Hollywood yapımı filmlerin ve dizilerin televizyon gibi bir eğlence makinesinde gösterime girmesi, ailenin neredeyse tüm fonksiyonlarını almış ve sadece tek eşsiz işlev olan üremeyi bırakmıştır (Fukuyama, 2009: 60; Yıldırım, 2009b: 156).

Ne var ki günümüz ailesi, bu eşsiz işlevi kullanma konusunda bile ciddi tasarruflara gitmektedir. Sonuç olarak sanayi toplumunda aile, birçok dönüşüm yaşamıştır. Sanayileşmeyle başlayan ailedeki değişimleri genel hatlarıyla ve maddeler halinde Ergün (1991: 894) şu şekilde sıralamıştır:

- Kent toplumlarında işyeri ve ev birbirinden ayrıldı ve uzaklaştı. Köy toplumlarında üretimin makineleşmesi, aile bireylerinin birçoğunun üretim ilişkilerinin dışına itilmesine neden oldu.
- Aile içi üretim biçimleri (ekonomik faaliyetler) giderek daraldı.
- Küçük ailelerde kadının çalışmaya başlaması, çocuk bakımının ve ilk eğitiminin kreş ve anaokulu gibi okulöncesi eğitim kurumlarına aktarılmasına neden oldu. Ayrıca çocuğun temel eğitiminden sonra ailenin çocuklarının eğitimini yönlendirememesi, ailenin çocuk üzerindeki etkisini azalttı.
- Yaşlıların bakımı ve korunmasının önceleri aile içinde gerçekleştirilmesi önemsenirken ve ailenin görevlerinden biriyken, daha sonra bu görev huzurevlerine bırakılmaya başlandı.

• Ailenin çocuk yapma asli görevi devam etmektedir. Ancak kadının doğurganlığını azaltan bazı sebepler ve ailede ekonomik faaliyetlerin formunun değişmesi gibi etmenler, tek çocuklu ailelerin sayısında artışa neden olmaktadır.

• Modern ailede akrabalık ilişkileri ve misafirperverlik duyguları zayıflamakla birlikte bu ilişkilerin yerini, televizyon izleyiciliği, internet ve sosyal medya gibi araçlarla farklı tür ilişkiler almıştır.

5. Sanayi Sonrası Toplumlarda Aile

Günümüz dünyasının zengin ülkeleri için atfedilen sanayileşme, büyük makineleri çalıştırmak için ileri düzeyde enerji kaynakları kullanarak yapılan mal üretimini ifade etmektedir. Sanayi dönemine kadar temel enerji kaynağı, insanlardan ve evcilleştirilmiş hayvanların gücünden oluşmaktaydı. Ancak 1750'li yıllardan itibaren insanlar öncelikle su gücünü, sonrasında değirmenleri ve fabrikaları çalıştırmak için buhar gücüyle çalışan makineleri kullanmaya başladı (Macionis, 2012: 91). 1973 yılında Daniel Bell'in, bilgisayar teknolojisini kullanarak bilgi üretme anlamına gelen "sanayi sonrası" terimi, yeni bir toplumsal sürecin haberciliğini yapmaktaydı. Sanayi toplumlarında üretimin merkezini fabrikalar ve mal üreten makineler oluştururken sanayi sonrası dönemde üretim; bilgisayar ve bilgiyi üreten, geliştiren, koruyan ve pratiğe taşıyan elektronik araçlarla mümkün olmaktadır (Macionis, 2012: 93).

1980'li yıllardan itibaren dünyanın hızla değiştiği ve toplumların yeni bir süreçle karşı karşıya kaldıkları şüphesiz doğrudur. Tarım ve sanayi dönemlerinden geçen dünya, enformasyon teknolojilerinin gelişmesi, bilgisayarın tüm varlığıyla insan hayatına girmesi ve kaba sanayi işletmelerinden daha az insan gücü gerektiren teknolojilere geçmesi gibi bazı gelişmelerle, yeni bir tarihsel sürece girmiştir. Sanayileşmeyle beraber bir önceki topluma ait sosyal sınıfların ortadan kalkması gibi, sanayi sonrası toplumlarda da sanayi toplumuna ait sosyal sınıflar ortadan kalkmış ve yeni sınıflar oluşmaya başlamıştır. Meydana

...en bu dönüşümlerin aileye ve kadına da etkisi olmuş ve rol-... değişmeye başlamıştır (Köse, 2012: 31). Giddens'a (2000: ...31) göre ise aile, günümüzde dünya çapında şu tür değişimleri ...maktadır: Geniş aile ve diğer akraba gruplarının etkilerinin ...lması, eşin özgürce seçimi konusunda liberal bir eğilimin ...lunması, evliliğin oluşturulmasında ve aile içinde alınan ka-...larda erkek egemen yapıdan sıyrılarak kadın haklarının da ...emli ölçüde karar mercii sayılması, yaygın olan akraba evliliğinin baskınlığını yitirmesi, cinsel özgürlük düzeylerinin tüm toplumlarda ve özellikle bunu sınırlandırıcı toplumlarda gelişmesi ve çocuk haklarının genişletilmesinin yanı sıra çocuğa ...ndeksli anne baba tutumlarının oldukça revaçta olması gibi genel yönelimler bulunmaktadır.[7]

Günümüz Batı toplumlarında ailedeki değişmelere yönelik bakış açısı, ideolojilere göre farklılık arz etmektedir. Örneğin muhafazakârlar ailenin değişimini bir "bozulma" olarak değerlendirirken, liberaller ve sosyalistler bu bozulmanın modern bir gelişme olarak anlaşılması gerektiği ve bu durumun kaçınılmaz olduğu konusunda hemfikirdirler (Canatan, 2009: 18). Örneğin Amerika'da aile ve evlilik üzerinde yeni bir algı yerleşmeye başlamıştır. Amerikan kültüründe bir başka kişiye duyulan sevgi ve cinsel tutkuyu ifade eden romantik aşkın, toplum tarafından onaylandığı ve evliliğin temeli olarak anlaşıldığı görülmektedir. Popüler kültürün bir parçasını oluşturan sinemalar ve

---

[7] Sıralı edilen bu yönelimleri, günümüz dünyası için genel geçer ve tüm toplumlara rayet etmiş bir etken olarak düşünmek kuşkusuz bütünüyle doğru değildir. Çekirdek ailenin her yerde baskın olduğu varsayımında olduğu gibi.. Çünkü günümüz toplumlarının bir kısmında hala geniş aile varlığını devam ettirebilmektedir. Örneğin Filipinlerde yapılan bir araştırmaya göre, kent ailesinin kır ailesine göre çok daha fazla geniş aile türünü rastlanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu ailelerin sadece geleneksel aile türünden ortaya çıkmadıkları ve farklı ve yeni bir toplumsal durumu temsil ettikleri de bilinmektedir. Çünkü kırsal alanda yaşayan ve iş imkânları nedeniyle buraları terk eden kuzenler ve yeğenler, kentteki iş imkânlarından faydalanmak adına kentlerde yaşayan akrabaların yanına göçmüşlerdir. Dolayısıyla kentteki geniş aile türünün fazla olması, bu sosyal gerçekliğin bir sonucudur (Giddens, 2000: 151–152). Buradan da anlaşılmaktadır ki, dünya ölçeğinde aile konusunda genel bir yönelim olsa da, mikro ve bölgesel nedenlerden dolayı ailenin gelişimi bu bölgelerde genel yapıya aykırı bir seyir izleyebilmektedir.

televizyon dizileri, romantik aşkı başarılı bir evliliğin anahtarı olarak onaylamaktadır. Bu durum ise sosyal ve ekonomik koşulların değişiminden ziyade duyguların zamanla değişmesiyle romantik aşkın eşler arasındaki geçerliliğinin azalmasına ve evlilikte birçok sosyal problemlerin oluşmasına kapı aralamaktadır. Amerika'daki boşanma oranlarının artışında bu tür bir etkinin önemli bir yeri bulunmaktadır (Macionis, 2012: 469). Bu denli evlilik kültürü sadece Amerika'ya has bir durum olarak şüphesiz görülmemelidir. İletişim araçları, medya, internet gibi aygıtların dünya çapında dolaşımda olması, Batı dışındaki toplumların kültürlerini de etkiler olmuştur.

Dünyadaki boşanma oranlarının artmasında küreselleşmenin de neden olduğu "küresel bir kültür"den kaynaklı olarak birçok ortak etkenin bulunduğu söylenebilir. Amerika özelinde boşanma nedenlerine değinen Macionis'e (2012: 475-476) göre bu nedenler; aile üyeleri arasındaki yükselen bireycilik, evliliğin temelini oluşturduğuna inanılan romantik aşkın zayıflaması, kadınların işgücüne katılımıyla birlikte kadının erkeğe olan bağımlılığının azalması, yaşanılan hayatın ve mesleğin streslerinden dolayı evliliklerin birçoğunun gergin olması, toplumsal dönüşümün getirdiği bir bilinç kırılması olarak boşanmanın toplum tarafından kabul edilebilir olarak görülmesi ve yine toplumun dönüşümüne paralel olarak dizayn edilen hukuk sisteminde boşanmanın yasal olarak kolaylaştırılmasından kaynaklanmaktadır.

6. Ailenin Geleceği Üzerine Tartışmalar

19. yüzyılın sonlarında yazılmış olan klasik toplumsal kuramların birçoğuna göre, toplumların modernleşmesi aile kurumunun giderek zayıflamasına neden olacak ve ailenin yerini kişisel ilişkilere dayalı toplumsal bağlar alacaktır. Öyle ki "gemeinschaft" ve "gesellshaft" arasındaki ayrımın en temel farkını da bu düşünce oluşturmaktadır (Fukuyama, 2009: 59). Gelecekte ailenin ortadan kalkacağına yönelik yaklaşıma sahip olan toplumsal kuramlardan biri de Marksizm'dir. Örneğin Engels'e göre aile, üretim ilişkileri temelinde ortaya çıkan, özel

mülkiyeti meşrulaştırıp süreklilik kazandıran bir üstyapı kurumudur. Dolayısıyla özel mülkiyetin son tahlilde ortadan kaldırılmasıyla, aile de son bulacaktır (Engels, 2000; Aydın, 2011a: 43).

Ailenin geleceği üzerine yapılan tahminlerde genel olarak iki eğilim bulunmaktadır. Bunlardan ilki, toplumun cinselliğe yönelik daha serbest ve rahat bir ortama açık hale gelmesi, boşanma oranlarındaki artışlar, aile olmanın bilinciyle gelişen sorumluluk duygularının yerine kişisel mutluluğu ve sevgiyi arama eğilimleri gibi nedenlerden dolayı, ailenin çözüldüğünü ve çökmeye başladığını iddia eden eğilimdir. Bu yaklaşıma göre, ailenin çöküşünü önlemek için alınması gereken temel tedbirler arasında, ahlakın aile yaşamında oynadığı rolün yeniden tesis edilmesi ve insan doğasına uygun istikrarlı ve düzenli bir yapı olan geleneksel ailenin güçlendirilmesi gibi önlemler bulunmaktadır. İkinci kesim ise, aile kurumunun çöktüğü söylemine itibar etmemekle birlikte, günümüz dünyasında ailenin çökmesinin aksine çeşitlendiğini iddia eden eğilimdir. Cinsel serbestliği merkeze alan bu görüş, herkesi belirli aile biçimleri içerisinde sınıflandırmaya mecbur bırakarak tanımlamak yerine, toplumdaki cinsel yaşamın çeşitlendirilerek aile biçimlerinin de çeşitlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Giddens, 2000: 177–178).

Ailenin geleceği hususunda bu iki görüşün kendine özgü geçerli nedenleri elbette olabilir. Ancak Aydın'a göre ise, ne ailenin çözüleceği, parçalanacağı ve sona ereceği yönündeki düşünce, ne de ailenin çeşitlenmesini cinsel serbestîye bağlayan düşünce kabul edilemez. Çünkü aile, bazı şekilsel değişikliklere ve olumsuz gelişmelere rağmen ve aktarılamayan temel işlevine bağlı olarak dün olduğu gibi yarın da var olacaktır (Aydın, 2011a: 43). Aydın'ın düşüncelerine paralel olarak Dikeçligil de ailenin insan doğasının bir gereği olduğunu ve gelecekte de var olacağını belirtmektedir (Dikeçligil, 2012: 46). Ayrıca Dikeçligil'e göre aile, "insanın doğası gereği hem canlı varlık olarak hem de sosyal bir varlık olarak; varlığını koruyarak hayatta kalma, üreyerek devam ettirme, barınma, beslenme gibi fizyolojik ihtiyaçlar kadar sevgi, şefkat ve güven gibi temel

psikolojik ihtiyaçların karşılanması için vazgeçilmezdir ve zorunludur. Aile, her şeyden önce insan doğasının gerektirdiği bir etkileşim ağıdır".

Ailenin geleceğine ilişkin toplumbilimciler, yaşadığımız dünyanın ve toplumların seyrine göre tahminlerde bulunabilmektedir. Macionis'e (2012: 480-482) göre bu tahminler şu beş maddeyle özetlenebilir:

- Boşanma oranlarının artarak devam etmesiyle ve evliliklerin dağılmasıyla birlikte bu durumdan zarar görecek çocukların sayısı her geçen gün artacaktır.

- Gelecek dönemlerde aile, günümüze göre daha da farklılaşarak aile türlerinin çeşitliliği artacaktır. Birlikte yaşayan çiftler, tek ebeveynli aileler, aynı cinsiyete sahip olanların gerçekleştirdikleri evliliklerle oluşan aileler ve daha karışık aile tipleri artış gösterecektir. Bu aile formlarının çeşitliliği daha çok bireysel tercihlere göre şekillenecektir.

- Erkekler, çocuk yetiştirmede daha az sorumluluk alacaklardır. Boşanma oranlarının ve yalnız annelerin sayısındaki büyük artış, çocukların babalarıyla olan ilişkilerini sınırlandıracak ve çocukların yoksulluk ihtimalini artıracaktır.

- Ekonomik değişimlere bağlı olarak çoğu anne-baba, ev dışında çalışmaya başlayacak dolayısıyla evlilik hayatının ve ilişkilerin kalitesi azalacaktır. Ayrıca ebeveynlerin kariyer tutkusunun da, çocuklarıyla "kaliteli zaman" geçirmelerinin önüne geçeceği öngörülmektedir.

- Yeni üretim teknolojilerinin öneminin hızla artmasıyla birlikte ailenin geleceğine ilişkin ontolojik ve etik kaygılar, gelişimi yavaş da olsa, artacaktır. Buna karşılık geleneksel ebeveynlik deneyiminin de değişeceği düşünülmektedir.

Gerçekten de ailenin geleceği üzerine Batı toplumlarında yapılan araştırmalar ve raporlar göstermektedir ki aile, hızla dönüşüme uğramış ve tartışmaya açılmış olmasına rağmen, bireyler eş veya ebeveyn olmaktan mutluluk duymaktadırlar. Öyle ki evlilik ve aile hayatı, gelecek dönemlerde de toplumların ve nesillerin temelini oluşturmaya devam edecektir (Macionis, 2012:481).

Bütün bu açıklamalardan sonra ailenin tarihsel gelişimi olarak adlandırdığımız bu konu şöyle özetlenebilir. Bu konuyla din, felsefe, etnoloji kültürel antropoloji ve sosyoloji gibi farklı disiplinler ilgilenmektedir. Bunların ilgi noktaları soruna göre birbirinden az çok farklılık arz etmektedir. Mesela kaynak ve genetik sorunları bilimsel bir yolla açıklanamayacaklarından bu alanla felsefe ve özellikle din ilgilenmektedir. Bu noktada en duyurucu metafiziksel görüş dine aittir, buna göre aile insanlığın başından beri vardır. İlk insanlar olan Hz. Âdem ve Havva aynı zamanda ilk aileyi oluşturmuşlardı. Dine göre aile insanlığın sonuna kadar var olacaktır.

Felsefe bu konuda farklı şeyler söyleye gelmiştir ki bu görüşlerin en tanınmış olanı Marksizm'e aittir. Yukarıda da söz konusu edildiği gibi, Marksizm özet olarak komünal hayat döneminde ailenin olmadığını, üretim sürecine bağlı olarak sonradan ortaya çıktığını ve nihayet özel mülkiyetin ortadan kalktığı son komünal dönemde de ailenin ortadan kalkacağını iddia etmektedir. Ancak iddiasının bilimsel olduğunu iddia eden bu felsefe bunu ispatlayacak bilimsel delillere sahip bulunmamaktadır.

Bilimsel yaklaşım genel olarak ailenin toplumla bağlantılı genel gelişimlerini ele almaktadır. Ancak yazımızın baş kısmında da belirtildiği üzere ailenin başlangıcı sonucuna ilişkin bazı tahminlerde bulunanlar yok değildir. Belirtildiği üzere bunlardan bazıları tamamlanmamış, parçalanmış veya çözülmüş aile gibi olgulardan ve yaşanan atomizasyon sürecinden hareketle ailenin ortadan kalkabileceğini ileri sürerken, bazıları ise yine aynı argümanlardan hareketle ailenin ortadan kalkmayacağı ama toplumsal şartlara göre yeni şekiller kazanabileceğini ileri sürmektedirler. Bu ikinci görüş, dönüşümle ailenin başka bir şey olacağı anlamına almamak kaydıyla daha makul gözükmektedir. Esasen ailenin nereden gelip nereye gittiğine ilişkin tartışma biraz da aileden ne anlaşıldığına bağlıdır. Öyleyse ailenin yapısını yakından görmekte yarar vardı.

Kaynaklar

Akkutay, Ülker (1991), "İslamiyet'ten Önce Türk Ailesi", *Türk Aile Ansiklopedisi*, cilt. 1, s. 55–58, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları.

Alkan, Ahmet (1991), "Şehir, Şehirleşme ve Aile", *Türk Aile Ansiklopedisi*, cilt. 3, s. 960–964, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları

Atalay, Beşir (1991), "Sanayileşme ve Kentleşmenin Ailenin Değişmesinde Etkileri", *Türk Aile Ansiklopedisi*, cilt. 2, s. 877–892, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları

Aydın, Mustafa (2010), "Aile, Aile Yapımız ve Sorunları", Ümran Dergisi, Mart 2010, sayı 187

Aydın, Mustafa (2011a), *Kurumlar Sosyolojisi: Kurumlara Başlangıç Çerçevesinde Bir Çalışma*, Ankara: Kadim Yayınları

Aydın, Mustafa (2011b), *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*, İstanbul: Açılım Kitap

Canatan, Kadir (2009), "Aile Sosyolojisi: Konuları, Perspektifi ve Gelişimi", *Aile Sosyolojisi*, ed. K. Canatan & E. Yıldırım, İstanbul: Açılım Kitap

Celkan, Hikmet Y. (1991), "Aile Kurumunda Süreklilik ve Değişme", *Türk Aile Ansiklopedisi*, cilt. 1, s. 28–36, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları

Dikeçligil, Beylü F. (2012), "Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, sayı. 31, ss. 21–52

Duben, Alan (2006), *Kent, Aile, Tarih*, İstanbul: İletişim Yayınları

Engels, Friedrich (2000), *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. İ. Yarkın, İstanbul: İnter Yayınları

Erdem, Mustafa (1991), "Dinler ve Aile", *Türk Aile Ansiklopedisi*, cilt. 1, s. 341–352, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları

Ergün, Mustafa (1991), "Sanayileşme ve Ailenin Görevlerinde Meydana Gelen Değişmeler", *Türk Aile Ansiklopedisi*, cilt. 3, s. 893–895, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları

Eröz, Mehmet (1990), "Türk Ailesi", *Aile Yazıları: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, ed. B. Dikeçligil & A. Çiğdem, cilt. 1, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları

Fukuyama, Francis (2009), *Büyük Çözülme: İnsan Doğası ve Toplumsal Düzenin Yeniden Oluşturulması*, çev. H. Kaya, İstanbul: Profil Yayınları

Giddens, Anthony (1998), *Sosyoloji: Eleştirel Bir Yaklaşım*, çev. M. R. Esengün & İ. Öğretir, İstanbul: Birey Yayıncılık

Giddens, Anthony (2000), *Sosyoloji*, haz. H. Özel & C. Güzel, Ankara: Ayraç Yayınevi

Gökçe, Birsen (1991), "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", *Aile Yazıları: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, ed. B. Dikeçligil & A. Çiğdem, cilt. 1, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları

Güngör, Erol (1998), *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, İstanbul: Ötüken Yayınları

Karpat Kemal (1991), "Ailede Devletçi ve Ferdiyetçi Görüş", *Aile Yazıları: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, ed. B. Dikeçligil & A. Çiğdem, cilt. 1, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları

Köse, Begüm (2012), "Geçmişten Günümüze Aile", *Değişen Toplumda Değişen Aile: Sosyolojik Tartışmalar*, ed. N. Adak, Ankara: Siyasal Kitabevi

Kudat Ayşe (1990), "Aile ve Yeniden Üretim", *Aile Yazıları: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, ed. B. Dikeçligil & A. Çiğdem, cilt. 1, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları

Macionis, John J. (2012), *Sosyoloji*, çev. ed. V. Akan, Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık

Nirun, Nihat (1994), *Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları

Özen, Sevinç (1990), "Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar", *Aile Yazıları: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, ed. B. Dikeçligil & A. Çiğdem, cilt. 1, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları

Türkdoğan, Orhan (1991), "Aile Sosyolojisi Modeli", *Türk Aile Ansiklopedisi*, cilt. 1, s. 24–36, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları

Yıldırım, Ergun (2009a), "Aile ve Evlilik Türleri", *Aile Sosyolojisi*, der. K. Canatan & E. Yıldırım, İstanbul: Açılım Kitap

Yıldırım, Ergun (2009b), "Toplumsal Değişme Sürecinde Aile", *Aile Sosyolojisi*, ed. K. Canatan & E. Yıldırım, İstanbul: Açılım Kitap.

IV. AİLE TÜRLERİ VE BAŞLICA AİLE SINIFLANDIRMALARI

Ahmet GÖKÇEN*

Tarihsel gelişim ile de bağlantılı olarak aile sınıflamaları Aile Sosyolojisinin önemli konularından birisidir. Çünkü dünden bugüne pek çok aile tipi var olagelmiştir. Sözgelimi büyük aile, küçük aile, kent ailesi, sanayi ailesi, ataerkil aile, anaerkil aile, modern aile, geleneksel aile, tek eşli veya çok eşli aile, totem ailesi, imparatorluk veya ulus ailesi, hemen aklımıza gelen sıradan aile türleridir. Bilimsel olarak ilgilenilen her alan gibi aile alanının da sınıflandırılmaya ihtiyacı vardır. Çünkü sınıflandırılmazsa kaotik bir manzara arz eder. Hâlbuki sınıflandırıldığı zaman neyin nerede olduğunu görme imkânına sahip oluruz. Kaldı ki sınıflama veya kategorilendirmeler bize ilk elde bir ön bilgi verir. Mesela "çekirdek aile, sanayi toplumlarının önceliğiği bir aile tipidir" dendiğinde çekirdek aile ile ilgili bir bilgimiz varsa bu bize bir ön açıklama matrisi verir, yeni tespit ve öngörülerimizi bunun üzerine ekleyerek konuyu geliştiririz. Esasen konu o kadar önemlidir ki aile ile ilgili araştırmaların büyük bir kısmı, işin içine bir aile sınıflaması yaparak girer.

Yine her alan gibi aile de kabul edilen sınıflama ilkesine göre pek çok sınıflama yapılabilir. Aile ile ilgilenme noktasında bir sınıflandırma üzerinde durulabilir. Sözgelimi aile sorunlarını ele alan bir araştırmacı aileyi, tamamlanmış ve tamamlanmamış aile tipleri olarak ikiye ayırabilir. Söylemeye bile gerek yoktur ki bu sınıflama her aile ile ilgilenen kimsenin benimseyip kullanacağı bir tipleme değildir. Söylenenler açısından diyebiliriz ki aile sınıflamalarının bir sayısı sınırı yoktur. Sosyal bilimciler değişik açılardan pek çok sınıflandırma yapa gelmişlerdir. Ya

* Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ahmetgokcen_47@hotmail.com

büyük aile ve küçük aile gibi aklın bir gereği olarak kavramsal, ya da modern aile ve küçük aile gibi çoğu kere de (ki burada T. Parsons) bazıları tarafından sistematize edilmiş kuramsal düzenlemelerle aile sınıflamasından söz edilebilir.

Esasen ailenin tarihsel oluşumu çeşitli aşamaları barındırmaktadır. İlk insandan günümüze kadar birçok aile tipleriyle karşılaşmaktayız. Bu aile tiplerinin oluşumu ve sınıflandırılmasında, oluşum, evrim, ilişki, ekonomi, miras, otorite, ikametgâh, işlev, kültür ve gelenek/görenek gibi birçok ölçüt kullanılmıştır. Aile algısı ve yapısının toplumdan topluma farklılığı, birçok aile tipini karşımıza çıkarmaktadır. Bu çerçevede temel ölçütlerin belirlenmesinde bazı temel kaynaklardan (Aydın, 2000; Dikeçligil &Çiğdem, 1990; Canatan &Yıldırım, 2009) yararlanılmıştır. Aşağıda bu çerçevede değişik ilkelere göre yapılmış bir çok aile sınıflaması üzerinde bir örneklem olarak durulacaktır.

1. Oluşum Süreci Bakımından Aile Tipleri

Ailenin ilk insandan bugüne gelişi cinsel ilişkilerin sınırlarını belirleme noktasında çeşitli evrelerden oluşmaktadır. Burada Morgan'ın ailenin oluşumu ve dönüşümü süreciyle ilgili bir sınıflandırma söz konusudur (L. H. Morgan'dan Aktaran Gökçe, 1990:211-212). Buna göre aile kandaş, ortaklaşa, iki başlı ve tek başlı aile tiplerine ayrılmaktadır. Morgan'ın tespitine göre:

1.1. Kandaş Aile, cinsel ilişkinin belirli bir kuşağa mensup bireyler arasında serbest olduğu bir aile tipidir. Lakin anne ile çocuk, baba ile çocuk arasında cinsel ilişki yasaktır. Kardeşler arası ilişki ise serbesttir.

*1.2. Ortaklaşa Aile*de ise kardeşler arası ilişki de yasaklanmıştır. Kız kardeşler kardeşleri olmayan bir erkekle ilişki kurabilir, bu erkek aynı olabilir. Bir erkek belirli sayıda bir kızla -ki bunlar kardeş olabilir- ilişki kurabilir.

1.3. İki Başlı Aile, ortaklaşa aile sayısı arttıkça oluşan bir aile tipidir. Burada akrabalar çoğaldığı için grup halindeki ilişkiler de sınırlandırılmıştır. Erkek, bir kadın ile yaşar lakin birçok kadınla ilişkiye girebilir.

1.4. Tek Başlı Aile ise erkek egemenliği üzerine kurulan ve [illegible] devamı için bilinen bir erkek tarafından olan çocukların [illegible]yla oluşan bir tiptir. Evlilik bağı iki başlı aileye nispeten [illegible] sağlamdır.

2. Dönüşüm Süreci Bakımından Aile Tipleri

Dönüşüm sürecine dayalı aile tipleri, Totem ailesi, Anaerkil [illegible], Babaerkil aile, Pederi aile, Soy ailesi ve modern ailedir[1].

2.1. Totem Ailesi: Klanlar soy bakımından bir totem ailesidir. Bunlar aynı kutsal kandan geldiklerini ve aralarında kardeşlik olduğunu kabul ederler. Burada klan içinden evlenmek yasaktır. Bir klana ait erkek başka bir klana ait kadınla evlenebilir. Buna exogamie (dış evlilik) kaidesi denir. İki klan fertleri arasındaki evlenme yükümlülüğüne de endogamie (iç evlilik) kaidesi adı verilir (Ülken, 1943: 269).

2.2. Anaerkil Aile: Özellikle toplayıcı dönemde ve kısmen tarımsal dönemde kadının çocuk doğurması ve toplayıcılık ve üretimde etkin rol alması sonucu anaerkil bir aile tipi söz konusudur. Mekân kadına aittir ve soy, anneden kızına geçer. Herhangi bir boşanma/ayrılma durumunda evi terk edecek olan erkektir (Aydın, 2000: 40-41).

---

[1] Dönüşüm süreci genel olarak erk, güç sahibi olma anlamına gelen erkillik ilkesi üzerine oturmaktadır. Tipolojinin açıklamasına geçmeden önce bu konuda kısa bir not düşmekte yarar vardır. Aile sosyologları erkillik için 4 ilke belirlemişlerdir. Bunlar:

1. Ailenin ikametgâhını kimin belirlediği,
2. Soyun kime nispet edildiği,
3. Aile mülkünü kimin temsil ettiği,
4. Ayrılma halinde evde kimin kalacağı. Bunlar erkeğe aitse aile babaerkil, kadına ise aile anaerkil ailedir. Bunlar ikisi arasında ortak ise eşitlikçi bir aileden söz edilebilir. Burada üzerinde durulması gerekli önemli noktalardan birisi ise erkeğe nispetle ataerkil, ata ailesi, baba ailesi, pederi aile; kadına nispetle ise anaerkil, ana ailesi, gibi kavramların ifade ettiği anlamdır. Bunlar arasında küçük farklardan söz edilebilirse de ataerkil, ata ailesi veya baba ailesi, ana ailesi veya anaerkil aile yaklaşık aynı anlamda kavramlardır. Ancak Bunlar içerisinde pederi aile farklı bir anlam taşır. Pederi aile erkeğin mutlak otoritesini ifade eder. Eşi ve çocukları özel mülkü gibidir. Mesela erkek çoğu kere eşi ve çocuklarıyla yemek yemez. Hâlbuki genel baba veya ata ailesinde erkek ailenin bir temsilcisidir, nihai sözü söyleyendir.

2.3. Babaerkil Aile: Yerleşik hayatla birlikte ana egemenliği büyük oranda sona ermekte ve sanayi devrimine kadar babanın egemenliği devam etmektedir. Baba; hanımı, çocukları ve köleleri üzerinde mutlak egemenliğe sahiptir. Miras babadan oğla geçer, soyun devamında belirleyici olan babadır (Sayın, 1994:187).

2.4. Pederi Aile: Eski Türk ailelerinde sık rastlanan bir aile tipidir. Bu aile tipinde baba aile üzerinde baskıcı haklara sahip değildir. Miras ve akrabalık iki taraflıdır. Baba söz sahibi olmakla beraber aile içi işlerde annenin de fikri alınmaktadır (Güler, 1993: 70).

2.5. Soy Ailesi: Soy ailesinde akrabalık hem anadan hem de babadan geldiği için, baba soyu ile ana soyu ailesinin sentezi gibidir. Bu itibarla soya ailesinin iki türü vardır. Ana soy ailesi, kadının; kız ve erkek çocukları, çocukların kızları ve onların kızlarının kızlarından oluşmaktadır. Aileyi en yaşlı kadın ve onun erkek kardeşi (dayı) yönetir. Baba soyu ise en yaşlı erkek ailenin idaresine bakar. Öldüğünde ailenin ikinci en yaşlı erkeğine devreder. Burada soy baba ve erkek çocukları üzerinden devam eder (Soyyiğit, 2002: 34-23).

2.6. Modern Aile: Modern aile tipinde diğer ailelere nispeten erkek ve kadın arasındaki eşitlik ve eşit haklar göze çarpmaktadır. Karar alma mekanizması nispeten erkek ağırlıklı olmasına rağmen kadının da önemli bir etkisi söz konusudur. Resmi olarak soy babadan devam eder (soyadı). Mirasın bölüşülmesinde hukuk kuralları devreye girmiştir. Bu itibarla miras tüm çocuklara ve gerekirse de anne ve torunlarına eşit olarak dağıtılmaktadır.

3. Mirasa Dayalı Aile Tipleri

Miras açısından aile babaerkil, kök ve kararsız aile tiplerine ayrılır:

3.1. Babaerkil Aile: Bu aile tipinde baba egemenliği söz konusudur. Miras babanın erkek çocuklarına dağıtılır. Bu miras hem maddi hem de soy anlamında bir mirastır. Soyu devam ettiren erkeklerdir.

3.2. Kök Aile: Bu aile tipinde ise miras ve mülk, varis olarak belirlenen bir çocuğa devredilmektedir. Bu genelde en büyük çocuk olur. Baba öldüğünde evin idaresi ve geçimini bu çocuk sağlar.

3.3. Kararsız Aile: Kararsız aile tipinde mal bölünmektedir. Lakin bununla beraber ailenin de dağılması söz konusudur. Aile fertlerinin uyduğu bir otorite söz konusu değildir (Aytaç, 2002:144).

4. Yerleşim Yerine Dayalı Aile Tipleri

4.1. Büyük Kent Ailesi: Kırda görülen tarıma dayalı geleneksel yaşam, kentte son derece farklılaşmış, iş bölümü ve ihtisaslaşmayı zorunlu kılan bir yaşam biçimine dönüşmüş ve bu durum yaşam koşullarını da etkilemiştir. Aile üyelerinin çoğunluğunun dışarıda çalışması nedeniyle aile ve akrabalık bağları gevşemekte, otorite sembolü değişmekte, kişi bağımsızlaştıkça dayanışma duygusu önemini kaybetmektedir. Sosyal kontrol ve toplumdaki kurumlar tarafından, değişik kalıplar içinde gerçekleştirilmektedir (Gökçe, 2010: 52).

Sosyoloji literatüründe kabaca kent ailesi, tarımdan kopmuş, işçi, bürokrat, serbest meslek sahipleri ve esnafın oluşturduğu aile; köy ailesi ise bunun aksi özelliklerinin yanında iş bölümünün yeterince gelişmediği, yüz yüze komşuluk ilişkilerinin etkin olduğu bir aile tipi olarak alınmaktadır. Köyde aile, hala bir ekonomi işletmesi olarak görülmekte, buna karşılık kent ailesi Weberyen bir ifadeyle iş yerinden ayrılmış ve daha çok da tüketim birimi haline gelmiş ailedir (Aydın, 2010: 31).

4.2. Kasaba Ailesi: Kasaba ailesi, gittikçe artan köy nüfusu veya köye başka yerlerden göç eden/ettirilen nüfusla birlikte oluşan kasabalarda yaşayan aile türüdür. Genelde tarım ve hayvancılıkla birlikte köyden farklı olarak az da olsa ticaret de bir geçim kaynağıdır. İlişkiler köy toplumuna nazaran daha çözülmüş bir yapı sergilemektedir. Burada köydeki geniş aile yapısı yerini nispeten daha çekirdek bir aile yapısına bırakmıştır. Ço-

cuklar büyük oranda tarım ve hayvancılık işiyle meşgul olmakla birlikte eğitimini tamamlamaya uğraşmaktadır.

4.3. Gecekondu Ailesi: Türkiye'nin gündemine 1950 sonrasında giren ve 80'li yıllardan itibaren kendini iyice hissettiren, 90'lara varıldığında ise artık ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik yapısını doğrudan etkileyebilecek ölçülere varan gecekondulaşma, günümüzde hem nicel hem de nitel büyüklüğü ile başlı başına bir sorun alanı olmuştur. Kent, gecekondu ve aile ile ilgili çeşitli çalışmalarda gecekondu mahallelerinin başka bir ifadeyle "kır-kent" lerin kent kültürüne ters düşen yaşam biçimlerine rağmen kentle bütünleşmede bir tampon mekanizma görevi üstlendiği de gözlenmektedir (Gökçe, 1995:136).

Kır kent arasındaki farklı yaşam; kır ailesinin kent ailesine dönüşüm sürecinde "Gecekondu Ailesi"ni, gerek aile içi ilişki gerekse toplumla ilişki boyutunda çeşitli sorunlarla karşılaşan bir toplumsal kurum olarak simgelemektedir. Genellikle kent kültürüne geçişte toplumsal çevreyi oluşturan ilişkiler iki grupta incelenmektedir. Kırsal alanda süregelen akrabalık, hemşerilik, arkadaşlık türü ilişkiler ve kentte edinilen yeni ilişkiler (Gökçe, 1995:138).

Gecekondu ailesinde işgücüne katılım, genellikle fabrika ve imalathane işçiliği, küçük girişimcilik, hizmet sektörü ve marjinal kesimde yoğunlaştığı görülmektedir. Kadının dış piyasayla ilişkisi oldukça sınırlı kalmakla birlikte parça başı iş olarak evde iş gücüne katılma giderek artmaktadır (Gökçe, 1995:140).

Gecekondu aile köy ailesine göre daha az, üyeleri arasındaki iş-güç biçimi çeşitlenmiş, yararlı gördüğü bir takım köy özelliklerini sürdüren, buna karşılık uygun bulduğu kent özelliklerinden bir bölümünü zamanla kabullenmiş, toplumsal değer ve alışkanlıkları bakımından bir ucu köyde, öbür ucu kentte iki aile tipi arasında bir geçiş durumu gösterir. Bu kurumun yapısında ve görevlerinde, köy ailesi özellikleri ile kent ailesi özelliklerinin bir arada bulunması, onu kendine özgü bir tür yapmıştır (Yasa, 1990:133-134).

Türkiye'deki gecekonduları, bazı ülkelerdekinin aksine tamamen sefalet yuvaları olmaktan koruyan bazı toplumsal özellikleri, toplumsal ve iktisadi dengeleri açısından ülkemiz için bir şans olmuştur. Gerek geniş aile içi gerek şehir ve bölge ve geleneksel toplumsal ve dini dayanışma duyguları, yerel yöneticilerin oy kaygısı ile buralara hizmet götürmeleri sayesinde gecekondular yaşanmaz yerler olmaktan korunmuştur. Köyden kente göç eden insanlar, bu dayanışmalar sayesinde ev sahibi olmuşlar, işportacılık vs. gibi yollarla gelir elde edebilmişler ve köyde kalan akrabaları ile bağlarını muhafaza ederek köyün geçimlik ekonomisinden istifade etmeye devam etmişlerdir. Böylece hayatlarını idame ettirebilmeleri için belirli bir tüketim seviyesini sürdürebilmiş ve nispeten geleneksel yapılarını ve aile bağlarını muhafaza ederek, suça eğilimli gruplar oluşturma tehlikesinden kurtulmuşlardır (Çağlar, 1998:128).

Yoksulluk ve mekânsal tezahürleri ile ilgili sorunlar, ortak yönler içermekle beraber, ülkeden ülkeye ve hatta aynı ülkenin farklı kentlerinde değişiklik gösterebilmektedir. Ülkemizde yaşanan yoğun iç göç dolayısıyla, kentin görece dışında kalan, daha sonra kentin gelişimiyle beraber merkeze yaklaşan gecekondu, varoş benzeri yapılar ortaya çıkmıştır. Buralardaki yoksulluk ağırlıklı olarak kırsal yoksulluğun kente taşınmasıdır. Modern sektörün kente gelen tüm kitleyi formel sektör içinde massetme kapasitesi olmadığı için, bu kitlenin ağırlıklı bir bölümü, informel sektör içinde, geleneksel dayanışma kalıplarına dayalı yaşam stratejileri geliştirerek varlığını sürdürmüştür (Buçka, 2012: 364-368).

4.4. Köy Ailesi: Bu aile tipinin kavramlaştırılması özellikle şehirleşme ile birlikte kent-köy ayrımına gidilmesiyle vücut bulmuştur. Köy ailesi genel itibariyle bir geniş aile tipolojisidir. Tarım ve hayvancılık en önemli geçim kaynağıdır. Bu aile tiplerinde aileler arası ilişkiler oldukça kuvvetlidir. Köy, aile için önemli ve kutsal bir mekândır. Köy ailelerinde ailenin eğitim işlevi köy okullarının açılmasıyla birlikte kısmi olarak onlara devredilmiştir. Aile içerisinde en yaşlı kişinin kararı dikkate

alınır, sorun aşılmayacak derecede ise köydeki ihtiyar heyeti - varsa bunlarla birlikte muhtar- köyün karar mekanizmasıdır.

4.5. Göçebe Ailesi: Göçebe ailesi birkaç kategoride ele alınabilir. İlki eski çağlardaki yerleşik hayata geçmeden önce sürdürülen göçebe bir aile türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aile tipinde genel olarak toplayıcılık ve kısmi de olsa hayvancılıkla geçim söz konusudur. Daha anaerkil bir düzen vardır. Kadın, çocukla bakmakla birlikte evin ihtiyacını karşılamak için sürekli sefer halinde hayvan avlayıp çalı çırpı, yabani sebze-meyve toparlamakla, gerektiğinde hayvanları gütmekle yükümlüydü. Lakin çoğu zaman hayvanları gütmek erkek işi olarak karşımıza çıkmaktaydı. Genel itibariyle yiyecek sıkıntısı başladıktan sonra veyahut hava şartlarının sertleşmesinden dolayı başka bir mekâna göç eden bir aile tipi söz konusudur.

İkinci olarak, hala günümüze kadar varlığını sürdüren göçebe ailelerden bahsedebiliriz. Bunlar genel itibariyle mevsimlik göç eden tiplerdir. İlk dönemlerdeki göçebe ailesine nispeten daha çok hayvancılık ve tarımdan geçim sağlarlar. Tarımda günlük olarak çalışan ve ırgat olarak tabir edilen tarım işçilerinden oluşur. Çocuklar yerleşik bir hayata geçmediğinden dolayı herhangi bir eğitim almazlar. Dolayısıyla eğitim görevi ailenin önemli işlevlerinden biridir. Türkiye'de hala bazı Yörükler göçebe bir hayat tarzı benimsemektedirler. Bunlar genel itibariyle 4-5 veya daha fazla ailenin -ki bunlar genelde kan bağından olanlardır- beraber hareket etmesiyle göç ederler. Kuşaktan kuşağa aktarım genel itibariyle sözlüdür. Burada aileler içindeki en yaşlı kişi önemli söz sahibidir. Küçükten büyüğe, çocuktan ebeveyne kadar herkes eve ekonomik katkıda bulunur.

Sanayileşme ve hızlı kentleşme ile birlikte ortaya üçüncü bir göçebe aile türü çıkmıştır. Bunlar genelde tarım mevsiminde kendi köylerinde çalışan, sair vakitlerde ise şehir merkezlerine göç edip burada herhangi bir alanda vasıfsız olarak çalışan aile tipleridir. Bu itibarla Yörükler gibi göçebe aile türlerinden biraz farklılık arz ederler. Burada bazen aile bölünebilmektedir. Sadece baba ve büyük çocuklar şehre çalışmaya gidip, anne ve küçük çocuklar köyde kalabilmektedirler.

5. Sosyo-Ekonomik Yapı Bakımından Aile Tipleri

Sınıflandırmalarda sıkça kullanılan sosyo-ekonomik yapı ölçüsü genelde sanayi olgusu üzerine kurulmuş bir kategorilendirmedir. Buna göre pek çok beşeri olgumuz sanayiye göre yeniden değerlendirilmekte, her şeyin bir sanayi öncesi, bir sanayi dönemi ve hatta bir de sanayi ötesi dönemi düşünülmektedir. Buna göre ailenin de sanayi, öncesi ve sonrası dönemleri vardır. Şüphesiz bu değerlendirme abartılıdır ve değer yüklü olduğu için de eleştirile gelmiştir. Esasen sanayi öncesi nitelemesi insanın antropolojik geçmişi bağlamında bir genelleme olduğu gibi sanayi sonrası vasfı da bir hayli belirsizdir. Esasen bazı da bir hayli kesilmiştir. Tabi bununla birlikte hala genel bir bilgi de vermektedir ki bu açıdan bir aile tiplemesi yapılmıştır.

5.1. Sanayi Öncesi Aile: Sanayi öncesi aile tipi - diğer adıyla tarım ailesi- makineleşmeden önce bireylerin tarımdan ihtiyaçlarını karşıladığı, insan gücüne dayalı bir tarımsal sistemin var olduğu dönemlerdeki aile yapısını ifade etmektedir. Burada yerleşik düzene tam olarak geçilmiştir. Kısmi olsa da eğitim kurumları bulunabilmektedir. Ona rağmen ailenin bütün fertleri tarımsal üretime katkıda bulunmaktadırlar. Bu aile tipinde erkek çocuğun değeri, tarımsal işgücünün yüksekliğinden kaynaklı olarak kız çocuğundan daha yüksektir. Göçebe hayatta nispeten daha ataerkil bir yapı söz konusudur. Toprak ağalığı - veya batıda Feodal beyler- bu döneme ait kavramlardır. Bu tip bazı bölgelerde hala geçerliliğini korumaktadır. Ağa, genelde toprakların önemli bir kısmının sahibidir. Verilecek kararlarda son söz ona aittir. Bazı bölgelerde aile içi sorunların çözüm mercii olarak da karşımıza çıkmaktadır.

5.2. Sanayi Ailesi: Sanayi devrimiyle beraber göçler de artmış, göçler beraberinde, sosyal ve ailesel problemleri de getirmiştir. Eskinin büyük ailesinin ürettiğini tüketen hayat tarzı da değişmiş, üretimde insan, tüketim de ise aile birim olarak düşünülmeye başlanmıştır (Nirun, 1994: 142). Evvelce ailede, ev ekonomisinde bulunan ekonomik, pedagojik fonksiyonlar modern endüstrinin kapsamlı ekonomik yapısında büyük firma-

lara, kuruluşlara aktarılmış ve aile fertleri de evden firmalara, fabrikalara doğru ihtisaslaşarak fonksiyonel geçiş yapmışlardır (Nirun, 1994:202).

Pazar ekonomisinin gelişmesi ve sanayileşmenin derinleşmesiyle birlikte üretim merkezi evden iş yerine, mübadele pazara kaymıştır. Ev dışında çalışma, işgücüne bağımlı çalışma statüsü kazandırmıştır. İşçileşme aileyi zamanla üretim ve tüketimde temel birim olmaktan çıkarmış, aile esaslı-ekonomiden aile ücret-ekonomisine geçilmiştir. Aile ücret ekonomisinde aile üyeleri, eşler ve çocuklar, aile dışında çalışarak elde ettikleri gelirlerle haneyi desteklemişlerdir (Delican, 1998:5).

Özellikle modern toplumlarda çocuklar uzun süre tüketici durumunda kalmakta ve ebeveynler çocuklarına önemli miktarda yatırım yapmaktadırlar. Gerek para gerekse zaman ve emek harcayarak, çocukların eğitimine, sağlığına yatırım yapan, onlara mali yardımda bulunan, öldükten sonra onlara miras bırakan anne babaların bu davranışı diğerkamlık olarak adlandırılabilir (Çağlar, 2012:110).

Anne babaların çocuklarının bakımı için yaptıkları harcamaların karşılığı, tarih boyunca, çocukların da yaşlılıklarında anne babalarına bakmaları olmuştur. Sosyal normlar sayesinde bu konuda böyle bir denge kurula gelmiştir. Ancak modern toplumlarda, aile bağlarındaki zayıflama ile birlikte, yaşlılar da kendi başlarına yaşamaya başlamışlar ve bunun sonucu, bir yandan insanların yaşlılık dönemleri için bir tasarruf yapma ve çocuklarına bırakacağı mirasın bir kısmını yaşlılıklarındaki tüketim ihtiyaçları için ayırmaları ve bir yandan da yaşlılara yönelik kamu harcamalarının artması olmuştur (Çağlar, 2012: 111).

Her ne kadar ücretler yetişkin erkeklerle özdeşleştirilebilir ise de, ücretli çalışmanın yetişkin erkeklere münhasır olmadığı bilinmektedir. Yetişkin kadınların, çocukların ve yaşlıların yaptığı ücretli çalışmaların miktarı, devri bir model içinde ciddi değişmeler göstermektedir. Şunu söylemek mümkündür: çoğu dönemlerde ve çoğu yerlerdeki ücretli işçilerin çoğunluğu ye-

ilişkin erkeklerden oluşmakta ve yetişkin erkeklerin önemli bir kısmı da en azından hayatlarının belli bir döneminde ücretli işlerde çalışmaktadır (Çağlar, 2012:113).

Ailenin finansal ihtiyaçları karşılama işlevi şüphesiz temel bir işlevdir. Ailelerde bu işlevin yerine getirilmesinde üyelere düşen görevler zaman içinde bazı değişiklikler göstermiştir. Meselâ geleneksel ailelerde, aile işlerinde çalışan kadın aileye para getiren konumunda değildi. Fakat günümüz toplumlarında kadının çalışma hayatında yer alması ile aileye para getiren olarak görev ve sorumluluklar üstlenmesi aile içindeki rol ve otorite paylaşımında esaslı bir farklılaşmayı ortaya çıkarmıştır. Böylece ailede karar alma mekanizması ile tüketim eğilimleri de değişmiştir (Aydemir, 2005: 69).

Modern endüstriyel toplumların ortaya çıkardığı yeni aile tipi de kendini modern değerlerle donatmış olarak sürece dâhil olmuştur. Kapitalist mantık kendine uygun bir algı düzeyi geliştirerek bu sürecin içinde aileye de farklı roller biçmiştir. Bu sürecin aile üyeleri üzerinde uygulamaya koyduğu yeni görev ve işlevler doğrultusunda aile önce geleneksel işlevinden uzaklaşarak kendini yeniden kurgulamıştır. Üretici vasfı ile ön plana çıkan geleneksel aile artık bu vasfını yitirmiş, yerine tüketici özelliği ile ön plana çıkan bir aile tipi olan modern çekirdek aile tipini üretmiştir (Aydemir, 2005: 74).

Ailede yeni roller kazanılmıştır. Ailede kazanılan yeni rollerin yeni tüketim eğilimleri doğurmasının yanı sıra geleneksel ailelerde üretici vasfı ile ön plana çıkan ailenin sınıfsal konumu, bu süreçte kendini tüketici vasfı ile tanımlamıştır. Artık aileler toplumsal katmanlaşma içindeki konumlarını sahip oldukları tüketim nesneleri ile özdeşleştirmekte, alışveriş mekânlarına ve buradaki aktivitelere katılımları oranında konumlarını belirlemektedirler. Bunun yanı sıra boş zaman değerlendirme aktiviteleri için gidilen mekânlar, tatil için tercih edilen yerler ailenin sosyo-ekonomik statüsünü arttırıcı veya azaltıcı işlev görmekte, tam da tüketim kültürünün toplumsalı kendi nesnesi olarak görmesi mantığına uygun olarak işlev görmektedir. Aile burada

başlı başına bir tüketimin öznesi olarak kendi mutluluğunu, huzurunu ve sınıfsal konumunu satın almaktadır. Her şeyin metalaşarak kendine bir pazar bulduğu kapitalist mantık, bu süreçte geleneksel aile saadetini de insanlara yeniden pazarlama imkânı bulabilecek gibi gözükmektedir (Aydemir, 2005: 74-75).

5.3. Sanayi Ötesi Toplum Ailesi: Tarım toplumu olarak da adlandırılan sanayi öncesi toplumlarda egemen aile tipi geleneksel geniş aile iken, sanayi devrimiyle birlikte sanayi öncesi toplum yapısından sanayi toplumuna geçilmiştir. Bu süreçle birlikte egemen olan aile yapısı da dönüşüme uğramış, aile kurumu küçülmüş ve çekirdek aile yapısı ortaya çıkmıştır. Geleneksel geniş ailenin işlevlerinin bazıları, çekirdek aileye geçmiş olmakla birlikte başka kurumlara devredilmiş, böylelikle aile yapısında bir çözülme yaşanmıştır. Günümüzde hala sanayi ötesi toplumlardan söz edilmekte ve bazı sosyologlar, sanayi ötesi toplum yapısına uyum gösteren yeni aile türlerinin varlığından söz etmektedirler. Bunların en önemlileri ise Ogburn'un "çözülen aile" si ile Pollak'ın "parçalanmış aile" ve "tamamlanmamış aile" leridir (Sayın, 1990'dan aktaran Zeybekoğlu Dündar, 2012:45).

Başta hızlı kentleşme, göç ve sanayi devriminin dayattığı yeni yaşam biçimleri ve değerleri aile kurumunu parçalanma ve dağılma sürecine itmiş ve temel fonksiyonlarını yerine getiremeyecek derecede zayıflamasına yol açmıştır. Bunun sonucu olarak ailenin bölünmesi, parçalanması, tek ebeveynli ailelerin giderek artması, boşanma oranlarının yükselmesi, evlilik dışı beraberliklerin çoğalması, bu birlikteliklerin ürünü olan çocukların artması, kültürel ve ahlaki değerlerde keskin dönüşümler, yabancılaşma, suç oranlarının artması, uyuşturucu kullanımı, bireysel ve toplumsal şiddetin yaygınlaşması, kimlik bunalımı, ruhsal rahatsızlıklar, tatminsizlik vb. gibi insanı ve dolayısıyla toplumu tehdit eden sorunlar baş göstermiştir (http://www.-sosyalhizmetuzmani.org/ailearastirma1.htm).

Bu aile tipi kendi arasında çözülen, tamamlanmamış ve parçalanmış aile tipi olarak üç ayrı biçime bölünmektedir. Bun-

Çözülen aile, normal olarak karı kocadan meydana gelen, ama aralarındaki ilişkinin çok zayıfladığı ve kopma derecesine geldiği bir aile tipini ifade etmektedir (Aydın, 2000: 45). ***Tamamlanmamış aile,*** henüz tam olarak kurulmamıştır. Lakin geçici meşru veya terk edilmiş çocuklar söz konusudur. Bu, çoğu kez kadının evlilik dışı bir yolla elde ettiği çocuk(lar)la oluşmaktadığı bir aile tipidir (Aydın, 2000: 45). ***Parçalanmış aile*** ise çözülme sürecinin yerini parçalanmaya bıraktığı bir aile tipidir. Mekân ve çocuklar ayrılan eşlerin taraflarınca bölüşülür. Çocuk küçük ise anne tarafında kalır; büyük ise mahkeme kararıyla veya üst toplumsal organlar tarafından eşlerden birine verilir (Aydın, 2000: 45).

6. Yoğunluk ve İşlev Bakımından Aile Tipleri

Beşerî bilim dünyamızda yaygın ama tartışmaya açık tipleme ilkelerinden birisi de geleneksel- modern ayırımıdır. Buna göre her türlü beşeri olgunun bir geleneksel ve birde modern tipi vardır. Geleneksel siyaset- modern siyaset, geleneksel eğitim-modern eğitim, vb. örneklerinde olduğu gibi. Tabi buna göre ailenin bir gelenekseli bir de modern olanı vardır. Aslında bu sınıflama her haliyle yanlış değil, ancak eksiktir. Gerçekten de içinde bulunduğumuz kültürel dünyada hemen her şeyin şöyle ya da böyle iyi veya kötü, modern olarak nitelenebilecek bir formu vardır ve buna göre de o beşeri olgunun bir modern olmayan biçiminden söz edilebilir. Ne var ki çelişmezlik ilkesine göre işleyen bu akıl yürütme eksiktir. Bir üçüncü şıkkın imkânsızlığından söz etmediğimize göre tiple şöyle olmalıdır: Bir beşeri olgu ya moderndir, ya da değildir. Tabi bu önerme geleneksellik açısından da kurulabilir, ancak tiplemenin vurgusu modern olduğu için geleneksel açısından kurmanın anlamı yoktur.

Sonuç olarak her şeyin bir "modern olan" ve "modern olmayan" ından söz edebilir ve bir modern aile ve bir de modern olmayan aile vardır diyebiliriz. Yani modern ailenin karşısına geleneksel aile değil, modern olmayan aileyi koyabiliriz. Hatır-

latalım ki geleneksel aile ile modern olmayan aile aynı şeyler değildir. Esasen tüm alanlarda gelenekselin özelliği tek türden bir özellik göstermeyişi, çeşitliliğidir. Halbuki bize geleneksel olarak sunulan tüm tiplerin özelliği bir biçimde modern özellikler taşımamasıdır. Mesela ileri sürüldüğüne göre modern aile eşitlikçi bir ailedir. Buna göre de geleneksel aile, aile reisinin baskısı altındaki pederşahi bir ailedir. İşin gerçeği tarih boyunca modern olmayan aile, çok farklı özellikler gösteriyor; pederi, pederşahi, katılımlı-katılımsız çok renkli bir dünya idi.

Yöneltilebilecek bu eleştirilere rağmen modern geleneksel tiplemesi kullanılmakta ve tabi aileye de uygulanmaktadır. Buna göre de ailenin bir geleneksel bir de modern tipi vardır. Bu ikilim de kısaca şöyle açıklanabilmektedir:

6.1. Geleneksel Aile: Geleneksel aile tipinde gelirler tek elde toplanır ve masraf tek elden yapılır. Ekonomik işbölümü ve işbirliği vardır. Aile üyeleri toplumdaki statülerini aileden alırlar. Aile, üyelerinin her türlü eğitiminden sorumludur, üyelerinin maddi ve manevi koruyucusudur. Dinsel eğitim vermenin yanında ibadetlerini de denetler. Aile, dinlenme ve eğlenme ortamıdır. Çocuk yapma ve yetiştirme ve eşler arasında sevgiyi muhafaza etme geleneksel ailenin en önemli işlevidir (Kongar, 1996: 26).

6.2. Modern Aile: Anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan aile tipidir. Bu aile tipinde akrabalık ilişkileri oldukça yalıtılmış bir vaziyettedir. Dolayısıyla geleneksel aileden farklı olarak üretim, güvenlik ve eğitim işlerinden ziyade üreme, fiziksel ve psikolojik bakım ve sosyalleşme gibi görevleri üstlenmiş bir aile tipidir (Günindi ve Yaşa Giren, 2011:352). Modern aile daha özel bir tanıma da sahiptir ki aşağıda ayrıca söz edilecektir.

7. Fonksiyonel Açıdan Aile Tipleri

Fonksiyonlarının işlerliği açısından yapılmış bir aile tiplemesidir ve buna göre aile **sağlıklı aile** ve **sağlıksız aile** olarak ikiye ayrılmaktadır. **Sağlıklı Aile,** içinde rol dağılımlarının,

ilişkilerin ve işlevlerin istenilen düzeyde ve verimli bir şekilde işleyişini barındıran aile tipidir. Sağlıklı aile, aileden beklenen bireysel ve toplumsal fayda ve fonksiyonların -asgari yeterlilik sınırında dahi olsa- karşılanmakta olduğu aile tipidir (Battal, 2006:6). **Sağlıksız Aile** ise sağlıklı ailenin aksine fonksiyonların işlemediği veya sekteye uğradığı aile tipini ifade eder. Bu aile tipi, kendisinden beklenen bireysel ve toplumsal fonksiyonları sağlıklı bir bütünlük ve beraberlik içinde yerine getiremeyen aile tipidir.

8. Eş Sayısı Bakımından Aile Tipleri

Eş sayısı bakımından evlilik, evlilik ünitesinde de işlenmiş olacağı üzere önce tek eşli aile ve çok eşli aile olarak ikiye ayrılır. Çok eşli de kendi arasında çok karılılık ve çok kocalılık tiplerine ayrılır. İki tarafında çok olduğu, yani aynı anda çok karılı ve çok kocalı bir aile tipi söz konusu değildir. Geçmişte bazı toplumların komünal hayatlarında böyle bir uygulamadan belki söz edilebilir. Ancak bu sınırları-kuralları belli bir aile hayatından çok bir sosyal yaşam biçimi olabilir. Eş sayısı bakımından aile tipleri üzerinde şunlar söylenebilir:

8.1. Tek eşli Aile (Monogami): Bir kadının bir erkekle veya bir erkeğin bir kadınla yaptığı evlilikle oluşan aile tipidir. Çağdaş yaşama düzeyle ilintili olarak, işbölümü, uzmanlaşma, uzun süreli öğrenim gibi faktörler böyle bir aile tipine yol açmıştır. Bu aile tipinin önemli bir avantajı ebeveynlerin birbiriyle ve çocuklarıyla olan ilişkilerin düzenli hale gelmesine olanak sağlamasıdır (Gökçe, 1991:511). Bilindiği kadarıyla insanlık tarihi boyunca en yaygın evlilik ve aile biçimidir.

8.2. Çok Eşli Aile (Poligamy): Bir erkeğin birden fazla kadınla (poligami) veya bir kadının birden fazla erkekle evlenmesi (poliandri) ile oluşan aile tipleridir. Bunun da kendi arasında iki tipi vardır: Çok karılı ve çok kocalı evlilik ve aile tipi.

8.2.1. Çokkarılı Aile: Bir erkeğin birden fazla kadının evliliği (Poligini) ile ortaya çıkan bu aile tipi hemen dünyanın pek çok yerinde pek çok toplumda görülmekle birlikte Asya ve Af-

rika ülkelerinde daha sıklıkla yaşanmaktadır. Bu tipte erkek birden fazla kadınla evli bulunabilme hakkına sahiptir. Bunun birçok şekli vardır. Bu aile tipinin oluşturulmasında temel referanslar genel itibariyle din veya geleneklerdir. Kadın sayısı toplumlara göre değişiklik gösterebilmektedir. Burada önemli olan bir kadını boşamadan ve kadın hayatta iken bir erkeğin, başka bir kadınla evliliğidir.

8.2.2. Çokkocalı Aile: Bir kadının birden fazla erkekle evliliği (Poliandri) ile gerçekleşen bu aile tipidir. Bu aile tipinde kadın, eşinden boşanmadan veya eşi ölmeden başka bir erkekle evlenebilmektedir. Çok kocalı aile tipi genelde sürekli bir aile tipi değildir. Ekonomik imkânsızlıklar, vb. gibi şartlara göre oluşmakta ve kendini var kılan şartlar ortadan kalkınca da son bulmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla özellikle çocukların nesep sorunu gibi problemlerden dolayı yaygın olarak kullanılmış bir aile şekli değildir. Dolayısıyla özellikle anaerkil aile yapısında görülen bu aile tipinin günümüzde yaygın bir uygulaması yoktur.

9. Otorite Açısından Aile Tipleri

Otorite açısından yapılan sınıflama en çok kullanılan aile sınıflamalarından birisidir. İşin odağında erk yani idari güç vardır. Daha önce de belirtildiği üzere Aile Sosyologlarına göre otoritenin içeriğini oluşturan erki/gücü dört ilke belirlemektedir ki buna göre erk, ailenin oturduğu ikametgâhı belirlemekte, doğan çocukların soy kendisine nispet edilmekte, aile mülkünü temsil etmekte ve ayrılma halinde evde kalmaktadır. Bu otorite erkekte, kadında ve ortaklaşa olmaya göre aile tipleri ortaya çıkmıştır ki en belirgin olanları şöyle sıralanabilir:

9.1. Ana Ailesi: Ana-erkil (maderşahî) aile kadının ve onun soyunun egemenliği üzerine kurulur. Kadının kız kardeşleri, erkek kardeşleri, dayıları, teyze ve yeğenleri aileye dâhil sayılır. Koca ise kendi ailesi ile yaşamaya devam eder; zaman zaman eşinin ailesini ziyaret eder (Cansel, 1969: 11).

9.2. Baba Ailesi: Baba-erkil (pederşahi) aile otorite ölçütlerinin erkeğe nispet edildiği aile tipidir. Otorite ölçütleri dikkate alındığında baba ailesi de kendi arasında baba, bölünmez asaba ve ataerkil aile olarak üç kısma ayrılır:

9.2.1. Baba Ailesi: Baba ailesinde otorite yalnızca babadır. Bu ailede en yaşlı kişi ve çocukları ve onların çocuklarının oluşturduğu bir yapı söz konusudur. Karar mekanizması babadır. Baba hem iç ilişkileri hem de dış ilişkileri yürüten bir kişiliktir. Öldüğünde yerini ve görevini en büyük erkek çocuk devralır. Baba ailesi en yaygın erkek ailesi tipidir. Bu aile tipinde otorite erkeğin aileyi temsil esasına dayanır. Dolayısıyla baba burada despotik değildir. Bu aile tipi eski dilde Pederi Aile sözcüğüyle karşılanabilir.

9.2.2. Bölünmez Asaba: Burada asaba büyük baba anlamındadır. Bu aile tipinde baba tarafı akraba olarak tanınır. Kan bağı önemlidir. Burada ailede erkek tarafından olan akrabalar ve dışarıdan gelen gelinler bulunmaktadır. Çocuk asabanın malıdır. Anne ve babanın çocukları üzerinde özel hakları yoktur. Ailenin yönetimi en yaşlı çiftler tarafından yapılır. Özel mülkiyet söz konusu değildir, her şey asabanın malıdır (Bayram, 2006: 27).

9.2.3. Ataerkil Aile: Her şey baba kişiliği etrafında toplanmıştır. Herkes babasının ve atasının dinine bağlıdır. İnanışa göre evde yakılan ateş baba tarafından devam ettirilir. Ondan da erkek çocuğa geçer. Bu yüzden erkek çocuk önemlidir. Kız çocuklarına pek önem verilmez. Baba birden fazla kadınla evlenebilir. İstediğinde kolayca boşanabilir (Bayram, 2006: 27). Bu aile tipi eski dilde pederşahi sözcüğüyle karşılanabilir.

Bu tiplemenin başında belirttiğimiz otorite ölçekleri olan soyun nispeti, ikametgah belirleme, aile mülkünü temsil gibi ilkelerin her birine göre tiplemeler yapılmaktadır. Mesela bunlardan yalnızca ikamet belirlemeye göre aile patrilokal (babaevi), matrilokal (anneevi) ve nelokal (ortakev) ailesi olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

10. Toplumsal Gelişme Bakımından Aile Tipleri

Klasik sosyoloji geleneğinde her türlü sosyal- beşeri oluşumu sınıflamada kullanılan bir tipleme toplumsal gelişme basamaklarına göre yapılan tiplemedir. Bu tiplemenin en belirgin temsilcisi E. Durkheim'dir. Evrimci bir anlayışa sahip olan düşünüre göre grupsal, kurumsal, örgütsel her türlü oluşum bir biçimde toplumun ürünüdür. Toplumlar bir gelişim çizgisine sahip oldukları için bu unsurlar da ona bağlı olarak bir gelişim göstermişlerdir. Durkheim'a göre toplumsal hayat genel olarak klan, fratri, kabile, site, imparatorluk ve ulus aşamalarından geçmiştir. Her siyaset, din, eğitim, gibi her türlü beşeri- kurumsal oluşum da bu toplumsal basamaklara uygun bir şekil almıştır. Bu aynı zamanda sosyal olgunun "tarihsel gelişim" ilkesine göre bir sınıflamadır.

Durkheim'a göre bu çerçevede altı tür aileden söz edilebilir:

10.1. Klan Ailesi: Toplumsal hayatın başlangıçlarında ailelerden oluşan klanlarda *Totem ailesi* hâkimdir. Totem ailesi genel olarak sembollerle işleyen bir ailedir ki bu sembollerin en önemlisi mana gücü yüklenmiş totemdir. Burada aile ve din iç içedir. Bu ailede iç evlenme yasağı esastır.

10.2. Fratri Ailesi: Klanlar bileşimi olan bu toplumsal basamakta *anaerkil aile* türü hâkimdir. Kadının evselliği doğurma özelliğine bağlı olarak böyle bir aile tipi ortaya çıkmıştır. Esasen bu dönemlerde kadın diğer tüm kurumsal yapılarda önceliklidir. Mesela uzunca bir dönem Tanrılar dişidir (tanrıçadır).

10.3. Kabile Ailesi: Fratrilerin birleşmesinden meydana gelen ve kan bağı kadar kültürel bağlar da taşıyan kabile aşamasında yürürlükte olan *babaerkil ailedir*. Yaşanmakta olan tarım döneminde daha fazla güce sahip olan erkek, etkinliğini göstermiş, belki diğer alanlardan daha fazlasıyla dönemin öncelikli kurumu ailede etkin ve egemen hale gelmiştir.

10.4. Site Ailesi: Kabilelerin birleşmesinden oluşan sitelerde hâkim aile tipi *pederşahidir*. Genel olarak aileyi erkeğin temsili anlamına gelen pederi aileden de ötede mutlak ataerkil bir aile tipidir. Burada baba mutlak otoritedir.

10.5. İmparatorluk Ailesi: Bu dönemlerde *soy ailesi* hâkimdir. Burada soyun işlevi dikey olarak üç kuşağın yatay olarak farklı evlilik ailelerini içine almasıdır. Soy ailesi geniş bir aile biçimidir ve genelde şehir merkezlerinde konaklarda yaşar.

10.6. Ulus Ailesi: Tarihsel gelişmede ulus aşamasına denk düşen aile tipi *ulus ailesidir*. Bir küçük aile türüdür. Çekirdek veya modern aile tipiyle örtüşür. Z. Gökalp'in ifadesiyle ulus ailesi bir *yuva ailesidir*. (Fındıkoğlu, 1990:15)

Aile tipleri bakımından bize bir bilgi veriyorsa da bu tiplerinin de tartışılabilecek yönleri vardır. Toplumların dünden bugüne tek yönlü ve tek çizgili olarak klandan ulusa evirildiği fikri sonuna kadar doğru olmadığı gibi bu aşamaların aile tiplerinin de hep böyle olduğu görüşü gerçekçi değildir.

11. Töreye Dayalı Oluşan Bazı Aile Tipleri

11.1. Berder Ailesi: Berder, aslı itibariyle bir töresel evlilik biçimidir. Bu evlilik türünden oluşan aile tipi genelde başlık parası istenilen bölgelerde (Doğu ve Güneydoğu Anadolu) görülmektedir. Başlık parasını karşılayamayan aile gelin aldığı aileye başlık parası yerine kendi kızlarını gelin olarak verirler. Bu tür evliliklerde iki taraf sürekli bir anlaşmazlık ve geçimsizlik halindedirler (Gökçe, 2010: 58).

11.2. Taygeldi Ailesi: Ayrı cinsten çocuklu dulların evlenmeleri sonucu oluşan aile tipidir. "Tay" kelimesi ayrı cinsten evlenecek olan dulların eski eşlerinden getirdikleri çocukları ifade etmek için kullanılır. Bu tabir bazı yörelerde, sadece dul kadının eski eşinden getirdiği çocuk için de kullanılabilmektedir. Bu tip sadece Türkiye'de değil birçok doğu ve batı ülkelerinde sık görülen bir aile tipidir. Bu evliliğin oluşması birçok sebebe dayanmaktadır. Bunlar sırasıyla, toplumsal baskı, çocukların ihtiyaçlarının karşılanması, psikolojik veya sosyalleşme sorunlarının giderilmesi, maddi imkânların sağlanması gibi çeşitli kültürel sosyolojik, psikolojik ve ekonomik sebeplerdir. Taygeldi ailesindeki çocukların evlenmesi durumu da söz konusu olabilir. Bu durumda ikinci taygeldi ailesi oluşmaktadır. İslami açıdan dul erkek ve dul kadının evlendikten sonra çocukla-

rının evlenmesi uygun değildir. Ancak çocuklar evlendikten sonra kadın ve erkeğin nikâh kıymasında herhangi bir engel yoktur (Yasa;1990: 43-51).

11.3. Levirat ve Sororat Aileleri: Levirat, Kocası ölen kadının, kocasının kardeşi ile evlenmesi ile oluşan aile tipidir. Sororat ise, karısı ölen erkeğin baldızı yani eşinin kız kardeşi ile evlenmesi ile oluşan bir aile tipidir. Bu aile tipleri de Berdel gibi başlık parası sıkıntısı sebebiyle ortaya çıkmaktadır.

12. Son Dönem Ortaya Çıkan (Marjinal) Aile Tipleri

12.1. Tek Ebeveynli Aile: Bu aile tipi eşlerden birinin ölümü veya eşlerin boşanmasıyla oluşan bir aile tipidir. Bu aile tipinde ebeveynlik tek kişi tarafından yürütülmektedir. Anne veya baba hem çalışıp hem de evin idaresi ile ilgilenmektedir. Çocukların kültürel, sosyal ve psikolojik gelişimi bu aile tipinde nispeten daha zayıftır.

12.2. Babasız Aile: Babasız aile, babanın ölümü veya boşanma sonucu çocukların anne tarafında kalmasıyla oluşan bir aile tipidir. Bu aile tipinde anne, genelde ev hanımlığının yanı sıra maddi ihtiyaçları karşılayabilmek için çalışmak durumundadır.

12.3. Üvey Aile: Üvey aile, anne ve babası ölmüş veya onu terk etmiş bir çocuğun kendi kanından olmayan bir anne-babanın sahiplenmesi sonucu oluşan aile tipidir. Bu aile tipi bir çocuk edinme biçiminde de tezahür etmektedir. Çocukları biyolojik olarak olması imkânsız olan evli iki çiftin, çocuk esirgeme kurumu gibi kurumlardan evlat edinmesiyle oluşan bir aile tipi söz konusudur. Burada üvey anne veya üvey babadan da söz etmek gerekecektir. İki taraftan biri ölmüş veya boşanmış çocuklu iki çiftin birisinin başka biri ile evlenmesiyle oluşan aile tipini de bu başlık altında belirtebiliriz. Çocuklar için öncesinde kan bağı olmadığı bu kişi çocuk tarafından üvey anne veya üvey baba olarak adlandırılır. Aileye yeni katılan kişi için de var olan çocuk, üvey çocuktur.

Üvey aile, yeni geniş aile (Sezal, 2002) ve eklemli aile (Sayın, 1990) olarak da kavramlaştırılmaktadır.

12.4. Birlikte Yaşama: Cinsel özgürlük hareketleriyle birlikte oluşan tepki bazen aile kurumu ile çatışmaya girmiştir. 1960 yıllarında başlayan bu hareket özellikle kadınların istihdamı ve ekonomik özgürlüklerini eline alması, gebeliği önleyici yöntemlerin bulunması gibi faktörler nikâhsız evlilik diye nitelendirilen birlikte yaşama oranlarında yükselişi tetiklemiştir. Özellikle modernleşmeyle birlikte Amerika, Rusya ve bazı Avrupa ülkelerinde birlikte yaşama oranının oldukça yüksek olduğu gözlemlenmektedir (Doğan, 1991, 523-527). Genel itibariyle bir sorumluluk üstlenmek istemeyen, iş ve kariyerine düşkün, sadece ikili ilişkileri önemseyen ve bazen de aile kurmayı zihin yapısına uyuşturamayan bireylerde bu tür bir yola başvurduğu bilinmektedir.

Birlikte yaşama ifadesi genelde iki ayrı cinsin nikâhsız yaşamalarını ifade ederken bir başka birliktelik eşcinseller arasında gerçekleşmektedir. Aslında çoğu eşcinselliğe dayalı bu birlikte yaşama olgusu genel aile kurumuna tepkiye dayalı hareketlerdir. Ne var ki birlikte yaşamanın dışında insan soyunun sürdürmek gibi hiçbir ailesel işleve sahip bulunmayan bu oluşum ısrarla kendini normal bir aile olarak göstermeye çalışmakta, birlikteliklerini nikah törenine bağlamakta, başka yerlerden çocuk edinme gibi işlemlere baş vurmaktadırlar.

13. Hane Halkı Sayısı Bakımından Aile Sınıflamaları

Aile sınıflamalarında en çok kullanılan tiplemelerden birisi hane sayısı bakımından ailedir. Buna göre aile Geniş ve Dar Aile veya Büyük ve Küçük Aile olarak ikiye ayrılmaktadır. Kuramsal olmaktan çok kavramsal bir çerçeveye dayanan bu sınıflamaya göre ailenin üye sayısı fazlaysa büyük aile, az ise küçük aile denmektedir. Ancak bu ayırım üye sayısının yanında fonksiyon ve ilişki ağının yoğunluk düzeyini de kapsamaktadır. Hemen belirtelim ki bu iki aile tipi de insanlık tarihi boyunca ve hatta aynı toplumun farklı kesitlerinde iç içe ve yan yana var olagelmişlerdir. Zaman içinde bunların farklı versiyonları ortaya çıkmıştır. Mesela modern dönemlerde belirginleşen çekirdek aile öteden beri var olan küçük ailenin yeni bir versiyonudur. Sözün kısası geçmişte geniş, günümüzde küçük aile var değildir.

13.1. Büyük veya Geniş Aile: Büyük aile büyük ebeveynler, ebeveynler, çocuklar ve torunlar gibi ikiden fazla kuşağın veya karı-koca ilişkisi içinde bulunan evlilik ailelerinin katıldığı bir aile tipidir. Bu katılım, büyük ebeveynlerden torunlara doğru dikey olabildiği gibi çocukların eşleri ve çocukları ve yerine göre amca-dayı, hala-teyze gibi yatay düzlemdeki yakınları içine alabilir. Buna göre büyük aile, anne baba ve çocuklarla birlikte büyükanne ve büyük babaları, kız kardeşleri, evli erkek kardeşleri ve bunların eş ve çocuklarını, hala ve amcaları, teyze ve dayıları ve yeğenleri kapsayacak derecede geniş bir anlama sahiptir (Giddens, 2008:247). Bu aile tipinde evin en yaşlısı otoriter bir kimliğe sahiptir.

Buradaki tartışma noktalarından birisi, tek evli çocuğun üç kuşak kapsamında bir geniş aile oluşturup oluşturamayacağıdır. Bu durumu küçük aile sayanlar vardır. Büyük aile genelde kırsal bölgelerde yaşayıp geçimini tarımdan sağlayan, erkeğin kararının önemli olduğu, soyun devamı ve soyadının önemi üzerine kurulu, ilişkilerin kuvvetli olduğu, sorumluluğun büyük bir kısmının erkekte olduğu ve sayıca fazla, geleneklere bağlı bir aile tipini ifade etmektedir (Gökçe, 2010: 53).

Büyük aile genel olarak şu özellikleri taşır:

1- Akraba çizgisi genel olarak baba soyunu takip eder.

2- Mülkiyet ortaklığı vardır, ortak bir işletmeye benzer ama denetimi başkana aittir

3- Aile içinde rol farklılaşması yaş ve cinsiyete göredir.

4- Yardımlaşma üzerine kurulmuştur, bunun için bir sosyal güvenlik sistemidir.

5- Aile birden çok kandaş karı-koca ailesinden meydana gelir.

6- Otorite ailenin en yaşlı erkeğine aittir. Aile üyeleri arasındaki hiyerarşi önemlidir.

Büyük aile kendi içerisinde birleşik ve kök aile olarak ikiye ayrılır.

13.1.1. Birleşik Aile: Birleşik aile genel olarak anne, baba, kız çocukları, erkek çocukları, evli erkek çocukları ve eşleri,

...eğin çocuklarının bir arada yaşadığı bir aile tipidir. Ailenin en yaşlı erkeğinin otoritesi söz konusudur. Mülkiyet ortak kullanılır (Könezoğlu, 2006: 14). Birleşik ailenin temel esprisi, yatay düzlemde diğer bazı yakınları da içine almış olmasıdır. Bu yakınlar çoğu kere birlikte yaşadıkları kardeş aileleridir. Birleşik aile erkek evlat tarafından genişler. Erkek torun evlense de burada kalır. Büyük oğul baba rolüyle yükümlüdür.

13.1.2. Kök Aile: Kök ailede ise, anne- baba, çocukları ve evlenmiş tek oğul, eşi ve çocuklarından oluşur. Evin en büyük erkeği eve gelin getirebilir. Baba öldükten sonra onun yerini ve otoritesini büyük erkek çocuk üstlenir. Kök ailede özellikle aile mülkü, ailenin saygınlığının simgesi olması nedeniyle kuşaktan kuşağa bütünlüğüyle aktarılır (Zeybekoğlu Dündar, 2012: 49). Kök aileyi bir küçük aile türü sayanlar vardır. Ancak onu büyük aile kategorisine sokan şey en az üç kuşağı bir arada barındırmasıdır. Küçük ailede bu şart yoktur.

13.2. Küçük veya Dar Aile: Küçük aile, hane sayısı az olan ailedir. Tarih boyunca var olan ve günümüzde de çekirdek, modern aile gibi türevleriyle devam eden bir aile türüdür. Küçük aile ebeveynler, bunların çocukları ve bazen en yakın kişilerden oluşur. Anne, baba ve çocuklar olarak yapılan tanım küçük aileyi ifade ediyorsa da tanım kapsayıcı değildir. Çünkü küçük aile anna-baba ve çocuklarının yanında tek veya iki ebeveynleri yerine göre eşlerin tek kalmış ebeveynleri buna dâhil olur. Hatta yukarıda geçtiği üzere, evli bir çocuğun eş ve çocukları da küçük aile içinde değerlendirilebilir. Bu aile tipinde evli çocuklar hane dışında başka bir aile oluştururlar. Küçük aile tipinde baba, evi geçindirmekle anne ise evi idare etmekle yükümlüdür. Çocuk -genel anlamda- sorumluluğa sahip değildir. (Güreşçi, 2012:152). Küçük aile basit bir işbölümüne dayanmaktadır.

İnsanlık tarihi boyunca var olan genel küçük ailenin modern kültür tarafından üretilmiş yeni tipleri de vardır. Bu açıdan bakıldığında günümüzde küçük ailenin dört tipinin olduğu söylenebilir: Tarihsel küçük aile, çekirdek aile, modern aile ve atomize aile.

13.2.1. Tarihsel Küçük Aile: İnsanlık tarihi boyunca var olan, genelde üç kuşağı bünyesinde barındıran, insan neslini sürdürmede ve akrabalık ilişkilerini sürdürmede sorunu olmayan, anne-baba ve çocukların yanında büyük ebeveynlerin birini veya ikisini bünyesinde taşıyan, hatta gerektiğinde eşlerin yakınlarından birilerini da kapsayan bir aile tipidir. Dünyanın değişik yerlerinde hala yaşamaktadır.

13.2.2. Çekirdek Aile: Bir küçük aile tipi olarak son iki yüzyılda Batı dünyasında üretilmiş ve kapitalist sistemle de pekiştirilmiş bir aile tipidir.

Küçük ailenin genel özelliklerinin yanında çekirdek ailenin özellikleri şöyle sıralanabilir:

1- Akrabalık ilişkilerinde genelde bir zayıflama vardır. Dolayısıyla akrabalar arasında pek yardımlaşma olmaz. Bu aile yapısında akrabalar birbirine karşı hak sahibi değildirler. Karşılıklı bir zorunlulukları yoktur. Mesela birbirleri üzerinde ahlaki ve benzeri konularda denetimleri azdır. Yine mesken seçiminde birbirlerinin üzerinde etkili olmazlar.

2- Eşler, ebeveynlerine danışmadan kendi çıkarlarına kendileri karar verirler.

3- Evlenme yaşı, değişik etkenlere bağlı olarak genel olarak gecikmelidir.

4- Ayrılma oranı genelde yüksektir.

5- Eşlerden birisi öldüğü zaman diğeri yeniden evlenir

6- Çekirdek aile ekonomik şartlar gereğince bağımsızdır.

7- Ancak kişilerin sorumlulukları artmıştır.

8- İş aileden ayrılmıştır. Eşlerin işinin aileyi bağlayıcılığı çok azalmıştır.

9- Kollektif mülkiyet olmadığı için sermaye yatırımı kolay olmaktadır.

13.2.3. Modern Aile: Modern dönemlerde yeniden üretilmiş bir küçük aile tipidir. Sıklıkla çekirdek aileyle karıştırılırsa da modern aile ünlü Amerikalı sosyolog T. Parsons tarafından sistematize edilmiş kuramsal bir aile modelidir. Burada modern aile daha önce söz konusu edilen ve yaygın olan tiplemedeki

çekirdek karşıtı aile tipinden de farklı bir türdür. Parsons'ın Amerikan ailesinin analizinden elde ettiği bir tiptir. Buna göre modern aile, anne baba ve belli bir yaşa kadar ki (18-22 yaş civarı) çocuklardan oluşan bir ailedir. Çekirdek ailenin özelliklerini taşımasının yanında modern aile şu nitelikleri taşır:

1- Çocuklar evlenmeseler de belli bir yaşta aileyi terk etmek zorundadırlar.

2- Çocuklar vitrinleşmiştir.

3- Aile değerleri rasyonelleşmiş, cinsiyete ve yaşa bağlı roller değişmiştir

4- Akrabalığın gevşemesine karşılık eşler arasında iç bağımlılık artmıştır.

5- İkametgâh yeni bir yerleşim yeridir.

6- Aile evlilik üzerine kurulmaktadır

Başlangıçta da belirtildiği üzere aile sınıflamalarının bir sınırı yoktur. Araştırmacı ihtiyaç duyduğu duruma ve kabul ettiği ilkelere göre aynı varlık alanında çok farklı sınıflamalar yapabilir. Mesela eş davranışı veya çevre algısını göstermeyi amaçlayan bir araştırma işçi ailesi, bürokrat ailesi, esnaf ailesi gibi bir sınıflama yapabilir. İşçi ailesinde eşin kendisi üreticidir, eşini temsil etmez. Ama bürokrat ailesinde eş bir vitrindir, dolayısıyla eşini temsil eder.

13.2.4. Atomize Aile: Özellikle son yüzyılın son çeyreğinde beliren bu aile tipi daha önce değindiğimiz; ilişkileri kopma seviyesine gelecek kadar çok zayıf olan karı-kocadan oluşan *çözülen aile*, terk edilmiş gayr-i meşru çocuğun olduğu ve genellikle evlilik dışı ilişkilerin ürünü olan *tamamlanmamış aile* ve çözülme sürecinin artık son bulup parçalanma aşamasına geçen *parçalanmış aile*yi kapsayan bir aile tipidir.

Kaynaklar

Aydemir, M. Ali, (2005) Büyük Alışveriş Merkezlerinin Aile İçi Tüketim Alışkanlıkları Üzerindeki Etkisi (Konya Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya

Aydın, Mustafa, (2000). *Kurumlar Sosyolojisi*, Ankara: Vadi Yayınları.

Aydın, Mustafa, (2010). Aile, aile Yapımız ve Sorunları, *Umran*, Mart 2010.

Aytaç, Ömer, (2002). Sosyoloji bir Giriş Denemesi, Elazığ: Üniversite Kitabevi.

Battal, Ahmet, (2008). Boşanma Sebepleri, Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Projesi-1988, (Haz: Ahmet Battal), Ankara.(http://w3.gazi.edu.tr/~ battal /kitaplar/bosanma_sebepleri.pdf)

Bayram, Yusuf, (2006). Toplumsallaşma Süreci İçinde Aile ve Kültür: İran Örneği, M.Ü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Bıçkı, Doğan, (2012). " Küreselleşme Sürecinde Kentler: Mekânsal Yarılma, Yoksulluk ve Türkiye", *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ed: Memet Zincirkıran, 3. Baskı, Bursa, 2012, Dora Yayıncılık.

Canatan, Kadir ve Yıldırım, Ergun, (2009). Aile Sosyolojisi, İstanbul: Açılımkitap Yayınları.

Cansel, Erol, (1969). "Sosyal Devlet ve Aile", *AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.26. S. 3-4, Ankara.

Çağlar, Ünal, (1998). "Tüketim Harcamaları ve Aile", *Ekonomik Hesaplamalarda Bir Birim Olarak Aile*, (Prj. Yür: Mustafa Delican), BAAKB, Ankara.

Delican, Mehmet, (1998). " Aile, Ekonomi ve Sosyal Politika", *Ekonomik Hesaplamalarda Bir Birim Olarak Aile*, (Prj. Yür: Mustafa Delican), BAAKB, Ankara.

Doğan, İsmail, (1991). "Evlilik Dışı Beraberlik: Birlikte Yaşama", *Türk Aile Ansiklopedisi (Cilt 2)*, Ankara: Aile Araştırmaları Kurumu Bşk. Yayınları.

Fındıkoğlu, Z. Fahri,). "Türklerde Aile İçtimaiyatı", *Aile Yazıları I: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, (Der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), Ankara: Aile Araştırmaları Kurumu Bşk. Yayınları.

Giddens, Antony, (2008). Sosyoloji, (Haz: Cemal Güzel), İstanbul: Kırmızı Yayınları

Gökçe, Birsen, (1990). "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", *Aile Yazıları I: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, (Der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), Ankara: Aile Araştırmaları Kurumu Bşk. Yayınları.

Tekçe, Birsen, (1991). "Evlilik Kurumu ve Aile Yapısı İle İlişkileri", *Türk Aile Ansiklopedisi (Cilt 2)*, Ankara: Aile Araştırmaları Kurumu Bşk. Yayınları.

Tekçe, Birsen, (1995). "Toplumsal Değişim Sürecinde Gecekondu Ailesi", *Aile Kurultayı: Değişim Sürecinde Aile; Toplumsal Katılım ve Demokratik Değerler'*, BAAKB, Ankara.

Tekçe, Birsen, (2010). "Türk Toplumunda Aile Yapısı", *Aile Sosyolojisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Tiler, Ali, (1993). "İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi (Cilt 1)*, Ankara: Aile Araştırmaları Kurumu Bşk. Yayınları.

Tinindi, Yunus, Yaşa Giren, Songül, (2011). "Aile Kavramının Değişim Süreci ve Okul Öncesi Dönemde Ailenin Önemi, *S.Ü. Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 31.

Türeyçi, Ertuğrul, (2012). "Türkiye'de Kırsal Göçün Aile Üzerine Etkisi", *M.K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.9, S.17, Hatay.

Tuğgur, Emre, (1996). *Türkiye Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Tüzezoğlu, Bilge, (2006). "Aile ve Ailenin Korunması", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Türün, Nihat, (1994). Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, S. 73, Ankara.

Tayın, Önal, (1990). Aile Sosyolojisi-Ailenin Toplumdaki Yeri, İzmir: Ege Üniversite Kitapları.

Tayın, Önal, (1994). *Sosyolojiye Giriş*, İzmir: Ege Üniversite Kitapları.

Tezal, İhsan, (2002). "Toplum ve Aile", *Aile Sosyolojisi*, (Ed. Aytül Kasapoğlu, Nadide Karkıner), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Toyyiğit, Rahime, *Sanayileşmenin Türk Ailesi Üzerine Sosyal Etkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ SBE Kamu Yönetimi ABD, Isparta.

Ülken, Hilmi Ziya, (1943). Sosyoloji, İstanbul.

Yasa, İbrahim, (1990). "Gecekondu ailesi", *Aile Yazıları I: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, (Der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), Ankara: Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı, Yayınları.

Yasa, İbrahim, (1990). "Taygeldi Ailesi", *Aile Yazıları I: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, (Der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), Ankara: Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı, Yayınları.

Zeybekoğlu Dündar, Özge, (2012). "Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri", *Değişen Toplumda Değişen Aile*, (Ed. Nurşen Adak), Ankara: Siyasal Kitabevi.

http://www.sosyalhizmetuzmani.org/

V. AİLENİN YAPISI: BİR SİSTEM OLARAK AİLE

İbrahim NACAK*
Faruk KARAARSLAN**

Günümüze kadar başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlerin hemen hemen bütün alanları, aile konusu ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilenmiştir. Öyle ki aile ile ilintili olarak sosyal bilimlerde alt dallar belirmiştir. Aile sosyolojisi, aile psikolojisi, ailenin sosyal psikolojisi, aile antropolojisi bunlardan bazılarıdır. Aileye dair yapılmış olan bunca çalışma ve ortaya çıkan alt dallar bize açıkça göstermektedir ki aile hem teorik düzeyde hem de gündelik hayatta önemli bir yer işgal etmektedir. Toplumu bir yapı ve sistemler örüntüsü olarak düşündüğümüzde ise ailenin toplumsal yapının içinde öznel bir yerinin olduğunu söylememiz mümkündür.

Toplumsalın içinde bir yer işgal eden aile aynı zamanda kendi içinde de bir sisteme sahiptir. Aile bireylerinin üstlendiği roller ve işlevlerle şekillenen bu sistem, ailenin toplumsal yapıdaki yeri ile doğrudan ilintilidir. Yani ailenin toplumsal yapı içindeki yeri ve kendi iç sistemi doğrudan birbirine bağımlıdır. Teorik düzeyde netleşmiş olan bu ilişki biçimi gündelik hayatın pratikleri düşünüldüğünde zannedildiği kadar yek pare bir şekilde karşımızda durmamaktadır. Sosyal hayatın içine aile bireyleri ve hatta ailenin bizzat kendisi nüfuz etmiştir.

Yapı ve sistem kavramları üzerinden yola çıkarak teorik zeminde anlamaya çalıştığımız aile mefhumu, toplumsalın içinde yer işgal eden ve kendi içinde bir sisteme sahip olan, toplumsal yapı olarak karşımızda durmaktadır. Bu durum birey ile aile

* Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ibrahim_nacak@ hotmail.com
** Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, farkara@ hotmail.com

arasındaki farkın ortaya konma çabalarında da aynı şekilde to barüz etmektedir. Bir tarafta birey bir tarafta ise bireyin etkileşim halkası içinde olduğu aile görünümü söz konusudur. Gündelik hayatta ise bu görünümler netliğini kaybetmiş bir şekilde karşımızda durmaktadır. Geniş, çekirdek, ataerkil, anaerkil vb. aile türlerinin var olduğunu düşünürsek, daha da ötesinde eş cinsel evliliklerin bir aile mefhumu ortaya çıkarıp çıkartmadığı tartışmalarını ya da tek ebeveynli ailelerin varlığını hesaba katarsak, toplumsal yapı ve sistemler içinde ailenin yerini belirlemek çok daha zorlaşmaktadır. Bu sıkıntıyı aşmak için öncelikle sistem, yapı ve bu kavramlarla ilintili olan rol, statü, etkileşim gibi tali kavramların sosyolojik anlamlarını net bir şekilde ortaya koymak gerekir. Bu netleşmiş kavramsal çerçevenin üzerinden sosyal hayata bakmak, ailenin yapısal analizini ortaya koymak, konuyu çok daha kolay ve anlaşılır kılacaktır.

1. Sosyolojide Toplumsal Yapı ve Sistem Kavramı

Yapısalcılık, işlevselcilik, yapısal işlevselcilik ve post-yapısalcılık, sosyolojik kuramların yaslandığı temel yaklaşımlardandır. Bu yaklaşımların neyi ifade ettiğine odaklanmak her bir yaklaşımın merkezi öğesini bulmaya yardımcı olacaktır. Bu merkezi öğeyi bulma çabası Aristo'dan bu yana düşünce tarihinde sıkça kendisini göstermiştir. Temellerini Aristoteles'in attığı ve H. Spencer'ın geliştirdiği organizmacı (toplumu bir organizmaya benzeten) yaklaşım, A. Comte'un yapmış olduğu toplumsal statik, toplumsal dinamik ayrımı daha sonra geliştirilen birçok yaklaşımın hareket noktasını oluşturmaktadır. Comte'un statik vurgusu toplumun yapısal niteliğine işaret ederken, Spencer'ın organizma vurgusu toplumu oluşturan yapıların birbirleriyle olan ilişkileri ile bütünsel bir işlevi yerine getirdiğini belirtmektedir. Ferdinand de Saussure'un *yapısal dilbilimi*[1] ve Claude Lévi-Strauss'un *yapısal antropolojisi*[2] yapısalcılığın kuramsal öncülleri olarak kabul edilir.

---

[1] Kavram ile ilgili tartışmaları derinlemesine vakıf olmak için (bkz. Ferdinand, 1998).

Kuramsal ayrıntılar bir tarafa yapısalcılığın temel görüşü şudur; "İnsanlar, doğaları gereği yaşam alanları yani toplum tarafından oluşturulan sosyal varlıklardır. İnsanlar beraber yaşadıkları toplumsal bağlamdan bağımsız olarak yaşabilmelerine rağmen onlardan birey olarak söz etmek anlamsızdır" (Walsh, 2012; 25). Durkheim da toplumun, üyelerinin hareketlerini sınırlandırdığını toplumsal olgu ve kolektif bilinç kavramları etrafında *Sosyolojik Metodun Kuralları* eserinde açıklamaya çalışmıştır (bkz. Durkheim, 1994; 49). Merton ise bu yaklaşımı daha da geliştirmiştir. İnsanların toplum tarafından oluşturulmaları ve birey olarak söz edilememeleri özetle toplumsal yapının incelendiğini göstermektedir. Bu noktada birey ile toplumun karşılıklı ilişkisi ve etkileşimi yok sayılmış, tek yönlü bir belirleme olduğu fikri ön plana çıkmıştır.

Toplumun birbiriyle ilintili bir parçalar bütünü olması, her parçanın bütün içinde bir işlevi yerine getirmesi ise işlevselciliğin karakteristik özelliklerindendir (Swingewood, 1998; 272). Yapısalcılıktan farklı olarak işlevselcilik, toplumu oluşturan parçaların birbirleriyle olan ilişkisine odaklanmaktadır. Yapısalcılık ile işlevselciliği uzlaştıran Talcott Parsons ise çalışmalarıyla yapısal-işlevselciliği ön plana çıkarmıştır. Toplumsal koşullar ve aktörlerin etkileşimi Parsons'ın ön kabulüdür. Toplumsal koşullar aktörlerin beklentilerini etkilerken bunun terside olabilir. Aktörün eylemlerine anlam yüklemesi ancak toplumsal koşullar ile anlaşılır hale gelir (Richter, 2012; 113). İnsanlar davranışlarını kendiliğinden/rastlantısal bir şekilde sergilemezler. Bu davranış örüntüleri kalıplaşmış bir şekilde yinelenir. Bunu sağlayan Parsons'un vurguladığı toplumsal koşullardır. Yani bireylerin eylemlerini sergilerken hesaba kattığı toplumsal normlardır. Bunun dışında aktörlerin toplumsal eylemlerinde özgür iradeleri de söz konusudur.[3] Eylemleri sergileyen aktörler

---

[1] Lévi-Strauss'un "Yapısal Antropoloji" isimli müstakil bir eseri vardır. Konu ile ilgili ayrıntılı olarak (bkz. Strauss, 2012).

[3] Sosyoloji literatüründeki "faillik" tartışmaları bu durumu açıklamaya yöneliktir. Ayrıca (bkz. Jenks, 2012).

her zaman toplumsal koşullara uymazlar. Eylemlerine kendilerinden de bir şey katabilirler ya da özgür iradeleri ile koşulları hesaba katmadan da davranabilirler.

Toplumsal statik ve dinamik ayrımında işlev toplumun dinamik yönünü ifade eder. Sosyolojik olgulara bütüncül bir açıdan bakmak statik ve dinamik boyutun iç içe olduğunu kabul etmekle mümkün olabilir. Bu anlamda yapı ve işlev birbirlerini oluşturabilir ya da etkileyebilir. Ayrıca yapısal işlevselci yaklaşımın toplumsal statik ve dinamik ayrımı bütünleştirdiği söylenebilir. Toplumsal yapıyı bir binayı oluşturan unsurlar veya binanın iskeleti olarak görmek bu anlamda yeterli değildir. Binayı oluşturan unsurların birbiriyle ve onları bir arada tutan iskeleti ile olan ilişkisi ve etkileşimi, yapısal işlevselci yaklaşım için uygun bir metafordur. Çünkü binanın temelinde meydana gelebilecek herhangi bir olumsuzluk potansiyel olarak diğer yapıları etkileyecektir. Fakat toplumsal yapılar değişmeye müsait unsurlardır. Giddens'a göre de (2000; 6) toplumsal yapılar bina iskeletlerinden farklı olarak insan eylemlerinden bağımsız değillerdir. Yapı her an onu oluşturan 'yapı taşları' tarafından yeniden kurulur. Yapı ve işlevin toplumsal düzeyde kaçınılmaz olan ilişkisi farklı bir soyutlama ya da kavramsallaştırma ile de ifade edilebilir. Parsons yapısal işlevselcilik tartışmalarından sonra farklı bir kavramsal ifadeye ulaşır. Bunun adı, *sistem*dir. Sistem kavramı sosyal bilimlerde kullanılan diğer birçok kavram gibi doğa bilimlerinden devşirilmiştir.

Sistem kabaca bir düzeni ifade etse de kavramın öncelikli olarak hangi alanda kullanıldığına bakmak gerekir. "Organizmada aynı işlevleri gerçekleştirmek için birbirleriyle ilgili, bağlantılı organların oluşturduğu birlik"(TDK, 2013) anlamında bir hekimlik terimidir. Bir hayvan fizyoloğu olan Ludwig von Bertalanffy, klasik doğa bilimleri paradigması içerisinde dikkati canlı organizmalara çekmiştir. Ona göre, bir bütünün unsurları arasındaki karşılıklı ilişkinin toplamı sistemi ifade eder. Karşılıklı ilişki karşılıklı etkiyi de içerisinde barındırmaktadır. Tek yönlü bir nedensellik ilişkisine tabi olmadığını belirtmek isteyen Bertalanffy, sistemleri açık ve kapalı olmak üzere ikiye

ayrımaktadır (Richter, 2012; 130–131). Sosyal bilimler özelde sosyoloji için bu ayrım önemlidir. Çünkü toplumun yapı taşı olan birey, çevresindeki her türlü etkiye açıktır ve çevresindeki yapıları etkileme potansiyeline sahiptir. Bu sebeple toplumsal sistemi oluşturan grupları, kuruluşları ve kurumları birer açık sistem olarak kabul etmek gerekir.

Sosyolojiye özgü bir kavram olmadığı halde yapısal işlevselcilik kuramını geliştirerek sistemler kuramı ile ilişkilendiren Parsons'a göre toplumsal sistem "çoğul bir küme olan bireysel aktörlerin etkileşim kalıplarının kalıcı ya da düzenli değişim süreçleri karşısında eylem öğelerini bir araya getirip düzenleyen bir bütünü"(Marshall, 1999; 660) ifade ediyor. İnsan organizması da bir sistemler bütünü olarak görülebilir. İnsanın herhangi bir durumda heyecanlanması veya korkması sonucu vücudun adrenalin salgılaması, akabinde hızlı nefes alıp verme ve kalbin daha hızlı atmaya başlaması sistemsel bir bütünlüğe işaret etmektedir. Vücudun organları daha bütünsel bir işlevi yerine getirmek üzere birbirleriyle etkileşim halindedir. Örneğin bazı organlar solunum fonksiyonunu yerine getirmek üzere ortaklaşa hareket ederler. Bazıları sindirim sisteminin parçalarıdır. Bazıları boşaltım işlevi/sistemi için birbirleriyle etkileşime girerler. Bütün bunlar toplumsal sistemi açıklarken kullanılabilecek teşbihlerdir.

Parsons işlevselciliğine göre toplumsal sistemler bir denge üzere varlıklarını sürdüreceklerse bazı işlevsel öngerekliliklere ihtiyaç vardır; Bireyin çevreyle asgari düzeyde ilişki kurması, iletişim, rol farklılaşması ve dağıtımı, ortak bilişsel yönelimler, toplumsallaşma, sapkın davranışların denetimi (Swingewood, 1998; 273) bunlardan bazılarıdır. Toplumsal sistem için istikrar -insan organizmasında doğal bir şekilde sağlanan denge- ancak bu gerekliliklerin sağlaması ile oluşturabilir. Ayrıca Parsons toplumsal sistem ile sadece sosyologların ilgilenmesi gerektiğini önermiştir. Toplumu oluşturan farklı alt sistemler mevcuttur. Ona göre her disiplin kendi alt sistemini konu edinmelidir. Kültür sistemi ile antropologlar, kişilik sistemi ile psikologlar ve organizma ile biyologlar ilgilenmelidir (Richter, 2012; 116). Bu

ayrım tıp alanındaki uzmanlaşmaya benzer bir ayrımı gündeme getirmektedir. Solunum sistemi ile göğüs hastalıkları uzmanlarının ilgilenmesi gibi. Biyolojik olarak farklı sistemler bütün olarak insanı oluştururken, Parsons'un öne sürdüğü alt sistemlerde toplumu oluşturmaktadır.

Son olarak yapı kavramının vurgulanması gereken bazı özellikleri vardır ki bunlar yapısal analiz için ihmal edilmemesi gerekir; *i) Aralarında herhangi bir ilişki bulunmayan parçalar veya unsurlar bir yapı oluşturmazlar, ii) bir yapı parçalarına göre bir bütün, parçalar da kendi unsurlarına göre bir bütündür, iii) yapı, bir etkileşim örüntüsü olduğuna göre, parçalar da birer etkileşim örüntüleridir, iv) yapıda, parça bütünden büyük olamaz, v) yapı, parça-bütün arasındaki (nispeten) istikrarlı ilişkilerden oluşur* (Dikeçligil, 1997; 652–655). Bu özellikler, yapının bir etkileşim örüntüsü olduğuna ve parçaların aralarındaki korelâsyonu ifade ettiği için Parsons'ın sistem kavramına işaret etmektedir.

Toplumsal sistemin bir insan organizması gibi denge ve istikrar eğiliminde olması Parsons'un görüşüdür. Denge ve istikrarı toplumsal düzeyde ifade eden düzen kavramı Parsons'a göre (Poloma, 1993; 151) sistemin normudur. Yani sistem veya sistemin aktörleri bunu amaçlamaktadırlar. Norm esasında birey ile toplumsal sistemi birbirine bağlayan bir kavşak noktadadır. Bireyler nerede, nasıl davranacaklarını normlar aracılığıyla bilmektedir. Yoksa birey her an ne yapması gerektiğini düşünmek zorunda kalır ve doğru davranışı bulmakta zorlanabilirdi. Normlar olması gerekeni ifade etse de toplumun bütün üyelerinden ideal davranışları sergilemesi beklenmemelidir. Normlar sadece toplumsal düzeni sağlamaya yönelik bir etkiye sahiptir. Bu etki bireyler ve gruplar özelinde beklenti şeklinde tezahür eder. Bireylerin bu toplumsal beklentilere karşılık durduğu yer ve takındığı tavır statü ve rol bağlamında izah edilebilir.

Toplumsal yapı ya da sistem içerisinde yer alan her bireyin belirli statü ve rolleri vardır. Statü, kişinin toplumdaki konumunu ifade eder (Botton, 2008; 7). Farklı bir ifade ile bireyin top-

toplum diğer aktörlerinin gözündeki yeridir. Kişi bu yere kendi bireysel çabaları ile ulaşabildiği gibi (*başarılan statü*) köken, cinsiyet ve aile vasıtasıyla (*atfedilen statü*) da ulaşmış olabilir. Kişilerin sahip oldukları statüye bağlı olarak kendilerinden beklenen davranışlara rol denmektedir. Kişiler farklı statü gruplarına üye olabilecekleri için kendilerinden beklenen roller de bu bağlamda farklılaşabilir. Babanın evde eşine ve çocuklarına dürüst davranması beklenirken, iş ortamında ekonomik olarak azami kazanç getirecek davranışlar sergilemesi beklenebilir.

Makro ölçekte ifade edilen normlar kendisini rollerde göstermektedir. Her sosyal rol için davranışlar üçe ayrılmıştır; beklenen, izin verilen ve yasaklanan davranış (Fichter, 2002; 106). Bireylerden statüleri gereği beklenen ve bir ölçüde izin verilen davranışlar toplumsal düzene zarar vermeyecek davranışlardır. Yasaklanan davranışlar ise bireylerde sosyal ve hukuki yaptırımları gerektirecek davranışlardır. Bu tasnif ile ilintili olarak farklı bireylerin benzer rolleri sergilerken farklı davranmaları sözkonusudur. Çünkü bireylerin, rolleri içselleştirme düzeyleri farklıdır. Birey davranışına kendisinden bir şey katmış da olabilir. İnsan organizmasındaki doğal uyum gibi toplumsal sistemin uyum içerisinde olabilmesi, normlara ve bunlara bağlı olarak belirlenen rollere insanların katılmasıyla mümkün olabilir.

Sonuç olarak denebilir ki sistem, farklı parçalardan meydana gelmiş anlamlı, uyumlu bütünlüklerdir. Her alanın bir sisteminden söz edilebilir; mekanik, elektronik, selfefi sistem örneklerinde olduğu gibi. Her sistem kendisini meydana getiren unsurların türünde bir nitelemeyle adlandırılır. İlgi alanımızdan bir örneklendirmeyle, sosyal unsurlardan meydana gelmiş sistemlere sosyal sistem adı verilir. Sistemler de iç içe sistemlerden oluşur. Toplum bir sosyal sistem olduğu gibi aile de onun bir alt sistemidir ve bir sistemin tüm özelliklerini taşır. Yani toplumsalı anlamlandırmak için gerekli olan yapı, sistem, statü ve rol gibi kavramlar yine toplumsal bir öğe olan aileyi anlamak için de önemli bir yere sahiptir.

2. Bir Toplumsal Sistem Olarak Aile:

2.1. Ailenin Yapısal Öğeleri: Çevre, Sosyal Aktörler, Statü ve Organizasyon

Genelde her ikisi de farklı parçalardan meydana gelmiş bütünlük anlamı taşıyan yapı ve sistem arasındaki ilişki çok tartışılmış, hangisinin hangisini kapsadığı üzerine birbirinden farklı şeyler söylenmiştir. Sistemlerin alt yapılardan meydana gelmesi, yapıların içerisinde de alt sistem olarak nitelendirilen unsurların yer alması bu karmaşıklığı artırmaktadır. Kısaca bunların iç içe olgular olduğunu belirtip tartışmanın ayrıntısına girmeden burada aile için diyebiliriz ki aile bir sistemdir ve bu sistem genelde üç temel unsur alanından oluşur:

1- Ailenin yapısal öğeleri,

2- Ailenin işlevsel öğeleri,

3- Ailenin işleyişsel öğeleri. Genel olarak yapı öğeleri, çevre, aktörler, gibi sosyal varlığı oluşturan daha somut unsurları kapsamaktadır. İşlevsel öğeler, yapı öğelerinin iş ve işleyişine işaret eder. İşleyiş öğeleri ise iletişim, karar alma, değişme farklılaşma, gibi işleyişle ilgili mekanizmalardır. Biz bu yazımızda yapısal ve işlevsel öğelere değinerek, aile denen sistemin işleyiş öğelerini bir başka üniteye bırakacağız.

Konuyu daha anlaşılır kılmak için biraz daha geriden almak gerekirse dünya üzerinde yaşamını sürdürmüş ve sürdürmekte olan her insanı doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren aile mefhumu, tarihin her döneminde var olagelmiştir. En genel manası ile iki cins arasındaki ilişkileri ve neslin devamını düzenleyen aile her sosyal ve kültürel olguda olduğu üzere yapı kavramı ile ifade edilmektedir (Aydın, 2013; 49). Aynı zamanda aile genel sosyal ilişkiler sisteminin bir parçasıdır ve kendisi de bir ilişkiler sisteminden oluşmaktadır. Yani aile bir taraftan birçok grubun kapsamı ya da içkini olan yapıyı, diğer taraftan özellikle akrabalık sisteminin içinde yer alan ve kendisi de bir sisteme sahip olan dinamik bir grubu ifade etmektedir. Bu durum aile yapısı ile sisteminin bir birinden tamamen ayrı olduğu anlamına gelmemektedir. Her toplumsal organizasyonda olduğu

Hem ailenin yapısı ve sistemi bir birini oluşturabilir ya da etkileyebilir. Fakat bu ikisinin arasında yapı ve sistem kavramlarının teorik alt yapısından kaynaklanan bir ayrım olduğu da bir gerçektir.

Yapı daha çok ailenin durağan yönünü oluşturmaktadır. Ailenin zamana rağmen değişmeyen unsurlarına odaklanmaktadır. Anne, baba, çocuklar ailenin değişmeyen unsurları olması sebebiyle yapıya işaret etmektedir. Sistem ise etkileşimi ve süreci merkeze almaktadır. Yani yapısal unsurlar arasındaki etkileşimi ve bu etkileşimin biçim değiştirmesini konu edinmektedir. Bu sebeple her yapısal unsurun kendi arasındaki etkileşimi, aile yapısının içinde veya dışında bulunan sistemi ifade etmektedir. Akrabalık ya da kardeşlik sistemi örneklerinde olduğu gibi. Bu noktada belirtmek gerekir ki her yapı aynı zamanda içinde yer aldığı daha büyük bir yapının yapısal unsurudur. Yani her yapısal unsurun kendisi de yapı özelliği taşımaktadır. Sözgelimi ailenin yapısal bir unsuru olan akrabalığın bizzat kendisi de bir yapıdır. Bu yapıların ve yapısal unsurların organize bir şekilde tarihsel süreçte yer alması ise aile sistemi sayesinde olmaktadır. Bunun yanı sıra aileyi oluşturan her bir unsur bütün bir aile yapısını ve sistemini etkiler. Yani her bir parçadaki değişme aile yapısındaki ve sistemindeki değişmeye de işaret eder. Bu durum aslında sosyolojinin temel kaidelerinden birisine göndermede bulunur. Bu kaide toplumu oluşturan her bir parçanın diğer parçaları da etkileme ya da dönüştürme potansiyeline sahip olmasıdır (Özen, 1990; 398).

Sosyal bilimlerde yapı analizinin mimarları sayılan yapısalcılara göre en küçüğünden en büyüğüne kadar toplumları anlamak için öncelikle yapısal öğelerin gösterilmesi gerekir. Bu yapısal öğelerin neler olduğunda mutlak bir anlaşma yoksa da bazı yapısalcılara göre hiç olmazsa dört yapısal öğenin gösterilmesi gerekir ki bunlar: Çevre, aktörler, statüleşme ve organizasyondur. Çevre, sosyal varlığın içinde bulunduğu fiziki ve kültürel ortamı; aktörler, sosyal kişi, grup ve örgütleri; statüleşme bunlar arasındaki hiyerarşik konumu; organizasyon ise örgütlenişi ifade eder.

Her toplumsal yapının üzerinde şekillendiği mekânı, bu mekân üzerinde belirli roller üstlenen aktörleri ve hem toplumsal hayatta hem de kişilerin kendi öyküsünde yerine getirdiği işlev(ler)i vardır. Bu öğelerin her birisinin analizi aynı zamanda toplumsal yapının analizini de yapmak anlamına gelmektedir. Böylelikle ele aldığımız toplumsal yapının özelliklerini ve toplumsal hayattaki önemini ortaya koyabiliriz.

Sosyal yapı türü olarak ailenin mekânı evdir. Her aile türü için evin mekân oluşu değişmez bir olgudur. Fakat ev sadece fiziki bir tanımlama değildir. Ev denildiği zaman sembolik bir kullanımı da atıf yapılır Örneğin "ev ahalisi" tabiri fiziki bir yapıdan çok aile fertlerinin tamamını kuşatan bir tanımlamadır. Dolayısıyla aile fertleri farklı fiziki mekânlarda olsa da evin sınırları içindedir. Bu sembolik anlam dolayısıyla ev ile aile ilk önce birbirlerini çağrıştıran iki mefhumdur. Örneğin Türk kültüründe erkek ve kadının aile kurma merasimine "evlenme" denmiştir (Alver, 2010; 69). Bir kişinin "evliyim" demesinden ev sahibi olduğu değil, bir aile kurduğu anlaşılır. Bu da aile ve evin birbirini çağrıştırdığına örnektir. Ev aynı zamanda ailenin buluşma yeri olması açısında da ayrıca önemlidir. Bu fiziki konum aile fertlerinin aynı mekânda yaşamalarına önem vermektedir.

Daha açık bir ifade ile ev; aile fertlerinin her birisinin ortak tecrübesine konu olan fiziki bir mekândır. Her bir ferdin bu mekânı tecrübe etme biçimi farklı olsa da aynı mekânı tecrübe ediyor oluşu ortak bir payda inşa etmektedir. Evin sembolik ve fiziki anlamının yanı sıra her bir bölmesinin ve belirli anlarının ayrıca önemi vardır. Özellikle bizim toplumumuzda bir mekân olarak aynı sofrada yer almak aile açısından son derece önemlidir. Fertler çoğu zaman aynı aileye mensup olduğunu, aynı sofraya oturdukları zaman hisseder. Bu anlamda bir mekân olarak sofranın birleştirici özelliği vardır. Bunların yanı sıra bahçe, balkon, salon, hol, sokak, sokak kapısı vb. mekânsal unsurların her birisi hem fiziki hem de sembolik anlamları itibari ile ailenin üzerinde durduğu mekânları ifade etmektedir. Aile ve aile fertleri için bu mekânsal unsurların hususi önemi vardır. Bu

mekânlar aileyi fiziki ve sembolik anlamıyla ortak paydada buluşturur.

Aile yapısının temel unsurlarından bir diğeri aktörlerdir. Genel olarak aktörler denince söz konusu mekân üzerindeki sosyal kişiler, gruplar ve örgütler akla gelmektedir. Ancak aktör denince sadece aile fertleri akla gelmemelidir. Aktör aile fertlerinin statüsü ve üstlendiği rolleri ile birlikte düşünülmelidir. Bu anlamda her aktörün toplumsal yapının içinde üstlendiği roller vardır. Roller ise statülere göre belirlenir. "Aile; bir sosyal ortam olarak çeşitli roller, statüler ve bu roller ile statüler arasındaki ilişkiler yumağından meydana gelir. Anne, baba, evlat, oğul, abla, kardeş gibi statüler ve bu statülere uygun roller sergilenerek ilişkiler gerçekleşmektedir. Bu ilişkiler büyük ölçüde bir iletişim sistemine dayanır"(Yıldırım, Yıldırım, 2009; 173). Yani ailenin bir iletişim sistemi olmasına bu statüler, roller ve rolleri yerine getiren aktörler imkân verir. Çekirdek ailede anne, baba, çocuk birincil aktörlerdir. Geniş ailelerde bu aktörlerin sayısı ve türü artabilmektedir. Böyle bir durumda ikinci düzey akrabalarda aktörlerden birisi haline gelebilmektedir.

Toplumsal yapının düzeni açısından her aktörün kendi rolünü oynaması ve rolünün gereğini yerine getirmesi son derece önemlidir. Roller ise aile içindeki statülere uygun olmalıdır. Bu sebeple baba, annelik rolüne ya da çocuk babalık rolüne bürünürse yapısal problemlerin ortaya çıkması mümkündür. Baba en temel rolü olan evin geçimini temin etmeli ve ev ahalisinin güvenli bir ortamda yaşamasını sürdürmesine olanak tanımalı, anne ile birlikte çocukların sorumluluklarına ortak olmalıdır. Anne evin düzeni ve çocukların yetişmesinden mesuldür. Bu rollerin birbirine karıştırılması halinde yapısal olarak dönüşümler meydana gelir. Böyle durumlarda 'rol çalması', 'rol karmaşası' gibi durumlar söz konusu olabilmektedir[4]. Bununla bera-

[4] Bu ifade edilenler çoğunlukla geleneksel aile yapısına uygundur. Özellikle modernleşme ile birlikte büyük kentlerdeki aileler yapısal dönüşümler yaşamaktadır. Kadının çalışma hayatına girmesi ve sosyal hayatta daha fazla rol alması ile birlikte, bilindik roller bazı aileler için geçerliliğini kaybetmiştir.

ber bazı aktörler ortak hareket etmek durumundadır. Örneğin anne ve baba aile yapısının içindeki rollerini sürekli birbirleri ile etkileşim halinde yürütmek durumundadır. Böyle bir durumda 'rol birlikteliği' söz konusu olur. Aile fertlerinden birisi kaybedildiği zaman, yani aktörlerden birisi yapısal unsur olmaktan çıktığı zaman, eksilen aktörün rolünü diğer aktörlerden biri ya da birkaçı üstlenmek zorunda kalabilir. Böyle bir durumda ise anne, baba rolünün gereklerini ya da tam tersi bir durum olan baba, annelik rolünün gereklerini yerine getirmek durumunda kalabilir. Bazı durumlarda çocuğun diğer kardeşleri için annelik ve/veya babalık rolünü üstlenmesi gerekebilir.

Rolüne uygun davranan aile aktörlerinin üç temel ilişki türü vardır. Bunlardan ilki eşler arasındaki ilişkilerdir. Bir aktör olarak kadın ve erkeğin ilişki biçimini kapsayan eşler arasındaki ilişkiler iki farklı tabiatta olan cinsin birbirini tamamlaması üzerine kuruludur. Aktörlerin bir diğer ilişki biçimi; ebeveyn ve çocuk(lar) arasındaki ilişkilerdir. Anne ve baba statüsündeki aktörlerin çocukları ile ilişki biçimini kapsayan bu düzlem, anne ve baba ile çocuklar arasındaki rollere uygun iletişim ağını kapsar. Son ilişki türü ise kardeşler arasındaki ilişkilerdir. Kardeşlik rolüne uygun hareket eden aktörlerin girdiği ilişki türüdür. Bu ilişki türü kardeşler arasındaki yaş, cinsiyet, karakter vb. farklılıklara göre belirlenmektedir(Yıldırım, Yıldırım, 2009; 173-178). Bu ilişkiler türü aile aktörlerinin birbirleri ile rolleri gereği kurduğu sistemi ifade etmektedir. Bu yönü ile aile tam olarak sosyal bir sistemi ifade etmektedir.

Ailenin söz konusu edilen yapısal öğelerinden birisi de statüleşme, yani aktörler arasındaki altlı üstlü hiyerarşik konumlanmadır. Bu durum yapıdan söz edilen her yerde vardır. Örneklendirmek gerekirse siyaset, yukarıda yönetenler aşağıda yönetilenler, din yukarıda ruhbanlar aşağıda sıradan müminler, statülerinden oluşurlar. Aile de yukarıda ebeveynler aşağıda çocuklardan meydana gelir.

Nihayet yapısal öğelerin bir organizasyonu vardır. Bu çevre üzerinde yer alan mevcut aktörlerin ilişkilerini gösteren, statüle-

ini tanımlayıp pekiştiren, değer ve kurumsallaşmalardan, yazılı veya yazısız normlardan oluşan bir örgütleniş çerçevesi vardır. Mesela ailede nikâh olayı çevre, aktör ve statüleşme öğelerine indirgenemeyen böylesi organizasyona ait bir iştir. Şüphesiz ailenin yalnızca bu yapısal öğelerinin gösterilmesi yeterli değildir, onun işlevlerinin de gösterilmesi gerekmektedir ki bu noktada işlevselcilik konunun içine dâhil edilmiştir. Esasen sıkça kullanılan bu analiz yönteminin yapısalcı-işlevselci olarak nitelenmesinin sebebi de budur.

2.2. Ailenin İşlevsel Öğeleri

Batı dillerinde fonksiyonalizm olarak nitelendirilen yaklaşımın ileri sürdüğü görüş şöyle özetlenebilir: Her sosyal öğenin yapı veya sistem içerisinde mutlaka yerine getirdiği bir fonksiyon vardır, dolayısıyla sağlıklı bir sosyal analiz bu öğelerin yerine getirdiği fonksiyonu gösterebilmelidir. Güncel dilimizde fonksiyon; görev, iş, işlev anlamlarına gelmektedir ki fonksiyonalizm Türkçeye en yaygın kullanımıyla işlevselcilik olarak çevrilmiştir.

İşlevselciliğe göre her yapısal öğenin en azından bir işlevi vardır, bu bazen birden fazla da olabilir. İşlevi olmayan öğe varlığını sürdüremez. Varlığını sürdürebilmek için en azından ikincil türden veya bir işlev yüklenmesi gerekir. Buradan hareketle diyebiliriz ki herhangi bir unsurun birincil türden (veya temel) diyebileceğimiz bir işlevi vardır, bir de ikincil türden (veya tali) işlevleri vardır. Ayrıca herhangi bir öğenin tabir caizse kendi başına bir işlevi olduğu gibi bir de yapının bütünlüğü içinde kendisine yüklenen bir işlevi vardır. Bütün bunları aile üzerinde de gözlemlemek mümkündür. Bu açıklamalardan sonra denilebilir ki ailenin birincil ve ikinçil, iki türlü işlevi vardır.

2.2.1 Ailenin Birincil işlevleri: Ailenin birincil işlevleri ailenin bir başka kuruma devredilemeyen temel işlevleridir ve genel olarak üç noktada toplanabilir:

a- Birincil ilişki ihtiyacını giderme işlevi,

b- Madden ve manen cinsel ihtiyacın en sağlıklı biçimde karşılanması,

c- Sağlıklı bir biçimde insan soyunun sürdürülmesi. Hemen belirtelim ki ailenin temel işlev(ler)i bunlardan herhangi biri değildir. Bunların birlikte gerçekleştirimidir. Salıklı gerçekleştirim şartı da bu birlikteliğe bağlıdır. Esasen bu işlevlerin her biri aile dışında bir biçimde gerçekleştirilebilir. İnsanlık tarihi boyunca toplumları yeniden kurgulayan ütopyalar aileyi kaldırıp insan neslini bürokratik kurumlar aracılığıyla sürdürmeye çalışmışlardır. Antikçağın (Grek) Ispartası, 20. Yüzyılda 1927-1930 Sovyetler Birliği, 1947-1960 Çin'i böyle bir yol denemişler, aile dışı bir nesil üretmeye çalışmışlardır. Şüphesiz başarılı olmamışlardır ama hala birileri tavuk üretim çiftlikleri gibi teknolojiyle insan üretme yolu düşünebilirler. Ahlaki kaygısı olmayan topluluklarda ailenin dışında cinsel hayat gerçekleşebilmektedir. Birincil ilişki ihtiyacı da dostluk grupları arasında yaşanabilir. Ancak bunların hiçbirisi sağlıklı insani bir yol olarak karşımıza çıkmaz. Bunlar sağlıklı bir biçimde bir bütünlük halinde ancak ailede gerçekleşebilir. Aliya İzzetbegoviç'in dediği gibi Ütopyalar aileyi görmezlikten gelseler de gerçek dramatik insan hayatı ailesiz olamaz, onun bu temel işlevinin yeri bir başka şeyle doldurulamaz.

Söz konusu temel işlevler genel olarak aktörlerin üstlendiği işlevlerle gerçekleşir. Her aktörün, üstlendiği rol aynı zamanda aile içindeki işlevini de ortaya çıkarır. Bu işlev yapının devamı ve bütünlüğü için oldukça önemlidir. Aile ve işlev ilişkisinde iki boyut öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi her aktörün aile içinde üstlendiği işlevdir. Annenin, annelik rolünün gerektirdiği işlevleri, babanın da babalık rolünün gerektirdiği işlevleri yerine getirmesidir. Diğer bir boyut ise bir yapı olarak ailenin sosyal hayatta üstlendiği işlevlerdir.

Ailenin sağlıklı işlemeyişi üyeler bakımından fevkalade gelişmeler bu işlevlerin yerine getirilmesini engeller. Bu konuda ailenin devamlılığını ya da bütünlüğünü krize uğratacak en önemli olay boşanmadır. Boşanma sonrası işlev boşlukları orta-

ya çıkmaktadır. Yani annelik veya babalık işlevini yerine getirecek aktörlerinin artık olmaması durumudur. Yapısal parçalanma ya da yapının dağılması anlamına gelecek olan boşanma, yani eşlerin birbirinden ayrılması özellikle çocuklar için yoğun bir rol karmaşasına sebebiyet vermektedir. Boşanma sonrasında eşlerden birisinin yeniden evlenmesi ise hem çocuklar hem de evlenilecek kişi açısından mevcut toplumsal yapının üzerine yeni bir toplumsal yapı kurma denemesi olarak okunabilir. Bu durum eşlerden birisinin ölümü halinde de geçerlidir. Ailenin bütünlüğüne zarar verecek bir diğer unsur çocukların evden ayrılmasıdır. Çoğu aile için zorunlu olan bu süreç bir taraftan yapının güç kaybetmesi iken diğer taraftan mevcut yapıya bağımlı olarak kurulacak yeni bir toplumsal yapının işaretidir. Böylelikle çocuklar akrabalık sisteminin üyesi olan yeni bir aile oluşturur.

2.2.2. Ailenin İkincil İşlevleri: Ailenin bu temel işlevlerinin yanında bireysel- toplumsal ikinci türden işlevleri de vardır. Kurumların bu tali işlevleri genel olarak bir başka kurum tarafından da gerçekleştirilebilen işlevlerdir. Mesela sosyal kontrol ve denetleme sağlaması, din kurumunun da yerine getirdiği bir işlevdir. Yine çocuğun kişilik inşası, ailenin yanında eğitimin de bir işlevidir. Ama aile bu işlevleri ikincil bir işlev olarak yerine getirir. Esasen insan hayatının sürebilmesi için belli işlevlerin yerine getirilmesi gerekir. Farklı kurumların yerine getirdiği işlevler Mustafa Aydın'a göre (2013; 53) şöyle sıralanabilir:

1- İnsanın bizzat maddi varlığını sürdürme (ekonomi) işlevi,

2- İnsanın kutsalla bağlantı kurma (din) işlevi,

3- İnsanın topluma uyarlama (eğitim) İşlevi

4- Kamu düzenini sağlama (siyasi) İşlevi,

5- Boş Zamanı Değerlendirme İşlevi. Aile bunları kısmen yerine getirir ki ikincil işlevi derken kastettiğimiz de budur.

Ailenin yapısında ve özel olarak işlevlerinde ciddi değişmeler yaşanmaktadır. Bunların bir kısmı şöyle sıralanabilir:

1- Eş seçiminin özgürce yapılması yönünde genel bir eğilim bulunmaktadır.

2- Hem evliliğin başlatılması hem de aile içindeki kararların verilmesi bakımından, kadın hakları daha çok tanınır olmuştur.

3- Akraba evlilikleri yaygınlığını yitirmektedir.

4- Daha yüksek cinsel özgürlük düzeyleri, oldukça kısıtlayıcı nitelikteki toplumlarda gelişmektedir.

5- Çocuk haklarının genişlemesi yönünde bir eğilim vardır. (Giddens, 2000; 151).

Tabi bu ve benzeri değişimler toplumun kendine özgülüklerinde az çok farklılık arz etmektedir. Fakat teknolojik ve politik gelişmelere bağımlı olarak dünya genelinde Giddens'ın bahsettiği düzeyde genel dönüşüm eğilimlerini tespit etmek mümkündür. Bu dönüşümlere bağlı olarak aile yapısal olarak şüphesiz ciddi problemlerle de karşı karşıyadır. Bu problemlerin başında eşcinsel evlilikler gelmektedir. Hatta eşcinsel evlilik sonrasındaki evlat edinme talepleri aile sosyolojisi ile yakından ilgilenen sosyologların yüzleştikleri önemli yapısal problemlerden birisi olarak karşımızda durmaktadır. Bunu yanı sıra sperm bankaları ve tek ebeveynli ailelerin gün geçtikçe gündeme gelmesi aile fertleri açısından ciddi rol krizlerine sebebiyet vermektedir. Eksik fertlerle kurulan ailelerde boşlukta kalan rolleri başka kişi ve/veya kurumlar doldurmaktadır. Bu durum da aile yapısının karşılaştığı önemli sorunlardan birisidir.

Aile toplum için önemli bir kurumdur. Çünkü toplumsal sistemin alt yapısını oluşturan bir kurumdur. Akrabalık ve soy sistemleriyle de bunu gerçekleştirmektedir. Ailenin bizzat kendisi alt gruplardan oluşmaktadır. Ailede üye sayısı arttıkça alt gruplar oluşur ve her bir alt grup yeni bir alt sistem anlamına gelmektedir. Örneğin üç kişilik bir ailede anne-baba, anne-çocuk, baba-çocuk birer alt gruptur (Aydın, 2013; 63). Aileye bir üyenin daha dâhil olması ile sistem genişler. Aile sisteminin genişlemesi aynı zamanda akrabalık sisteminin içindeki yerinin de genişlemesi anlamına gelmektedir.

Akrabalık sistemi evlilikle başlayan bir seri sosyal ilişkiler sistemidir (Aydın, 2013; 60). Bu sosyal ilişkiler iki temel bağ üzerinden gelişir. Bunlardan birincisi kan bağıdır. Kan bağı ile gelişen sosyal ilişkiler fertler arasındaki biyolojik bağa işaret eder. Diğeri toplumsal bağdır. Bu ise biyolojik bağ olmaksızın kurulan ilişki biçimidir. Örneğin bir kişinin kayın validesi ya da kayın pederi ile toplumsal bağ üzerinden şekillenen akrabalık ilişkisi mevcuttur. Toplumsal ve kan bağı üzerinden kurulan akrabalık sisteminin içinde birden fazla aile sistemi mevcuttur. Bu yönüyle aile, akrabalık sistemi üzerinden toplum ile iç içe olma özelliği taşımaktadır. Hatta denilebilir ki aile pür toplumsal bir kurumdur. Ailenin bu toplumsal yönü, ona açık bir sistem olma özelliği vermektedir. Ailenin açık sistem olması toplumsal hayatta bulunan diğer sistemlerden çokça etkilenmesi anlamına gelmektedir. Ailenin açık bir sistem oluşu aynı zamanda ailenin bir etkileşim ağı olduğuna da işaret etmektedir (Dikeçligil, 2012; 40) Bu etkileşim sadece aile üyeleri yani karı-koca, ebeveyn-çocuk ve kardeşler arasında değil diğer kurumlar ile olan ilişkilerde de gerçekleşmektedir. Ebeveynlerin iş, akraba ve arkadaş ilişkileri, çocukların okul ilişkileri ailenin diğer kurumlarla olan ilişkilerine örnektir.

Yukarıda da söz konusu edildiği üzere sistemin yapı ve işleyden sonra bir üçüncü ayağı **işleyiş**sel öğeleridir. İşleyiş genel olarak değişip farklılaşma, bütünleşme, sosyal yapı içindeki iletişim, karar alma ve nihayet bütün bunların sonunda gerçekleştirim düzeyini ifade etmektedir. Bu konu daha rahat izlenebilirliği sağlamak için bir başka üniteye bırakılmıştır.

Sonuç olarak denilebilir ki; sosyal bilimlerde üretilen her kavramın amacı olgulara denk düşmek ve olguları tanımlamaktır. Tarihin her döneminde ve her toplumunda var olagelen aile olgusuna dair de sosyal bilimler alanında bir dizi kavram üretilmiştir. Özellikle ailenin toplumdaki yeri, işlevi, yapısı, kendi iç sistemi, dönüşümü vb. unsurlar belirli kavramlarla anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Tüm bu kavramsallaştırmaların

arasında yapı, işlev ve sistem kavramlarının ayrıcalıklı bir yeri vardır. Çünkü bu kavramlar ailenin toplum ve kişilerle ilişkisini, kendi iç örgütlenmelerini ve ilişkisel yönünün önemini ortaya koyabilecek kavramlardır. Fakat teorik düzeyde birkaç kavram ile ifade edileni gündelik hayatta olgusal olarak gözlemlemek zannedildiğinden çok daha zor bir uğraştır.

Kavramsal açıdan birbirinden net bir şekilde ayrışan ya da ilişkilendirilen yapı, sistem ve işlev kavramları gündelik hayatta iç içe geçmiş durumdadır. Örneğin aile bir taraftan toplumsal yapının bir unsuru iken diğer taraftan bizzat kendisi bütünlükçü bir yapıdır. Bunun yanı sıra bir yığın grubun içeriği ya da kapsamıdır. Bu içkin ve kapsam olma durumunu gündelik hayatta kavramsal düzeyde ayrıştığı şekilde yakalamamız imkânsızdır. Bu sebeple aile kavramına, yapısına veya sistemine bakarken gündelik hayatta bir gerçeklik olarak sürekli yeniden üretildiğini göz önünde bulundurmamız gerekir. Bunun yanı sıra aile durağan bir yapıdan oluşmamaktadır. Hem yapısı hem de sistemi itibari ile dönüşümler yaşamaktadır. Yani aileyi bir süreç ekseninde anlamak gerekmektedir.

Kaynaklar

Alver, Köksal (2010). Steril Hayatlar. Ankara: Hece Yayınları.

Aydın, Mustafa (2013). Kurumlar Sosyolojisi. İstanbul: Açılım Yayınları.

Bouton, de Alain (2008). Statü Endişesi (çev: Ahu Sıla Bayer). İstanbul: Sel Yayıncılık

Çağan Kenan (2009). Ailenin İşlevleri. Ed. Kadir Canatan, Ergun Yıldırım, Aile sosyolojisi. İstanbul: Açılım Kitabevi.

Dikeçligil, Beylü (1997). Bir Analiz Modeli Denemesi: "Sosyal Yapı" ve "Toplumsal Yapı. *Yeni Türkiye-Türk Dünyası* Özel Sayı, Cilt II, ss. 647-665.

Dikeçligil, Beylü (2012). Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Sayı: 31, Yıl:8, ss. 21-52.

Durkheim, Emile (1994). Sosyolojik Metodun Kuralları (çev. Enver Aytekin). İstanbul: Sosyal Yayınları.

Fichter, Joseph (2002). Sosyoloji Nedir. (çev: Nilgün Çelebi). Ankara: Anı Yayıncılık.

Giddens, Anthony (2000). Sosyoloji. (haz: Hüseyin Özel, Cemal Güzel). Ankara: Ayraç Yayınevi.

Lévi-Strauss, Claude (2012). Yapısal Antropoloji (çev: Adnan Kahiloğulları). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Marshall, Gordon (1999). Sosyoloji Sözlüğü. (çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Özen, Sevinç (1990). Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar. der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem. *Aile Yazıları I Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları. ss.399-410.

Richter, Rudolfh (2012). Sosyolojik Paradigmalar. (çev: Necmeddin Doğan). İstanbul: Küre Yayınları.

Saussure, de Ferdinand (1998). Genel Dilbilim Dersleri. (çev:Berke Vardar) İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Swingwood, Alan (1998). Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi. (çev: Osman Akınhay). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Walsh, David F. (2012). Yapı/Faillik. (çev: İhsan Çapcıoğlu) ed. Chris Jenks. *Temel Sosyolojik Dikotomiler*. Ankara: Birleşik Yayınevi.

Yıldırım, Ergun, Yıldırım Emel (2009). Aile İçi İlişkiler ve İletişim Ed. Kadir Canatan, Ergun Yıldırım, Aile Sosyolojisi, İstanbul: Açılım Kitabevi.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.51e7bd8ef1a289.51633187 (Erişim Tarihi: 05 Temmuz 2013)

VI. AİLENİN İŞLEYİŞİ VE GERÇEKLEŞTİRİMİ

Emrah BAŞARAN*

Toplumsal yapıyı oluşturan en temel ve en küçük birim olması nedeniyle çok kritik bir konumda bulunan aile, sosyolojinin de en önemli kurumlarının başında gelmektedir. Ailenin bu denli önemli bir yerde bulunmasının ise kuşkusuz ki birden fazla sebebi bulunmaktadır. Bu bakımdan, insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi olan ve çok köklü bir yapılanma görünümü arz eden aile kurumu, hemen hemen tüm sosyal teorilerde kendisine yer bulabilmiş ve birçok sosyolog tarafından üzerinde düşünülmüş bir birlikteliği ifade etmektedir.

Şüphesiz ailenin önemli sorunlarından birisi, yapısının ve bunun işleyişinin bilinmemesidir. Bu sorunun çözülmesinin en önemli yolu da ailenin bir sistem olarak tanınmasıdır. Genel geçer ve bir hayli de yaygın olan bir kanaate göre en küçüğünden en büyüğüne kadar toplumları farklı parçalardan meydana gelmiş uyumlu ve anlamlı bütünlükler sayan sistemci yaklaşım yapılacak analizin üç aşamasının olduğunu düşünür: Yapısal öğeler, İşlevsel öğeler ve işleyiş öğeleri. Yapısal analiz dendiği zaman çoğu kere yapı öğelerinin ve bunların işlevlerinin gösterilmesi akla gelmektedir. Bilindiği üzere bu iş için de yapısalcılık-işlevselcilik adı verilen bir yöntem kullanılmaktadır. İşin bu yapısal analiz kısmı bir başka ünitede ele alındığı için biz bu araştırmamızda sistem analizinin üçüncü aşaması olan işleyişten söz edeceğiz.

Esasen bir sosyal varlığın yalnızca yapı öğelerini ve bunların işlevlerini göstermek o sosyal varlığı anlamak için yeterli değildir. Bu sistemin çalışmasını da gösterebilmek gerekir. Me-

---

* Öğr. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, basaranemrah20@hotmail.com

sela pek çok sosyal sorunun odağında yer alan değişme ve buna bağlı olarak ortaya çıkan farklılaşma bir işleyiş ilkesidir. Bu olgu indirgemeciliğe kaçmaksızın hiçbir yapı öğesine ve işlevine indirilemez. Değişme, farklılaşma ve bütünleşme, iletişim ve karar mekanizmaları ve bunlarla ilintili sorunları kapsayan işleyiş ünitesi ailesel sorunların bir yönünü açıklığa kavuşturacaktır. Ancak konumuz olan işleyişi daha anlaşılır kılacağı düşüncesiyle önce yapı ile ilgili bazı hatırlatmalarda bulunmakta yarar vardır.

1. Genel Olarak Ailenin Dönüşümü

Söz konusu edeceğimiz işleyiş, yapı sorununun bir parçasıdır. Yapı kavramı ve bu kavramın teorik düzlemdeki ifadesi sayılan yapısalcı kuram sosyolojinin temel ilgi alanlarından birisini oluşturmaktadır. Ne var ki bu konuyla daha yakından ilgilenen ve sosyal varlığı genelde bir sistem olarak algılayan yapısalcılar belki yapının somut imajından da hareketle işleyiş sorunlarına fazla eğilmemişler veya bunu en azından yapı ve işlev öğelerine indirme yolunu tutmuşlardır. Hâlbuki yapıda altı çizilen bütünlük birden çok parçanın birleşiminden oluşan uyumlu bir işleyişi, diğer bir ifadeyle düzen durumunu anlatır. Dolayısıyla biz bir yapı durumundan söz ettiğimizde parça, bütünlük, uyum, düzen gibi kavramlar aklımıza gelmektedir. Yani yapı dendiğinde tesadüfî olmayan bir biçimde, bütünü oluşturan parçaların birbirleriyle bağlantılarının ve sıralamasının ortaya çıkardığı bir düzenin varlığı anlaşılmaktadır. Bu noktada ise tesadüfî olmama, düzen, süreklilik ve kurallılık gibi ilkeler yapının olmazsa olmaz özelliklerindendir. (Akyüz, 2008: 79).

Yapıyı açıklarken unutulmaması gereken önemli noktalardan birisi yapının özgünlük ifade etmesidir. Yapıyı meydana getiren parçaların sahip oldukları farklı nitelikler değişik toplumsal yapıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Her toplumun yapısını oluşturan değişik özelliklerle aslında parçalar arasındaki ilişki biçimlerinin kendine özgü olan özellikleri be-

görülmeye çalışılmaktadır. İşte bu noktada da toplumlar arasında yapısal farklılıklar ortaya çıkmaktadır. (Gökçe, 2007:5). Örneğin Türkiye'deki aile kurumu ile Amerika'daki aile kurumu birçok noktada birbirlerinden ayrılmaktadır. Yine Türkiye'deki aile yapısında anne ve babaya saygı göstermek çok önemliyken, farklı bir ülkenin aile yapılanmasında bu durum tam tersi bir öneme sahip olabilmektedir. Dolayısıyla yapı dediğimiz bu birliktelik her toplumdan topluma farklılık arz edebilmektedir.

Kendi içerisinde yapılaşmış ve düzenlenmiş bir toplumsal etkileşimler bütünü (Aydın, 2000: 49) olan ailenin şüphesiz tüm toplumlarda görülen ortak bir tarafı vardır. Toplumun temel unsurlarından birisi olan aile, anne-baba-çocuklar ve tarafların kan akrabalarından meydana gelmiş ekonomik ve toplumsal bir kurumdur. Bu nedenle de diğer toplumsal kurumlar içerisinde yaşamsal niteliği gereği ilk sırayı almaktadır (Gökçe, 2007: 187).

Aile tarihten gelen bir olgudur ve Mauss' un ifadesiyle topyekün toplumdan soyutlanamayacak olan bir topyekün toplumsal bir olaydır (Meriç, 1989:150). Bu anlamda toplumsallık ve tarihselliği bünyesinde barındıran aile, tüm toplumsal örgütlenmelerde varlığını sürdürmekte ancak her toplumun yapısına göre de içeriksel farklılıklar gösterebilmektedir. Murdock iki yüz elli farklı toplum üzerinde yapmış olduğu antropolojik bir çalışmadan elde etmiş olduğu bilgilerden hareketle ailenin belirgin ve güçlü işlevleriyle tarihte bilinmekte olan bütün toplumlarda var olduğunu ve en önemlisi başka hiçbir kurumun yerine getiremeyeceği bazı temel işlevleri (üreme, yetiştirme, ekonomi) yerine getiren evrensel bir kurum olduğunu ifade etmiştir (Haralambos'dan aktaran Duman, 2012:34).

Günümüzde aile sınai toplumsal gelişmelerle de bağlantılı olarak belki tarihtekinden daha yoğun bir değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Yani aile işleyiş bakımından hem içerden hem de dışarıdan bir dönüşüm yaşamaktadır. Kuşkusuz ki bu değişim aynı zamanda bir süreci de bize ifade etmektedir. Ailenin yapısında ki bu değişim aileyi aile yapan değerlerin de değiş-

mesine neden olmuştur. Geleneksel geniş aile biçiminde görülen geleneklerin ve dinin önemli ölçüde belirleyici olması, aile bireyleri arasındaki ilişkilerin kutsal değerlere göre temellendirilmesi, büyüklere sadakat ve en önemlisi ailenin en temel mahremiyet alanı olarak görülmesi gibi ilkelerde modern dönem ailesinde bazı gevşemeler meydana gelmiştir. Bu durum ilk olarak ailenin mahremiyet kimliğinin dönüşmesi olarak kendini göstermektedir. Özellikle son dönemde aile içi şiddet, boşanma, aşk ilişkileri ve buna benzer daha birçok mahrem konu televizyon ve gazetelerde konuşulmaya başlanmıştır. Daha da ileriye götürecek olursak, evlenilecek eşin seçimi gibi ciddi ve önemli bir durumun televizyon karşısında milyonlarca insanın gözü önünde yapılması Anthony Giddens' in mahremiyetin dönüşümü olarak ifade ettiği durumu net bir şekilde anlatmaktadır (Yıldırım, 2011: 123-124).

Sanayi devrimiyle birlikte ailedeki yapısal değişimi ele alan ünlü Amerikalı sosyolog Talcott Parsons' a göre, çekirdek aile modern sanayi toplumunun tipik aile yapılanmasını ifade etmektedir. Ona göre bu tip bir aile yapısal olarak yalıtılmıştır, çünkü daha geniş akrabalık sisteminin bir parçası değildir. Çekirdek ailenin üyeleri de şüphesiz birbirleriyle ilişki içerisindedirler fakat bu ilişkiler zorunluluk sonucu kurulmaz; tercihe dayanır (Duman, 2012: 40).

Aile yapısındaki değişmelere paralel olarak ortaya çıkan bir başka tartışma konusu da ailenin günümüzdeki varlığıyla ilgili olmuştur. Değişim bağlamında bazı ülkelerde aile hala toplumun temel yapı taşı olarak görülmekte iken, bazı ülkelerde ise aileye miadını doldurmakta olan bir kurum gözüyle bakılabilmektedir. Kimi sosyal bilimciler ailede yaşanan dönüşüm sonucunda ailenin özsel olarak içinin boşaltıldığını ve yok olmaya doğru gittiğini ifade ederlerken (örneğin Marksist, materyalist ve katı feminist teoriler), kimi diğer sosyal bilimciler de her kurum gibi ailenin de değişeceğini dolayısıyla bu durumun normal karşılanması gerektiğini belirtmişlerdir (Duman, 2012: 35).

Tarihsel süreçteki gelişmelerden pozitif ve negatif etkileri itibariyle nasibini alan aile kurumu, birçok değişime uğramasına karşın varlığını güçlü bir biçimde sürdürmektedir. Bu yönü itibariyle de toplumsal yapıyı oluşturan ve onun ayakta kalmasını sağlayan en temel yapı olma özelliğini günümüzde de sürdürmektedir. Bu genel hatırlatmalardan sonra şimdi ailenin işleyişi üzerinde durabiliriz.

2. İşleyiş ve Ailenin İşleyiş İlkeleri

Önce işleyişle ilgili bir temel çerçeve çizmeye çalışalım. Hemen bütün sosyal yapılar için geçerli olduğu gibi aile için de geçerli olan bazı işleyiş ilkeleri vardır ki bunlar maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

1- Aileyi oluşturan öğeler birbirleriyle bir bütünleşme ve iç bağımlılık sağlar.

2- Her sosyal varlık gibi aile de kendi için sınırlar belirler, dışarıyla ilişkilerinde de seçici olur.

3- Aile kendisine ait bir iletişim sistemi kurar; bazı kanalları kapatır, bazılarını açık tutar.

4- Aile, üyeleri için gerekli işlevleri yerine getirmenin yanında üyelerini bir arada tutabilmek için ikincil görevler üretir.

Var olan ve bunu sürdüren her düzeyden sosyal varlık, bütünleşmiş olarak düşünülür. Bu, kendisini meydana getiren parçalar arasındaki uyumu ve bütünlük yönünde işleyişini ifade eder. Esasen bu bütünlüğü sağlayamayan sosyal varlık varlığını sürdüremez, çözülür ve dağılır. Bütün değişmeler karşısında sosyal varlık ya çözülme ya da bütünleşme doğrultusunda gelişir, bütünleşme ve dengeyi sağlayamayan sosyal varlık son bulur.

Devam eden her sosyal varlık gibi ailenin üyeleri arasında da bir iç bağımlılık vardır. Bunun pratikteki ölçüsü, üyeleri arasındaki bağlılığın, dışarıdaki unsurlara bağlılığından daha güçlü olmasıdır. Aile bu noktada sınırlar belirler ve dışarıyla ilişkilerinde seçici olur. Herkesin ihtiyaç duyduğu roller bu iç

bağımlılığın sürmesini sağlar. Çünkü hiç kimse tek başına yeterli değildir. İç bağımlılığı artırmak üzere aile sınırlar belirler. Aile açısından bir içeri ve bir de dışarı vardır. Dışarıdaki yabancıya karşı kapalı noktalar söz konusudur ki buna ailenin mahremiyeti denir. Birincil ilişkilerin yoğunlaştığı her yerde mahremiyet sorunu daha bir öncelikle devreye girer. Aile için mahremiyetin büyük bir önemi vardır ki bu ailenin sağlıklı işlemesi için gereklidir.

Aile dışarıya gelişi güzel açılmaz. Esasen ailesel sorunların önemli bir kısmı eğitim, iş hayatı, arkadaş edinme, çocukların evliliği gibi dışarıya açılım ve dolayısıyla sınırların aşılması dönemlerinde meydana gelir. Meyhane müdavimi olmuş bir babanın sorunu sırf alkol kullanımı değil, ailenin sınırlarının ihlalidir. Şüphesiz dışarıya açılmak bir zorunluluktur. Ancak önemli olan bunun, ailenin sınırlarının ve iç bağımlılığının korunarak yapılabilmesidir.

Ailenin sınırlar ve iç bağımlılıkla da ilgili olarak kendine has bir iletişim sistemi vardır. Tabir caizse her ailenin kendine özgü bir dili vardır. Bu dille aile üyeleri birbirini daha iyi anlarlar. Kapı örtüldüğü zaman içeride bir özel alan ve anlaşmada kullandığı sembolleri vardır. Misafir olan bir başkası bu dili anlamada zorlanır. Akrabalar bu dile daha yakın olanlardır, çünkü aralarında ortak noktalar vardır. Ne var ki ailenin sağlığı için, iyi işlemesi gereken bu aile içi iletişim sisteminde bazen sorunlar yaşanır. Eşlerin bir araya gelip konuşma ve anlaşmasında sorunlar çıkabilir ki bu iletişimsizlik bir aile için en önemli sorunlardan birisidir. Çünkü bu, ayrılmaya kadar giden bir sürecin basamağı olabilir.

Aile, varlığını sürdürebilmek için üyeleri itibariyle ve bir bütün olarak işlevlerini yerine getirebilmesi gerekir. Hatta bu bazen yetmeyebilir ve aile üyelerini bir arada tutabilmek için ikincil işlevler üretir. Mesela bir gezi veya piknik yapma, dışarıda birlikte yemek yeme, aile içinde eğlenceler, bu ikincil işlevlere verilebilecek örneklerdir ki aileye işlerlik ve süreklilik kazandırır.

Bu ailenin işleyiş ilkelerinin yanında, sürecin en önemli unsurları değişme, farklılaşma, iletişim ve bütünleşme olarak sıralanabilir:

2.1. Değişme: Tüm bütünlüğüne ve bu birliğin önemine rağmen aile durmuş ve donmuş bir varlık değildir. Diğer sosyal-beşeri oluşumlar gibi belli şartlar altında değişimlere uğrar. Esasen değişme ve yapılanma, bir madalyonun iki yönü gibi aynı varlığın kaçınılmaz iki yüzüdür. Değişememek de değişmenin sonunda yapılanamamak da sorundur. Sosyal değişme, iç ve dış, fiziki ve kültürel etkenlere göre sosyal varlığın yapı öğelerinde veya işlevlerinde meydana gelen farklılıklar ve düzenindeki kaymalardır. Sözgelimi aileye katılan her öğe (mesela yeni doğan bir çocuk, eve yeni gelen gelin veya damat), bir değişim etkeni olduğu gibi aileden ayrılmalar, ölümler, boşanmalar, vb de ciddi değişim etkenleridir. Bunlardan sonra aile kendine yeni bir durum belirleyecek ama artık bundan sonra hiçbir şekilde önceki gibi olmayacaktır. Mesela ölen ya da ayrılan bir üyenin rolleri kalanlarca paylaşılacak ama sorun eksik olmayacak, hatta yerine göre rol çatışmaları yaşanabilecektir.

2.2. Farklılaşma: Değişimle yakından ilgili olduğu kadar ailenin işleyişini yakından ilgilendiren önemli öğelerden birisi de farklılaşmadır. Farklılaşma evrim kuramının sosyal bilimlere hediye ettiği bir kavramdır. Buna göre değişen her şey ayrışır ve çeşitlenir. Mesela farklılaşarak roller artar, işlevlerde çeşitlenmeler meydana gelir. Ailede üye sayısının artmasıyla alt koalisyonlar oluşur. Aile, karı-kocadan ibaret iki kişi iken bir alt grup yoktur (çünkü grup en az iki kişiden oluşur, tek kişilik grup olamaz). Ama bir çocuk dünyaya geldikten sonra genel üç kişilik aile grubunun yanında bir ebeveynler alt grubu, bir anne-çocuk alt grubu ve bir de baba-çocuk alt grubu olmak üzere üç tane koalisyon oluşur. Üye sayısı arttıkça aritmetiksel değil, geometriksel olarak bu alt grup sayısı artar. Mesela bir ikinci çocuğun dünyaya gelmesiyle aile de alt grup sayısı üçe katlayarak dokuza yükselir.

2.3. İletişim ve Karar Alma: Ailenin işleyişinin üçüncü öğesi iletişim ve karar almadır. Bir sistem sayılan sosyal/kültürel varlıklar için iletişim, yukarıda da söz konusu edildiği üzere çok önemlidir. İletişim sistemi, içeride ve dışarıdaki ilişkilerin sağlığı için gereklidir. İletişim genel olarak, bir bilgi alma ve bilgi verme sürecidir. Bir iş için sağlıklı bir şekilde karar vermek ve bu kararı başarıyla uygulamak iyi bir bilgilenme sürecine bağlıdır. Ancak bu bilgi rastgele değil, sosyal grupla ilgili bir bilgidir. Bu grupsal bilgi merkezi bir özellik taşır, aile reisinde toplanır ve oradan tevzi edilir, yani rastgele verilmez. Hatta bundan dolayıdır ki tüm gruplarda bazı iletişim kanalları kapalı tutulur. Bu bir iletişim özgürlüğü sorunu değil, grupsal bir yapı oluşturma sorunudur. Mesela ailede bir şeyi en son baba duyuyorsa burada bir sorun var demektir. Tabi iletişim, sağlıklı karar alma ve uygulama için de büyük bir öneme sahip olduğu gibi iletişimsizlik de ailesel sorunların ciddi sebeplerinden birisidir.

Ailede işleyişin mekanizmasını böyle kısaca tasvir ettikten sonra şimdi buradan doğan sorunlar üzerinde durabiliriz.

3. Ailenin İşleyişine İlişkin Sorunlar

Diğer sosyal kültürel olgularla bir benzerliği ve ortaklığı varsa da aile kurumu işleyişi ve karakteri itibariyle diğer sosyal yapılardan bazı farklılıklar arz etmektedir. Basit bir ifadeyle, bir kadın ve erkeğin evlenmesiyle ilk aşaması tamamlanmış olan aile birliği, zamanla bu birliğe yeni üyelerin katılımıyla genişlemekte, karmaşıklaşmakta ve birbirleriyle sürekli ilişki ve etkileşim içerisinde bulunan bireylerin oluşturduğu bir sistem halini almaktadır. Bu anlamda ailenin bir sistem özelliği göstermesi, sistemi oluşturan öğelerin birbirleriyle uyumlu hareket etmesini ve bir çatışma haline girmemesini gerektirmektedir.

Sistemin parçaları arasında bir bütünlük ve uyumluk olduğu takdirde sağlıklı bir işleyişten bahsetmemiz mümkündür. Aksi takdirde sistemdeki herhangi bir sorun ailenin genel işleyişini bozarak aile yapısının hasar almasına ve dolayısıyla birçok problemle yüz yüze kalınmasına sebep olacaktır. Bu bağlamda

aile dediğimiz birbiriyle uyumlu parçaların birleşmesinden oluşan sistem, aile içerisindeki otorite örüntüsü, rollerin ve sorumlulukların dağılımı, karar verme yetkisinin kimde olduğu, aile üyeleri arasındaki ilişki ve iletişim gibi temel işleyiş unsurlarını kapsamaktadır (Taylan, 2009: 118). Ancak günümüzde yaşanan hızlı ve öngörülemeyen gelişmeler sonucunda bu temel işleyiş döngüsünde bozukluklar olabilmekte, aile içi şiddet, boşanma, intihar gibi kökeninde aile sistemindeki işleyişin bozulması yatan sorunlarla sık sık karşılaşılmaktadır. Bu alandaki sorunlar, iletişim, rol ve sorumluluklar, karar alma süreci ve aile içi şiddet bağlamında tartışılabilir.

3.1. Ailenin İletişim Bağlamında İşleyişi: Varlık sahasında insanı diğer canlılardan ayıran en temel özelliklerden birisi olan konuşma yetisi, insanı insan yapan ve onun sosyalleşmesini sağlayan çok önemli bir mekanizmadır. İnsan, konuşma eylemini gerçekleştirerek diğer insanlarla iletişime geçebilmekte ve bu sayede sosyalleşme sürecine girmektedir. İşte bu sosyalleşme halinin ilk başlangıç noktasını aile oluşturmaktadır. Herkes bir aile ortamında dünyaya gelmekte, ilk olarak ebeveynleriyle ilişki kurmakta ve zamanla çevresiyle iletişime geçerek sosyal bir varlık haline gelmektedir. Bu bağlamda aile, bir sosyal ortam olarak çeşitli roller, statüler ve bu roller ile statüler arasındaki ilişkiler yumağından meydana gelmektedir (Yıldırım ve Yıldırım, 2011: 139).

Sosyal bir organizasyon olan aile, aynı zamanda çok karmaşık bir ilişki ve iletişim ağı modeli de sunmaktadır. İlk etapta iki kişi (eşler) ile başlayan bu ilişki ve iletişim hali, daha sonra aileye yeni üyelerin (çocuklar) katılımıyla yeni bir boyut kazanmakta, zaman içerisinde kalabalıklaşan aile üyelerinin kendileriyle, çevreleriyle (iş, okul hayatı) ve akrabalarıyla kurmuş oldukları temas aileyi adeta bir ilişki ve iletişim merkezi konumuna getirmektedir. Böyle bir sistemin içerisinde gözlerini açan birey ise kaçınılmaz olarak gerek aile içerisinde gerekse diğer çevresiyle iletişim haline geçmektedir.

Aile içi iletişim denildiğinde ailede sözlü ve sözsüz mesajların nasıl ifade edildiği anlaşılmaktadır. Aile bireyleri arasındaki iletişimin mümkün olduğunca açık ve doğrudan olması ise ailenin sağlıklı oluşuna bir işarettir. Diğer bir ifadeyle iletişimin açık ve doğrudan olması, aile bireylerinin birbirlerine, çekinmeden, sert tartışma ortamına girip karşısındakini kırmadan, her şeyi uygun bir dille söyleyebilmesidir (Yazıcıoğlu, 2012b: 1). Tam tersi bir durumda ise, bireyler arasında kurulan ilişkinin paylaşımcı olmayan bir hale geldiği ve tek geçerli sözün erkeğin sözü olduğu durumlarda ilişkiler hiyerarşiye dayalı otoriter bir hal alır. Bu tarz durumlarda ise iletişim dolaylı ve sözsüz bir biçime bürünür. Dolayısıyla da böyle bir sağlıksız iletişim, ilişkileri zedeler ve sorunların ortaya çıkmasına neden olur. Bu örnek ile açıklamak gerekirse, baba otoritesinin hâkim olduğu ailelerde çocuklar genellikle babalarına isteklerini iletmek üzere annelerini devreye sokarlar. Bu durum babaya olan saygıdan ziyade korkuyu ifade eder ve iletişimi doğrudan olmaktan çıkararak dolaylı bir hale getirir. Böyle bir ailede çocuk babasıyla sağlıklı iletişim kuramadığı gibi sevgisinden de mahrum kalacağından bu durum arzu edilir bir iletişim ve ilişki biçimi değildir (Baran, 2004: 34).

Ailenin sağlıklı bir şekilde varlığını devam ettirebilmesinin temel koşulu olan, aile bireylerinin birbirleriyle ilişki ve iletişim halinde olması, günümüz modern toplumunda ne yazık ki tam anlamıyla gerçekleşememektedir. Modernite ile beraber tüm toplumsal yapılarda ortaya çıkan yapısal değişim ve çözülmelerden yüzyıllardır güçlü bir biçimde ayakta duran aile kurumu da payına düşeni almış gözükmektedir. Özellikle kadının öğrenim düzeyinin yükselmesine paralel olarak çalışma hayatında daha fazla yer alması, ailenin klasik yapısını büyük oranda sarsmıştır. Erkeğin ve kadının günün büyük bölümünü iş yaşamında geçirmeleri, çocuklarıyla olan ilişkilerine ve iletişimine zarar vermekte, belirli yaşlar arasında anne sevgisi en büyük besini olan çocuklar bu dönemi özel hocalar, kurslar ve merkezlerde geçirmektedirler. Bu durum kuşkusuz ki anne-baba-çocuk iletişiminde kopuklukları meydana getirmekte, bütün maddi

imkânlara sahip ancak aynı oranda da yalnızlaşan bireyler yığınını ortaya çıkarmaktadır. Tüm bu yaşananlar ve daha burada sayılmayan birçok olumsuzluk boşanma, çocuk yapmama, aile içi şiddet, evliliğe karşı olma gibi çok ciddi riskleri ortaya çıkarmaktadır. Bütün bu sorunların kaynağı iletişimsizlik olmakla birlikte, yine çözümü de iletişimde yatmaktadır.

3.2. Aile İçindeki Roller ve Sorumluluklar: Ailenin sağlıklı bir biçimde işlerliğini devam ettirebilmesinde etkili olan en kritik süreçlerden birisini, aile fertleri arasında paylaşılan roller ve sorumluluklar oluşturmaktadır. Aile içerisinde yaşamını sürdüren her birey, yüklenmiş olduğu çeşitli rol ve elde ettiği statüler vasıtasıyla aile düzeninin sağlanması noktasında temel bir öğe konumundadır. Bu çerçevede aile içerisindeki bireylerin rolleri ve statüleri gerek yasalar gerekse geleneksel ve ahlaksal değerler doğrultusunda belirlenmiştir (Akyüz, 2008: 126). Dolayısıyla aile yapısının iskeletinin bozulmaması ve işlerliğini devam ettirmesi bakımından, aile içerisindeki her bireyin kendi payına düşeni kadarıyla sorumluluklarının bilincinde olması ve ona göre davranması kuşkusuz ki çok önem arz etmektedir.

Bireyin içerisinde bulunduğu toplumun kültürü, bir kadın ve erkeğin nasıl davranacağı, nasıl düşüneceği ve nasıl hareket edeceğini, yani kadın ve erkeği sosyal anlamda yapılandıran özellikleri belirlemektedir. Diğer bir ifadeyle, insanlar dişi ya da erkek cinsiyeti ile dünyaya gelmekte ancak yetiştirilme sürecinde içerisinde yaşadığı toplumun, cinsiyetlerine özgü belirlediği roller çerçevesinde kız veya erkek olmayı öğrenerek büyümektedir. Bu süreç sonucunda cinsiyetlerine uygun roller kazanmaktadırlar. Örneğin kadın için ev ile ilgili işleri yürütme ve çocuk bakımı gibi işler ön plana çıkarken, erkekler için iş rolleri aile rollerinden daha önemli hale gelmektedir (Akt. Günay ve Bener, 2011: 158).

Modern öncesi toplumlara baktığımızda aile kurumunun üstlenmiş olduğu rol ve sorumlulukların, günümüz modern toplumlarından çok farklılık ve çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Modern öncesi aile sisteminde baba, otoriteyi sağlayan, ekono-

mik anlamda gereksinimleri karşılayan kişi rolündeyken, çocuğun bakımı, duygusal ve sosyal ihtiyaçları ise anneler tarafından üstlenilmiş bir sorumluluk olarak yerine getirilmekteydi. Bu sistemde eşler arasındaki rol ve sorumlulukların paylaşımı daha çok cinsiyet ve kültürel beklentiler temelli olduğundan dolayı, büyük oranda iş birliğine dayanmayan ve kadına daha fazla sorumluluk yükleyen bir dağılım ortaya çıkmaktaydı (2001 Yılı Aile Raporu, 2002: 17). Diğer bir ifadeyle, geleneksel dönemdeki ailede rollerin dağılımı cinsiyet temelinde gerçekleşmekteydi. Erkekler daha çok güce dayalı ve ağır işlerde çalışırken, kadınların sorumluluk alanını daha çok ev işleri ve çocuk bakımını kapsamaktaydı.

Sanayileşme ve kentleşme süreçleriyle birlikte modernleşen toplum hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecine dâhil olmuş, bu durum ise aile özelinde rollerin ve sorumlulukların farklılaşması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu duruma değinen M.Elliot ve F.Merill, toplumsal yapının değişmesine paralel olarak geleneksel ailenin üstlenmiş olduğu birçok görevin artık ortadan kalktığını belirtmişlerdir (Gökçe, 1991: 225). Özellikle de kadının iş hayatına girmesi sonucunda cinsiyete bağlı rol dağılımları da büyük oranda geçerliliğini kaybetmeye başlamıştır. Çünkü artık kadınlarda erkeklerin çalıştıkları işlerde çalışabilmekte, böylece roller ve sorumluluklar işbölümü ekseninde yapılmaya başlanmaktadır. Örneğin kadının çalışma hayatına girmesi sonucunda, ailenin ekonomik yönden sorumluluğunu üstlenmiş olan erkeğin bu sorumluluğu artık kadın tarafından da paylaşılmaya başlamış, erkeğin de ev işleriyle ilgili kadına ait olan sorumluluğu paylaştığı, aynı zamanda çocukların bakımında da önemli görev ve sorumluluklar almaya başladığı görülmektedir (2001 Yılı Aile Raporu, 2002: 17-18).

Aile içerisinde rol ve sorumluluğun paylaşımında diğer önemli noktayı ise çocukların bu faaliyetlere katılması oluşturmaktadır. Aile içerisinde çocuk statüsünde olan bir fert aynı zamanda gelecekte anne veya baba konumuna sahip olabilecek durumdadır. Bu nedenle ebeveynler tarafından çocuğa uygun bir biçimde öğretilmesi gereken sorumluluk bilinci hem aile

işleyişindeki işleyişe hem de toplumsal yapının işleyişine olumlu katkılar yapacaktır.

1.3. Ailede Karar Alma Süreci: Bireyin sosyalleşmesinde çok önemli bir konuma sahip olan aile, bu açıdan iletişime ve karşılıklı anlayışa en çok ihtiyaç duyulan sosyal yapıların başında gelmektedir. Aile birlikteliğinin devam edebilmesinin en temel koşulu, aileyi oluşturan fertlerin birbirlerinin fikirlerine saygı duymasından geçmektedir. Mikro ölçekteki meselelerden makro düzeydeki meselelere kadar tüm aile üyelerinin olayların içine dâhil edilmesi sorunların çözümünü daha da hızlandıracak ve birey karar alma sürecine dâhil edildiğinin bilincinde olarak kendisini daha güçlü bir biçimde o ailenin bir üyesi olarak görecektir. Aile üyelerinin her konuda ortak karar alabilmesi, üyelerin fikirlerinin aile içerisinde önemli olduğu ve aile bireylerinin onlara saygı duyduğu hissini açığa çıkarır. Bu durum ise kuşkusuz ki bireyleri birbirine daha fazla yakınlaştırarak aradaki organik bağın güçlenmesine olumlu yönde bir katkı sağlar.

Ailenin sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi açısından önemli olan ortak karar alma durumu geleneksel aile yapılanmasında, tıpkı rol ve sorumlulukların paylaşımında olduğu gibi cinsiyet temellidir. Bu bağlamda baba, statüsü gereği otoriteyi sağlayan ve karar verme yetkisini elinde bulunduran kişidir. Diğer bir ifadeyle son söz babaya aittir. Bu tarz aile yapılanmalarında bütün dikkatler baba ve erkek çocuk üzerinde toplanır. Kadınlara çok fazla söz hakkı tanınmadığı için, kadınlar erkek çocukları vasıtasıyla karar alma sürecine dahil olurlar. Örneğin Merter'in Malatya köylerinde yapmış olduğu bir araştırma sonucuna göre, geleneksel köy ailelerinde eve yeni bir eşyanın alınması konusunda kadınların görüşlerinin alındığı, çocukların evlendirilmesi, tarla alımı veya satımı, aile gelirlerinin kontrolü gibi konularda kararların tamamen erkekler tarafından verildiği görülmüştür (Akt. Kabaklı, 2003: 114).

Çekirdek aile yapısının hâkim olduğu yerlerde veya günümüzde yaşanan gelişmelere paralel olarak aile içerisinde karar alma sürecinde de önemli değişimler gözlemlenmiştir. Kadının

eğitim seviyesinin yükselmesine paralel ekonomik güce daha fazla sahip olması, kadını geleneksel dönemde karar alma sürecinde pasif olduğu konularda etkin bir rol almasını sağlamıştır. Dolayısıyla modern dönemde karar alma süreci daha demokratik ve eşitlikçi bir yapıya bürünmüştür. Mesela Kıray'ın Ereğli'de yapmış olduğu çalışmada, çekirdek ailelerde aile içi karar verme sürecinde kadının katılımının oldukça yüksek oranda olduğunu tespit etmiştir. Evli erkeklerin 3/2'si önemli konularda eşlerine danıştıklarını belirtmişlerdir (Akt. Kabaklı, 2003: 116). Yine çocukların karar sürecine dâhil edilmesiyle ilgili yapılan bir araştırmada, çocuğa giysi alırken karar verme biçimiyle ilgili olarak annelerin % 45'i bu kararın kendileri veya babaları tarafından verildiğini, % 33'ü kararın çocuğunda fikri alınarak verildiğini, % 23'lük dilim ise sadece çocuğun fikrini önemsediklerini belirtmişlerdir. Buna ek olarak annenin eğitim düzeyi, çocuğun yaşı ve ailenin aylık masraf dilimi arttıkça, çocuğa söz hakkı tanıyan annelerin oranında da artış olduğu tespit edilmiştir (Akt. Yapıcı, 2010: 1553).

3.4. Ailenin İşleyişine Engel Bir Olgu; Aile İçi Şiddet: Aile kurumunun işleyişinin önünde büyük bir engel oluşturan, özellikle son dönemde gerek yazılı gerekse görsel medyada çok sık yer almasıyla herkesin daha çok bilgi sahibi olduğu, en ciddi ailevi sorunların başında aile içi şiddet konusu gelmektedir. Sağlıklı bir aile modeli düşündüğümüzde, bu modelde aile içerisinde makro düzeyde herhangi bir problemin olmadığı, huzurlu ve mutlu bir ortamın hâkim olduğu birliktelik akla gelmektedir. Dolayısıyla şiddetin görüldüğü ailelerde bu tarz bir durumdan bahsetmemiz mümkün olmamakta, ailenin toplumun çekirdeğini oluşturması bakımından da bu durumun toplumsal yapının bütünlüğüne de ciddi zararlar verebileceği ihtimalinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

İnsanın olduğu her dönemde görülen bir olgu olan şiddet, kendisini çok farklı tür ve biçimlerde gösterebilmektedir. Şiddet, günümüzde yaşamımızın bireysel ve toplumsal boyutunda her an karşılaşabileceğimiz bir sorun olarak durmaktadır. Duygusal, cinsel, sözel, fiziksel ve daha birçok düzlemde kendisini

gösteren şiddet olgusu doğaldır ki toplumsal yapının en önemli öğelerinden olan aile içerisinde de görülmektedir (Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1995: 1).

Aile içi şiddet, birçok evin rahatsız edici gerçeği olarak aile üyelerinden birinin diğerleri üzerindeki ruhsal, fiziksel ve cinsel tacizi olarak ifade edilebilir (Macionis, 2012: 477). Bu durum, farklı kültür, sınıf, eğitim, gelir seviyesi, etnik köken ve yaş durumunun ötesinde, tüm ülkelerde saptanan bir olgudur (Akt. Bulioğlu, 2012: 204). Aile içerisinde görülen şiddeti, fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik olarak dört temel kategoride değerlendirmek mümkündür. Bu şiddet türlerinden en sık görüneni ise fiziksel şiddettir. Erkeğin şiddeti en çok uygulayan taraf olduğu düşünüldüğünde, fiziksel şiddetin çok yaygın görülmesi şaşırtıcı gelmemektedir. Çünkü fiziksel şiddet temelde bedensel güce dayanan bir şiddet biçimidir.

Aile içi şiddet denildiğinde ilk akla gelen şey, şiddetin cinsiyete ve güce bağlı olarak kategorileştirilmesidir. Yani, aile içerisinde şiddet büyük oranda erkeğin kadına uyguladığı ve güce dayalı (fiziksel) bir hareketi ifade etmektedir. Örneğin gelişmiş ülkelerde yapılan araştırmalarda, kadınların 1/3'ü ile 2/3'ünün eşi tarafından şiddete maruz kaldığı tespit edilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise bu oran daha yüksek olup % 20-50 civarındadır (Akt. Güler v.d, 2005: 52). Yine 1999 yılından önceyi kapsayan ve 35 ülkede gerçekleştirilmiş 50 araştırmada, dünyadaki kadınların % 10 ile % 52'sinin yaşamlarının herhangi bir döneminde yakın eşleri tarafından fiziksel şiddete maruz kaldıkları görülmüştür (Ergöçmen vd., 2009: 830).

Aile içerisinde görülen şiddet büyük oranda erkeğin kadına uygulamasıyla gerçekleşse de, şiddeti sadece erkek ile kadın arasında yaşanan bir olay olarak sınırlandırmak hatalı olacaktır. Aileyi oluşturan her birey, belli dönemlerde ve şekillerde, diğer aile üyeleri tarafından uygulanan şiddetle yüz yüze gelmektedir. Bu bağlamda ebeveynler tarafından çocuklara uygulanan şiddet de aile içerisinde görülebilmektedir. Çocuğa yönelik şiddet toplumumuzda daha çok dayak ile kendisini göstermektedir.

Ayrıca bunun çocuğu terbiye ve disipline etmesi nedeniyle kullanılması da çok yaygın bir yanlıştır. Türkiye'nin üç büyük ilinde (İstanbul, Ankara, İzmir) yapılan bir çalışmada, kadınların % 20.2'si kendi çocuklarının onaylamadıkları davranışları sergilediklerinde dövdüklerini, % 12.4'ü ise, dayak dışında üç bırakma, arkadaşlarıyla oynamasını engelleme ya da bir yere kapatarak cezalandırdıklarını ifade etmişlerdir (İçli vd., 1995: 27).

Aile içindeki şiddetin nedenleri üzerinde bir çözümlemeye gidildiğinde, bu konuda genellikle Sosyal Öğrenme Teorisi'nin tartışmaların merkezinde yer aldığı görülmektedir. Bu teori aile içi şiddetin nedenlerini açıklamaya çalışanların sıklıkla başvurduğu bir teoridir. Sosyal Öğrenme Teorisi'ne göre, insanlar küçük yaşlarda öğrendikleri ya da şahit oldukları her davranış gibi, şiddet içeren davranışları da öğrenmektedirler. Öğrenilen bu şiddet içeren davranışlar, çocukluk süresince pekiştirilir, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde de taklit edilir (Özgentürk vd., 2012: 55). Bu teoriyi destekler nitelikteki bir çalışma Fitch tarafından yapılmıştır. Eşlerine şiddet uyguladıkları gerekçesiyle sosyal danışma kurumlarına başvuran 188 erkekten dörtte üçüne yakınının anne-babaları arasında şiddete tanık oldukları, yarıya yakınının ise çocukken şiddete maruz kaldığı tespit edilmiştir (Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1995: 11).

4. Eşler Arasındaki İlişki ve Ailedeki Gerçekleştirim

Ailenin işleyişi genel olarak her sosyal grupta olduğu gibi kendisini meydana getiren üyelerinin (sosyal aktörlerinin) karşılıklı sağlıklı ilişkilerine bağlıdır. Bunun daha sade anlatımı eşler, çocuklar, duruma göre ebeveynler ve torunlardır. Şüphesiz aile için öncelikli olan eşler arasındaki ilişkidir. Çünkü bu ilişkinin yıkıldığı yerde aile de yıkılmış olur. Yani ailenin sağlıklı gidişi eşler arasındaki sağlıklı ilişkiye bağlıdır. Aile literatüründe eşler arasındaki ilişkinin sağlıklı biçimde işlerliği "**ailenin mutluluğu**", "**evliliğin gerçekleştirimi** (veya başarısı)" gibi kavramlarla anlatılmaktadır. Güncel hayatta insanlar ve bu

arada psikologlar genelde ailede mutluluk, sosyologlar ise evliliğin başarısı ifadelerini öncelemektedirler. Şüphesiz buradaki farklılık, yalnızca adlandırmada değil, ele alışta da söz konusudur. Mutluluğu esas alan yaklaşımlar eşler arasında sağlıklı bir ilişki için daha çok bir uygulama projesi niteliğinde olan bir seri ön ilkeden söz etmektedirler. Buna karşılık sosyologlar yaşanmakta olan sürecin analizine yönelmektedirler. Dolayısıyla da analiz için gerekli bir değişkenler sistemi kullanmaktadırlar.

Eşler arasındaki etkileşim sistemi içinde farklı ailesel öğeler bulunmaktadır. Şüphesiz bunların en önemlilerinden birisi rol dağılımıdır. Rol dağılımı ise genel toplumsal hayattan daha fazlasıyla cinsiyet ayırımına dayanmaktadır. Fiziksel ve sosyal/kültürel **cinsiyet ayırımı??** eşler arası ilişkinin temelini oluşturmaktadır. Şüphesiz bizi burada öncelikli olarak ilgilendiren bir mutluluk projesi değil, eşler arasındaki ilişkiler ağının analiz edilmesidir. Ancak söz konusu ilişkiler ağının bir ön çerçevesi olarak bu kurallardan kısaca bahsetmekte yarar vardır.

Daha çok psikologlar ve aile uzmanları ailede eşler arasında sağlıklı bir ilişki ve dolayısıyla mutluluğun gerçekleşmesi için gerekli şartlar üzerinde durmakta ve hatta bunları evlilik öncesi ve evlilik sonrası olmak üzere iki kategoride toplamaktadırlar.

Aile mutluluğu için gerekli evlilik öncesi şartlar şu maddelerde toplanmaktadır: Ebeveynlerinin mutluluğu, yeni eşlerin önlerinde iyi bir örneğin bulunması, çocukluk çağındaki kişisel mutluluk, evliliğin ebeveynler tarafından da onaylanmış olması, psikolojik olarak hazırlık, nişanlılık süresinin yeterli düzeyde olması, adayların birbirini tanıması, çocukluk çağında (geleneksel kapalılık ve modern flaşa arasında) edinilen sağlıklı cinsel bilgi, eşlerin etnik ve dini uyumu, eğitim düzeyi ve statü yakınlığı, eşlerin yaşlarının birbirine uygunluğu, eşlerin evliliğin önemini anlayacak bir olgunluk yaşında olmaları.

Bir kısmı sıralanmış bulunan bu şartlar çiftlerin ailelerinin durumu, hazırlık aşaması ve denklikler gibi daha alt gruplaştırmalara tabi tutulabilir.

Evlilik içi mutluluk şartları ise şöyle sıralanabilir: cinsel ilişki uyumluluğu, eşin sevgisine güven ve bu sevginin tatmin edici düzeyde bulunması, mutlak baba egemenliğinden çok demokratik ilişkilerin geliştirilmesi, eşlerin bedensel ve zihni sağlığı, ortak çıkarlar temeline dayalı uyumlu anlaşma, evlilik ve eş karşısında olumlu bir tutum, karşılıklı saygı ve sevgi.

Bunlar mutlulukla ilgili ilk elde gerekli şartlardır. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere eşler arasındaki sağlıklı etkileşim ve dolayısıyla mutluluk sosyolojik olarak değişkenler sistemine dayalı bir analizi gerekli kılar. Biz de aşağıda bu değişkenler sistemine dayalı genel bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

5. Ailenin Başarısında Farklı Değişkenlerin Rolü

Ailede eşler arasında etkileşimi açıklamada genel olarak üç tür kavram kullanılmaktadır: Statü, Rol ve İletişim. Statü, üyelerin konumları, otorite örüntüsü, insiyatif gibi alt kavramları içine almaktadır. Rol, temel ve ikincil rolleri ve hatta rol beklentilerini ve bu alandaki farklılaşma kavramlarını; iletişim ise karşılıklı rıza, karar ve eylem süreçlerini ifade eden kavramları kapsar. Ancak analizde bu faktörler, daha belirgin bir değişkenler sistemi olarak kullanılır. Esasen sosyal analiz, herhangi bir beşeri oluşumun karşılıklı olarak birbirleriyle etkileşen faktörler ilişkisine dayandığını kabul eder.

Bilindiği üzere bu işlemde değişkenler, bağımlı, bağımsız ve hatta yarı bağımlı değişken gruplarına ayrılır. Şüphesiz ilk elde ele alınan değişkenler, başkası üzerinde etkili olan ama kendisi en azından o süreçte değişmediği kabul edilen değişkenlerdir ki bunlara bağımsız değişkenler adı verilmektedir. Bağımsız değişkenlerin en önemlileri demografik, sosyo-ekonomik ve etkileşim değişkenleridir. Ailede eşler arasındaki etkileşim açısından bakıldığında bu bağımsız değişkenlerin en önemlileri şöyle sıralanabilir:

1- Demografik değişkenler: Çocuk durumu, ailesel evreler, evlilik süresi, eşlerin yaşı, bu grubun en önemli alt değişkenleridir.

2- Sosyo- ekonomik değişkenler: Eşlerin eğitimi, eşlerin meslekleri, eşlerin dışarıda çalışmaları ve ücret durumları, ikamet edilen yerin statüsü, mensup oldukları toplumsal sınıf, vb.

3- Etkileşim Değişkenleri: İletişim, fikir birliği, kararlarda uyum, vb.

5.1. Demografik Değişkenler: Grubun üye sayısındaki artma ve azalmalar, yaş, yer ve konumları gibi değişkenlerdir. Aile açısından demografik değişkenler olarak, eşlerin yaş uyumu, yaşam evreleri, evlilik süresi, çocuklar, eşler arasındaki etkileşim sıralanabilir. Tabi bunların başında da bir birincil ilişki alanı olan ailede duyumların paylaşılması eşlerin yaşça birbirlerine yakın olmaları gelmektedir. Aynı istekte bulunup aynı dili konuşmaları ve mesela aynı şeylere gülmeleri bu şartla yakından ilgilidir. Bu etkenin ailesel evrelerle de yakın bir ilgisi vardır.

Ailesel evrelerin de eşlerin olumlu etkileşimleri bakımından önemi büyüktür. Ancak kadın ve erkekte farklı durumlardan söz edilebilir. Ailesel evrelerde çocuğun doğumundan okula gidişine kadar ki dönemde özellikle kadının duygusal tatmininde azalma olduğu gözlenmiştir. Sonra yükselmekte ve bu dönem, eşinin emekli olması dönemine kadar sürmektedir. Ailesel evrelerde kadın ve erkeğin duygusal tatminleri farklı konumlarda bulunmaktadır. Erkeğin en kötü dönemi erken emekliliktir. Maddi getirisinin ve cinsel eş rolündeki azalma bunun en önemli sebepleri arasında sayılabilir. Bu süreçte çoğu kere kadın erkeği küçümser. Hâlbuki böylesi dönemlerde eşlerin birbirlerine yardımcı olmaları gerekir. Unutulmamalıdır ki bu aşamada arkadaşlık ilişkisi önceki pek çok ailesel işlevden daha az önemli değildir. Bu arada belirtmeliyiz ki kadınlar, çocuklarının ergenliği aşıp yetişkin konumuna geldikleri zaman daha rahatlarlar.

Evlilik süresi açısından denebilir ki şüphesiz eşlerin en mutlu olduğu günler ilk evreler yani ilk çocuğun doğuşundan önceki günlerdir. Bu günler bir halk deyimiyle birbirlerinin ağzından yiyecek aldıkları günlerdir. Buna göre evliliğin süresi

uzadıkça tatminde genel bir gerileme gözlenmektedir. Bu mutluluk tükezlemesinin bir kısmı kısa dönemlidir ki romantizmin bitip gerçeğin kabulü aşamasındaki bir sarsıntıdır. Yani ilk çocuğun doğup eşlerin birbirlerine olan ilgilerinin biraz dağılmasıyla küçük bir hayal kırıklığı yaşanır. Diğer bir kısmı ise evlilik süresince doğan yeni şartlar ve yeni dengelerden kaynaklanır ve sürekli olabilir.

Özellikle cinsel aktivitenin azalması, işin romantizmini azaltır. Bu süreçte tabir caizse sevgi olarak platonik aşktan romantik aşka, oradan da nesnel ilişkiler ortamına gelinir. Burada önemli olan aile hayatını mevcut şartlara göre hep yeniden kurabilmek, hep romantik aşk aramamaktır. Esasen hiçbir zaman mutlu bir aile hayatı aşkın hiçbir türlüsü üzerine oturtulamaz. Çünkü aşk ölçüsüz sevgi demektir. Hâlbuki sağlıklı insan ilişkileri ölçülü bir sevgi, bir başka deyişle saygı ile dengelenmiş gerçek bir sevgi üzerine oturur. Ölçüsüz sevgi her an yıkılabilecek bir ilişki değeridir. Üstelik bu ölçüsüz sevgi yıkıldığında yerini aynı derinlikte ve aynı ölçüsüzlükte bir nefret alabilir. Onun için eşler arası sağlıklı bir ilişkinin romantik aşkın bittiği yerde başladığı söylenebilir. Bazı kereler ileri yaşlarda ve çoğu kere tek yanlı olarak eşler arasında rastlanan aşk ise önemsiz değil ama çizgi dışı bir duygudur. Şu bir gerçek olarak gözüküyor ki evliliğin ileri aşamasında espri, birlikte gülme, sohbetin kapsamı azalmakta, eşler genelde konuşacak daha az konular bulabilmektedirler.

Çocuk, ailenin mutluluğu veya başarısı ile ilgili demografik değişkenlerin en önemlilerinden ve dolayısıyla da üzerinde çokça durulmuş olanlardan birisidir. Burada çocuk, varlığı, sayısı ve cinsiyeti bakımından ele alınmakta ve genelde aile, özelde ise çocukla daha bir ilgili olması bakımından kadının evlilikten tatmini üzerinde durulmaktadır.

Genelde çocuğun varlığı, aile için bir mutluluk sebebidir, bebeğin doğumu çiftleri mutlu eder. Ailenin çocuğunun olmaması bir mutsuzluk sebebidir. Bunun kişisel ve toplumsal farklı nedenleri vardır. Bir kere toplumun kendilerinden çocuk bekle-

ğının farkındadırlar. Bir de karı kocadan herhangi birinin cinsel yetersizlik veya en azından kısır oldukları fikrini verir ki bunun ikisi de eşleri rahatsız eder. Ancak çocuğun varlığının verdiği mutluluk sayı ve cinsiyet gibi alt etkenlere bağlı olarak artmakta veya azalmaktadır.

Bebeğin doğumuyla birlikte ailede bir seri değişiklik gerçekleşmekte bir bakıma aile yeniden bir yapılanma yaşamaktadır. Her şeyden önce ciddi bir rol farklılaşması gerçekleşmektedir; karı anne, koca baba rollerini üstlenmektedirler. Tabi bunun eşler bakımından yeni getirileri vardır. Çocuk aileye yeni türden bir mutluluk vermekte, ama bu, evlilikten tatminin azalmasını da getirebilmektedir. Çünkü eşlerin bu ana kadar sırf birbirlerine yönelik ilgileri bir üçüncü şahsa bölünmekte ve başta erkek olmak üzere bir tatlı burukluk yaşanmaktadır. Bu tatminde azalma yalnızca erkekle ilgili değil, kadınlarda da gözlenmektedir. Yani çocuk, eş rollerinde bir azalmayı ve mutluluk algısında bir değişikliği getirmektedir.

Ancak burada eşlerin çocukla ilgili tatminlerinde birbirinden az-çok farklı durumlar vardır. Çocuğun doğumundan sonra daha az tatmin olan kadınlar, önce kocalarıyla daha sıkı ilişkisi olan kadınlardır. Önce daha az mutlu olanlar için ise çocuk yeni bir umut olmaktadır. Tabi çocuğun bir mutsuzluk sebebi görüldüğü durumlarda eşler daha bir mutsuz hale gelmektedirler. Özellikle kadın için işler artmakta, sırf kocasına değil, kendine vaktinin kalmadığını düşünmekte ve daha da sinirli hale gelmektedir. Bununla birlikte şüphesiz çocuğun eşler arasındaki etkileşiminde olumlu tarafları da çoktur. Çocuk, eşler arasındaki anlaşmazlıkları giderip aileyi pekiştirmekte, özellikle kadını daha değerli hale getirmektedir. Bundan dolayıdır ki çocuğu olmayan kadınlar genelde kaygılıdırlar. Mesela erkeğin çok evlilik gerekçelerinden birisi kadının çocuğunun olmamasıdır. Gerçekten de çocuk, eşler arasında yeni bir ortak ilgi alanı oluşturmakta, kadın, aile ile ilgili kararlara daha çok katılabilmektedir. Geleceğe ilişkin tasarımları da artmaktadır.

Çocuk sayısının eşlerin mutluluğu üzerindeki etkisi için en önemli kural, ailenin sayı ile ilgili beklentisidir. Bunun basit anlatımı, çok çocuk bekleyen eşler çok çocukla, az çocuk bekleyen eşler az çocukla mutlu olmaktadırlar. Tabi bunun tersi olarak az çocuk beklerken çok, çok çocuk beklerken az çocuğa sahip olmak bir mutsuzluk sebebidir. Çocuğun aile mutluluğu üzerindeki etkisi ile ilgili yapılan araştırmalar, içinde bulunduğumuz çağda genelde daha az çocuğun eşler arasındaki mutluluğu artırıcı olduğunu göstermektedir. Yani modern kültür ortamlarında değişik nedenlere bağlı olarak çok çocuk eşler tarafından özümsenmemiş olabiliyor.

Çocuğun cinsiyeti için de benzer şeyler söylenebilir. Çocuk, beklenen cinsiyete uygunsa bu mutlak mutluluk sebebidir yoksa tatminsizlik doğar. Cinsiyet beklentisi toplum tiplerine ve ihtiyaçlarına göre değişiklik arz etmektedir. Mesela sosyal güvenlik ve çalışma bakımından insan gücüne daha çok ihtiyaç duyan geleneksel toplumlarda erkek çocuk daha çok istenen bir durumdu. İstenmeyen cinsiyette çocuk doğdukça ümit, hikmet ve hatta yeter gibi biraz da gizil bir tepki ifade eden adlar konula gelmiştir. Ancak günümüz toplumlarında bu şartlar değiştiği için çocukta belirgin bir cinsiyet ayrımı yapılmamaktadır.

*5.2. **Sosyo/ekonomik Değişkenler:*** Analizlerde kullanılan sosyo/ekonomik değişkenlerin en önemlileri, eğitim, meslek, çalışma ve gelir getirme durumu, ikamet edilen yerin sağladığı statü, toplumsal sınıf, vb. dir.

Eğitimin aile mutluluğuna katkısı konusunda elimizde net saha verileri bulunmamaktadır. Ancak eşlerin eğitim düzeylerinin birbirlerine yakın olmalarının ailede istikrar ve denge için gerekli nesnel şartlardan birisini oluşturduğunda şüphe yoktur. Aradaki ciddi farklar birbirlerini küçümsemelerini getirebilmektedir. Eğitim farkının zamanla açılmasının bile ayrılmaya götüren sebeplerden birisi olduğu gözlenmiştir. Genel olarak eğitimli eşlerden oluşan ailelerin daha mutlu olduklarını söylemek de mümkün değildir. Aksine aile içi şiddet olgusunda eşlerin eğitimli veya eğitimsiz olmalarının çok da farklılık göstermediği gözlenmiştir.

Farklı yer ve zamanlarda yapılan araştırmalar, eşler arasındaki olumlu ilişkide bulunma ve dolayısıyla tatmin olmada **mesleğin** önemli bir rolünün bulunduğunu göstermektedir. Mesela kadının mesleğinin olması genelde statüsünün artışını sağlamaktadır. Meslek, bir bağımsız değişken olarak alım- satım, ikametgâh belirleme, vb. gibi konuların kararlaştırılmasında kadına daha fazla bir yetki ve imkân vermektedir. Üstelik bu durum kadının statüsünü yükseltirken, erkeğin bundan rahatsız olmadığı gözlenmiştir. Yani burada erkek çoğu kere bunu kendi statüsünün düşüşü olarak algılamamıştır. Sonuç olarak meslek ailede eşler arasındaki ilişkileri daha eşitlikçi, dengeli ve dolayısıyla da daha mutlu hale getirebilmektedir.

Gerçi bu durum, ailenin içinde bulunduğu çevre şartlarına bağlı olarak değişmekte ve kadın için bir dezavantaja dönüşebilmektedir. Mesela bu kadın, çalışmaya peşinen sıcak bakmayan bir ortamda bulunabilir ve durumu bir dezavantaj olarak işleyebilir. Bizzat eşi tarafından ev işlerini aksattığı gibi gerekçelerle daha katı bir evsel faaliyet beklenebilir. Bu da tabii ki kadın için başlı başına bir mutsuzluk sebebi olabilir.

Kadının dışarıda herhangi bir işte çalışması, kocanın evsel işlere daha güçlü bir biçimde katılmasını gerektirmektedir. Esasen çalışan kadının evinde erkeklerin yarı yarıya olmasa bile belli oranlarda katıldıkları gözlenmiştir. Hâlbuki ev kadınına erkekler genelde yardım etmemektedirler. Edilen yardımlar da genelde çocukları gezdirmek, marketten alış-veriş yapmak gibi yine dışa yönelik işlerdir.

Eşler arasındaki ilişki bakımından **çalışma** sorunu da genelde kadınlar üzerinden yapılmaktadır. Çünkü erkeğin herhangi bir işte çalışması değil, çalışmaması sıra dışı bir olgu olarak kabul edildiğinden bunun aile içi ilişkilere yansıması da ikinci planda düşünülmektedir. Gerçekten geleneksel kadın ve erkek rollerini en çok değişime uğratan şey kadının dışarıda (para getirici) bir işte çalışmasıdır. Meslek konusunda da belirtildiği üzere kadının çalışmasının, statüsünü artırdığı gözlenmiştir. En muhafazakâr görünen ve dolayısıyla da düşünsel olarak iş bölümünü ev ve dışı olarak ayıran ailelerde bile çalışan ve para getiren kadın daha üst bir statüye sahip bulunmaktadır. Mesela

araştırmalar böylesi ailelerde erkeklerin aksayan ev işlerini sorun etmediklerini göstermektedir.

Ayrıca bağımsız birer değişken olarak iyi bir semtte ikamet etmek, bir üst sınıfsal konumda bulunmak gibi **statüsel etkenlerin** eşler arasındaki ilişkilere yansıdığı ve bunların olumlu olumsuz sonuçlar doğurduğu bilinmektedir. Ancak bütün bunlara rağmen belirtmeliyiz ki tüm değişkenlerin etkileri diğerlerinden soyutlanmış olarak düşünülemediği için diğer değişkenlerin etkisiyle farklı sonuçlarla karşılaşılabilmektedir. Ancak görgül gözlemlere de dayanılarak denebilir ki erkekler geleneksel kültürden farklı olarak eşlerinin statüsünün üstün olmasını istemektedirler. Mesela yakın bir zamana kadar erkekler eşlerine eski arabalarını vermekteydiler. Şimdilerde ise ailenin iyi arabalarını kadınlar kullanmaktadır. Çünkü erkekler bunu artık kendi statülerinin üstünlüğünün bir göstergesi kabul etmektedirler.

5.3. Etkileşim Değişkenleri: Eşlerin doğrudan birbirleriyle etkileşimi dendiği zaman öncelikle bu değişken grubu akla gelmektedir. Etkileşim değişkenlerinin en önemlileri, iletişim, fikir birliği, karar uyumu, duygu paylaşımı, karşılıklı saygı ve sevgidir.

Şüphesiz bunlar içinde eksen olgu **iletişim**dir. İletişim tüm grupsal yapılar için önemlidir. Grubun merkezileşmesine bağlı olarak üyelerin aldığı bilgiler bir yerde toplanır ve paylaşılır. Sağlıklı bir iletişimin olmadığı yerde karar, uygulama, gibi diğer hiçbir beşeri eylem sağlıklı biçimde gerçekleşemez. Ne var ki ailede en çok aksayan işlerden birisi iletişimdir. İletişimsizlik aileyi mutsuzluğa ve nihayet yıkılışa götüren sürecin zembereğini oluşturur. Birbirine en mahrem yerlerini açan eşler maalesef bazı durumlarda aynı derecede düşüncelerini birbirlerine açamamakta veya açmamaktadırlar. Dolayısıyla da böyle bir ortamda ailede gerçekleştirim beklenen düzeyleri bulamamaktadır.

Araştırmalar ailenin başarısında etkileşim değişkenlerinin, diğerlerinden ve mesela sosyo/ekonomik değişkenlerden daha etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle son çeyrek yüzyıldır dünyanın değişik yerlerinde yapılan araştırmaların verilerinden

Bireyle eşler arasındaki doğrudan etkileşimin ortak sonuçları şöyle değerlendirilebilir:

Eşlerin birbirleriyle rahat bir iletişim kurabilmelerinin aile mutluluğuna katkısı yüzde 50'nin üzerinde gözükmektedir. Buna karşılık karşılaştırma imkânı verme bakımından ifade etmek gerekirse sırf ekonomik imkânların katkısı yüzde 20'lerde seyretmektedir. Eşlerin birbirine saygı ve ilişki düzeylerinin mutluluğa katkısı da farklıdır. Kocanın eşine daha bir sevgiyle yaklaşması, kadının kocasına sevgi göstermesinden daha çok aileye mutluluk getirmektedir. Burada kadının sevgisi belki annelik duygusundan da nemalanarak kısmen doğal bulunmakta ama erkeğin sevgisi daha işlevsel olabilmektedir.

Araştırmalara göre ailenin başarısını artıran etkenlerden biri de fikir birliğidir. Eşlerin, aynı şeyleri düşünüyoruz duygusu aile için fevkalade önemlidir. Sağlıklı bir ailede bu etkenin rolü yüzde 35'ler düzeyindedir. Esasen sağlıklı giden bir ailede zaman içinde erkek ve kadının kanaatleri birbirlerine yaklaşmış olmalıdır. Yani zamanla ailenin bir ortak aklı oluşmaktadır. Diğer önemli sosyal psikolojik etkenler olan eşler arasındaki karar birliği ve çiftlerin amaç gerçekleştirimi de bu etkenlere bağlı olarak ortaya çıkar.

Eşlerin birbirine yardım etmesi mutluluğa farklı biçimlerde yansımaktadır. Kocanın evsel işlere yardımının mutluluğa katkısı daha az, kadının erkeğin işlere katkısının payı daha fazladır. Buradaki genel mantık, eşler için doğal bulunan işler ekstra bir mutluluk sebebi sayılmazken görevi sayılmayan bir alandaki katkı mutluluk sebebi olabilmektedir. Mesela erkeğin mesleği ve getirisi başlı başına bir ailesel mutluluk sebebi sayılmayabilir. Ama kadının getirisi ailenin mutluluğuna olumlu bir katkı olarak düşünülmektedir. Bu algılamanın arkasında, kişisel psikolojik nedenlerden daha ötede toplumsal kabullerin yansıması da yer almaktadır.

Sonuç itibariyle toplumsal yapının en köklü birimlerinden birisi olan aile kurumu, bu yanı itibariyle her zaman sosyolojinin ilgi alanına girmeyi başarmış ve onun en önemli araştırma alanlarından birisini oluşturmuştur. İçerisinde yaşadığımız dünyanın bir gerçeği olarak, yaşanılan veya şuan bizim tanık oldu-

ğumuz değişim ve dönüşümler, bütün alanlara etki ettiği gibi, aileyi de derinden etkilemiştir. Özellikle son iki yüz yıl boyunca ortaya çıkan makro düzeydeki olaylar, her şeyin çok hızlı bir biçimde kabuk değiştirmesine neden olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde sürekli varlığını devam ettirmiş aile ise, bu dönem içerisinde, hiçbir zaman diliminde olmadığı kadar farklılaşmıştır. Bu farklılaşmanın en büyüğü ise ailenin yapısının ve işleyişinin değişmesi biçiminde kendini göstermiştir. Özellikle aile bireylerinin, rol ve sorumlulukları, aile içerisinde yaşanan iletişim ve etkileşim süreçleri, karar alma mekanizmaları gibi olgular, içerisinde yaşadığımız modern çağda büyük değişime uğramıştır.

Erkeğin son sözün sahibi olduğu bir aile yapılanmasından, eşitlikçi bir aile biçimine geçilmiş, aile içerisinde alınan kararlarda kadınlar ve çocuklar daha fazla söz hakkına sahip olmuş, aile içerisinde iletişimin daha fazla kuvvetlendiği görülmüştür. Tüm bu güzelliklerin yanında maalesef işleyişle ilgili sorunlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Kadınların ekonomik özgürlüklere daha fazla sahip olmasına paralel eşlerin birbirlerine karşı tahammüllerinin azalması ve restleşmeler ailenin yapısal özelliğinin ve işleyişinin bozulmasına yol açmıştır.

Bu işleyişin anormalleşmesi ise makro düzeyde temel iki problemi ortaya çıkarmıştır. Boşanma (ki bir başka bölümde ayrıntılı biçimde ele alındığı için burada değinilmemiştir) ve aile içi şiddet. Özellikle son dönemde istatistiksel olarak artışın çok fazla olduğu bu iki sorun, ailenin sağlıklı bir yapı ve işleyişe sahip olmasının önünde ciddi engeller olarak durmaktadırlar. Son olarak denebilir ki aile ne kadar zorlu süreçlerden geçerse geçsin tarihin her döneminde var olmuş, gelecekte de değişim ve dönüşümler geçirip farklılaşarak yine toplumsal yapının en güçlü kurumu olarak yoluna devam edecektir.

Ailenin işleyişi genelde eşler arasındaki sağlıklı etkileşime bağlıdır. Burada hedef iyi bir aile gerçekleştirmektir. Bunun da kendine has şartları vardır. Bu şartlar, bir araya gelmiş iki farklı iradenin karşılıklı olarak istek ve düşüncelerine saygılı olmak olarak özetlenebilir. Tabi bu da iyi bir iletişimi gerekli kılar.

Kaynaklar

Akyüz, Hüseyin, (2008). Kurumlar Sosyolojisi, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Aydın, Mustafa, (2000). Kurumlar Sosyolojisi, Vadi Yayınları, Ankara.

Baran Görgün, Aylin, (2004), "Türkiye'de Aile İçi İletişim ve İlişkiler Üzerine Bir Model Denemesi", *H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, S:1, 31-41.

Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, (1995), Aile İçi Şiddetin Sebep ve Sonuçları, Ankara.

Canatan, Kadir, Yıldırım, Ergün, (2011), Aile Sosyolojisi, Açılım Kitap, İstanbul.

Çelik, Celaleddin, (2010), "Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din: Paradigmatik Anlam ve İşlev Farklılaşması", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 25-35.

Duman, M. Zeki, (2012), "Aile Kurumu Üzerine Tarihsel Bir Okuma Girişimi ve Muhafazakâr İdeolojinin Aileye Bakışı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C:1, S:4, 19-51.

Engels, Friedrich, (2010), Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, (Çev: H. İlhan), Alter Yayınları, Ankara.

Ergüçmen Akadlı, Banu, vd, (2009), "Türkiye' de Kadının Aile İçi Şiddetle Mücadele Yöntemleri", *6.Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı*, 828-847.

Gökçe, Birsen, (2007). Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar, Savaş Yayınevi, Ankara.

Gökçe, Birsen, (1991), "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", *Aile Yazılar 1*, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, Ankara

Güler, Nuran, vd, (2005), "Kadının Aile İçinde Yaşanan Şiddete Bakışı", *C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*, 27(2), 51-56.

Günay, Gülay, Bener, Özgün, (2011), "Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rolleri Çerçevesinde Aile İçi Yaşamı Algılama Biçimleri", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:3, 157-171.

İbilioğlu Okan, Aslıhan, (2012), "Aile İçi Şiddet", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(2), 204-222.

İçli, Tülin Günşen, vd, (1995), Ailede Kadına Yönelik Şiddet ve Kadın Suçluluğu, T.C. Devlet Bakanlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.

Kabaklı Çimen, Latife, (2003), Türk Ailesinde Karar Mekanizmaları ve Kadının Rolü, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE Sosyoloji Anabilim Dalı, Sakarya.

Kızılçelik, Sezgin, (1994). Sosyoloji Teorileri 2, Emre Yayıncılık, Konya.

Koyuncu, Ahmet, (2011). "Levi-Strauss Yapısalcılığı", *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:26, Konya, 253-262.

Macionis, J. John, (2012). Sosyoloji, (Çev. Edt: V. Akan), Nobel Yayınları, Ankara.

Marshall, Gordon, (1999). Sosyoloji Sözlüğü,(Çev: O. Akınhay, D. Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Meriç Yazan, Ümit, (1989), "İleri Endüstri Toplumlarında Aile Kurumu Üzerine Araştırma", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, Sayı:1, İstanbul, 147-174.

Onart, Adnan, (2009), "Değişik Yönleriyle Yapısalcılık ve 'Yapı' Kavramı", *Ç.Ü. Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, No:5437, Adana, 231-260.

Özgentürk, İlyas, vd, (2012), "Aile İçi Şiddet ve Şiddetin Nesilden Nesile İletilmesi", *Polis Bilimleri Dergisi*, C:14(4), 55-77.

Swingewood, Alan, (1998), Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, (Çev: O. Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Taylan, Hasan Hüseyin, (2009), "Türkiye'de Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S:22, 117-138.

Ünal, Vehbi, (2013), "Geleneksel Çekirdek Aileden Geniş Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma Sorunu ve Din", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:6, S:26, Bahar, 588-602.

Yapıcı, Şenay, (2010), "Türk Toplumunda Aile ve Eğitim İlişkisi", *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/4, 1544-1570.

Yazıcıoğlu, Yahşi, (2012a), "Teknolojinin Ailenin Değişimi Üzerine Etkisi", *Aile Yapısı ve İlişkileri*, (Ed: Ç. Yenilmez), Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 104-122.

Yazıcıoğlu, Yahşi, (2012b), "Aile ve Yaşam Döngüsü", *Aile İçi Uyumlu Etkileşim*, (Ed: B. Acat), Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2-26.

Yıldırım, Ergün, (2011), "Toplumsal Değişme Sürecinde Aile", Aile Sosyolojisi, (Edt: C. Kadir, Y. Ergün), Açılım Kitap, İstanbul.

Yıldırım, Ergün, Yıldırım, Emel, (2011), "Aile İçi İlişkiler ve İletişim", Aile Sosyolojisi, (Edt: C. Kadir, Y. Ergün), Açılım Kitap, İstanbul.

2001 Yılı Aile Raporu, (2002), (Yayına Hazırlayan: İ. Çayboylu), *Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı*, Ankara.

VII. EVLİLİK ve AYRILMA: AİLENİN KURULMASI VE SONA ERMESİ

Gamze AKSAN*

Ailenin oluşumu cinsler arasında evlilik bağının kurulmasıyla başlar. Evlilik geleneksel anlamı ile yetişkin bir erkek ve yetişkin bir kadın arasında toplum tarafından onaylanan, yasal geçerliliği olan, belirli haklar ve yükümlülükler getiren ilişki olarak yorumlanabilir. Ayrıca evlilik, iki farklı aile, aynı zamanda akraba topluluğunun bir araya gelmesi yoluyla daha büyük bir akraba topluluğunun oluştuğu yapıyı anlatır. Şüphesiz aile ve evlilik arasında oldukça önemli bir ilişki vardır. Fakat aile, yapısı gereği daha kapsamlıdır. Bu bağlamda evlilik hem cinsler arasında hem de toplum nezdinde ailenin oluşmasına ilişkin bir çeşit sözleşmeyi anlatırken aile ise, çocukları ve akrabalık sistemleri içindeki bazı ilişkileri de içeren çok geniş ve kapsamlı bir yapıya sahiptir. Aile kurumuna benzer biçimde, evliliğe ilişkin birtakım kuralların, biçimlerin ve uygulamaların toplumsal yapıdan etkilenerek belirli inanç, değer ve normlar bağlamında farklı kültürlere göre şekillenmesi söz konusudur. Dolayısıyla farklı evlenme yolları, evlilik türleri ve evlenme yasakları bulunmaktadır.

Evlilik ilişkisi bazı durumlarda boşanma ile son bulur. Boşanma cinsler arasında evlilik akdine dair gerçekleştirilmiş ilişki biçiminin sonlanması demektir. Boşanma her ne kadar kadın ve erkek arasında evlilik akdinin bitmesi ve bunun toplum tarafından onaylanmasını ifade etse de çoğu zaman aileye ilişkin görev ve sorumlulukların devam ettiği ve bu görev ve sorumluluklara

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, gaksan@selcuk.edu.tr

dair beklentilerin var olduğu bir sürece işaret eder. Aile birliğinin bozulmasını da kapsadığı için "boşanma" önemli bir sorun alanı teşkil etmektedir.

Sosyal bilimciler tarafından günümüzde oldukça hızlı biçimde gerçekleşen değişim ve dönüşümlerin en fazla aile kurumunu etkilediği buna bağlı olarak da evlilik kurumunun çökmeye başladığı, ailenin birtakım fonksiyonlarını eskisi gibi yerine getirememesinden kaynaklı sorunların giderek arttığı iddia edilmektedir. Bu durumun nesnel göstergeleri ise gittikçe artan boşanma oranları olmaktadır. Diğer bir gösterge ise geleneksel onaylanmış aile yapılarından çok farklı aile biçimlerinin ortaya çıkması ve buna dönük evlilik prosedürlerinin düzenlenmesi olarak ifade edilebilir. Bu çalışmada yukarıda bahsedilen temalar paralelinde aile kurumu açısından oldukça önemli olan evlenme ve boşanma konuları irdelenmeye çalışılacaktır.

1. Genel Olarak Evlilik

Aile sosyolojisine göre aile; evlilik, ebeveynler, çocuklar, soy ve akrabalık gibi bir dizi alt kurumsal birimden oluşmaktadır. Evlilik, söz konusu kurumların en önemlilerinden bir tanesidir (Vatandaş vd, 2010: 45). Genel olarak evlilik, "bireylerin ev ya da aile birimi kurmalarının toplumca benimsenmiş ve yaptırıma bağlanmış biçimini oluşturan kurum" şeklinde tanımlanmaktadır (TDK). Sosyolojik olarak evlilik, erkek ve kadının ilişkisinde belirli yaptırımları olan ve onları aile yaşamları için hayati bir unsur olarak karşılıklı haklar ve yükümlülükler sistemi içinde bağlayıcı bir kurum veya sosyal normlar bileşenini ifade etmektedir (Theodorson&Theodorson: 1969: 244).

Aile bağlamında evlilik olgusu o kadar önemlidir ki Malinovski gibi bazı antropologlar evliliği ailenin yerine kullanılabilecek daha kalıcı bir kavram olarak almaktadırlar. Aileyi tasvir etmek için kullandıkları "İ sistemi"[1] bir hayli açıklayıcı

[1] "İ sistemi" ile ilgili ayrıntılı bilgi için ilk üniteye bakılabilir.

olmuştur. Buna göre ailenin çekirdeğini oluşturan evlilik, iki eşli insan cinsi olan kadın ve erkek arasında soyu sürdürmek üzere cinsel ve kültürel bağla bir araya gelip hayatlarını birleştirme durumudur. Sistem şemasında evliliği göstermek için kullanılan yatay iki çizgiden birisi cinsel, diğeri ise kültürel bağı ifade eder. Aile çerçevesinde cinsel bağ, insan soyunu sürdürmeye yönelik olduğu için ancak erkek ve kadın arasında geçerli olabilir. Kültürel bağ ise nikâh gibi toplumlarca benimsenen bir onay sistemidir.

Evlilik gerçekleştiği andan itibaren cinsler arasında, içinde yaşadıkları toplumdaki önceki örneklerine atfen bir yeniden inşa süreci başlar. Evlilik kurumuna dair toplum tarafından onaylanmış kurallar ve değerlerle iki cinsin kendi bireysel özellikleri ile harmanladığı yeni bir karşılıklılık ilişkisi kurulur. Bu yapı içinde bireyler aralarına katılan üyelerle birlikte, en küçük toplumsal birim olan aileyi oluşturarak toplumda her türlü davranış, norm, kültür ve değer gibi oluşumların hem yeniden üreticisi hem de aktarıcısı olurlar.

Evlilik bilinen hemen her toplumda şu ya da bu şekilde kabul edilmiş bir kurumdur. Evrimci bir yaklaşımla, ilk insan toplumlarında tam olarak "cinsel birliktelik" durumundan grup evliliklerinin egemen olduğu bir duruma, sonrasında da ensest yasağı kuralının gelişmesiyle birlikte gerçek anlamda ailenin aşama aşama oluştuğu varsayılmaktadır (Bonte, 2011: 252). Antropolojik açıdan evlilik, iki ya da daha fazla insanın hem birbirlerine, hem çocuklarına hem de hısımlarına karşı kültürel yaptırımı olan, genellikle cinsellik, iş, mal varlığı, çocuk yetiştirme, değiş tokuş ve konum ile ilgili hak ve yükümlülükleri belirleyen bir birlik olarak yorumlanmıştır (Havilland vd, 2006: 426). Ancak günümüzde evliliğin, hem cinslerin kendi aralarında hem de diğer aile üyeleri üzerinde sadece kültürel bir yaptırımı bulunduğundan bahsetmek mümkün değildir. Günümüz modern toplumlarında evlilik birliği ile ilgili hak ve yükümlülükler ve bu birliği oluşturan kişilerin evlilik sözleşmesi içindeki sorumlulukları yasal olarak düzenlenmeye çalışılmaktadır.

Böylelikle evliliğin dolayısıyla aile birliğinin devlet eliyle ve yasa yoluyla korunması amaçlanmaktadır.

Genellikle ailenin ne şekilde oluşturulacağına ilişkin kuralları belirleyici bir sözleşme niteliği taşıyan evlilik, insan topluluklarının yaşamları boyunca uyguladıkları ve geliştirdikleri sosyal unsurlarla yüklü tarihsel- sosyolojik bir olgudur. Evlilik bireyler arasında cinsel hayatı düzenlemekte, böylelikle de nesilin devamını sağlayıcı bir unsur olarak biyolojik bir işlev yerine getirilmektedir. Çoğu toplumda evlilik dışı seksüel aktiviteleri yasaklayan ya da sınırlayan kurallar bulunmaktadır (Haralambos, 1985: 331). Bu bağlamda toplumlardaki genel algılama şekillerine paralel olarak evlilikte cinselliğin meşru temsil biçimi ve çocuğun meşru doğumu, önemli nitelikler olarak öne çıkmaktadır (Yıldırım, 2009: 82). Aynı zamanda kültürel bir olgu olarak evlilik; ekonomik, sosyal, yasal, ideolojik, psikolojik belirli iradi eylemleri içerir ve belirli bir süreklilik taşır (Vatandaş vd, 2010: 45).

Evliliğin kültürler arası değişiklik göstermesi, sosyal öğelerin farklı kültürler içerisinde oluşması ve farklı değer yargılarıyla yüklü olmasıyla açıklanabilir. Geçmişten günümüze toplumlar kimin kiminle, kaç eşle ve ne tür koşullar arasında evlenebileceğini belirleyen birtakım kurallar oluşturmuşlardır. Çok çeşitli uygulamaları olmakla birlikte evlilik esas itibariyle toplumda cinsler arasında oluşan bir ilişki türünü karakterize ettiği için, bu ilişkilerin belirli kalıplar içinde gerçekleşmesi evliliğin sosyal bir kurum olarak ele alınıp incelenmesine imkân tanımaktadır (Gökçe,1990: 385). Örneğin birçok toplumda evlilik ritüelleri, en somut örnek olarak da düğünler, evliliğe ilişkin yükümlülüklerin toplum tarafından da tanınmasını sağlayan sembolik bir değer taşıyarak gerçekleştiği kültüre dair ipuçları vermektedir. Bu bağlamda evlilik gibi ona ilişkin ritüeller ve sembolik göstergeler de farklı algılama tarzlarına göre şekillenmekte ve toplumlara göre çeşitlilik göstermektedir.

Evliliğin içinde bulunduğu topluma ve kültüre göre çeşitli türlerinin olmasının yanında evliliğe ilişkin toplumsal gerçekli-

gün geçmişten günümüze farklı özellikler göstermesi söz konusudur. Örneğin çağdaş sosyologlardan Giddens (2008: 247), evliliği iki yetişkin birey arasındaki toplumsal olarak kabul edilen ve onaylanan cinsel birleşim olarak ifade etmektedir. Evliliğin "farklı iki cins ya da farklı cinsler" arasında gerçekleştiğini belirten geleneksel tanımların aksine bu tanımlama, cinsiyetten öte bireylerin yetişkin olma durumlarını dikkate alarak, önceleri toplumlarda bazı tabularla ilgili evlilik yasaklarının günümüzde belirli toplumlardaki değişimine atıfta bulunan bir tanımlamadır.

Evliliğin sözü edilen sosyal boyutlarının yanında duygusal içeriği de bulunmaktadır. Günümüzde evlilikle ilgili olarak aşk ve romantizme yoğun vurgular yapılmaktadır. Aslında, günümüzde düşünülenin aksine, evliliğin kurulmasında "aşk" gibi romantik eğilimlerin daha çok modern algılama tarzları ekseninde oluştuğu ifade edilmektedir. Örneğin, Batı Avrupa'da genel olarak 17. Yüzyıl başlarına tekabül eden yeni soyluların doğuşu, soyluluğun parayla alınabilir bir "şey"e dönüşmesi sürecinin yanı sıra büyük oranda asillerin evlilik tercihlerindeki değişimlerle bağlantılıdır. Toplumsal ihtiyaçların belirleyici olduğu bu durum, evliliklerde güç ittifaklarının da önemsendiğini göstermektedir. Nitekim tarihte birçok evlilik mülkü elde tutmak ve soyu asil bir aileden devam ettirmek gibi amaçlara dönük gerçekleştirilmiştir. Bugün de evlilikle ilgili bu eğilimler görece devam etmektedir.

Yine Batı tarihinde aşk, özellikle ortaçağda cinsler arasındaki herhangi bir ilişki biçimini tanımlamaktan çok uhrevi olana dönüktü ve tanrı ile ilgili olmayan bütün fertler arası aşk, günah olarak damgalanmıştı (Sombart, 1998: 65). Bu bağlamda evlilik, pek çok soylu amacı hedefleyen toplumsal ve dinsel bir düzenleme iken evli çiftler arasında aşk gayrı meşru olarak algılanmaktaydı. O tarihlerden bugüne söz konusu bakış açısının büyük ölçüde değişmiş olduğunu görmekteyiz. Hatta eşler arasında uyumun sağlanması, çocukların huzurlu bir aile ortamında yetişmesi gibi gerekçelerle günümüzde cinsler arasında "aşk evliliği" gerçekleştirilmesi yönünde telkinler yapılmakta-

dır. Diğer yandan, sanayileşme, modernleşme ve kentsel hayatın getirdiği birtakım yeniliklerin evlilik yaşını etkilediği de bilinen bir gerçektir. Gençlerin günümüzde bazı ekonomik gerekçelerle daha geç yaşlarda evlilik kararı verdiği, erken evlenmek yerine hem ekonomik ve kültürel açıdan hem de eğitim açısından belirli bir seviyeye gelmek istedikleri, öncelikle kendi hayatını kurma eğiliminde oldukları görülmektedir. Ayrıca, örneğin toplumumuzda yakın geçmişe kadar eş seçimi, özellikle de kimin hangi kadınla evleneceği/evlenmesi gerektiği konusunda karar verici merci olarak aileler daha baskın ve belirleyici iken yine değişen toplumsal şartların etkisi ile kişilerin kendi iradeleri ile eş seçimini daha kolay bir biçimde gerçekleştirdikleri görülmektedir. Evlilikle ilgili algıların tarihsel- sosyolojik etkiler sebebiyle geçmişten günümüze yaşadığı değişim ve dönüşümlere ilişkin bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Evlilik kurumu, hem zaman faktörü hem de içinde gerçekleştiği sosyal yapı ve kültür öğeleri sebebiyle toplumlar ve farklı kültür gruplarına göre değişik özellikler gösterse de şüphesiz bu kurumun evrensel olarak paylaşılan birtakım işlevleri bulunmaktadır. Bu işlevler genel olarak: "cinsel yaşamı sağlıklı ve meşru yoldan düzenleme, soy çizgisini belirleme ve çocuğa yasal bir anne-baba sağlama, cinsiyet rollerini ve iş bölümlerini belirleme, ekonomik üretim ve tüketim etkinliklerini düzenleme ve yaşam koşullarının yükseltilmesini destekleme, bireylere güven, korunma, dayanışma duygusu hissettirme ve sevme-sevilme arzularına cevap verme olanağı sunarak duygusal destek sağlama, bireylere sosyal statü, yasal haklar ve çıkarlar sağlama, bireyleri başka akrabalık gruplarına bağlama" şeklinde ifade edilebilir (Leach, 1955: 183, Keesing, 1981: 252, Güleç, 2012: 63-64). Bu işlevler evliliğin bir bakıma toplumsal yapı için ne derece önemli bir kurum olduğunu ortaya koymaktadır.

Evliliğin Anlamı ve Amacı

Evliliğin anlam ve amaç olarak ne ifade ettiğini üç genel başlıkta toplayabiliriz: "söz/taahhüt ya da adanmışlık olarak

evlilik, dinsel tören olarak evlilik ve yasal bir sözleşme olarak evlilik". Fakat bunlar sınırları keskin kategoriler olarak düşünülmemeli belirli durumlarda birlikte de anlam ifade edebildikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Uzun süre evlilikleri olan çiftlerle yapılan bir araştırmada evliliğin uzun süreli olmasında önemli faktörler çiftler için evliliğin güven ilişkileri üzerine kurulmuş karşılıklı "taahhüt" anlamına gelmesi ve dinsel bir kurum olması şeklinde ifade edilmiştir. Bu anlamda çiftler arasında taahhüt ilişkisinin gücü bağlamında evlilik kurumuna da güçlü bir şekilde bağlı olmaları söz konusudur. Buradaki taahhüt ise şüphesiz tek taraflı değil, karşılıklı biçimde ve çiftlerin destek ile birliktelik hissini yüksek derecede yaşadığı ölçüde gerçekleşmektedir.

Toplumlarda bireylerin dinsel inançları ile evlilik kurumu arasında güçlü bir ilişki olduğunu düşünmesi yaygın bir durumdur (Schwartz/Scott, 2000: 223). Çoğu toplumda evliliğin dinsel veya kutsal bir kurum olduğunu düşünülmekte, yaratıcının otoritesinde gerçekleşmesi gerektiğine ve yine o otoriteye bağlı olduğuna inanılmaktadır. Özellikle semavi dinlere evliliğin kutsallığıyla ilgili gerek fikirsel gerek sembolik olarak birçok örnek bulmak mümkündür. Evliliğin bahsedilen anlamı ile değer kazandığı toplumlarda, diğer bireylere verilmiş kararın ilan edilmesi niteliğinde olan düğün törenleri veya nikâh akdinin gerçekleştirilmesi de yoğun dinsel temalar içerebilmektedir. Müslümanlarda imamın nikâh kıyması, geleneksel Yahudi evlilik törenlerinde gelinle damadın yedi tane kutsama duası okunması, Hıristiyanlarda evlilik töreni sonrasında vaizin çifti kutsaması, evliliğin toplumlarda ifade ettiği dinsel anlama ilişkin somut örneklerdir. Dinsel inanışlar sadece evlilik töreni için değil, evlilik süresince ve evliliğin bitişinde de çiftlerin uyması gereken birtakım kuralları ve yükümlülükleri belirlemektedir.

Günümüz modern toplumlarında kişilerin gerçekleştirdiği evlilik sözleşmesi yasayla taahhüt altına alınmakta böylelikle de evliliğe ilişkin kural ve yükümlülükler devlet tarafından belirlenmektedir. Devlet eliyle birliğin garanti altına alındığı nikâh sözleşmesi ile taraflar, hem evlilik süresince hem de evliliğin

bitmesi, boşanma ve ölüm gibi durumlarda yerine getirilmesi gereken yükümlülükleri başından kabullenmiş olmaktadır. Evliliğin yasa ile garanti altına alındığı bazı toplumlarda farklı türde gerçekleştirilen evlilikler tanınmamakta, resmi kurumlarca gerçekleştirilmiş nikâh akdi dikkate alınmaktadır. Örneğin evlilikle edinilmiş malların ortak olması ya da kefillik gibi durumlarda diğer eşin de rızasının alınması veya tek eşle evlenebilme gibi düzenlemeler, evlilik ancak yasal olarak gerçekleştiğinde tarafları bağlamaktadır.

Bu açıdan, birçok toplumda bireyler bazı konularda evlilik taahhütlerini yasal evlilikleri tercih ederek garanti altına almayı istemektedir. Dolayısıyla da evlilik yasal bir sözleşme anlamı kazanmaktadır. Yine birçok toplumda bireyler evlenirken eş zamanlı olarak hem dini nikâh töreni ile inançlarını yerine getirebilmekte hem de resmi nikâhla evliliklerini garanti altına alabilmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki günümüzde özellikle batı toplumlarında "birlikte yaşama" olarak adlandırılan ve dinsel ve yasal anlamda onaylanmaya ihtiyaç duymayan birliktelikler de gitgide yaygınlaşmaktadır. Bu birliktelik halinde de cinslerin evli gibi yaşaması, aynı evi paylaşması, çocuk doğurup büyütmesi, akrabalık ilişkileri geliştirmesi söz konusudur.

Neredeyse insanlığın başından itibaren kadın ve erkekler arasındaki beraberlik ilişkilerine gelişi güzel bir biçimde izin verilmemiş, genellikle dinsel, ahlaki, kültürel birtakım değerler ve normlardan hareketle, kimin kiminle, nerede ve nasıl birlikte olabileceğini ve birlikte yaşayabileceğini belirleyen bazı kurallar oluşturulmuştur. Bu anlamda, evlilik ile ilgili en önemli konular evlenme yasakları, eş edinme ve eş seçme yolları, evliliğin sona ermesi ve boşanma olarak ifade edilebilir. Evlilik türleri ise genel olarak yerleşilen yere göre, eş sayısına göre, eşin seçildiği gruba göre, otorite biçimlerine göre ve soy ve şecere biçimlerine göre sınıflandırılmaktadır. Aşağıda bu başlıklar dâhilinde evlilik sistemi içindeki başlıca kategorilere değinilecektir.

2. Evlenme Yasakları

Evlilik ile ilgili önemli konulardan birisi evlenme yasaklarıdır. Hemen insanlığın başından beri bu yasaklarla karşılaşırız. Her erkek veya kadın, gelişi güzel bir biçimde her erkek veya kadınla evlenmez. Bu belirlemelerin bir kısmı belki de yaş gibi doğal nedenlere bağlıysa da bir kısmının kültür tarafından belirlenmiş yasaklar olduğunu söyleyebiliriz. Ünlü medeniyet tarihçisi Will Durant'ın ifade ettiği gibi, toplumlar önce erkek ve kadınları mümkün olduğunca birbirinden ayırmışlar, sonra belli kurallar çerçevesinde bir araya gelip bir aile oluşturabilmelerinin yollarını göstermişlerdir (Durant,2007).

Antropolojik olarak evlenme yasaklarının en temelinde grup içi evlenme (endogamy) ve grup dışı evlenme (egzogamy) ilkesi vardır. Grup içi evlilik yasağı, kişinin kendi topluluğundan birisiyle evlenememesidir. Altında yatan mantık, grubun üyelerinin aynı kanı taşıdığı ve dolayısıyla da aralarında kardeşlik bağının bulunduğu düşüncesidir. Bundan dolayı da bir başka topluluktan birisiyle evlenilmektedir. Grup içinden evlenilebilirliğin ise bir sınırı vardır. Burada da belli bir derecedeki yakınlarla evlenmek yasaklanmıştır. Bu yasağının odağında ise ensest yasağı bulunmaktadır. Ensest her ne kadar genel olarak yakın akrabalarla evlenme ve cinsel ilişkide bulunma yasağı olarak anlaşılıyorsa da hemen tüm toplumlarda geçerli mutlak ensest baba-kız, anne-oğul ve erkek kardeş-kız kardeş arasındaki (cinsel ilişki ve) evliliktir. Bu yasak dünden bugüne evrensel denebilecek kadar köklü ve yaygın bir yasaktır. Tarihte imparatorluk kültlerindeki sınırlı ihlallerin dışında aleni ihlallere rastlanmaz. Bu evlilik şeklinde görülen kanı kutsal sayılan imparatorluk soyunun korunması için kız kardeşiyle evlenilmesi, toplum tarafından da onay görebilmiştir. Eş cinselliğin temel hak sayıldığı günümüz batı dünyasında da ensest hala sapma sayılmakta, açık ihlaline izin verilmemektedir.

Ensest yasağı için farklı gerekçeler gösterilmiştir. Biyologlar bunu doğacak çocukların organik açıdan sorunlu olabileceklerine, psikologlar aynı ortamda büyüyen yakınların cinsel soğukluğuna, ilahiyatçılar, ensestin suç/günah anlamına gelme-

sinden de hareketle bir ilahi yasak olduğu gerekçesine bağlamak istemişlerdir. Ancak sosyologlar ensest yasağını toplumların düzen tutkusuna bağlamıştır. Bu açıdan örneğin, anne-oğul evliliğinden doğan bir çocuğun kimin nesi olduğu esaslı bir kafa karışımına sebep olacaktır ki toplum bunu kararlı bir biçimde önlemiştir.

Yine dünden bugüne toplumlar bahsedilen temel ensest esas alarak yakınlarla evlilik noktasında yasak listeleri oluşturmuşlardır ki, bu durum toplumlara göre değişmekle birlikte sayıca da fazladır. Bunlar kadın açısından, baba, oğul ve erkek kardeş üçlüsüne ek olarak dayı, amca, büyük baba, kayınbaba, erkek torun, erkek evlatlık veya sütkardeştir. Tabi bazı toplumların bu sayılanlara eklemeler ve çıkarmalar yapabildikleri görülmektedir (Aydın, 2013: 68-69). Bunun yanında akrabalık gruplarındaki evlilik yasaklarının bazı dini gruplar ve sosyal sınıflar arasında da olduğu görülmektedir (Gökçe, 1990: 388). Örneğin Müslüman bir kadının başka dine mensup bir erkekle, sütkardeşlerin birbiriyle veya kast sisteminin var olduğu bir yapı içinde yaşayan kişinin farklı kasttan biriyle evlenmesinin yasak olması, Katolik'in Katolik ile veya bir aristokratın aristokratla evlenmesinin bazı durumlarda kural sayılması gibi.

Toplulukları evlenme yasağı bakımından dikey ve yatay olmak üzere iki eksende ele almak mümkündür. Yatay kuşaklar anne, baba, amca, dayı, teyze, hala gibi aynı kuşaktaki kişileri, dikey ise anne-baba ve çocuklar gibi kesitleri kapsamaktadır. Dikey kuşakların evlenme yasağında önceliğinin olduğu sanılmaktadır. Ayrıca ensestin toplumda önemli bir tabu olmasından dolayı bu duruma ilişkin problemlerin ve mağduriyetlerin genellikle gizlendiği bilinmektedir. Aile ilişkileri, akrabalık ve toplumsal ilişkiler açısından travmatik birçok boyutu olan ensest mağdurları ise genellikle çocuklar olmaktadır.

3. Eş Edinme Yolları

Toplumlarda eş edinmenin farklı yolları bulunmaktadır. Bunlar arasından en önemlileri, değiş tokuş, satın alma, anlaşma ve kaçırma yoluyla eş edinmedir. Bu yollar genellikle toplumsal

şartlara, ailelerin yapısına ve ekonomik imkânlara göre değişmektedir. Bu bağlamda, kız verme fakat yerine kız alma yoluyla gerçekleşen "değiş-tokuş" ve kadınların mal gibi görüldüğü bazı ataerkil toplumlarda kızın verilmesinden doğacak güç kaybını gidermeyi amaçlayan "satın alma" gibi eş edinme yolları, söz konusu sosyal nedenlere verilebilecek örneklerdir (Aydın, 2013: 69).

Değiş-tokuş yoluyla eş edinme, başlık parası verilmeden yapılan bir evlenme biçimi olarak nitelendirilmektedir. Yeterli mala sahip olmadıkları durumlarda iki aile, oğullarını ve kızlarını bu yolla karşılıklı olarak evlendirebilmektedirler. Dünyanın değişik yerlerinde yaşanmakla birlikte bu eş edinme yolunun Avustralya yerlilerinde ve kimi Afrika toplumlarında daha sıklıkla görüldüğü belirtilmektedir (Tezcan, 1968: 421). Türk geleneklerinde de var olduğu bilinen bu evlilik biçimi genellikle gelin değiş-tokuşu şeklinde gerçekleşmekte, buna da "berdel" adı verilmektedir. Bu geleneğin en önemli sıkıntılarından birisi çiftlerden birisi anlaşarak evlense bile diğer çiftin birbirlerine razı olmaması ve evlenmek zorunda kalması olmaktadır.

Satın alma yoluyla eş edinmede ise biçilen değerden doğrudan kız babası fayda sağlamaktadır. Bazı yerlerde bu bedel, belirli bir süre kızın ailesine hizmet etme şartına bağlanmıştır. Bu yolla gerçekleşen evliliklerde kadın daha fazla metalaşmakta ve kadın üzerinde kendi ailesinin nüfuzu gittikçe azalmaktadır. Kaçırma ya da anlaşma yoluyla eş edinme ise genellikle normal yollarla evlenmedeki büyük mali külfetler veya ailenin böyle bir evliliği normal görmemesinden kaynaklanır (Aydın, 2013: 70).

Eş edinmenin bu genel yollarının yanında şartlara bağlı bazı özel biçimleri de vardır ki *levirat ve sororat* bunun tipik örnekleridir. Bazı toplumlarda bir erkek öldüğünde ve geride eşin ve çocukların kaldığı durumlarda, kadının ölen erkeğin kardeşi yani kayınbiraderi ile evlenmesi şeklinde bir gelenek/adet bulunmaktadır. Bu evlilik biçimine "levirat" denir. Bu adet, dul kadının ve çocuklarının yaşamını güvence altına almanın yanında; kurulmuş olan akrabalık bağlarının, kadının cinsel hayatının ve gelecekte doğacak çocuklar üzerinde hak iddialarının

sürmesini de sağlar. Erkeğin ölen eşinin kız kardeşi ile evlenmesine ise "sororat" denmektedir. Kız vermiş olan aile, öteki kızlarının yerine bir kız daha vererek akrabalık ilişkilerini de vam ettirir. Yani söz konusu iki evlilik biçiminin olduğu toplumlarda iki aile arasında kurulan kayınlık ilişkileri eşin ölümünden sonra korunmuş olur (Haviland vd., 2006: 439-440). Burada öne çıkan farklı bir husus ise ekonomik ve sosyal anlamda güç dengelerini korumaktır (Aydın, 2013: 70). Yani bazı durumlarda evlilik kurallarının bireylerin kurdukları bağa önemsenmesinden çok topluluk içindeki ilişkiler açısından politik bir araç olabilmesi söz konusudur.

Bu evlilik türlerini içten evlenme olarak düşünebileceğimiz gibi, iç evlilik yani endogamide belirli bir grubun kendi içlerindeki ilişkiyi devam ettirme ve grup içi uyumu koruma amacı bulunmaktadır. Her toplumda kuşkusuz iç evliliğin gerçekleştirilmesinde öne çıkan birtakım hususlar vardır. Örneğin Türkiye'de bazı bölgelerde grup içi evliliklerin gerçekleştirilmesinde miras ve mal bölüşümünün engellenmesi ve sahip olunan sınıfsal yapıya denklik en önemli nedenlerdir. Özellikle levirat türü evliliğin Yahudilik inancına kadar dayandığı düşünülmektedir. Sosyolojik ve dini anlamda kapalı bir toplum olan Yahudilerde bu çeşit bir içten evlilik türünün gerçekleştirilmesini anlamak çok da zor değildir (Bağlı/ Sever, 2005: 12-13).

Toplumsal şartların ve içinde bulunulan grubun amaçlarının öne çıktığı bu tür evliliklerin günümüzde de devam ettiğini ifade etmek mümkündür. Bu evliliklerle ilgili temel problemden en önemlisi, bireylerle ilgili kararları kendilerinin adına içinde bulundukları topluluğun alması ve bunun dayatılmasıdır. Reddedildiği durumlarda ise topluluk tarafından gelenek ve göreneğin kabul edilmeyişine atfen bazı yaptırımların uygulanması kaçınılmaz olmaktadır. Ayrıca aile ve akrabalık ilişkilerinde kurulu olan bağların bu yönde farklılaşması, yani erkeğin yengesinin kendi karısı, kadının kayınbiraderinin kendi kocası, olması ve aynı zamanda yeğenlerin üvey çocuklar olmaları, kolayca kabul edilebilir süreçler olmamaktadır. Günümüzde ailelerin, çocuklarının evliliklerine eskisi kadar görece müdahil

olmadıkları da gözlemlenmektedir. Bu anlamda, grup çıkarlarından çok kişilerin evlilik dolayısıyla da aile birliği içerisinde mutlu mesut yaşayabilmelerinin önemli görülmesine dair eğilimin arttığı söylenebilir. Şüphesiz bu değişimi toplumsal şartlarda değişimi ve evlilik kurumuna etkisi çerçevesinde anlamlandırmak mümkündür.

4. Eş sayısına göre evlilik

Eş sayısı bakımından evlilik öncelikle, tek eşli evlilik (monogami) ve çok eşli evlilik (poligami) olmak üzere ikiye ayrılır. Tekeşli evlilik bir kadınla bir erkeğin birebir evliliği demektir. Çok eşli evlilik ise ilk elde, iki tarafında sayıca çokluğu gibi bir çağrışımda bulunsa da taraflardan birisinin çok olması demektir. Yani çok eşlilik birden çok kadının birden çok erkekle evlenmesi değil, bir erkeğin çok kadınla veya bir kadının birden çok erkekle evlenmesi anlamına gelmektedir. İki tarafın da çok olması ailesel bir evlilik olgusundan çok, genellikle ya ahlaken düşük bir eylem ya da komünal bir hayat biçimi olarak görülmüştür. Çok eşliliğin iki biçimi var ola gelmiştir: Çok karılılık (polijini) ve çok kocalılık (poliandri).

Şüphesiz dünden bugüne dünyada en sık rastlanan evlilik türü tek eşliliktir. Ancak toplumsal şartlara bağlı olarak çok eşlilik durumu da görülmektedir. Çok eşlilikte en çok tercih edilen evlenme türü de çok kadınla evlenmedir. Çok kocalılık uygulama olarak çoğu kere geçici ve istisnai bir evlenme biçimi olarak gözükmekte ve çoğu kere sıcak bakılmamaktadır. Mesela antropologlara göre çok eşlilik konusunda dünya topluluklarının yüzde 80-85'i çok kadınla evliliğe olumlu bakarken ancak yüzde 15-20 si çok kocalılığı makul bulmaktadır. Belki de buna bağlı olarak çok kocalılık, dünyanın belli bölgelerinde görülmektedir. Bu evlilik türü Asya ve Afrika'nın bazı bölgesinde görülmekte, az da olsa Avrupa ve kuzey Amerika'da karşımıza çıkmaktadır. (Haviland vd, 2006: 436).

Çok eşliliğin sebeplerini sosyologlar şöyle sıralar:

a- Savaşlarda erkeklerin fazlaca ölümü ve cinsiyet dengesinin bozulmuş olması,

b- Genel ekonomik sıkıntıları kadınların aşmada zorlanması,

c - Ekonomik imkansızlıkların erkeğin evliliğini zorlaştırmış olması,

d - Bazı toplumlarda kız çocuklarının küçükken öldürülmüş olmaları.

Bunlardan birinci ve ikinci şartlar çok karılığın, üçüncü ve dördüncü şartlar ise çok kocalılığın nedeni olarak gözükmektedir.

Çok kocalılığın fazlaca benimsenmeyiş nedenlerinden birisi herhalde toplumların çok önem verdikleri "boy"u belirsiz hale getirmesidir. Bu anlamda, doğan çocuğun babasının kim olduğu pek de kolay kestirilememekte, dolayısıyla nesep göreceli kalmaktadır. Bu ve benzer sebeplerle çok eşlilik genelde çok karılık olarak gerçekleşe gelmiştir. Esasen çok karılık, şartlara bağlı olarak yüksek tipli dinler tarafından da kabul görmüştür. Yani semavi dinlerin çok kadınla evliliğe ve cinsel hayatın yaşanabileceğine izin verdiklerini söyleyebiliriz. Mesela Hıristiyanlığın bazı mezhepleri çok karılılığı teşvik etmiş, Protestanlığın kurucusu olan Martin Luther çok kadınla evliliğin uygun bir davranış olduğunu belirtmiştir. Yahudilikte yaradılışın bazı esaslarına göre Tevrat'ta monogami esas olmasına rağmen erkeklerin cariye alması normal kabul edilmiştir. Brahmanizm'de de erkeklere bulundukları sınıfa göre iki, üç veya dört kadınla evlenmeye izin verilmektedir (Gücük vd, 2010: 130).

İslam'da dört kadına kadar evlenmeye verilen izinin aslında kendisinden önce toplumda var olan ve herhangi bir sınırı olmayan çokkarılılığı sınırlamaya ve düzenlemeye yönelik olduğu düşünülmektedir. Böylelikle kaç kadınla evlenileceği sınırlanmış ve uygulaması neredeyse imkânsız şartlara bağlanmıştır (Ulaş, 1992: 52). Bu bağlamda asıl referans kaynağı olarak ayet incelendiğinde (Nisa 3), dörde kadar olan evliliğin sadece icazet olarak sayılması gerektiği anlaşılmaktadır. Aynı ayette bu icazet

adalet şartına bağlanmış daha sonrasında da eşler arasında adaletin tam olarak gerçekleştirilebilmesinin mümkün olamayacağı (Nisa/129) açıkça belirtilmiştir (Cin/ Akyılmaz, 2003: 340). İslam toplumlarında dört kadınla evliliğe izin veriliyor olsa da Müslümanlar arasındaki yaygın evlilik türü monogamidir. Bu durumun gerekçesi antropolojik kaynaklarda sayıca çok kadına ve çocuğa bakmanın ekonomik açıdan zor olması şeklinde ifade edilmektedir (Macionis/Gerber, 1999: 435). Çokkarılılık genellikle tarımla uğraşan ve tarımsal etkinliklerin büyük oranda kadınların sorumluluğunda olduğu toplumlarda görülmektedir (Haviland vd.: 2006: 437). Ayrıca erkek ölümlerinin arttığı savaşlar nedeniyle asimetrik nüfus dağılımlarının olduğu zamanlarda da bu evlilik tipi yaygınlaşabilmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere çok kocalılık son derece nadir görülmektedir. Bu evlilik türünün tipik biçimlerinin görüldüğü Tibet'in tarımın zor yapıldığı dağlık arazilerle kaplı olması, toplumsal şartların eş sayısına etkisi konusuna bir örnektir. Burada topraklar küçük parsellere ayrılmadığından, zorlaşan tarım işlerini erkeklerin yapması gerektiği için poliandri görüldüğü düşünülmektedir (Macionis, 2012: 463). Ayrıca nüfus dengesizliklerinin olduğu, kadının sadece hamilelikle yükümlü olarak neslin devamını sağladığı ve doğum kontrol yöntemi olarak bebek öldürmenin (female infanticide) var olduğu ilkel topluluklarda da bu tip evlilikler görülmektedir. Tüm bunlara ek olarak çok kocalı evlilikle ilgili kavramsal sorunların bulunduğunu ifade etmemiz gerekir. Bu tanımlamanın çoklu bir evlilik durumunu mu içerdiği yoksa basitçe kocadan diğer erkeklere uzanan cinsel hakları mı ifade ettiği (ki farklı toplumlarda çeşitli türleri bulunmaktadır) kavramla ilgili hassas bir sorundur (Keesing, 1981: 262). Çünkü diğer durumda evlilik tek erkekle gerçekleşecek, cinsel hayatın farklı erkeklerle paylaşılması evlilik konusu dışında farklı bir ilişki biçimini anlatacaktır. Bu anlamda söz konusu tanımlama belirsiz kalmaktadır. Günümüzde çoğu çağdaş toplumda çok eşlilikten ziyade tek eşliliğin, sosyal problemler, cinsel hastalıklar ve benzeri bir takım sebeplerle teşvik edildiği ve yasal olarak da düzenlendiği görülmektedir.

5. Evlilik Türleri

Evlilik değişik açılardan sınıflandırılabilir ki bunların bir kısmı genel aile sınıflamalarıyla da paralellik gösterir. Bu konu aile sınıflamaları ünitesinde ele alınmış olmalıdır. Ancak evlilik sorununu tamamlamak için bunlardan önemli gördüğümüz bir kısmına kısaca değinmek ve mesela ikametgâh, eş sayısı, eşin seçildiği grup, otorite, şecere, aile evliliği ve marijinal evlilikler üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

5.1. Oturulan yere göre evlilik, matrilokal, patrilokal ve neolokal olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Matrilokal evlilik, erkeğin kadının ailesinin evinde oturmasına, yani halk diliyle " iç güveyliği" olarak tabir edilen evlilik biçimidir. Kadının erkeğin ailesinin evinde oturması ise patrilokal evlilik olarak adlandırılmıştır. Neolokal evlilik ise erkek ve kadının ailelerinden ayrılarak kendilerine ev açtıkları evlilik türünü tanımlamaktadır (Merter, 1990: 19, Bağlı/Sever, 2005: 12, Güneş, 2011: 30).

5.2. Eş sayısına göre evlilik, tek eşlilik ve çok eşlilik olarak ikiye ayrılmaktadır. Çok eşlilik de çok karılılık ve çok kocalılık tiplerine ayrılır ki bu tipler üzerinde ayrıntılı bilgi verilmişti.

5.3. Eşin seçildiği gruba göre evlilik, seçilen eşin grubun içinden veya dışından olmasını ifade eder. Buna göre evlilik iç evlilik ve dış evlilik olarak ikiye ayrılır. Bu konu yukarıda evlenme yasakları alt başlığında işlenmiştir. Kısaca hatırlatmak gerekirse iç evlenmede eş, kişinin kendisinin dâhil olduğu, akrabalık, sosyal sınıf, din, kast millet gibi gruplar içinden seçilir. Bu evlilik biçimiyle grubun düzeninin, prestijinin ve statüsünün korunduğuna inanılır. Dış evlenmede ise kişiye dâhil olduğu grup dışından da eş seçebilme hakkı tanınır. Bu tanım sosyal gruplar arasındaki eş alıp verme sistemiyle de tanımlanabilir. Bu evlenme biçiminde bireyler kendi aileleri ya da grupları dışından kişilerle evlenerek çeşitli gruplar arasında işbirliği, haberleşme, alışveriş, dayanışma olanaklarını arttırabilmekte ve uzlaşmanın sağlanmasına katkı sağlayabilmektedirler (Güleç, 2012: 65). Ayrıca genetik hastalıkların melezlenme yoluyla

ilişkine geçilmesi gibi tıbbi gerekçelerle dış evlilik teşvik edilmektedir.

Birbirinin zıddı olan bu iki tür evlilik şeklinin ortak noktası, gerekçelerin bazı gruplar içinde "kural" olması ve yaptırım gücü oldukça yüksek bir zorunluluğa tabi tutulmasıdır. Bu tür evliliklerin normatif olarak dayatılması ve diğer türlüsünü yasaklaması gibi sebeplerle "evlenme yasakları" kapsamında da ele alındığı görülmektedir.

5.4. Otorite ilişkilerine göre evlilik, ataerkil (patriyarkil) ve anaerkil (matriyarkil) olarak ikiye ayrılmaktadır. Hemen hemen tüm toplumlarda birtakım soyut ve somut gerekçelerle erkeklerin daha üstün olduklarına inanılmaktadır. Evliliklerde kocanın üstünlüğüne patriyarki denir. Kadınların otorite anlamındaki bu üstünlüğü; kültürel, dinsel, ideolojik birtakım gerekçelerle kabul etmesi söz konusudur. Matriyarki ise kadının otorite anlamında üstün olduğunu ifade eder. Toplumların çoğunda evliliklerde erkek üstünlüğü ve otoritesi yaygındır (akt. Güneş, 2012: 31).

5.5. Soy ve şecere ilişkilerine göre evlilikler, mülk ve miras konularının soy ilişkileriyle karakterize olduğu evliliklerdir. Bu da kendi arasında babasoyu evlilikler (patriliniyal) ve anasoyu evlilikler (matriliniyal) olarak ikiye ayrılır. Patriliniyal evliliklerinde miras ve mülke ilişkin haklar, erkek ve erkeğe dayalı soy tarafından kazanılmış kabul edilmektedir (Leach, 1955: 183). Matriliniyal evliliklerde ise bu durumun tam tersi geçerlidir, miras hakkı anne soyunun üstünlüğüne göre yapılandırılmıştır. Belirtmek gerekir ki matriliniyal ve patriliniyal evlilikler sadece kadınlar arası veya erkekler arası organizasyon demek değildir (Warner vd., 1986: 121). Sözgelimi miras konusunda patriliniyalde erkek soyundan kadın ve erkek akrabaların üstünlüğü söz konusu iken matriliniyal evliliklerde bunun tersi gerçekleşmektedir. Bilateral sistemlerde ise miras konusunda hem erkeğin hem de kadının akrabaları eşit görülmektedir. Patriliniyal evliliklerde anne soyundan gelen kişiler, matriliniyal evliliklerde baba soyundan gelen kişiler akraba olarak kabul edilmemektedir (Güneş, 2012: 31). Görüldüğü

üzere tarih boyunca evlilikler kültürlerin ve farklı sosyal öğelerin belirleyiciliğinde katagorize edilmiştir.

5.6. Aile evliliği: Özel olarak aile ile ilişkilendirilmesi bakımından evliliğin bir tipi de aile evliliğidir. Ünlü sistemci antropolog T. Parsons'a göre arkasındaki aile yapısıyla ilişkisi bakımından evliliğin iki tipi vardır: Aile evliliği ve evlilik ailesi. Conjugal aile denen "evlilik ailesi", aralarında akrabalık bağı ve hatta çoğu kere önceden bir tanışıklığı bulunmayan iki evlilik adayı arasında gerçekleşen evliliktir. Burada yepyeni bir aile oluşmaktadır. Buna karşılık "aile evliliği" iki akraba grubu arasından çıkan adayların evliliğidir. Öteden beri iç içe olan iki aile çocukları üzerinden bir evlilik daha gerçekleştirmekte, bilvesile önceden var olan aile bağları pekiştirilmektedir. Fakat kuramın mucidi Parsons'a göre ikisinin de avantaj ve dezavantajları vardır. Aile evliliği istikrarsız olabilir ama devam ediyorsa dengelidir, eşler birbirlerinin üzerinde yoğunlaşmışlardır, ama aralarında potansiyel bir destek yoktur, herhangi bir sorunla çözülüp son bulabilir. Buna karşılık aile evliliğinin arkasında potansiyel bir destek olarak aile grupları vardır ki bu istikrar sağlayıcıdır. Ancak bu evlilikte istikrara rağmen her zaman denge olmayabilir(Sayın,1990).

5.7. Marjinal evlilikler: Bu türün tipik örneği eşcinsel evliliklerdir. Bilindiği üzere tarih boyunca toplumlar tarafından aynı cinsten bireylerin evlenmesi hoş görülmemiş, aynı iki cinsin gerçekleştirdiği birliktelik "evlilik" olarak nitelendirilmemiştir. Ancak günümüzde bazı toplumlarda aynı cinsten bireyler evlilik olarak niteledikleri birliktelikler gerçekleştirmekte, bu durum bazı devletler tarafından yasal statülere kavuşturulmak istenmektedir. Bu anlamda cinsiyete göre ya da cinsiyet tercihleri bağlamında eşcinsel evlilikleri, farklı bir evlilik türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Belirtmek gerekir ki aynı cinsten evlenme günümüzde halen birçok toplumda önemli bir tabudur.

Eşcinsel evlilikler iki erkeğin gerçekleştirdiği "gey" evlilikleri veya iki kadının gerçekleştirdiği "lezbiyen" evlilikleri şeklindedir. Eşcinsellerin birlikteliklerine ilişkin çok az şey bilindi-

ifade edilmektedir. Çünkü özel olarak bu alana dönük çok az çalışma bulunmaktadır. Cinsel kimlik talebi bu yönde olan bireylerin, toplum tarafından kınama, aşağılanma ya da damgalanma eğilimi yüksek olduğu için ilişkilerini daha çok özel alanlarda yaşama ihtiyacı duymaları ve böylelikle toplumda gizil kalması da eşcinsel birliktelikleri konusunda bilgi azlığının sebeplerindendir.

Eşcinsel evlilik talepleri aslında bir bakıma devlet tarafından yasaca tanınma ve evliliğin farklı cinslere tanıdığı haklardan yararlanabilme talepleri olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde dünyada eşcinsel çiftlerin birlikteliklerini resmileştirebilecekleri üç ayrı hukuki statü bulunmaktadır. Bunlar "evlilik", "kayıtlı birliktelik" ve "medeni birliktelik" olarak adlandırılmıştır. Devletlerin bu kurumlara ilişkin düzenlemeleri birbirinden farklıdır. Bazı yerlerde eşcinsel birliktelikler evlilik, bazı yerlerde kayıtlı birliktelik veya medeni birliktelik olarak tanınabilmektedir. Günümüzde Avrupa'nın çoğu yerinde bu tür evliliklerin kabul edildiği görülmektedir. Hepsinde yasal statüleri aynı olmamakla birlikte genel olarak, eşcinsel evliliklere resmi izin veren ülkeler Belçika, Hollanda, Almanya, İspanya'nın bazı bölgeleri, İsveç, Norveç, Finlandiya, İzlanda, Slovenya, İsviçre, Quebec (Kanada), İngiltere ve Amerika'daki bazı eyaletlerdir (Sirmen, 2009: 829).

Görüldüğü üzere genellikle gelişmiş olarak adlandırılan ülkelerde bu tür evlilikler tanınmaktadır. Diğer taraftan dinsel olarak bu tür evliliklerin tanınması talebi kesin bir biçimde reddedilmektedir. Evliliklerin karşı cins evlilikleri gibi tanındığı ülkelerde eşit yasaların uygulanması birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Eşcinsel çiftlerin çocuk evlat edinebilmeleri bu sorunların başında bulunmaktadır. Sosyalizasyon süreci içinde gerçekleşen cinsiyet farklılaşması ve rol model alma dönemleri gibi, çocuğun yetişmesinde ve normal bir birey olabilmesinde çok önemli olduğu varsayılan süreçlerin eşcinsel evlilikle meydana gelen birliktelikelerde, yani eşcinsel ailelerde nasıl işleyeceği, özellikle aile alanında çalışanlar için oldukça tartışmalı bir konudur.

6. Evliliğin Sona Ermesi, Ayrılma ve Boşanma

Evlilik birliği, eşlerden birisinin ölmesi veya boşanma durumunda çözülmeye uğrar. Doğal bir bitiş olan eşlerden birisinin ölmesinin, taraflardan geride kalanı ve varsa çocukları bağlayan birtakım hukuki sonuçları bulunmaktadır. Bu bağlamda yasal evlilikler, evliliğin ölümle son bulması halinde geride kalanlara ilişkin miras ve benzeri konularda bazı yükümlülükler getirmektedir. Boşanma ise eşlerin hayatta iken birbirlerinden ayrılması, eş bağlamında boş hale gelmeleri demektir. Tabi şartlar kültürler elverdiği nispette bu boşluğun bir başka eşle doldurulabilirliğini ifade etmektedir.

Evlilik kadar eski olan boşanma, geniş anlamda, yasal olarak gerçekleştirilmiş bir evliliğin, taraflar arasında hiçbir bağ kalmaksızın, varsa ortak çocukların hakları saklı kalmak koşuluyla hâkim kararı üzerine sona erdirilmesine ve tarafların başkaları ile evlenebilmesine olanak sağlayan hukuki bir işlem şeklinde tanımlanabilir (Eşsizoğlu, 2012: 127). Yani kısaca, boşanma eşlerin arasında evlilik sözleşmesinin bağlayıcılığının bitmesidir. Tıpkı evlilik sözleşmesinde olduğu gibi, boşanma için zorunlu sayılan koşullar toplumdaki dinsel, değersel, normatif veya kültürel yapı tarafından belirlenmektedir. Örneğin günümüzde bazı toplumlarda boşanma çok büyük bir ayıp olarak görülebilmekte ve tüm ailenin prestijini sarstığı düşünülmektedir. Ayrıca dinlerde de boşanma çoğu zaman hoş karşılanmamakta, boşanma öncesi ve sonrası süreçler, boşanmanın kim tarafından nasıl gerçekleştirileceği, mal paylaşımları gibi konularda bazı kurallar öngörülebilmektedir.

Medeni hukukların hemen büyük bir kısmında boşanma sebepleri şöyle sıralanabilir: Eşlerden birisinin bir başkasıyla nikâh dışı cinsel ilişkiye girmesi demek olan zina, cana kast, suç ve onursuzluk, evi ve eşi terk etme, akıl hastalığı ve şiddetli geçimsizlik. Gözlem ve araştırmalara göre bunlardan şiddetli geçimsizliğin dışındaki beş etkenin boşanmalardaki payı yaklaşık yüzde 35 civarındadır. Yani geri kalan oranın gerekçesi "şiddetli geçimsizlik" şeklinde nitelendirilmektedir. Ne var ki şiddetli geçimsizlik, içine pek çok şeyi alan evlilik düşmanı bir paket konumundadır. Yani cinsel ilişki uyumsuzluklarından,

eşlerin yakınlarıyla ilişkilerinden doğan sorunlara, sebebi açık olmayan soğukluklara kadar pek çok şeyi içine almaktadır. Bir mahremiyet zırhının altına sığınmış olması ve dolayısıyla da birlerinin ilgi ve yardımına kapalı olması çoğu kere bu geçimsizlikleri çözümsüz hale getirmekte, evlilik boşanmayla bitmektedir.

Günümüzde boşanma eğiliminin arttığı görülmektedir. Son yirmi yılı aşkın bir dönemde örneğin Amerika ve Britanya'da boşanma oranlarının artmasının doğurduğu kaygılar sık sık ahlaki bir panik boyutuna ulaşmıştır ve söz konusu oranların devam etmesi halinde yapılan her üç evlilikten en az birisinin boşanma ile sonuçlanacağı belirtilmiştir. Başka bir istatistikte ise eldeki oranlar göz önüne alındığında Britanya'da 16 yaşına gelen her beş çocuktan birisinin anne-babasının boşanmasına veya ayrılmasına tanık olacağı ifade edilmektedir (Marshall, 1999: 79). Avrupa'da, örneğin Norveç, Fransa, Almanya ve Hollanda'da boşanma oranlarının %40'larda olduğu belirtilmektedir (Uçar, 2007: 39).

Türkiye'de ise boşanma oranları diğer ülkeler, özellikle batı ülkeleri ve gelişmiş ülkeler ile kıyaslandığında çok daha düşüktür. Türkiye İstatistik Kurumu verileri incelendiğinde 2002 yılından 2011 yılına kadar boşanma oranlarının periyodik olarak arttığı görülmektedir. Bu oranlar çoğunlukla ülkenin batısında yoğunlaşmaktadır. Nitekim boşanma ile ilgili istatistikler bize sayısal bilgiler verse de bu verilerin boşanmayı tanımlamaya tümüyle yetmediği görülmektedir. Çünkü bazı durumlarda evlilikler yasal olarak bitmediği halde tarafların fiilen evliliğe ilişkin birtakım gereklilikleri tamamen paylaşmadığı ve ayrı yaşadığı görülebilmektedir. Ayrıca, özellikle geleneksel değerlerin halen önemsendiği toplumlarda boşanmaya hem bireylerin kendisinin hem de içinde bulundukları sosyal çevrenin bakışının genellikle negatif eğilimli olabileceği gibi gerekçelerle veya evlilik birliğini koruma adına, normal şartlarda evliliği bitirebilecek şiddet ya da zina gibi bazı konuların üstünün kapatılarak evliliğe devam edildiği görülmektedir. Evlilikler bu biçimde devam ederken taraflar arasında evliliği oluşturan birtakım duygusal bağların da çoğu zaman koptuğu bilinmektedir. Dolayısıy-

la evliliklerin yasal olarak bittiğini gösteren boşanma istatistikleri konuyu tam olarak açıklamaya yetmemektedir.

Abbott ve arkadaşları (Akt: Güneş, 2011: 37), boşanma eğiliminin artmasını şu şekilde açıklamaktadır:

- Boşanmanın geçmişe göre yasal olarak kolaylaşması,
- Bireyselci ideolojinin yaygınlaşması, diğer bir deyişle kadınların ve erkeklerin kendi yaşamları üzerinde söz sahibi olmak istemeleri ve bunun kontrolünü kendilerinin yapmak istemeleri,
- Romantik aşk ideolojisinin hem erkeğin hem de kadının beklentilerini yükseltmesi ve böylelikle evlilikte cinsel ve sevgiye dayalı tutkunun bitmesi,
- Boşanmanın toplumsal olarak daha kabul edilebilir hale gelmesi,
- Günümüzde, evliliklerde, özellikle çocuk sahibi kadın ve erkeğin dışarıda çalıştığı hanelerde çok daha stresli hale gelmesiyle oluşan stres ve çatışma durumu,
- Kadınların gelir getirici işlerde çalışmaya başlaması ve maddi olarak bağımsızlaşması.

Boşanmanın bireysel nedenleri arasında erken yaşta yapılan evlilikler, evlilik süresi ve evlenme kararının alınmasında yapılan birtakım hatalar da yer almaktadır. Erken yaşta yapılan evlilikler de erken boşanma ile sonuçlanabilmektedir. Yine çiftlerin uzun süre bir arada yaşamasının yani evlilik süresinin uzun olmasının boşanmayı engellediği düşünülmektedir (Akt, Güneş, 2011: 337). Diğer taraftan ekonomik faktörlerin boşanma üzerinde önemli bir etkisinin olduğu bilinen bir gerçektir, haneye gelir getirme yükümlülüğü olan bireylerin bunu gerçekleştir(e)memesi, hanede kriz durumlarına yol açabilmektedir. Ayrıca kadınların gelir getirici işlerde çalışmasıyla aile içinde her türlü karar alma süreçlerine dâhil olma ve söz hakkı talepleri de hane içinde evlilikle ilgili krizlere sebep olabilmekte ve boşanmalar gerçekleşebilmektedir.

Şüphesiz bu boşanma sebeplerine daha başka eklemeler yapılabilir. Örneğin dini duyguların görece zayıflamış olması

aile uzmanlarının çoğunluğuna göre boşanmaların artmasında önemli etkenlerden birisidir. Çünkü aile duygusal, inançsal bağların işlediği bir birincil ilişki alanıdır ve bu anlamda, etkin olan dini inançlar eşleri birbirine bağlayabilmektedir. Esasen büyük listeler oluşturan boşanma nedenleri bazı düşünürler tarafından üç maddede toplanmaktadır: a- Dini duyguların zayıflaması, b- ailenin çevresinde döndüğü ortak mülkün ortadan kalkması, c- bireyselliğe bağlı bencilliğin yükselişi.

Boşanma, bireyler arasında sevgi, güven, birliktelik, dayanışma ve aidiyete ilişkin birtakım bağları koparması açısından olumsuz bir durumdur. Özellikle duygusal süreçlere işaret ettiği için boşanmanın taraflar üzerinde doğrudan travmatik sonuçları olabilmektedir. Aynı zamanda boşanma ile dönüşüme uğrayan aile içi roller, çocukların genellikle anlamlandıramadığı dolayısıyla da davranış ve taleplerini buna göre konumlandıramadığı bir süreçte gerçekleşmektedir. Boşanma yasal olarak evliliğin bitmesi demekse de, yıllar içinde geliştirilen ilişkiler ve kurulan bağlar nedeniyle çoğu zaman ailenin bitişi demek değildir. Özellikle çocukların bulunduğu hanelerde anne ve baba yasal olarak ayrılsa bile anne ve babayla, anne ve baba tarafı akrabalarla ilişkiler ve bu bağlamdaki talepler bitmemekte, ilişkilerin normal düzeye taşınabilmesi de oldukça zaman alabilmektedir.

Sonuç olarak aile, kuşkusuz toplumun en temel kurumlarından birisidir. Aslında sosyolojik olarak işlevi, toplumda ürettiği her türlü maddi ve manevi ilişkiler ve değerlerle birlikte düşünüldüğünde bu kurumun en temel kurum olduğunu söylemek hiç de yanlış olmaz. Ailenin sosyal organizasyonun belirli bir düzen içinde ilerlemesinde önemi çok büyüktür. Aile ise evlilikle başlar, bu evlilik ister yasal ister daha farklı şekillerde olsun, bir ailenin kurulduğunun ve aileyi oluşturacak olan kadın ile erkeğin arasındaki her türlü ilişkinin meşruluğunun topluma ilanı niteliğini taşır. Şüphesiz bunu toplumla paylaşma süreci, kültürel, dinsel, ahlaki, yasal birtakım öğelerle belirlenir ve bu öğelerin doğasını yansıtarak toplumdan topluma, kültürden kültüre değişir.

Günümüzde toplumsal olarak yaşanılan hızlı değişim ve dönüşümlerden en çabuk etkilenen kurumlardan birisi ailedir.

İster yasal ister farklı bağlayıcı toplumsal yollar şeklinde olsun, normal anlamda bir ailenin kuruluşu evlilikle başladığı için yaşanan bu değişim ve dönüşümlerden evlilik kurumunun önemli ölçüde etkilendiğini söylemek mümkündür. Evlenme yaşı, evliliğe bakış açısı, evlilikten beklentiler, evlilikte kadın erkek ilişkileri gibi daha sayacağımız birçok öğe, özellikle son yıllarda bazı değişimlere uğramıştır. Ancak her ne kadar değişimler ve dönüşümler söz konusu olsa da evlilik, toplumdaki işlevi sebebiyle halen talep edilmekte, genellikle bireyler aileyi, evlilik sözleşmesi ve onu kapsayan tüm süreçlerle birlikte kurmaktadır.

Ailenin mutlak bitişi olmasa da "boşanma" evlilik sözleşmesinin ve onun getirdiği tüm bağlayıcılıkların son bulması demektir. Boşanma ile birlikte tarafların sorumluluklarından bazıları biterken birtakım farklı sorumlulukların da başlaması gündeme gelebilir. Özellikle çocuklu hanelerde boşandıktan sonra çocuğa ilişkin yükümlülükler farklılaşsa bile devam eder. Dolayısıyla boşanma, çoğu zaman sancılı bir süreci anlatır. Son yıllarda aile ve evlilik kurumunun, başka toplumsal öğelerin yaşadığı değişim ve dönüşümlerden etkilenmesi, bu bağlamda boşanma oranlarının büyük ölçüde artışı söz konusudur. Bu durum çoğu ülkede resmi kurumların dikkatini çekmekte ve destek mekanizmalarının oluşturulması teşvik edilmektedir.

Boşanmaların artması, sosyal kategorilerde farklı risk gruplarının oluşmasını da gündeme getirmektedir. Günümüzde tek ebeveynli hanelerin sayısı giderek artmaktadır. Özellikle hane reisinin kadının olduğu çocuklu tek ebeveynli hanelerde kadının yalnız haneyi idare etmesinden kaynaklanan farklı sıkıntılar yaşanabilmektedir. Bu sorunların en başında yoksulluk gelmektedir. Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde yapılan birçok araştırmada, yoksullukta en riskli kategoridekilerin bu gruptaki kadınlar ve çocuklar olduğu tespit edilmiştir. Modern kentsel mekânlarda eski dayanışma ağlarının dejenere olması, aile ve akrabalık ilişkilerinin farklılaşması, yoksullukla birleşerek bu ailelerin yaşamsal koşullarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Kaynaklar

Aydın, Mustafa (2013), Kurumlar Sosyolojisi: Kurumlara Başlangıç Seviyesinde Bir Çalışma, Açılım Kitap, İstanbul.

Bağlı, M./Sever, A. (2005), "Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (Ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği", Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi, yıl: 7, Cilt:2, Sayı: 8, ss:9-23.

Bonte, Pierre (2011), "Evlilik", Sosyolojik Düşünce Sözlüğü, Haz: Borlandi/ Boudon/ Cherkaoui/ Valade, Çev: Bülent Arıbaş, İletişim Yayınları, İstanbul, ss: 252-255.

Cin H./ Akyılmaz G. (2003), Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, Konya.

Durant, Will (2007), Medeniyetin Temelleri, Çev: N. Muallimoğlu, Erguvan Yay., İstanbul.

Eşitoğlu, Altan (2012), "Medeni Kanun ve Aile", Ed: Çınar Yenilmez, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 2542, Eskişehir, ss: 122-140.

Giddens, Anthony (2008), Sosyoloji, Haz: Cemal Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

Gökçe, Birsen (1990), "Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", Aile Yazılar 4: Evlilik Kurumu ve İlişkileri, Der: B. Dikeçligil/ A. Çiğdem, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, No: 5/4, Ankara.

Gürcük, S./ Günher Arıca, S./Akan, Z./ Arıca, V./Alkan, S. (2010), "Van İlinde Çokeşlilik Oranları ve Etkileyen Faktörler: Kesitsel Çalışma", Kartal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi, Sayı: XXI/3, ss: 127-133.

Güleç, Gülcan, (2012), "Aile ve Evlilik", Aile Yapısı ve İlişkileri, Ed: Çınar Yenilmez, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 2542, Eskişehir, ss: 62-80.

Güneş, Fatime,(2011), "Aile, Evlilik, Akrabalık ve Hane", Aile Sosyolojisi, Ed: A. Kasapoğlu/ L. Karkıner, Açıköğretim Fakültesi Yayın No: 1303, Eskişehir, ss: 28-50.

Haralambos, Michael, (1985), Sociology Themes andPerspectives, with Robin Heald, University Tutorial Press. 2nd ed. London.

Haviland, W. A./ Prins, H./ Walrath D./ McBride B. (2008), Kültürel Antropoloji, Çev: İ. D. Erguvan Sarıoğlu, KaknüsYayınları, İstanbul.

Keesing, Roger M. (1981), CulturalAntropology, Second Ed., College Publishing, USA.

Leach, R. E., (1955), "Polyandry, Inheritanceandthe Definition of Marriage", Man, Vol: 55, pp: 182-186.

Macionis, J./Gerber, L., (1999), Sociology: Third Canadian Edition, Prentice Hall Publishing, USA.

Macionis, John (2012), Sosyoloji, Çeviri Editörü: Vildan Akar, Nobel Yayınları, Ankara.

Marshall, Gordon (1999), Sosyoloji Sözlüğü, Çev: Osman Akınhay/ Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Merter, Feridun, (1990), 1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler (Malatya Örneği), Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Bilim Serisi, Yayın No: 2, Ankara.

Sayın, Önal, (1990). Aile Sosyolojisi-Ailenin Toplumdaki Yeri, Ege Üniversitesi yayınları, İzmir.

Schwartz, Mary A./ Scott Barbara M. (2000), Marriages and Families, Third Ed., Prentice Hall Publishing, USA.

Sirmen, Kazım S., (2009), "Eşcinsel Birliktelikler ve Bunların Kanun İhtilafı Hukukunda Düzenlenişi", A. Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 58, Sayı: 4, ss :825-880.

Sombart, Werner, (1998), Aşk, Lüks ve Kapitalizm, Çev: Necati Açu, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Şen, Ersan/Başarır, Tuğçe (2012), "Ensest Mağdurlarından Birisi: Kadın", TBB Dergisi, Sayı: 99, ss: 318-340.

Tezcan, Mahmut (1968), "İlkel Toplumlarda Başlık Parası Geleneği", A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1, ss: 415-426.

Thedorson, G/ Thedorson A. (1969), A Modern Dictionary of Sociology, Barnes& Noble Books, USA.

TUİK (2011), Evlenme ve Boşanma İstatistikleri 2011, Türkiye İstatistik Kurumu Yayın No: 3870, Ankara.

Uçan, Özge (2007), "Boşanma Sürecinde Kriz Merkezine Başvuran Kadınların Retrospektif Olarak Değerlendirilmesi", Klinik Psikiyatri Dergisi, Sayı: 2007: 10, ss: 38-45.

Ulaş, Semra (1992), "İslam'da Çok Kadınla Evlilik", İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt:6, sayı: 1/1992, ss: 52-63.

Vatandaş, Celalettin (2010), Türkiye'de Aile, SEKAM Yayınları, No:1, İstanbul.

Warner, R./ Lee, G./Lee, J., (1986), "Social Organization, Spousal Resources, and Marital Power: a Cross- cultural Study", Journal of the Marriage and Family, Vol. 48, No.1 ,ss: 121-128.

Yıldırım, Ergun (2009), "Aile ve Evlilik Türleri", Aile Sosyolojisi, Ed: Kadir Canatan/ Ergun Yıldırım, Açılım Kitap, İstanbul.

VIII. AİLEDE ÇOCUK VE EBEVEYNLE İLİŞKİSİ

Mustafa AYDIN*

1. Genel Olarak Aile ve Çocuk

Kadın, erkek, çocuk ailenin sosyal aktör bağlamında yapısal unsurlarıdır. Aileyi meydana getiren bu insanlar belli özellikleriyle belli eksenler oluştururlar. Bu özelliklerin en önemlileri cinsiyete bağlı olarak kadın ve erkek iken, bunlar arasında erkek ve kadın cinsleri arasındaki yatay ilişki biçimiyle karı-koca, dikey ilişki şekliyle ebeveyn- çocuk eksenleridir. Belki burada daha doğru olan aileyi meydana getiren erkek, kadın, çocuklar, vb. üzerinde ayrı ayrı durmaktı. Ancak eserin hacmini daha fazla büyütüp detaya boğmamak için burada ayrı birer ünite olarak çocuklar ve kadınlar üzerinde durulmuştur.

Farklı disiplinler çocuğa farklı açılardan bakmaktadırlar. Mesela Antropologlara göre çocukluk; gençlik, olgunluk, yaşlılık gibi insanın yaşam sürecinin basamaklarından birisini oluşturur. Hayatın başlangıçlarında belli yaşlar arasındaki bir insan kuşağını anlatmak için kullanılır. Sosyolojik açıdan da çocuk kavramının bir sosyal kategori olarak kullanıldığı durumlar vardır. Ancak aşağıda da görüleceği üzere aile sosyolojisi bir kavramsallaştırmayla onu daha kapsamlı bir anlamda kullanmaktadır.

Çocuk, aile için sadece önemli değil, öncelikli konulardan birisidir. Bilindiği üzere günümüzde yaygın bir aile tanımı olan "anne-baba ve çocuklardan oluşan en küçük insan birlikteliği" nitelemesi bir genelleme ve indirgemeyi ifade etse bile çocuğun yerini göstermesi bakımından manidardır. Yani iki önemli un-

---

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, mustafaaydin50@yahoo.com

surdan biri karı-koca (çocuğa nispetle anne-baba) diğeri ise çocuktur. Esasen ailenin işlevleri ele alınırken birincil ilişkiler karşılama ve cinsel hayata meşruiyet kazandırmanın yanında kısaca "insan soyunu sürdürme" nitelemesiyle çocuk yetiştirme ailenin önemli bir işleviydi. Hatta cinsel ilişkiye meşruiyet de genelde çocuklar üzerinden sağlanmaktadır.

Ailede çocuk konusu farklı alt başlıklar altında ele alınabilir ki bunların en önemlileri şöyle sıralanabilir:

1- Çocuk ile ilgili kavramlar,

2- Aile açısından çocuğun işlevleri,

3- Günümüzde çocuk sayısındaki düşüş ve sebepleri,

4- Modern ve modern dışı toplumlarda ailede çocuğun konumu,

5- Ailede ebeveyn- çocuk ilişkisi:

1) Normal ilişkiler

2) Sağlıklı olmayan ilişkiler (Ebeveyn- çocuk çatışması). Bu son başlık altında da, sorunun sosyal çerçevesi, çatışma dinamiği, çatışmaya sebep olan sorunlar ve nihayet çözüm ele alınacaktır.

2. Çocuk İle İlgili Kavramlar

Dilimizde çocuk genelde iki anlamda kullanılmaktadır. Birinci anlamı ebeveynlere soy bağıyla nispet edilen aile üyeleridir. Buna göre hangi yaşta olurlarsa olsunlar bunlar o ailenin çocuklarıdır. Ailesel statü içerisinde de çocuklar üstteki ebeveynlere nispetle alt statüde bir alt grup oluştururlar. Hatta bu genel anlamda çocuk kelimesi yukarıda da belirtildiği üzere insanın başlangıç dönemlerine ilişkin, gençlik, yetişkinlik, yaşlılık gibi bir aşamayı da ifade eder.

Çocuğun ikinci bir anlamı ise belli bir yaşa kadar olanlardır. Genel olarak da bölge iklim şartlarına göre az çok farklılık gösteren ergenlik çağına kadar olan dönemdir. Mesela bizim toplumda bunun üst sınırı 12-14 yaşlarıdır. Aile Sosyolojisi bakımından, ebeveyne nispetle çocuk ile sosyal kişisel bir geli-

gün dönemi insanı olan çocuk arasında bir çelişki yaşanmaktadır. Çünkü aile sosyolojisi açısından çocuk belki öncelikle ebeveyne nispet edilen insandır. Ama diğer aşamaları da kapsaması beklenir. Tabi bu karışıklığı gidermek için bir kavramsallaştırmaya ihtiyaç vardır. Belki bu karışıklığı önleyebilmek için geniş anlamdaki çocuğu eski dildeki **evlat** kelimesi ile ifade etmek ve çocuğu belli bir yaş aralığındaki evlat olarak kullanmak çözümleyici olabilir. Bu durumda evlat (veya geniş anlamda çocuk), ebeveyne nispet edilen, hayatın her aşamasındaki insan öğesini kapsamaktadır.

Evlat, Arapça kökenli bir kelimedir ve oğul anlamına gelen veled sözcüğünün çoğuludur. Veled kelimesi etimolojisi itibariyle eril olup birincil anlamı bakımından da oğul manasına geliyorsa da dilin özelliğine bağlı olarak evlat, erkek ve kız çocuklarını aynı anda ifade etmektedir. Bu kavramsallaştırmaya göre evlat aile ile bağlantılı olarak Türkçe'deki **bebek, çocuk, ergin, yetişkin** gibi sözcükler, farklı aşamalardaki çocuk nitelemeleridir. Yaşı toplumlara göre azçok farklılık arz etmekle birlikte henüz anne sütüyle beslenen evlada bebek, bebeklikten sonra ergenlik çağına kadarki döneme çocuk, ergenlikten sonraki döneme ise yetişkin evlat denmektedir. Yetişkinliğin ise bir üst sınırı yoktur. Örneklendirmek bakımından söylemek gerekirse bizde genel olarak, bebek 0- 2, çocuk 2- 13, ergen 13- 19 arası, yetişkin ise 19 yaş sorası evlattır.

Bunların yanında ebeveynlere ve ailesel yakınlıklara nispetine göre kullanılan bazı kavramlar da vardır ki bunların en önemlileri **torun** ve **yeğen**dir. Torun, çocuğun üst ebeveynlere göre aldığı konumdur. Bir başka deyişle torun, ebeveyn çocuk ilişkisi olarak dikey yani soy ilişkisi taşıyan çocuktur. Kişinin çocuğunun çocuğudur. Yeğen ise kişi ile bir çocuk arasındaki yatay ilişkiyi ifade eden bir kavramdır. Bir kimsenin erkek ve kız kardeşlerinin çocuklarıyla arasındaki ailesel bağı gösterir.

Çocukların her döneminin kendine has problemleri vardır. Bebek döneminde çocuk her haliyle ve her şeyi ile ebeveynlerin ilgisine muhtaçtır, kendisini taşıyamaz. İnsan yavrusu diğer

canlıların ki gibi kolay kolay kendine yeterli hale gelemez. Kendine yeterli hale gelebilmesi için diğer canlılar gibi günler, aylar değil, yıllara ihtiyaç vardır. Bunun için antropologlar insanı erken doğan (prematür) bir varlık olarak nitelendirirler. Dolayısıyla bebek anne ve babasını yeterince meşgul eder. Ancak buna rağmen bu bebeklik döneminin problemleri yine de sınırlıdır. Henüz çocuğun tabir caizse dışarıya açılan bir penceresi bulunmadığı, ailenin dışında daha başka etkenlere muhatap olmadığı için sorunları da kontrol altındadır. Kendisi de sorunları da rahatlıkla taşınır.

Bizde 2- 13 yaşları arasını işgal eden dar anlamda çocukluk, yeni problemlerle karşılaşıldığı bir dönemdir. Çocuk çevreye açılmıştır. Aile dışında sokak, mahalle ve okulla tanışmış, arkadaşlar edinmiştir. Aile üyelerinin dışında öğretmen, arkadaş gibi kimselerle etkileşmekte, bunlar ebeveynlerle olan ilişkilerini esaslı bir değişikliğe uğratmaktadır. Aile bütünlüğü ve sınırların belirlenmesinde yeni durumlar ortaya çıkmıştır. Sözgelimi akşam okuldan eve dönen bir çocuk anne-babasına "Ama benim öğretmeni böyle demiyor" şeklinde bir itirazda bulunabilmektedir. Çünkü onun nezdinde artık şimdiye kadar her şeyi bilen anne ve babasının yanında daha doğruları bilen bir öğretmeni, hayatında yeni arkadaş edindiği bir başka çocuk vardır ve yerine göre bunlar tercih edilebilmektedir.

Ama asıl sorunlu dönem erginlik dönemidir. 13–19 yaşlarını içine alan ergenlik, çocukların en sorunlu dönemleridir. Modern dışı toplumlarda başlı başına bir ergenlik çağı ve buna denk düşen bir kuşak yoktu. Çocuklar bu dönemi yetişkinler arasında özel bir sorun oluşturmadan atlatıyorlardı. Çünkü bu toplum tipinde, yukarıda da belirtildiği üzere her genç yetişkinlerin içinde bulunmakta dolayısıyla bu dönemi daha rahat geçirebilmekteydi. Pek çok alanda olduğu gibi modern kültür, ergenliği de yeniden üretti, yeni eğitim anlayışıyla yetişkinlerden soyutladığı çocuklara bunalımlı bir dönem hediye etti.

Ergenlik genel olarak çocukların cinsel hayatın farkına vardıkları, karşı cinse ilgi duymaya başladıkları bir dönemdir. Esa-

İng. ergen sözcüğü de cinsel duygulara erme (eski dilde büluğa erme) anlamına gelmektedir. Ancak ergenlik sorunu sadece yaşanan cinsel duyguların tatmin edilememiş olması değildir. Bu döneme ilişkin psişik, ruhsal değişimin yaşanmasıdır. Bir kimlik ve kişiliğin oluşum sürecinde yaşanan duygulardır. Mesela ergen sinirlidir, dik başlıdır, çevresiyle çatışmaya açıktır. Tabii ki bu dönemde yetişkinler, konumuz açısından ebeveynler dikkat etmeli ve bu sorunlu dönemin atlatılmasında çocuklarına yardımcı olmalıdırlar.

Yetişkinlik ise ergenlik (bizde 19 yaş) sonrası dönemdir. Bu dönemde ergenlik döneminin sıkıntıları bir hayli atlatılmıştır. Gerilime bağlı olarak ebeveynlerle zaman zaman yaşanan çatışmalar da son bulmuştur. Bir bakıma çocuk aileye yeniden bağlanmıştır. Dolayısıyla da hem aile hem de çocuk rahatlamışlardır. Yetişkinlik dönemi hem genç, hem de aile bakımından, özellikle anneler açısından en rahat dönemleri olarak kabul edilmektedir.

Çocuklarla ilgili bu kavramların yanında bazen, bizim bu son paragraflarımızda olduğu gibi genç kavramı da, genç- ebeveyn anlaşmazlığı ifadesinde olduğu gibi kullanılmaktadır. Ancak genç sözcüğü aile bağlamında çocuğu anlatan bir kavram değildir. Beşeri sosyal hayatın genel aşamalarından birisini ifade etmede kullanılan, yaş sınırı uzmanlara göre değişen bir kavramdır. Tabi bu özelliğine bağlı olarak yerine göre evlat için de kullanılmaktadır.

3. Ailede Çocuğun İşlevleri

Her alanda olduğu gibi çocukla ilgili üzerinde durulması gerekli önemli noktalardan birisi şüphesiz onun işlevleridir. Bilindiği üzere her sosyal öğenin yerine getirdiği bazı işlevler vardır. Bu işlevler değişik açılardan farklılık arz eder. Doğası itibariyle, bütün içinde genel geçer veya konumuna göre yüklendiği işlevleri olabilir. Bu konudaki önemli noktalardan birisi ilişki içinde bulunduğu öğelere göre çeşitlilik kazanmış olmasıdır. Mesela bu çerçevede aile içinde taşıdığı işlevler olduğu gibi

aynı çocukların birbirine karşı taşıdığı işlevler vardır. Çocukların birbirlerine karşı yerine getirdiği, cinsiyet durumuna göre ağabeylik veya ablalık böylesi bir işlevdir. Ancak bu iki tür türden işlevlerin bir sınırı olmadığı için biz burada daha çok çocuğun genel olarak aile ve özellikle ebeveynler açısından yerine getirdiği işlevlerden söz edeceğiz.

Aile sosyologlarına göre genel olarak aile içinde çocuğun işlevleri dört maddede toplanabilir:

a- Ebeveynlere mutluluk vermesi,

b- Anne ve babaya toplumsal güvence sağlaması,

c- Aileye işgücü oluşturması,

d- Aile için bir statü göstergesi olması.

Bu işlevler, insanlık tarihi boyunca ailenin, geleneksel modern tüm aile tiplerinde bazı içerik değişiklikleriyle birlikte geçerli olmuştur.

3.1. Çocuğun Mutluluk Verme İşlevi: Her şeyden önce genel olarak çocuk aileler için bir mutluluk sebebidir. Çocuğun her aşaması ebeveynler için mutluluk verir. Sevmek ve sevilmek insani bir iştir. Ebeveynlerin sevmeye, çocukların sevilmeye ihtiyacı vardır. Sevginin en iyi yaşandığı ve yaşanması gerektiği yer, birincil ilişkiler alanı olan ailedir. Aile içinde ebeveyn rolü, eş rolleri kadar önemli ve tatmin sağlayıcı bir roldür. Hiç çocuk istememe hali aile için olağan dışı bir iştir. Çocuğa tepki bizzat ailenin kendisine tepki olarak anlaşılabilir ki bu durum henüz çocuğa gelmeden peşin bir mutsuzluk ortamı demektir.

Buna göre çoğu kere, çocuğun olmayışı peşinen bir mutsuzluk sebebidir. Bunun bireysel-psikolojik ve toplumsal farklı nedenleri vardır. Bir kere toplum aileden çocuk beklemektedir. Eşler evliliklerinden bir süre sonra toplumun kendilerine görevlerini yerine getirme beklentisiyle baktıklarını hissederler. Kabaca, mazeretsiz çocuk sahibi olmamak görevini yerine getirmemek anlamına gelir. Çocuksuzluk halinin bir uzantısı olarak da psikolojik etkenler devreye girer. Çocuksuzluk kadın veya

çiftin kısırlık ve hatta cinsel yetersizliklerine verilir. Bu durum ise iki taraf için de rahatsızlık verici bir durumdur.

Ancak çocuğun bu genel mutluluk vericiliğinin düzeyi şartlara bağlıdır. Bu şartlar yerine gelmediği takdirde çocuk aile için bir mutsuzluk sebebi olabilir. Söz konusu şartların en önemlileri, çocuğun sayısı ve cinsiyeti üzerinde toplanabilir. Daha açık ifade etmek gerekirse çocuğun mutluluk vericiliği ailenin sayı ve cinsiyet beklentilerine bağlıdır. Az çocuk isterken çok çocuk sahibi veya tersi durumda olmak, erkek isterken kız veya kız isterken erkek çocuğu olmak bir mutsuzluk sebebidir.

3.2. Çocuğun Ebeveynler İçin Sosyal Güvence Olma İşlevi: Ailede çocuklar dünden bugüne genel olarak bir sosyal güvence olagelmişlerdir. Nasıl ki insanın muhtaç dönemlerinde ebeveynler çocuklar için bir güvenceyse, çocuklar da ebeveynlerinin güçsüzlük dönemlerinde bir güvencedirler. Çocukların bu nihai işlevi modern dönemlere kadar sarsılmadan sürmüştür. Ancak günümüzde insanların sosyal güvenlik kurumlarıyla olan bağlantısı, aşırı bireyselleşmeye bağlı olarak çocukları tarafından ebeveynlerin bir yük olarak görülmeleri gibi sebeplere bağlı olarak bu mekanizmada ciddi aksamalar meydana gelmiş bulunmaktadır.

3.3. Çocukların İşgücü Olma İşlevi: Sosyal dinamiğe sahip bir grup olarak aile bu gücünü kendisini meydana getiren üyelerden almaktadır. Hayatın aşamalarına bağlı olarak her insan ailesine farklı düzeylerde güç katkısında bulunur. Tabii ki gençlerin bu katkısı daha fazla olmaktadır. Çocuk en küçük dönemlerinden itibaren yapabildiğini yaparak aileye katkıda bulunur. Bundan dolayıdır ki özellikle evlilikler gibi aileden zorunlu ayrılmalar güç bölünmesi olarak algılanmıştır. Satın alma, takas gibi evlenme biçimleri de bu güç kaybını karşılamaya yöneliktir. Ancak çocukların aileye bu güç katkısı da modern zamanlarda ciddi bir değişime uğramıştır. Günümüzde çocuklar katkılarından çok daha fazlasıyla ailenin gücünü harcadığı bir alan haline gelmiştir. Çocuklar ortalama 25 yaşına

kadar aileden götürmekte, sonra da bunu telafi etmemekte (veya edememekte) dirler.

3.4. Çocukların Statü Göstergesi Olma İşlevi: Dünden bu güne çocuklar ailelerin hep bir statü göstergesi, tabir caizse vitrini olagelmiştir. Şüphesiz bu göstergenin içeriği çağlara, toplumlara göre değişiklik arz etmiştir. Çocuklar bu işlevi, geleneksel toplumlarda sayı fazlalığıyla nüfuz kurma, modern toplumlarda ise bilgi-kültür, iyi bir meslek sahibi olma gibi donanımlarla yerine getirebilmektedirler. "Çok çocuğu olanın sırtı yere gelmez", "oğluyla ordu, kızıyla komşu" deyimleri çocukların bu eski işlevini iyi ifade etmektedir. Günümüzde ise yeterince kültürel donanıma sahip olmayan çok çocuk değil, iyi donanımlı az çocuk tercih edilmektedir. Tabi bu durum günümüzde çocuğun sayısını düşüren etkenlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Günümüz Ailesinde Çocuk Sayısındaki Düşüş ve Sebepleri

Sosyal bilimcilerin "doğurganlıktaki düşüş" olarak da adlandırdıkları sorun, günümüzde çocuklarla ilgili önemli sorunlardan birisidir. Gerçekten de günümüz modern aile yapılarında çocuk sayısı gittikçe düşmekte, nüfus dinamikleri sürekli gerilemektedir. Demografik kurallara göre (doğumlardan ölümlerin çıkarılıp duruma göre göçlerin eklenip çıkarılmasıyla elde edilen sayının bine bölünmesiyle elde edilen) nüfus dinamiği binde 2.5 ile 1 arasında olmalıdır. Genel kabule göre bunun üzerinde veya altındaki nüfus dinamiği sorunlar doğurur. Nüfus dinamiğinin özellikle düşük olması toplumun yaşlanması ve çok önemli olan beşeri enerjisinin tükenmesi anlamına gelmektedir ki bu gün Batılı gelişmiş ülkelerin hemen tamamı bu durumu yaşamaktadır. Çünkü bu ülkelerde nüfus dinamiği sıfırın altında eksilerde seyretmektedir. Bu sorun genel olarak çocuk sayısındaki düşüşe bağlıdır. Söz konusu düşüş ise doğuma müdahale ile gerçekleşmektedir.

Toplumlara göre (4-9 arasında değişse de) bir batından doğacak çocukların sayısı bir sınıra sahiptir. Ne var ki insanlık tarihi boyunca farklı nedenlere bağlı olarak doğuma müdahale edip çocuk sayısını azaltma girişimleri hep var olagelmiştir. Tarihi belgelerden anlaşıldığına göre M.Ö. 2000'li yıllarda Eski Mısır uygarlığında, bir taraftan cinsel hayata devam etmek ve diğer taraftan doğuma engel olmak amacıyla günümüzde de bilinen rahim içi araçlardan spiralin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde değişik yollarla doğurganlık sürekli düşmekte veya düşürülmektedir

Modern dünyada doğurganlığı düşüren nedenler şöyle sıralanabilir:

1- Doğum kontrol tekniklerinin fevkalade gelişmiş ve bunlardan kesin sonuçlar alınabilir olması,

2- Çocuğun üretici olmaktan çok tüketici konumuna gelmiş olması,

3- Çocuğun işgücü ve sosyal güvence işlevinin azalmış olması,

4- Statü sağlayıcılığının, çok değil, donanımlı çocukla gerçekleşmesi,

5- yaşam felsefesindeki değişme, hayatta daha fazla haz almaya yönelik bir düşüncenin etkin hale gelmesi.

Listeye iyi dikkat edildiğinde de görüleceği üzere bu etkenlerin bir kısmı çocuğun işlevlerindeki değişmedir. Mesela çocuğun üretici ve mutlak sosyal güvence olmaktan çıkması böylesi bir gerekçedir. Gerçekten de modern dönem ailesinde çocuk bir üretim aracı veya sermaye olmaktan çıkmış, ciddi bir tüketim alanı haline gelmiştir. İşin içine hobiler de girmiş ve sürekli harcama gerektiren bir alan oluşmuştur. Tabi bu arada sosyal güvence tarafının zayıflamış olması çocuk sayını azaltan önemli nedenlerden birisidir.

Çocuğun statü sağlayıcılığı işlevindeki dönüşüm de ciddi etkenlerden birisidir. Yukarıda da geçtiği üzere geleneksel toplumlarda çok çocuk nüfuz sağlayarak aileye statü kazandırıyor-

du. Şimdilerde ise statü göstergesi donanımlı çocuktur. Bu durum ise genel olarak çok çocuk değil, daha az çocukla sağlanabilir. Sözgelimi ailenin sahip olduğu 7-8 çocuğun her birine iyi bir eğitim vermek ve iyi meslekler edindirebilmek günümüz şartlarında çoğu kere mümkün olmamaktadır.

Çocuklar üzerinden statü sağlamanın tek türü yok farklı biçimleri vardır. Esasen günümüzde sosyolojik olarak bizzat harcamanın kendisi bir statü göstergesidir. Weber'in deyimiyle modern hayatta önemli olan paranın nereden kazanıldığı değil, nerede ve nasıl harcandığıdır. Bu ilkeye bağlı olarak da günümüzde insanlar, ev, araba, yazlık, vb gibi tüketim araçları üzerinden kendilerini ispata çalışmaktadırlar. Bunlar aynı zamanda kendi içine katlanmış ailenin dışarıya açılan kapılarıdır. Bu çerçevede çocuk, tüketim göstergesi alanların başında gelmektedir. Mesela çocuğun yurt dışında tanınmış bir üniversitede eğitim görmüş olması iyi bir işe sahip olması, aileye maddi hiçbir yarar sağlamamakla birlikte statüsel manevi bir haz vermektedir.

Günümüzde çocuk sayısının düşmesinin önemli etkenlerinden birisi şüphesiz doğum önleyici teknolojik gelişmelerdir. Yukarıda da belirtildiği üzere tarih boyunca belli tekniklerden yararlanıldığı bilinmektedir. Ancak ileri düzeyde bir teknik birikim olan teknoloji her şeyi olduğu gibi doğumu önleyicilikte de ciddi bir rol üstlenmiştir. Sağlık yönünden tartışılsa da daha kesin sonuçlar alma bakımından ileri düzeyde bir doğum kontrol sistemi ortaya çıkmıştır. Yaklaşık iki yüzyıla yakın bir zamandır uygulanan bu doğum kontrol sistemi kadın erkek ilişkilerinde ailede insan neslinin devam ettirilmesi işleviyle salt cinsel hayat arasında bir ayırım doğurmuştur. Yani ahlaki kaygıları olmayan kesimler için ailevi ilişkilerle meşrulaştırılan cinselliğin dışında (çocuk kaygısı olmayan) manevi-sosyal meşruiyet dışı bir cinsel hayat biçimi doğurmuştur.

Nihayet modern hayat ortamlarında çocuk sayısını düşüren en önemli etkenlerden birisi şüphesiz siyasal ve sosyal hayat algısındaki değişmedir. Yani bir taraftan ulus devletler her şeye

olduğu gibi aileye de müdahale edip çocuk sayısını sınırlandırken diğer taraftan kültürel bir hayat algısı belki ondan çok daha fazlasıyla aileye müdahale etmekte ve çocuk sayısını sınırlandırmaktadır. Hemen ulus devlet yapılarının büyük bir kısmında uzun zaman ailelerde çocuk sayısının ikiyi geçmemesi konusunda telkin veya zorlamalarda bulunulmuştur. Çin gibi bazı ülkeler Doğu Türkistan gibi bölgelerinde bu ilkeyi katı bir şekilde uygulanmaktadırlar. Uzun zaman bu politikanın en yumuşak sloganı "çok çocuk insana yüktür" olmuştur.

Şüphesiz çocuk sayısını düşürücü yaşam anlayışının daha önemli nedeni sosyal/kültürel hayat algısındaki değişmedir. Birkaç yüzyıldır "kendi hayatını yaşamak" şeklinde özetlenebilecek bir burjuva tutkusu gelişmiştir. Çocuk, bu kendi hayatını yaşamanın önündeki önemli engellerden birisi olarak görülmektedir. Gelişmiş toplumun hayat anlayışı, genelde dünyadan kam alma (hedonist) düşüncesi üstüne kuruludur. Bunun için dini, ahlaki, ailesel pek çok insani değer ve normlar, aşılması gerekli birer engel olarak görülmektedir. Tabi bizzat çocuğun kendisi bu engellerden birisidir.

Hayat algısındaki değişiklik olarak adlandırdığımız bu durum, ekonomi faktörüne indirgenemez. Psikolojik, sosyal, siyasal ve özellikle kültürel, çok yönlü bir olgudur. Gerçekten de ailelerde çocuk sayısını düşüren, sırf ekonomik sıkıntılar değildir. Mesela psikolojik etkenler bundan çok daha önemlidir. Esasen nüfus dinamiklerindeki kaygı verici düşüşleri gören sosyal politika ve aile planlamacılarının "bakabileceğiniz kadar çocuk" sloganı genel geçer doğru gözükmekle birlikte bu sosyal-psikolojik nedenlerden dolayı yerini bulamamaktadır. Çok çocuğa bakabilecek pek çok aile az çocuğa sahip bulunmaktadır. Belirtildiği üzere modern hayatta insan, gönlünce yaşamak ve kariyer yapmak için çocuğu engel olarak görmektedir. Özellikle doğumun odağında bulunan kadının çalışma hayatına atılması, kariyer yapması ve hayatın diğer zorlukları doğurganlığı azaltan önemli kültürel nedenler olarak zikredilebilir. Vücut formunu bozduğu için doğumdan ve çocuk emzirmeden kaçınan kadınlar bile vardır.

5. Geleneksel ve Modern Aile Yapılarında Çocuğun Konumu

Aile sosyologlarının üzerinde durduğu konulardan birisi de aile içindeki çocuğun konumudur. Bu sözü edilen konum toplum tipine ve tabi onun aile biçimine göre değişmektedir. Üzerinde durulan konum ebeveyn – çocuk ilişkilerinin genel çerçevesidir. Kabaca söylemek gerekirse bu konum, ebeveynlerin çocuklarına daha yakın veya daha uzak ya da daha kuralcı veya daha az kuralcı olmalarını ifade etmektedir.

Yaygın bir tiplemeye göre ebeveyn- çocuk ilişkisi bakımından ailenin iki tipi vardır: Anglo-sakson (İngiliz) ve Cermen (Alman) ailesi. İngiliz aile tipinde çocuğun yapabileceği her şeye yapmasına izin verilir. Çocuk erken yaşlarda bir çırak olarak ailesel işlere başlar. Cermen tipinde ise işlere daha geç katılır, uzun süre döküp saçacağı düşüncesiyle kendisinin yemek yemesine izin verilmez. Tabi uç noktalarda düşünüldüğünde bu iki sistemin de kabul edilebilecek ve eleştirilebilecek yönleri vardır. Bunları dengeleyebilecek olan şey sağlıklı bir eğitimdir.

Ebeveyn-çocuk ilişkisiyle ilgili sıkça kullanılan ana çerçevelerden birisi şüphesiz geleneksel-modern aile matrisidir. Sorunlu da olsa kısaca geleneksel olarak nitelendirilen ve belki de daha doğru şekliyle modern öncesi ve dışı toplumlarda çocuğun konumu şöyle sıralanabilir:

1- Geleneksel aile yapılarında çocuk genel olarak ailenin içinde büyür.

2- Çocukla yetişkin arasında bir yaşam farkı yoktur, aynı hayatı birlikte yaşarlar.

3- Ebeveynler çocuklarına karşı ilgisizdirler, en azından düşkün değildirler.

4- Doğurganlık sorun değildir, çocuğun fazla olmasından rahatsızlık duymazlar.

Buna karşılık modern toplum ailelerinde çocuklar daha farklı bir konuma sahiptirler:

1- Çocuklar yetişkinlerin dünyasından koparılıp özel olarak yetiştirilirler.

2- Çocuklarla yetişkinler arasında keskin bir yaşam farkı vardır.

3- Ebeveynlerin çocuklara duygusal ilgisi artmıştır.

4- Doğurganlık özel olarak sınırlandırılmıştır, çünkü çok çocuk sorun kabul edilir.

Şüphesiz bu özellikler tartışmaya açık, genel özelliklerdir, hem düşünülemez değildir. İkisinin de hem artıları hem eksileri vardır. Mesela geleneksel toplumlarda çocuğa ilgisizlik mutlak değildir. Öteden beri komşular arasındaki kavga (meşhur sözdür) "ya çocuğuna söz söylemekten ya da tavuğuna kış demekten çıkmıştır". Yani herkes çocuğunu sever. Ancak çocuğun toplumdan tecrit edilmesi bir gerçek olarak gözüküyor. Kreşten anaokuluna, ilköğretimden yüksek öğretimin sonuna kadar çocuklar, ortalama hayatın üçte birini, yani hayatın başından ortalama 25 yılını, aileden tecrit edilmiş olarak geçirmektedirler. Ondan sonra da iş bulma ve evlenmeyle zaten ailenin dışında kalmaktadır. Aile içinde bulunduğu zamanlarda da yatış kalkışı zamana ve kurallara bağlandığı için gönlünce hareket edememektedir.

Bu kurallı yatış kalkışlar, katı sınav hazırlıkları vb. gibi düzenlemelerin çoğu kere gerekçesi çocuğa iyi bir gelecek hazırlamaktır. Ancak bu gerekçe sonuna kadar doğru değildir. Bu iş bir yönüyle bir vitrin inşa etme işidir ve yukarıda da belirtildiği üzere bu süreçte çocuklar bir araç olarak kullanılmaktadırlar. Modern aile yapılarında ebeveynlerin çocuklarına karşı duygusallıklarının arttığı söylense de bu ortamda çocukların çocukluklarını gönüllerince yaşayamadıklarını söylemek mümkündür.

6. Ebeveyn – Çocuk İlişkisi:

6.1. Ebeveyn – Çocuk Arasındaki Normal İlişkiler: Aile içinde ebeveyn-çocuk ilişkisi buradaki sistematiğimiz açısından iki düzeyde ele alınabilir: Normal ilişkiler ve sorunlu ilişkiler.

Ebeveyn–çocuk arasındaki normal ilişkilerden kastımız, ebeveynler ve çocukları arasında olması gereken (ve genelde de olan) karşılıklı saygı ve sevgiye dayalı ilişkilerdir. Mutlak bir

ayırım yapmak mümkün değilse de ebeveynler çocuklarını se-ver, çocuklar ebeveynlerini sayarlar. Mesela anne sevgisi, baba şefkati herkesçe bilinen bir şeydir. Şüphesiz bunun tersi de geçerlidir, çocuklar da elbette ebeveynlerini sever, ebeveynler çocuklarını sayarlar. Üstelik bu ilişkide manevi bir boyut vardır. Yani ebeveynlerin otoritesi manevi bir nitelik taşır, onun için saygıda kusur edilmez. Söylenen kabul edilmediğinde de sözlü veya fiili kırıcı bir tepki gösterilmez.

Bir denge kurumu olarak aileyi destekleyici bir nitelik taşıyan din de bu konuda önemli kurallar ortaya koya gelmiştir. Mesela İslâm'da ebeveyne "üf" bile denmemelidir. Tabi buna karşılık ebeveynler de çocuklarına karşı sevgi dolu bir tutum, adalet ve hakkaniyetle davranmak durumundadırlar.

Ne var ki insan heterojen bir varlıktır, farklı duygular, tutum ve davranışlar sergilemektedir. Sosyolojik bir gerçektir ki aynı grubu oluşturan kişiler arasında bile farklı duygusal kalıplar ortaya çıkabilmektedir. Tabii ki aile de bunun dışında değildir. Elbette her türlü toplum ve ailede ebeveyn ve çocuk arasında sıcak bir ilişki vardır ve birbirlerine mutluluk verirler. Ancak farklı ortam ve farklı dönemlerde birbirinden az çok farklı ilişkiler gelişebilmektedir. Hatta aile içinde de, her zaman ve olumsuz sayılmasalar da alt koalisyonlar oluşur. Aslında bu bir dereceye kadar doğal bir gelişmedir. Önemli olan bunların oluşması değil, karşılıklı diyaloglar içinde çatışmaya dönüştürülmeden işleyebilmesidir.

Aile içerisinde oluşmuş alt grupların (veya koalisyonların) en önemlileri, ebeveynler alt grubu, çocuklar alt grubu, ailenin üye sayısına göre ebeveynlerden birisi ile çocuklardan birisinin veya daha fazlasının oluşturduğu (anne-çocuk, baba- çocuk veya çocuk fazlalığına göre çocuklar) alt koalisyonlarıdır. Buna göre kız ve oğlan iki çocuğa sahip bir ailede potansiyel 9 alt grup vardır. Tabi bunlar arasından ön plana çıkmış duyguya dayalı alt gruplar olabilir ve dolayısıyla ilişkilerde de az çok farklılıklar yaşanabilir ve genel aile yapısını olumsuz etkilemediği sürece de normal sayılır.

Mesela evlenmemiş çocuklar bağlamında baba-kız, anne-oğul arasında alt koalisyonların bulunduğuna ilişkin güçlü bir kanaat vardır. Gerçekten bunlar aralarında daha rahat bir iletişim sağlayabilmektedirler. Ancak yetişkinlik ve özellikle evlenip evden ayrıldıktan sonra durum bir hayli değişmekte, baba ile oğul, anne ile kız arasındaki ilişkiler sıklaşmaktadır. Anne, kızının hamilelik, doğum, çocuk bakımı, ev işleri gibi sorunlarında yardımcı olmakta; baba, oğlunun iş tercihlerine katkıda bulunabilmekte ve oğul babanın işlerine yardımcı olmaktadır.

Özellikle bizim toplumumuzda evlendikten sonra çocuklar mümkünse ailelerine yakın bir yerde ev tutmayı tercih etmektedirler. Tabi yakın oluşları nispetinde görüşme periyotları artmaktadır. Gerçi bu ilişkilerde ebeveynlerinin isteklerinin önceliği vardır. Gençler fiziksel olarak kendilerine daha yeterli oldukları için mali yönden de kendilerine yeterli oldukları oranda ilişkileri esnek tutmakta, ama fiziksel gücün de devreye girdiği ebeveynler her halükarda sıcak ilişkiden yana olmaktadırlar. Bunun için de ebeveynler ilişkileri güçlü tutabilmek için bağlantı yolları bulmaktadırlar. Mesela varlıklı ebeveynler çocuklarına maddi yardım sağlamaktadırlar.

Bütün bu genel ilişki kurallarına rağmen denebilir ki erkek çocukların ebeveynleriyle ilgilenmeleri toplumsal formel bir işlem düzeyinde seyrederken, kız çocuklarının ilgilenmesi daha deruni olmaktadır. Muhtemelen "kız evlat, öz evlat" deyimi de buradan doğmuştur. Aslında kız-oğlan iki taraf da bir yabancıyla bir olmuşlardır ama cinsiyete bağlı psikolojik ve hemen görünmeyen sosyal sebeplere bağlı olarak ilgide hissedilir bir fark görülebilmektedir.

Ne var ki yakınlıkları erozyona uğratan modern kültür ebeveyn- çocuk ilişkilerini de açık veya kapalı bir biçimde etkilemektedir. Öyle ki bazen açık müdahalelerde bulunmakta ve mesela insan hakları adına yer yer ebeveyn-evlat ilişkilerinin arasına girmektedir. Bu gün Batı dünyasında ailenin çocuk üzerindeki vesayeti yasalarla elinden alınabilmektedir.

Şüphesiz çocuk-ebeveyn ilişkileri de diğer tüm insani ilişkiler gibi her zaman sağlıklı olmayabilir. Sosyolojiye göre ne

tür toplum olursa olsun üyeleri arasında 6 tür davranış örüntüsü vardır: Özümseme, uyarlanma, işbirliği, rekabet, karşıtlık ve çatışma. Genel olarak bunlardan ilk üçü olumlu, son üçü olumsuz olarak nitelendirilmektedir. Ancak bunların olumlu veya olumsuz oluşları toplum tipine göre de değişmektedir. Meselâ topyekûn toplum için yerine göre rekabet ve karşıtlığın ve hatta çatışmanın bir önemi vardır. Yani bunlar da yerine göre geliştirici, pekiştirici davranış örüntüleridir. Ama bir birincil ilişki alanı olan küçük topluluklarda olumlu davranış örüntüleri daha bir önem taşımaktadır. Şüphesiz birincil ilişkilerin daha bir önem taşıdığı ailede uyarlanma, özümseme ve işbirliğinin bir önceliği vardır.

Ne var ki ailede her zaman uyarlanma, özümseme ve işbirliği örüntüleri yaşanmaz, mesela uç noktada bir davranış örüntüsü olan çatışmaya da rastlanır. Hatta bu bazen önemli bir sorun haline gelebilir. Dolayısıyla da ebeveyn-çocuk ilişkisinde çatışma ele alınması gerekli önemli sorunlardan birisi olarak karşımıza çıkar.

6.2. Ebeveyn- Çocuk Arasındaki Sorunlu İlişkiler: Kuşak Çatışması: Ebeveyn- çocuk arasındaki sorunlu ilişkilerin farklı biçimlerinden söz edilebilirse de bunlardan en önemlisi çatışma (daha doğrusu kuşak çatışması) dır. Aslında kuşak çatışması sırf ailesel eğil, genel bir sosyal sorundur. Dolayısıyla da ebeveyn-çocuk çatışması toplumdaki genel kuşak çatışmasının aile alanındaki bir kesiti, bir görünümüdür.

Kuşak çatışması, genel çatışma örüntüsü üstüne oturan olumsuz bir davranış biçimi, toplumda genç ve yetişkinler arasında gerçekleşen bir iştir. Kuşak çatışması kısaca şöyle tanımlanabilir: Yetişkinlerin gençleri bedensel olarak gelişmiş (fazlaca büyümüş çocuk) olmalarına rağmen sorumluluk ve inisiyatif alacak düzeyde bir ruhi-zihni yeterlilik ve tecrübeye sahip olmadıkları ve dolayısıyla da yetişkinlerin fikir vermek, yol göstermek, davranış öğretmek gibi yollarla işleyen bir vesayetine ihtiyaçlarının olduğu, bu olmadığı takdirde yanlışlıklar yapabilecekleri düşüncesi ile; gençlerin kendilerini bedensel olduğu kadar ruhî ve zihni yönden yeterli oldukları, güncel gelişmeleri

yetişkin kuşaktan daha iyi gözlemleyip daha sağlıklı karar verebilecekleri, aksine yetişkin kuşağın bazı konularda yeterli olmadığı düşüncesi arasında yaşanan çelişki ve çatışmadır.

Burada taraflardan herhangi birisi mutlak haklı veya haksız değildir, iki tarafın da artı ve eksikleri vardır. Ancak burada önemli olan, iddiaların birbirlerine zıt uç noktalarda olması nedeniyle bizzat söylem üstünde anlaşmaya varma zorluğudur. Belki daha da önemlisi, yetişkinlerin, gençlerin farklılığından rahatsız olmalarına karşılık, gençlerin kendilerini, yetişkinlerin sevmediği bu farklılıkla ispatlamak tutkusunda olmalarıdır. Mesela yetişkinlerin sevmediği o saç tipi dinlediği müzik, genç için fevkalade önemlidir. Kendini gösterme ve ispatlama yolu, kimliği ve kişiliğiyle ilgili bir durumdur. Karşısındaki yetişkinden buna saygılı olmasını beklemektedir. Bu arada yetişkin kuşağın, gençlerin yeterince bir hayat tecrübesine sahip olmadıklarına ilişkin değerlendirmeleri de yanlış değildir. Önemli bir kısmı internet ve sokaktan elde edilmiş teknik ve sıradan epistemik bilgilerin dışında gençlerin anlamada zorlandığı bir tecrübî bilgi vardır. Dedeler ak saçlarını ve sakallarını değirmen damında ağartmış değildirler. Bunların teknolojiye uyarlanamayışı önemsiz oldukları anlamına gelmez.

Aile sosyolojisinde kuşak çatışması olarak nitelendirilen bu eylem matrisi aileye de uyarlanmakta, sağlıklı olmayan ebeveyn-çocuk ilişkileri özel olarak da genç-ebeveyn çatışması olarak adlandırılmaktadır. Gerçekten de toplum ve aile tiplerine göre farklılıklar arz etse bile günümüz ailelerinin böylesi bir sorun alanı vardır.

Çocuk- ebeveyn arasındaki ilişkiler ve bu çerçevede çatışmalı sorunlar yaşa, cinsiyete göre değişmektedir. Mesela aile içinde çatışmanın en çok yaşandığı ortam, ergenlik döneminde çocukları olan aile ortamlarıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere bu dönem en gerilimli dönemdir. Genci hiçbir şey kolay kolay tatmin etmez, hep gerilimdedir, yeni bir çatışma konusunun başında beklemektedir. Bu aşamada sorumluluk daha çok ebeveynlere düşmektedir. Ebeveynlerin haklı oluşları sonucu değiştirmez. Çocuk bu dönemi atlatana kadar daha yumuşak davranmalıdırlar.

Aile içi kuşak çatışması ile ilgili sorunlarda ikinci önemli etken cinsiyettir. Yani sorunlar cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Mesela vakitli vakitsiz dışarı çıkmak, iyi- kötü arkadaşlar edinmek, cinsellik, çete oluşturmak, şiddete bulaşmak, eve geç dönme, hızlı araç kullanma tutkusu, uyuşturucu alışkanlığı, saç modelleri, kılık kıyafet biçimleri, marjinal konuşma tarzları, hafif müzik dinleme, vb. ebeveynlerin gençlerde en çok eleştirdiği tutum ve davranışlardır. Ancak bunlar farkında olunsun veya olunmasın cinsiyet açısından bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır.

Şüphesiz bunlardan bir kısmı kız-oğlan, çocuklar için ortak sorunlardır. Mesela vakitli vakitsiz dışarı çıkmak, iyi-kötü arkadaş edinme, kıyafet sorunu, marjinal konuşma, uyuşturucu alışkanlığı, vb. ortak çatışma sorunlarıdır. Eve dönüş saatleri, cinsellik, giyim-kuşam abartısı, daha çok kız çocuklarına ilişkin sorunlardır. Yani bunlar ebeveynlerin kızları üzerinde en çok durup tartıştıkları konulardır. Vakitli vakitsiz dışarı çıkmak, kötü arkadaş edinmek, çete oluşturmak, şiddete bulaşmak, hızlı araç (mesela motosiklet) kullanma tutkusu, kılıksızlık, erkek çocuklar bağlamında en önemli çatışma konularıdır.

Çocukları bu davranışlara sürükleyen etkenler genelde psikolojiktir, gençlerin hayatlarında bir farklılık yaratma arzusudur. Mesela bir babanın "oğlum aynanın karşısına geç de şu kılığına bir bak" dediği kılıksızlık genç için fevkalade önemlidir, çatışma pahasına sürdürülmesi gerekli bir şeydir. İşte ebeveyn- çocuk ilişkisinde bu dönem böylesi sorunlu ve kalıcı kırıcı sonuçlar doğurmadan atlatılması gerekli bir dönemdir.

Elbette bütün bunlar geçecek, aile yumuşayacak, genç durulacaktır. Sonuç olarak çocuklar ebeveynlerinin ne demek istediğini, bazı müdahalelerde bulunmalarının sebebini daha iyi anlayacaklardır. Neden cinsellik noktasında kızlarının üzerinde titizlendiklerini, oğullarının çete üyesi olmamaları için çırpındıklarını daha iyi kavrayacaklardır. Hatta ilerde şimdi karşı çıktıkları şeylerin önemli bir kısmını kendi çocuklarından isteyecekler, tartışmalar geride buruk bir hatıra olarak kalacaktır.

Kaynaklar

A. William vd., 2008, Kültürel Antropoloji, Kaknüs Yayınları, Antropoloji Serisi.

Aile Sosyolojisi, 2011, Ed. Kadir Canatan, Ergun Yıldırım, İstanbul, Açılım Kitap.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2011, Türkiye'de Aile Yapısı Araştırması, Ankara.

Giddens, Anthony, 2000, Sosyoloji, Haz. Hüseyin Özel, Cemal Güzel, Ankara, Ayraç Yayınevi.

Güvenç, Bozkurt, 1984, İnsan ve Kültür, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Harmer, Feridun, 1990, 1950- 1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler (Malatya Örneği), T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara.

Hatem, Nihat, 1994, Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Özgü, Halis, 1968, Çocuk Psikolojisi, İstanbul, Özgü Yayınevi.

Sayın, Önal, 1985, Aile Sosyolojisi, İzmir, Ege Üniversitesi Yayınları.

Sayın, Önal, 1990, Aile Sosyolojisi: Ailenin Toplumdaki Yeri, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Sosyolojiye Giriş, 2003, Ed. İhsan Sezal, Ankara, Martı Yayınları.

Tolan, Barlas, 1996, Geleneksel Aileden Çağdaş Aile Yapısına Doğru, Aile Yayınları.

IX. TARİH, TOPLUM VE KÜLTÜR BAĞLAMINDA AİLE VE KADIN

İslam CAN*

1. Genel Olarak Aile ve Kadın

Tüm canlıların üremeyi ilişkin ortak özelliği cinsiyet farkıdır. Yani tüm canlılar erkek ve dişi iki ayrı cinsten meydana gelmektedirler. Bu kural insanlar için de geçerlidir, İnsan soyu kadın ve erkek iki cinsten oluşmaktadır. Ancak insan, soyun sürmesinde dayanılan bu cinsiyet farkını aile adı verilen bir kurum oluşturarak sistematik insani bir yapı ve onun çevresinde bir kült oluşturmuştur. Cinsel hayat ve onun uzantısı olan çocuk yetiştirme kurallara bağlanmıştır. Esasen cinsiyetin bizzat kendisi insan için bazı özel anlamlar ifade etmektedir. Sosyal bilimler ve özellikle sosyoloji açısından baktığımızda cinsiyetin iki tipi vardır: Organik/biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet. Organik cinsiyet, fiziksel farklılığı ifade eder, bu nesnel fiziksel bir gerçekliktir. Toplumsal cinsiyet ise toplumun cinslere özgü saydığı roller ile ilgilidir. Sosyal cinsiyet toplumlara göre değişiklik arz eder. Mesela genel olarak maden ocağında erkekler çalışır, evde yemeği kadınlar yapar. Elbette şartlara göre bunun tersi de yapılabilir. Ama organik cinsiyet verilmiş bir rol değildir. Sözgelimi doğumu kadınlar yapar.

İnsan, erkek –kadın iki ayrı cins olarak yaratılmıştır. Erkeğin de kadının da kendine has özellikleri vardır. Mesela erkeğin güçte/rasyonalitede, kadının üretkenlikte/duygusallıkta öncelikli olduğu kabul edilir. Yani bedensel ve ruhsal farklılıklara sahiptirler. Birbirlerine üstünlük aşağılık anlamına gelmeyecek şekilde, spor örneğinde olduğu gibi pek çok kategorileri farklıdır. Bu farklılığın en önemlilerinden birisi nesli devam ettirmekle ilgi-

* Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, islamcan@hotmail.com

lidir. Bu bağlamda geleneksel kültürümüzde de kadın toprak, erkek tohum olarak düşünülmüştür. Yaratılışların gizliliğine bağlı olarak da kadın hemen pek çok toplumda erkekten daha fazlasıyla mahrem, en azından bir yönüyle genele kapalı bir varlık sayılmıştır. Bu bağlamda üretim, verim, bereket gibi olgularla özdeşleştirilmesinden dolayı politeist inançlarda tanrılar dişi (tanrıça) olarak tasarlanılmışlardır. Tabi bu gizemliliğe bağlı olarak kadında olumsuz güçler de vehmedilmiştir.

Esasen yüksek tipli dinlerin önemli bir kısmında kadın, ilk örnek olan Havva tarafından temsil edilmektedir. Havva muhtemelen hayya, hayat veren fiilinden gelmekte ve Allahın hayat vericiliğinin kendisinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. İlgi çekicidir ki kadın ile bağlantılı sembolik merkezi bir kavram olan "rahim" de Allah'ın isimlerinden birisidir.

Aileyi kadın erkek iki ayrı cins oluşturur. Yani aile doğası itibariyle heteroseksüllik (iki ayrı cinsin bir araya gelmesi) yoluyla gerçekleşir. Bütün kadim kültürlerde homoseksüellik (en geniş anlamıyla aynı cinslerin bir araya gelmesi ile gerçekleşen evlilik) bir sapma olarak görüle gelmiştir. Diğer canlılarda müşahede etmediğimiz bu durum ahlaki yönünü bir tarafa bıraktığımızda da ailenin işlevlerinin gerçekleşmediği bir ilişki biçimidir. Bu olsa olsa aile kavramıyla anlatılamayacak bir beşeri birliktelik sayılabilir. Ne var ki hemen bütün eşcinselci tutumlar aileye bir alternatif olarak ortaya çıkmış olmalarına rağmen kendilerini aile olarak takdim ede gelmişlerdir.

Kadın aile için gerçekten büyük önem taşımaktadır, çünkü onun iki asıl unsurundan birisidir. Çocuk dolayısıyla erkekten daha evsel (ailesel) bir varlıktır. Doğum öncesi ve sonrası kadının bir süre eve bağlı kalma zorunluluğu vardır. Antropologlar, tarım devriminde kadınların ev çevresindeki çalışmalarıyla önemli katkılarda bulunduklarını ve bunun da ilk aile tipinin anaerkil olmasını sağladığını düşünmektedirler.

Aile çerçevesinde bu kadar önem taşıyan kadın çevresinde tarih boyunca sorunlar yaşanmış, üzerinde belki erkekten daha fazlasıyla tartışmalar yapıla gelmiştir. Söz konusu ettiğimiz

tarihsel süreçte, kültürlerde, dinlerde ve günümüz toplumlarında evlilikleri, aile içi rolleri, çalışma hayatı gibi konularla ilgiye mazhar olmuştur. Sosyal bilimlerde erkeğe yönelik bu denli bir ilgi hâsıl olmamışken, kadına dair bu tür ilgilerin oluşmasına yönelik kuşkusuz bazı iddialar bulunmaktadır. Bu iddialardan birine göre, yüzyıllar boyunca çoğu toplumların ataerkil olmasıyla, insanlık tarihinin erkeğin tarihi olarak görülmesinden dolayı erkeğe yönelik ayrı çalışmalara ihtiyaç duyulmamaktadır. Sanayileşmeyle birlikte kadının rollerindeki değişimler, kamusal alana etkin bir şekilde dâhil olması ve feminist hareketlerin seslerini daha güçlü duyurmasıyla, kadına yönelik çalışmaların artış gösterdiği bilinmektedir. Ayrıca feminist öğelerin ağır bastığı bu çalışmaların bazılarına göre kadının tarihi, erkekle eşit haklara sahip olabilme mücadelesinin tarihidir.

2. Ailenin Tarihsel Gelişim Sürecinde Kadın

Önce belirtmeliyiz ki tarihsel gelişimi içinde kadının taşıdığı roller, atfedilen önem gibi etkenlerin belirlediği konum toplumlara göre az çok farklılıklar göstere gelmiştir. Bu ayrıntı şüphesiz bu yazının sınırlarını aşan bir durumdur. Onun için biz burada daha genel gözüken noktalar üzerinde durmakla yetineceğiz.

Antropolojik bir yaklaşıma göre hayatlarını avcılık ve toplayıcılık yaparak sürdüren ilk toplumlarda işbölümü yaşa ve cinsiyete göre şekillenmiştir. Erkekler avcılık görevini yerini getirirken kadınlar, yabanıl tahılların toplanılması, pişirilmesi ve çocukların yetiştirilmesiyle görevlidirler (Giddens, 2000a: 48; Marshall, 1999: 47,48). Bu toplumlar birçok işlevi yerine getirmede aileye bağımlıdırlar. Aile, yiyeceği almalı dağıtmalı, üyelerini korumalı ve çocuklarını eğitmelidir. Tüm fertlerin hayatı nerdeyse aynıdır ve yapılacak işlerde yaş ve cinsiyet önemli bir faktördür. Sağlıklı ve yetişkinler, küçük yaştakilere ve yaşlı olanlara çok fazla sorumluluk vermezler. Doğayı kontrol etmede çok az yeteneğe sahip olan bu topluluklar, yaklaşık bir düzine insandan oluşmaktadır. Çünkü avcılık ve toplayıcılı-

ğın temel kaynağı araziler olduğu için, çok sayıda insanın aynı yerde bulunması yiyecek ve gıda bulmada problem oluşturmaktadır (Macionis, 2012: 89).

İlk insan toplulukların "annenin hâkimiyeti" anlamına gelen anaerkil bir topluluk olduğu ve yerleşik tarıma geçildikten sonra toprağın ve malların özel mülkiyet haline geldiği, oluşan zenginliğin erkek soyu yoluyla devam edeceğinden dolayı anaerkilliğin yerini ataerkilliğin aldığı iddia edilmektedir. Ancak tüm evrimci kuramlarda yer alan tarih öncesi insanlığın, ana hakkından baba hakkına geçildiğine ilişkin tez, yirminci yüzyılın başlarında önemini kaybetmiştir. Böyle bir spekülasyon feminist kuramı cezp etse de, anaerkilliğin tarihte var olduğuna yönelik arkeolojik ya da antropolojik yeterli bir kanıt bulunmamaktadır (Marshall, 1999: 22). İlk toplumlara dair bilgiler sınırlı olmakla birlikte kadının bu toplumlardaki yeri hakkındaki bilgiler ise, toplayıcılık yapması ve çocuk bakımı gibi o dönemin ailesinin temel işlevleri sayılabilecek birkaç malumattan öteye geçmemektedir.

Tarihsel süreçte uzunca bir zamanı içine alan geleneksel dönemde temel uğraşı yalnızca tarım işleriydi. Tarım toplumu olarak nitelendirilen bu dönemlerde, toprağın çapalanması, tarlaların sabanla sürülmesi tamamıyla ailenin işlevi haline gelmiş ve aile içerisinde erkeğin önemi artmıştır (Nirun, 1994: 21). Toprağa yerleşilmesiyle beraber sabanın icat edilmesi, işbölümünde görev değişimine neden olmuş ve tarım, kadın mesleği olmaktan çıkarak erkek mesleği haline gelmiştir. Dolayısıyla kadının, gıda tedarik etme görevi sonlandığı için toplumda sosyo-ekonomik statüsü de azalmıştır. Erkeğin tarımda gerçekleştirdiği keşiflerin yanı sıra çanak-çömlek yapımı ve nakliyedeki yeni tekniklerin icadıyla, çoğu toplumlarda aile patriarkal (babaerkil) bir yapıya geçmiştir. Böylelikle erkeğin statüsü artmış, servet ve güç babadan oğla geçmeye başlamıştır. Ortaçağ döneminde ailenin yapısı, üretim ilişkileri temelinde yeniden şekillenmeye başlamıştır. Erkek ve kadınlar belirli dönemlerde derebeyleri adına çalışmaları karşılığında derebeyleri, onları korumakla yükümlüdür. Ayrıca askerlik görevine karşılık özel

mülkiyet hakkının tanınması ve kilisenin kadının statüsünün düşük olduğunu kabul etmesi, erkek egemen bir toplumun varlığını pekiştirmiştir (Özen, 1990: 405-406).

17. ve 18. yüzyıllarda kapitalizmin gelişmesinden önceki dönemde aile, bir üretim birimi olarak işlev görmekteydi. Üretim hane içerisinde ve eve yakın arazilerde çocuklar ve tüm aile fertleri katılarak yapılırdı. Kapitalizmin ve sanayileşmenin gelişmesiyle aile üyeleri, ayrı iş kollarında ve evden uzaktaki birimlerde çalışmaya başladılar (Giddens, 2005: 112). Ev ve işyerinin farklı mekânlarda yer alması, kadının rollerinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Batı toplumlarında 19. Yüzyıla kadar varlığını sürdüren "kadının yeri evinin içidir" ilkesi de değişime uğramış, toplumda kadın rolleri de çeşitlenmiştir. Varlıklı kadınlar aile içinde hizmetçiler ve dadılar çalıştırmaya, orta tabakadaki kadınlar ise, ev işleri ve çocuk bakımı gibi görevleri bir iş olarak görmemeye başlamışlardır. Özellikle işçi sınıfı ailelerindeki kadınlar, bir yandan endüstriyel üretimde işçi olarak görev yaparken diğer yandan ev işlerinin çoğuyla yükümlüydüler. Buna karşılık 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında kârlı işte çalışan kadınlar, daha çok işçi sınıfı ve köylü ailelerinden gelmekteydiler (Akt. Giddens, 2005: 116-118).

Sanayi devrimiyle birlikte kadın ekonomik alanda iki şekilde mağdur olmuştur. İlki, ailenin ekonomik bir birim olmasının sonlanmasıyla, çalışmayan kadının aile içerisindeki ağırlığının sona ermesidir. Sanayi öncesinde üretimin merkezi olan ailede kadın, belirli bir ekonomik inisiyatifi üstlenebiliyor ve üretimin merkezinde yer alıyordu. Ancak ev ve işyerinin ayrışmasıyla beraber kadın, ekonomik bir ağırlığı olmayan kuruma yani aileye terk edilmiştir. İkinci mağdurlukları ise, sanayi burjuvazisinin çalışan kadın emeği üzerinden sağladığı artı paraydı. Çünkü tekstile dayalı ilk dönem sanayi hamleleri, ucuz işgücü tedarik ettiği ve bu nedenle en fazla gereksinim duyduğu kadın emeğini, aileden alıp pazara kanalize etmeye çalışmaktaydı (Çaha, 1996: 42-43). Ayrıca sanayi öncesinde kadın, yaşam alanlarını kısıtlayan ve daha fazla sorumluluk almak zorunda olduğu hamilelik ve çocuk doğurma üzerinde daha az kontrole sahipti.

Ancak sanayileşmeyle birlikte doğum kontrol tekniklerinin gelişmesi ve kadınların yaşam alanlarını sınırlandırmak istememesi, kadınların çocuk isteme üzerindeki kontrolünü de artırmış oldu (Macionis, 2012: 331; Fukuyama, 2009: 138-142).

Modernleşme süreciyle aile, kadının eşitlik talepleri ekseninde yeniden rol dağılımının yapıldığı bir kurum olmuştur. Kadının erkekle eşit hakka sahip olma isteği ve modern kültürün kadını; toplum, siyaset ve kamusal alanda daha işlevsel kılması, yeniden rol dağılımı yapılmasına neden olmuştur. Babaerkil aile biçiminin önemini kaybetmeye başladığı modern dönemde kadın, sadece anne olarak değil, aynı zamanda çalışan, meslek sahibi olan, karar veren yani erkek ile arasındaki rol dağılım farklılığını en aza indiren bir eşitliğe sahiptir (Yıldırım, 2009: 155). Rollerin eşitlik kaygısıyla yeniden oluşmasında, aile üyelerinin kadim rolleri de ciddi yaralar aldı. Aile kurumu içerisinde başat rollerden biri olan annelik rolü, bütün aile türlerinin en açık ve en fonksiyonel kabul ettikleri bir roldür. Ancak günümüz toplumlarında, çocuk sahibi olmayı istememenin kadınlar arasında hızla artması, çocukların bakımının kreş ve yuvalara verilmesi, eşcinsel evliliklerin artması, birlikte yaşama ve diğer beraberlik şekilleriyle düşünüldüğünde annelik rolü, aile içerisindeki fonksiyonunu tam olarak yerine getiremeyerek bir rol eksikliğinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Sezal, 2012, 173).

Modernleşmeyle birlikte kadın için anlamı değişen bir diğer rol ise, ev hanımlığıdır. Ayrıca ev hanımlığı, günümüz toplumlarında kadın için aileye yönelik roller içerisinde en tartışmalı olanıdır. Bazılarına göre ev hanımlığı, kadın için küçültücü bir rol olarak değerlendirilmektedir. Buna karşı çıkanlar ise, ev hanımlığının tek başına olarak değil, kadının elde ettiği diğer kişilik rolleri de düşünülerek karar verilmesi gerektiğini savunur. Bu yaklaşıma göre diğer roller göz önünde tutularak düşünüldüğünde, ev hanımlığının olumlu ya da olumsuz olduğu açığa çıkacaktır (Sezal, 2012: 173). Dolayısıyla günümüzde ev hanımlığı, herhangi bir mesleğe sahip olmayan, çalışmayan ve eğitim seviyesi düşük evli kadınlar için kullanılan bir sıfat an-

kalmına getirilmektedir. Oysa eğitimi yüksek, meslek sahibi ve herhangi bir kurumda çalışmasının yanı sıra ev işlerini ve çocuklarının bakımını yapan çok sayıda kadın bulunmaktadır.

20. yüzyıldan günümüze kadar geçen süre, kadın için yeni süreçlerin ve imkânların gelişmesini sağlamıştır. Modern teknolojinin daha iyi sağlık ve uzun ömür getirmesinin de yardımıyla kadınlar, iyi eğitim almaya, ev işlerinde ve çocuk büyütmenin doğasında yaşanan değişimlerle daha fazla sosyal hayata katılmaya başladılar (Şişman, 2007: 592). Kadınların sosyal hayata katılmasıyla ailenin yapısı da önemli ölçüde değişikliklere maruz kaldı. Günümüzde pek çok ülkede sadece çok küçük bir grup çocuk, anne-babanın evli olduğu ve aynı çatı altında yaşadıkları, bu anne-babanın biyolojik çocukları oldukları, evin işçisinin baba tarafından karşılandığı ve annenin de "geleneksel ev hanımı" olduğu bir ailede büyümektedir (Giddens, 2000b: 103). Özellikle Batı toplumlarında aile olabildiğince çeşitlenerek parçalanmış, tamamlanamamış ve tek ebeveynli gibi şekiller almıştır. Öyle ki Batı toplumlarında tek anne-babalı ailelerin sayısı giderek artmaktadır. Bu aileler, boşanmanın ardından oluşan ve mahkemenin genellikle çocukların vesayetini annelere verdiği ailelerdir. Özellikle İngiltere'de bakım gerektiren çocukların bulunduğu her beş aileden biri, tek anne-babalı ailedir (Giddens, 2000a: 162). Dolayısıyla toplumlarda yükselen bireycilik, başarının evliliğin dışında aranması, evliliğin temelini romantik aşkın oluşturması, kadının meslek sahibi olmasıyla erkeğe olan bağlılığının azalması gibi nedenler, kadını, çocuğu ve genel olarak aileyi derinden etkilemektedir (Macionis, 2012: 475-476).

3. Batı Aile Yapılarında Kadın

Antikçağ Yunan düşünürleri olan Platon (İ.Ö.427-347) ve Aristo (İ.Ö.384-322), felsefelerinde kadın konusunu ele almışlardır. Platon "Devlet" isimli eserinde toplumu, yöneticiler, dövüşçüler ve üreticiler olmak üzere üç sınıfa ayırmaktadır. Platon'a göre yöneticilerin ve dövüşçülerin kendi mesleklerini

sağlıklı bir şekilde yürütebilmeleri için evlenmeleri ve özel mülkiyet sahibi olmaları yasaktır. Kadınlar ise ancak erkekler gibi müzik ve jimnastik dersleri alması halinde yönetici ve bekçi olabilirler. Yönetici ve bekçilerin normal bir aile hayatı sürdürmesinin imkânsız olması nedeniyle kadınlar çocuklarını bakıcılara bırakmak zorundadır. Buna karşılık Platon'un öğrencisi Aristo, kadın konusunda hocasıyla ters düşmektedir. Aristo, kadın ve erkeğin eşit olmasını imkânsız olarak görürken, kadını "erkeğin yarısı" ya da "eksik erkek" olarak tanımlamaktadır (Canatan, 2009a: 23-25). Öyle ki kadın konusunda Batı'nın Ortaçağ düşüncesine damgasını vuran felsefe, Platon'un değil Aristo'nun felsefesinden ilham almıştır. Modernleşmeye kadar geçen süre içerisinde Batı toplumlarındaki kadına yönelik düşüncelerin seyri açısından Aristo'nun kadına bakışı, kadına yönelik muameleleri anlamak için de önemlidir.

İşin gerçeği Batı düşüncesinde dünden bugüne kadın sağlıklı bir yere oturtulamamıştır. Antikçağda kadın erkek despotizminin altında mutlak bir mülktü. O ünlü meclislerinin hiç birisine üye olamazdı. Roma döneminde de önemli bir değişiklik olmadı, hep dişilik tarafı ön plana çıkarıldı ve bir günah aracı olarak görüldü. Hıristiyanlığın çatısı altında da kadına saygın bir yer bulunamadı. Ona göre iyi bir mümin olma kadından uzak durmaya bağlıydı. Ünlü sekülerizm kavramı güncel hayatta daha alt türden cinselliği de kapsayan bir hayat anlamına geliyordu. Öncelikle kadınla bağlantılı cinsellik hep sorundu. P. Safa'nın hoş bir deyişiyle Batı insanı hep kasıklarındaki cinsel enerji ile ruhundaki dinsel baskı arasında sıkışıp kaldı. Kilisede günah çıkarmanın en önemli konusu cinsel sapmaydı. Bir bilim olan psikiyatrinin en önemli konusu da tatmin edilememiş ve bilinçaltına itilmiş cinsel duygulardı.

Daha sonraki tepkiler ve çıkışlar da o derece derin ve yıkıcı oldu. Çözümler cinsel özgürlük ekseninde gelişti. Ama bu çözümler hep sorunlu oldu ve tüm özgürlük söylemlerinin içinde en çok mağdur olanlar da kadınlar oldu. Kapitalizm kadını iyiden dönüştürdü, metalaştırdı, salt insan eksenli olmayan bir mekanizmanın dişlisi haline getirdi. Cinsel özgürlük söylemi bu

metalaşmayı pekiştirdi. Erotizmden pornoya bu istismar, derinleşerek sürdü.

Batının ünlü düşünürlerinde de kadın iyi bir yere sahip olmadı. Mesela Hegel, o ünlü sisteminde kadına bir yer veremedi. Alternatif bir düşünür kabul edilen ve sorunlara sınıf çatışması çerçevesinde bakan Marks'a göre kadınlar sınıf kavgasında yerini bulamamış bir zavallılar güruhudur. Sınıfsal rolü olmadığı için de tarihsel bir görev yerine getirememiştir. Kadını dinin karşısına dikmeyi başarabilmiş Batı yapımlı modern ulus devletler de bazı hak söylemleriyle birlikte bir siyasal kitle haline dönüştürüp kullanabilmenin yollarına bakmışlardır. Üretimi önemsediği kabul edilen kapitalizm bile kadının evdeki üretimini ısrarla es geçmekte, ona sokakta cinselliği temsil eden bir görev bulmaktadır.

Werner Sombart "Aşk, Lüks ve Kapitalizm" adlı eserinde Ortaçağ Avrupa'sından başlayarak modern dönemi de içine alan bir tarihsel süreçte, kadınlar üzerinden kapitalizmin oluşum sürecini izah eder. Kadınların toplumda ve özellikle şatolar çevresinde, bedensel hazlara dayanan aşk vasıtasıyla lüks tüketimini arttırdığı ve bu durumun kapitalizmin gelişmesinde etkili olduğunu ileri sürmektedir. Avrupa'da Ortaçağ toplumunun ahlaki bozulmalarına dikkat çeken Sombart, o dönemde kadınların bir cinsel obje olarak kullanıldığına ve toplumun kadınları ahlak ekseninde sınıflandırdıklarına işaret etmektedir: Namuslu kadın (femme honnête), fahişe kadın (putaine) ve bu ikisinin arasında yer alan metres (curtizan).

Saray içinde kralların ve prenslerin sayısız metreslerinden bahseden Sombart, ortaçağ ve erken kapitalizm döneminde Batı toplumlarında kadının sosyal konumunu aşkın belirlediğini, bedenine sahip olunan kadının bu aşk karşılığında lüks metalar isteyerek bir "metres ekonomisi" nin oluştuğunu belirtir (Sombart, 1998: 82-85). Yine Sombart'a göre başlangıçta kişinin meşru eşinin yanında özel bir sevgili anlamına gelen kurtizan, zamanla satılıp başkasına devredilebilen bir nesne haline gelir. Bu durum ise tarih boyunca bütün kadim kültürler-

de meşruiyet dışı sayılan fahişeliğe meşruiyet kazandırır. Yani açıkça para ile ilişki süreci başlar. Bu süreç kadını ailenin dışına çıkarır ve çeşitlendirir. Fahişelik bir meslek haline gelir, her şehirde genel evleri kurulur. Tezini 1490 lı yıllara ait güvenilir istatistiklere dayandıran Sombart'ın verdiği bir örneğe bu tarihte yüz bin nüfusu olan Roma'da altı bin sekiz yüz kayıtlı fahişe görev yapmaktadır (Sombart, 1998: 76-78). Bu bağlamda düşünüldüğünde bazılarına göre, aynı dönemin Osmanlı harem hayatını oryantalist bir zihinle açıklamaya çalışanlar, öncelikle harem ile Ortaçağ Avrupa'sını karşılaştırmalıdırlar.

Sanayileşmeyle birlikte önceleri Batı toplumlarında ve sonrasında ise sanayileşen toplumlarda kamusal alanın doğası da değişmeye başlamıştır. Kadın ve erkek kimliği üzerinden beden imgelerine yeniden anlam yüklemeyi konu alan Sennett, "Kamusal İnsanın Çöküşü" adlı eserinde 19. yüzyıl Avrupa toplumlarında kadının kamusal alana dâhil olmasını konu edinmektedir. Sanayileşmeyle birlikte seri üretime geçilmesinin ardından, toplumda "moda"nın üretilmesiyle cinselliğin kamusal alana açık bir biçimde eklemlendiğini ve bunun özellikle kadın bedeni üzerinden gerçekleştiğini vurgulayan Sennett'e göre, kozmetik kullanımı da kadınların kamusal alana "cüretkâr" bir şekilde girmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca Sennett, kadının bedenini ve cinselliğini giyim tarzı ve makyajıyla kamusal alana sokan ve sadece kadınların küçük bir kısmını oluşturan bir grubun, diğer kadınların iş hayatına atılma ya da herhangi bir sebeple kamusal alana girmesi için cesaret verdiğini belirtir (Sennett, 2010: 214-253).

Kadınların kamusal hayata etkin olarak intikal etmesiyle, Batı toplumlarında aile önemli yaralar almaya başlamıştır. Çünkü Batı toplumlarında yirminci yüzyılın ortalarına kadar evlilikler, bozulması çok güç olan bir antlaşma üzerine inşa edilmekteydi. Boşanma çok az durumlarda yani evliliğin devam etmesinin imkânsız olarak görüldüğü durumlarda gerçekleşmekteydi. Kötü davranış, zina, terk etme gibi eşlerden birisinin evliliğe zarar verecek davranışlardan birini yapması, boşanmanın nedenleri arasında sayılmaktaydı. Ancak 1960'lardan itibaren

"hata yokluğu" ilkesi olarak adlandırılan ve eşlerden birinin hiçbir kötü muameleye maruz kalmadan da boşanma isteğinin yasalarca kabul görmesi anlamına gelen bu durum, boşanma olaylarının artışını hızlandırmıştır. Ayrıca boşanma oranlarının artışında, evliliğin eskisi gibi mülkiyetin ve statünün kuşaktan kuşağa aktarılması gibi bir işlevinin olmaması, kadınların giderek ekonomik olarak bağımsızlaşmasıyla birlikte geleneksel toplumlarda olduğu gibi evliliğin ekonomik bir ortaklık olarak görülmemesi, evliliğin bireysel haz ve doyumlara indirgenerek romantik aşk ve sevgi ideallerine cevap vermeyen evliliklerin sonlandırılmak istenmesi ve boşanmış çiftlere vurulan kötü damganın, boşanma oranlarındaki artışla beraber toplum nezdinde boşanmanın sıradan bir davranış olarak görülmesi de etkili olmuştur (Giddens, 2000a: 156-158).

Günümüz Batı toplumlarında aile, radikal dönüşümler geçirerek farklı biçimler almaya başlamıştır. Tek ebeveynli ailenin yaygınlık kazanması, eşcinsel evliliklerin artması, kiralık anne olarak ifade edilen ve kadını adeta "kuluçka makinesi" olarak gören anlayış gibi nedenlere bağlı olarak aile yeniden tanımlanmaya ve izah edilmeye çalışılmaktadır (Şişman, 2007: 588). Giddens'ın "çocuklara hoşça kal demek" diye betimlediği ve çocuksuz kadının "üzgün yaşlı kız" olarak görülmediği Batı toplumlarında kadınların bir kısmı, evli olsun ya da olmasın, çocuk sahibi olmak istememektedir. Çocuk sahibi olmak istememenin temelinde, seçimini çocuk sahibi olmama yönünde kullananlar, gündelik ve iş yaşamlarında başarılı olma hırsıyla çalışanlar ve hayatlarını özgürce yaşama arzusu üzerine kuran bireyler bulunmaktadır. 1976'larda kadınların % 1'i, bugün ise % 20'si çocuk sahibi olmak istememekte ve bu oran giderek artmaktadır (Giddens, 2000a: 168). Ayrıca daha da vahimi günümüz Batı toplumlarındaki çocukların % 30'dan daha fazlası evlilik dışı ilişkiler yoluyla dünyaya gelmektedir (Şişman, 2007: 588). 2000'li yıllarda İngiltere'de evlilik dışı doğum oranı % 32, İtalya'da % 7, Fransa'da % 35, Danimarka'da % 47 ve İsveç'te ise % 50 olarak belirlenmiştir (Giddens, 2000b: 103). Bu oranların günümüz Batı toplumlarında önemli seviyelere ulaştı-

ğı düşünülmektedir. Evlilik dışı çocukların yanı sıra çocukların büyük bir kısmı da boşanma sonucunda oluşan parçalanmış ailelerde yetişmek zorunda kalmaktadır. Örneğin Amerika'da yapılan aile araştırmalarında görülmektedir ki, çocukların yaklaşık % 50'si tek ebeveynli ailelerde yaşamakta ve yine bu çocukların nerdeyse yarısı tek olan ebeveynini günde birkaç saat görebilmektedir (Şişman, 2007: 588).

Batı toplumlarında kadının iş hayatına girmesi hızla artmaktadır. 1990'lardan önce Amerika'da kadınların sadece % 20'si çalışırken günümüzde bu oran % 60'a yükselmiştir (Aktaş Macionis, 2012: 334). Ne var ki kadınların iş dünyasında görünen bu etkinliğine rağmen kadınlar ve erkeklerin yaptıkları işlerde cinsiyete göre bir ayrışmanın olduğu gözlenmektedir. Özellikle Amerika'da kadınlar, iki iş türünde yoğunlaşmaktadır. İdari destek ve hizmet. İdari destek işleri olarak tarif edilen sekreterlik ve ofis işçisi olarak çalışan kadınların oranı, toplam çalışan kadınların % 24'üne tekabül etmektedir. İdari destek işlerinin % 75'inin kadınlar tarafından yapılmasından dolayı da bu kadın işçilere "pembe yakalı işçiler" denmektedir. Ayrıca Amerika'da çalışan kadınların % 16'sı yemek servisi endüstrileri, çocuk bakımı ve sağlık hizmetleri olmak üzere hizmet sektöründe yer almaktadırlar (Macionis, 2012: 335). Tüm bunların yanında en gelişmiş ülkelerde kardın-erkek ücretlerinde hala bir eşitlik sağlanamamıştır. Paranın erkek tarafından kazanıldığı ya da "eve ekmek getiren" kişinin evin babası olduğu dönem geride kalmıştır. Ama ne var ki Batı toplumlarında kadının ekmek getirdiği bir aile yuvası hızla sırra kadem basmaktadır.

4. Türk Aile Yapısında Kadın

Türk toplumunda aile, 20. yüzyılın başlarına kadar geniş ya da küçük aile tipindedir ve bir "pederi aile" niteliğini taşımıştır (Aydın, 2011: 62). Pederi aile; babanın aile üzerinde baskıcı haklara sahip olmadığı, miras ve akrabalığın sadece erkek soyuna göre değil kadını da içine aldığı ve babanın söz sahibi olmasının yanı sıra annenin de karar vermede yetkin olduğu bir

ailedir (Güler, 1993: 70). Türk pederi ailesinde kadın, eşinin yanında değer gören, eşiyle birlikte çalışan, çocuklarını yetiştiren, ailenin sosyal bir üyesidir. Antropolog Delaney'in Türk ailesine yönelik yaptığı çalışma, kadın ve erkeğin geleneksel rollerini izah etme açısından önemlidir. Delaney'in bir Türk köyünde 1980 yılındaki araştırmasını konu alan "Tohum ve Toprak" adlı kitabında, erkek "tohum", kadın ise "toprak" metaforuyla sembolleştirilir. Delaney'e göre baba, anneye bir tohum eker ve erkek tohumlarıyla yaratıcı yaşam kıvılcımını ve çocuğun temel kişiliğini oluşturur. Kadın ise, tıpkı toprak gibi bu tohumu besleyici malzeme olarak desteklemektedir. Babalık, Hıristiyanlardaki teslis inancında da olan, kutsallık atfedilen ve vücuda getirmeyi, birincil, oluşturucu rolü ifade eder. Annelik ise, soyun sürdürülmesini sağlayan, ikincil ve destekleyici role sahiptir (Delaney, 2012). Türk toplumunda annelik kavramı, yerine getirdiği fonksiyonu aşan duygusal bağların temel rol oynadığı bir sıcaklık ve kapsayıcılıkta algılanmaktadır. Toplumumuzda annelik, kadının en kutsal rolü olarak kabul edilirken, kadına bu rolünden dolayı ailede ve toplumda ayrıcalıklar tanınmaktadır. İslam dininin referans olduğu ve desteklediği bu annelik yaklaşımı, aile yapısını güçlendirici bir etki oluşturmakta ve ailede diğer rollerin en iyi biçimde yerine getirilmesine dayanak teşkil etmektedir (Sezal, 2012: 173-174).

Türk ailesinde kadının rolü için Türk ailesinin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği aşamalara değinmek gerekmektedir. Türk ailesi genel olarak; İslam öncesi, İslâm dönemi ve modern dönem Türk ailesi olarak sınıflandırılabilir.

4.1. İslam Öncesi Türk Ailesinde Kadın: İslam öncesi Türklerde evlenme devletin temeli olarak düşünülmekte, aile ise devletin çekirdeğini oluşturmaktadır. Evliliğin sembolünü "eb" evi ifade etmektedir. Eski Türklerde evin bir diğer anlamı ise "ocak"tır. Günümüzde evlenen çiftler için kullanılan "ocak kurma" tabiri de buradan gelmektedir (Akt. Canatan, 2009b: 67). Eski Türk ailesinde işbölümü, cinsiyet ve yaş temelinde şekillenmekte ve bir teamül olarak baba erkek çocuğunu yetiştirme görevini üstlenirken, anne ise kız çocuğunu yetiştirme

sorumluluğuna sahiptir. Bu ailede anneye "ög" denilirdi ki günümüzde Türkçede kullanılan ve "annesiz çocuk" anlamına gelen "öksüz" kelimesi buradan türemiştir.

Dışarıdan evlenmenin (egzogami) yaygın olduğu İslam öncesi Türklerde kadın, evlendikten sonra kocasının soyuna geçmektedir. Çünkü baba, kızını verirken onun velayet hakkını da vermektedir. Kadın süre içerisinde özellikle çocukların doğumundan sonra aileyi temsil eden ikinci şahıs olur ve aile içerisinde statüsü yükselir. Kadın dul kalmış ise, küçük çocuklarının velayetine sahiptir, fakat evde büyük oğul varsa en büyük oğul evin reisidir. İslam öncesi Türk ailesinde kadın, evin dayanağı ve sahibi olarak görülür ve işbölümü gereği evde kalmak ve ev işlerini yerine getirmek gibi görevleri vardır. Bu dönemde erkeğin çokeşli olma durumu yaygın olmamakla birlikte nadiren görülmektedir. Ayrıca eski Türklerde, evliliklerde erkek tarafının kızın ailesine verdiği aile malı anlamına gelen "kalın" ya da "başlık" geleneği de bulunmaktaydı (Akt. Canatan, 2009c: 119-127).

4.2. İslam Dönemi Türk Ailesinde Kadın: Türklerin İslam'ı kabul etmeleri M.S. 8. yüzyılda gerçekleşmiştir. İslam, dini bir sistem olarak Türk toplum ve aile yapısında, önemli değişiklikler sağlamıştır. Şaman diniyle iç içe geçmiş tüm yapılar değişmiş ve İslam geleneğine göre şekillenen sosyal kurumlar oluşmaya başlamıştır (Türkdoğan, 1992: 49). Türklerin İslam sonrası dönemlerdeki aile hayatları içerisinde Osmanlı dönemi ayrı bir ilgiye tabidir. Osmanlı dönemi aile hayatı, İslami değerlerle yoğrulmuş ve İslam ailesi denilince de ilk akla gelen aile yapısını oluşturur. Yani İslâm dönemi aile yapımız yalnızca Osmanlı ailesi anlamına gelmez ama bu dönemi iyi temsil ettiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla biz burada İslâm ve toplumu özgü çizgileri birleştiren Osmanlı ailesinden söz edeceğiz.

İslam dini, hüküm sürdüğü dönemlerdeki uygulamalar dikkate alındığında, kadınlara kıyaslanamayacak ölçüde radikal ve ileri düzeyde haklar vermiştir. Toplumsal hayatın birçok alanında kadın ile erkeğin eşit statüye sahip olduğu görülmektedir.

Öyle ki klasik Osmanlı döneminde kadının durumu, erkekle aynı haklara sahip ve en az erkek kadar özgür durumdaydı. 16. yüzyıla kadar Osmanlı'da kadın, özgürce giyinebilmekte, erkekle birlikte savaşa katılabilmekte, tarlada çalışabilmekte ve aile içi kararlarda aktif olarak söz sahibi olabilmekteydi. İstanbul'un fethiyle birlikte bürokratik bir yapıya kavuşan Osmanlı devleti, kadınlar için fermanlar çıkartarak sosyal hayatı düzene sokmayı hedeflemekteydi. Bu fermanların içeriği daha çok ticaret, seyahat gibi çeşitli yollarla sağlanan Batı'nın kültür aktarımının Osmanlı'nın kültürüne olumsuz etkiler yapmasından kaynaklanmaktaydı (Çaha, 1996: 79-81).

Osmanlı toplumunda saray çevresinin ve halkın hayat tarzları doğal olarak birbirinden farklıdır. Osmanlı'nın kuşaktan kuşağa devredilen bir aile yönetimi olması, aile ilişkilerinin ve evliliklerin kurallarla belirlenmesine neden olmuştur. Osmanlı dönemi sarayındaki bu aile ilişkileri, ayrı bir çalışmanın konusu olacağı için burada bu konuya girmeyeceğim. Ancak Batılıların saray ilişkileri ekseninde söylenceler geliştirdiği, padişahın ve ailesinin evi sayılan "harem" konusunda bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Özellikle Avrupa'da harem, padişahların zevk ve sefasına uygun olarak gönlünce eğlendikleri ve kadınlarla halvette bulunduğu bir mekân olarak tasavvur edilmektedir.[1] Bu tasavvurun doğru olmadığı, konusunu Osmanlı tarihinin oluşturduğu çalışmalarda görülmektedir (Akt. Canatan, 2009c: 130). Çünkü Batılı oryantalistlerin üretmeye çalıştığı nosyon, Avrupa'nın kültür, medeniyet ve bilim-teknikle, Doğu'nun ya da Osmanlı'nın ise aşk, zevk, şehvet gibi fantezilerle hatırlanmasına hizmet etmektedir. Oysa Sombart'ın (1998) da ifşa ettiği gibi, Avrupalının harem için hayal ettiği durum, as-

[1] Osmanlı hareminde padişah için çok sayıda eşin olduğu bilinen bir gerçektir. Bunun İslam'a aykırı olduğu ve İslam'ın sadece dört kadınla evliliği sınırlandırdığı ifade edilmektedir. Padişahların bu sınırı aştıkları söylenebilir, ancak bu eşlerin bir kısmı yani dördün üzerinde olanlar cariye konumunda oldukları ve cariyelerle evlenmede sınır olmadığı düşünüldüğünde aslında şer'i sınırlara riayet ettikleri söylenebilir (Canatan, 2009c: 130).

lında Ortaçağ'da Avrupa ülkelerinde fütursuzca ve azgınca yapılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu altı asırlık tarihi boyunca, birçok kültüre, etnisiteye, örfe geleneğe ve aile yapısına ev sahipliği yapmıştır. Dolayısıyla Osmanlı ailesi denildiğinde tek bir aile yapısını anlamak imkânsızdır. Osmanlı toplumunda, sarayda olduğu gibi halk arasında da, evlilik kurumunun temeli, genel olarak Sünni İslam fıkhına dayanmaktadır. Evlilik öncesi ritüeller, evlilik, nikâh, kocanın ve hanımının birbirine karşı sorumlulukları, boşanma, miras ve çocuğa yönelik haklar gibi konular bu fıkha göre düzenlenmiştir.

Osmanlı toplumunda kadının, aşırı baskı altında yaşadığı, mülkiyetinin bulunmadığı, rızası olmadan adeta satılık mal gibi bir erkekle evlendirildiği, hukuk yoluyla haklarını aramanın imkânsız olduğu gibi, çoğunlukla Batılı seyyahların ya da oryantalistlerin öne sürdüğü iddialar bulunmaktadır. Ancak bunların çoğunlukla doğru olmadığı bilinmektedir. Özellikle Kadı Sicilleri gibi tarihi kaynaklar incelendiğinde görülmektedir ki, Osmanlı kadınlarının toplumdan soyutlanmadıkları aksine sosyo-ekonomik hayatın içinde oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin 1600'lü yılların Bursa'sında kadınların ipek imalatıyla ilgilendikleri, Bursa genelindeki ipek imalat tezgâhlarının yarısına yakınının kadınlara ait olduğu ve buradan imal edilen ipeklerin kadınlar aracılığıyla çarşı-pazarda satıldığı kaynaklarda yer almaktadır (Kurt, 2011: 403). Osmanlı toplumunda kadının, erkeğin yaşadığı eve gelin geldiği ve erkeğin ailesiyle yaşamaya mecbur bırakıldığı dolayısıyla bu geleneğin, geniş aile yapısını ortaya çıkardığı düşüncesi yaygındır. Ancak tüm toplumlarda olduğu gibi örf ve adetlerle dinin iç içe geçmesi, zamanla örf ve adetlerin din gibi algılanmasına ve uygulanmasına neden olmuştur. Oysa Kurt'a (2011: 407) göre Osmanlı'da kadın, eşinin anne-babası gibi yakın akrabalarıyla ya da eşinin diğer hanımlarıyla aynı evde ikamet etmek zorunda değildir. Böyle bir durumda kadın, ayrı bir ev tahsis etmesini istediğinde eşi bu isteği yerine getirmek durumundadır. Eşinin yükümlülükleri yanında kadının da, iffet ve namusunu korumak ve ailedeki görev ve

sorumluluklarını yerine getirmek gibi yükümlülükleri vardır. Ayrıca kocasının müdahalesi olmaksızın kadınların erkekler gibi mal edinme, bu mal için istediği şekilde tasarruf etme hakları da bulunmaktadır.

Osmanlı dönemine yönelik araştırmalar, çokevliliğin sanıldığı kadar çok olmadığını gösterirken tekeşliliğin günümüzde olduğu gibi Osmanlı'da da baskın olduğunu ortaya çıkarmaktadır (Kurt, 2011: 410). Osmanlı'da ölen bir kişinin kimliğini, yasal varislerini, borçlarını ve mal varlığı gibi durumlarını bildiren "tereke defterleri" kayıtlarına bakıldığında, örneğin 16. yüzyılda Edirne'de çokeşliliğin oranı % 7.3, on yedinci yüzyılda Ankara'da % 12 iken Bursa'da % 4.5'tir. Bu oranlar Osmanlı toplumuna kıyaslandığında dahi oldukça yüksektir, çünkü bu araştırmalar sosyo-ekonomik olarak üst düzey ailelere yönelik bir araştırmadır. Buradan anlaşılmaktadır ki, çokeşlilik üst düzey ailelerde, halka kıyasla yüksektir. Halka yönelik başka bir araştırmaya göre, 16. yüzyılda çokeşliliğin toplam oranı % 2, on yedinci yüzyılda % 1'dir. 1839-1876 yılları arasında bu oran % 2'dir. 1885-1907 yılları arasında nüfus kayıtlarına göre evli erkeklerin sadece % 2.29'u çokeşlidir. İlber Ortaylı'ya göre de Osmanlı ailesi esas itibarıyla çok eşli değildir. Çünkü Osmanlı toplumunun etiket ve zihniyeti, çokeşlilikle bağdaşmayacağı gibi demografik yapıya da uygun değildir (Akt. Kurt, 2011: 410).

Osmanlı ailesinde kadının hakları ve sorumlulukları genel olarak İslam fıkhına göre belirlendiği için aşağıda "İslam'da Kadının Yeri" adlı kısımda bu konu daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

4.3. Modern Dönem Türk Ailesinde Kadın: Osmanlı'da kamusal alan, kadınlardan daha çok erkeğin etkinliğinde olan ve yönetimde, bilimsel çalışmalarda, savaşlarda, sanatta ve meslek gruplarında erkeklerin egemen olduğu bir sahadır. Kadın ise genellikle ailenin mekânı olan evde, kocasına yardımcı ve çocuklarını yetiştirme görevini üstlenmiştir (Çaha, 1996: 210). Ancak 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda yoğunlaşan Os-

manlıdaki modernleşme çabalarıyla beraber kadının konumunun değiştiği görülmektedir. Modernleşme çabalarının en önemlilerinden birisi olan Tanzimat Fermanı'yla kadınlara bazı haklar verilmiştir. Tanzimat'tan önce sadece sıbyan mekteplerine gidebilen kızlar için, fermanın ilanından sonra öğretmen okulları ve rüştiyeler açılmıştır. Bu okullarla birlikte öğretmenlik yapmaya başlayan kadınlar, kamusal hayatta daha çok yer almaya başlamışlardır (Canatan, 2009c: 136).

Osmanlı'dan sonra kurulan Cumhuriyet, her ulus-devlet gibi yeni bir toplum ve kültür yaratma gereğini hissetmiştir. Cumhuriyet'in vatandaşına tayin ettiği ulusal kimlik "Anadolu Türklüğü", uygun gördüğü siyasal yapı ise "laik Cumhuriyet" olmuştur (Çaha, 1996: 107; Can, 2013: 123-129). Toplumun "laik" bir hüviyete dönüştürülmesi ve dini değerlerin yerine üretilmeye çalışılan seküler değerlerin inşasında, kadına yönelik yapılan reformların da önemli katkıları olmuştur. Çaha'ya göre aslında kadın ile ilgili yapılan reformlar özünde, Türk toplumunun Osmanlı/İslam geleneğiyle bağlarını koparmak için ideolojik bir araçtır. İslam geleneğinden koparılışın ve Batılılaşma idealinin aracısı olarak kadının kamusal alanda görünürlük kazanmasının desteklenmesi, yeni Cumhuriyet'in arzu ettiği vatandaş modeli olarak okunmaktadır (Çaha, 1996: 109).

Cumhuriyetle birlikte Türk kadını iki alanda yeni haklar kazanmış oldu: Bunlar; Medeni Kanun'la birlikte verilen yeni sosyal haklar ve seçme ve seçilme hakkıyla tanınan siyasal haklardır (Çaha, 1996: 111). 1924 yılında hilafetin kaldırılmasıyla terk edilen Mecelle Kanunu'nun yerine 1926 yılında İsviçre'den tercüme edilerek alınan Medeni Kanun, Türk kadınına genel olarak şu hakları vermiştir: Çok evliliğin yasaklanması, kadına boşanma hakkının verilmesi, miras konusunda erkekle eşit paylaşım hakkı, evlenme yaşının erkek için 18, kız için 14 olarak sınırlandırılması, kanun önünde kadının erkekle eşit sayılması ve evliliğin bir memurun önünde resmiyet kazandırılması (Akt. Çaha, 1996: 111). Yine Çaha'ya göre Medeni Kanun'un Türk kadınına ilk kez Batılı ve modern anlamda yeni haklar verdiğine yönelik yaygın düşünce sonuna kadar doğru değildir. Çünkü

Osmanlı'nın son yılları olan 1917 yılında çıkarılan Aile Kararnamesi ile Medeni Kanun'la kadınlara verilen hakların önemli bir kısmının önceden verildiği bilinmektedir.[2] Öyle ki Aile Kararnamesi, Medeni Kanun'daki bazı hakları bile geride bırakacak kaideler taşır. Örneğin Medeni Kanun'da kızlar için 14 olan evlenme yaşı, daha önce Aile Kararnamesi'nde 17 ile sınırlandırılmıştır (Çaha, 1996: 111-113). Ayrıca Cumhuriyet'in Medeni Kanun'u, kadınların aleyhine olan bazı yasalar da getirmiştir. Bunlar; erkeğin evin reisi sıfatıyla aileyi temsil etmesi, kadının çalışmasını kocanın iznine bağlaması, ailenin ikamet edeceği hanenin ev reisi olan erkek tarafından belirlenmesi, kadının ailenin ve çocukların bakımından sorumlu olması ve kadının sadece ailenin gelirine katkıda bulunmak amacıyla çalışmasına izin verilmesi gibi maddeler bulunmaktadır (Akt. Çaha, 1996: 112).

Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar kadın; modernleşmenin, Avrupalılaşmanın, laikleşmenin, sekülerleşmenin kısaca Batılılaşmanın bir göstergesi olarak sunulmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan kılık kıyafet inkılâbında, devlet kademesinin verdiği davetlerde Batı klasik müziği eşliğinde icra edilen danslarda, Avrupalı olabilmenin gururuyla girilen güzellik yarışmalarında kadın genellikle ön planda tutularak toplumun dönüştürülmesi arzu edilmiştir. Cumhuriyet'in bu "ötekileştirici kadın tipi", giyiniş tarzı bakımından farklılık arz eden kadınları dışlayıcı bir tutum takınmıştır. Bundan dolayı, dini kaygılarla örtünen kadınların eğitim, çalışma ve birçok sosyal hakkı elinden alınmıştır. Türkiye'de yıllardır başörtüsünden dolayı üniversitelere alınmayan ya da üniversitelerden atılan kızlar olmuştur. Yakın zamana kadar Türkiye'de kadınlar, kılık kıyafetlerinden dolayı devlet kurumlarında ya da özel kurumlarda çalışma hakkına sahip değildiler.

---

[2] Aile Kararnamesi'nin hazırlamasında dönemin siyasal, sosyal, ekonomik ve hukuksal koşulların etkisi ve kararnamenin içeriği hakkında bkz. ÜNAL Mehmet (1990), "1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi", *Aile Yazıları: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, ed. B. Dikeçligil & A. Çiğdem, cilt. 1, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, s. 369-396.

Bu durum Türk ailesinde kadına yönelik olumsuz gelişmeleri beraberinde getirmektedir. Giyim tarzından dolayı eğitim ve çalışma hakkı elinden alınan kadın, toplumsal cinsiyet ayrımına maruz kalarak bir toplumsal tabakaya hapsedile gelmiştir. Böylece kadının, sosyal rolleri sınırlandırılmakta, statüleri durağanlaştırılmakta ve adeta bir kast sistemine dönüştürülmektedir. Ayrıca kadın, bir alanda uzmanlaşma ve meslek sahibi olabilme hakkı engellendiği için de, modern değerlerin ilan ettiği kadın erkek eşitliğinden muaf tutulmuş ve feminist akımın karşı çıktığı söylem olan, erkek egemen bir ailede ikincil bir kimlikle hayatını sürdürmektedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki Çaha'ya (1996: 210) göre; cumhuriyet ideolojisinin idealize ettiği ve üretmeye çalıştığı tek tip kadın profilinin günümüzde tevecüh görmediği ortadadır. Elbiselerinin boyu ve rengi aynı olan, giysilerin tarzının adeta kanunla belirlenmiş ve saçı resmi ideolojiye uydurulmuş bir kadın tipi yerine; inançları, değerleri, ideolojisi, sosyo-ekonomik durumu ve özgür seçimine göre karar verilmiş kıyafetleriyle kadınlar, kamusal alanda yer almalıdırlar.

Günümüz Türk ailesinde kadın, birçok problemle karşı karşıyadır. Bunlardan ilki, çalışan kadınların hem çalışma şartlarıyla hem de bir anne olarak çocuklarının yetiştirilmesiyle ilgili sorunlardır. Çalışan kadınların önemli bir kısmı, ucuz işgücü olarak değerlendirilen fabrikalarda ya da küçük işletmelerde ortalama asgari ücretle çalışmaktadır. Ayrıca bu kadınların bir kısmı istihdam dışı olarak çalışmakta ve herhangi bir sosyal güvencesi de bulunmamaktadır. Çalışan kadınların diğer sorunu ise, doğum izni ve çocuklarına yeteri derecede annelik yapamamasıdır. Çalışan kadınların sekiz hafta doğum öncesi ve sekiz hafta doğum sonrası olmak üzere toplam on altı hafta doğum izni bulunmaktadır. Ayrıca doğum izninden sonra mesai saatleri içerisinde süt izni ya da iki yıla kadar ücretsiz izin hakları da bulunmaktadır. Ancak bu izinlerin yeterli olmadığı görülmektedir. Annenin tüm izin haklarını kullandığı düşünülürse ki kadınların çoğunluğu ücretsiz izni ya kullanmamakta ya da çok az kullanmaktadır, çocuklar en geç iki yaşından itibaren kreşlere ya da bakıcılara teslim edilmektedir. Bu durum ise

güvensiz, azami anne sevgisinden mahrum ve kendini gerçekleştirmeyen çocukların yetişmesini beraberinde getirmektedir.

İkinci bir problem alanı, evlilikten beklentilerin farklılaşmasından kaynaklanan toplumsal problemlerdir. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de giderek evliliğin temelini aşk, sevgi ve romantizm idealleri oluşturmaktadır. Görsel medyada evlilik programlarının yaygınlaşması, sinema ve dizilerin böyle temalarla bunu topluma aktarması, evlilik ilişkilerinin boyutunu değiştirmektedir. Modern dünyanın bir geleneği olan tüketim kültürü, kuşkusuz aşk, sevgi idealleri, romantizm gibi bu tür duyguları da çabucak tüketmektedir. Böylece ailede eşler ya birbirine şiddet uygulamakta ya da boşanmaktadırlar. Türkiye'de son yıllarda ailesel anlaşmazlıklardan dolayı kadına yönelik şiddet arttığı gibi, eşleri tarafından öldürülen kadınların sayısı da artmıştır. Boşanma ve kadın cinayetleriyle neticelenen ailelerde ise en önemli meseleyi, çocukların yaşadığı fiziksel ve ruhsal problemler oluşturmaktadır.

Kadına yönelik problemlerden bir diğeri ise, kadın bedeninin bir cinsel objeye dönüştürülmesidir. Yazılı ve görsel medyada, reklam sektöründe ve erkeğin ilgisini çekebilecek tüm alanlarda kadın bedeni metalaştırılmakta ve para kazanılan bir sermayeye dönüştürülmektedir. Bir toplumsal cinsiyet meselesi olarak görülmesi gereken bu durum, kadınların haklarını savunduğunu ileri süren feministler tarafından maalesef çok fazla dikkate alınmamaktadır. Ancak dünya genelinde kadın bedeninin sermayesini oluşturduğu uygunsuz yayın yapan televizyon kanalları, internet adresleri ve ilgili neşriyatların yıllık geliri yaklaşık elli milyar dolardır. Sadece Amerika'da bu yolla elde edilen gelir yıllık yaklaşık 4-6 milyar dolar arasındadır (Macionis, 2012: 200).

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan aile, günümüzde önemli çözülme belirtileri göstermektedir. Modernitenin olumsuzluklarından nasibini alan tüm toplumlar gibi Türk toplumu da, bu olumsuzluklardan payını alarak önemli değişimler yaşamaktadır (Aydın, 2011: 63). Batı toplumunda görmeye

alışık olduğumuz, boşanma, nikâhsız birlikte yaşama, tek ebeveynli aile gibi ailenin temellerine dinamit koyan meseleler Türk ailesinde giderek yaygınlaşmaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın aileye ve kadına yönelik politikaları, toplumun temeli olan ailenin devamlılığını sağlamayı ve kadına yönelik ayrımcılığın kaldırılmasını amaçlasa da, bu konuda kapsamlı sosyal politikaların hayata geçirilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca Avrupa Birliği uyum yasalarıyla birlikte bakanlığın ailede gerçekleştirdiği değişikliklerin de detaylı analizlerinin yapılması gerekmektedir. Örneğin bu uyum yasaları çerçevesinde Türk ailesinde "aile reisliği" kaldırılmış ve Türk ailesinde erkek egemenliği, teoride de olsa, son bulmuştur (Canatan, 2009c: 145). Bunun gibi diğer uyum politikalarının da aileye ve kadına yönelik olumlu ya da olumsuz yansımalarının bilimsel araştırmalar aracılığıyla kontrol etmek gerekmektedir.

5. İslam'da Aile ve Kadın

İslam vahyi Arap yarımadasına gönderilmeden önce, örf ve adetlerin belirlediği ve öteden beri yürürlükte olan aile hukuku işlemekteydi. Bu hukuk uygulamaları, kadına hiçbir hak tanımayan, kadını miras hakkından mahrum eden ve dahası kadına değer vermeyen uygulamalardı. Kız çocuklarını diri diri toprağa gömen, kadını bir şehvet aracı olarak gören ve sapkınlıkları ileri boyutlara ulaşan bu topluma İslamiyet'in gönderilmesiyle, kadına değer verilmeye başlanmış ve birçok hakkı teslim edilmiştir. Kadın artık ailenin bir üyesi, evlat, eş ve anne rolleriyle toplumda yer edinmeye başlamıştır (Aktan, 1992: 396).

Diğer semavi dinler olarak kabul edilen Hıristiyanlık ve Yahudilik'e bakıldığında, dinin eril bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Örneğin Hıristiyanlık, hiyerarşik yapısı ve simgesel olarak eril bir nitelik taşımaktadır. Hz. İsa'nın annesi olan Hz. Meryem'e ilahi özellikler yüklenilse bile Tanrı, babadır ve eril bir figürdür. Ayrıca Hıristiyanlıkta, kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığına yönelik inanç da bulunmaktadır. Kutsal Kitap'ta birçok kadın karakterden yardımseverliği ve cesur

kişiler olması hasebiyle söz edilse de, Hıristiyanlık genel olarak erkek egemen bir dindir. Yahudilikte de erillik ağır basmaktadır. Örneğin Hz. Musa'nın havarilerinin hepsi erkektir (Giddens, 2000a: 477-478). İslam dininde ise ne Hıristiyanlıktaki olduğu gibi Allah eril bir nitelik taşır, ne de Yahudilikte olduğu gibi Hz. Muhammed'in sahabeleri tamamıyla erkektir. Öyle ki peygamberlik geldiğinde iman eden ilk kişi, mesleği ticaret olan Hz. Muhammed'in eşi Hz. Hatice'dir. Ancak İslam dini ailedeki görev ve yükümlülüklerden birinci derecede erkeği sorumlu tutmaktadır. İslam'da aile reisliği kocaya verilmekte ve karar verme durumunda ise, ailenin diğer fertleriyle istişare edip onların görüşlerini alarak aileyi yönetmek ve gözetmek, kocanın sorumluluğundadır. Kocanın diğer aile fertlerinden talep ettiği istekleri yerine getirmek, İslam'ın kurallarına ve ahlakına aykırı olmadığı sürece, dinin vecibelerindendir (Karaman, 1992: 389-390).

İslam dini kadınlara güzel ve adaletli davranılması gerektiğini emretmektedir. Bu konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde birçok emir ve tavsiye bulunmaktadır. Kadınlara güzel muamele ile ilgili, "Size kadınlarınıza iyi davranmanızı tavsiye ediyorum; Onları Allah'ın emaneti olarak aldınız" ve "Sizin en hayırlınız, hanımına hayırlı olanınızdır" hadis-i şerifleri örnek olarak verilebilir (Apaydın, 2007: 149). İslam hukuku; evlenme, nikâh, miras gibi hususlarda kadınların haklarını güvence altına almaktadır. Öncelikle İslam, nikâh akitlerinde evlenecek adayların rızasını aramakta ve rızası alınan eş adaylarına ilave olarak velisinin iznini gerekli görmektedir. Ancak tarihsel süreçte istemediği kişiyle evlendirilmek istenen kızlar da olmamış değildir. Mahkeme kayıtları göstermektedir ki, böyle bir durumda mahkeme, velisine dava açan kızların lehine kararlar vermiştir (Kurt, 2011: 406).

İslam'da evlenme akdinin kadına sağladığı iki temel hak bulunmaktadır. Bunlar mehir ve nafakadır (Apaydın, 2007: 148). Mehir; kadına verilen değeri sembolize etmek, boşamayı zorlaştırmak, dul kalması halinde kadını maddi güvence altına almayı amaçlamak için erkeğin eşine para ya da mal vermesi ya

da borçlanmasıdır. Kadın, alacağı mehri bağışlamadığı sürece, boşanması ya da kocasının vefatı durumunda mehri almaya hak kazanmaktadır (Karaman, 1992: 391). Nafakanın ise İslam'da birden fazla çeşidi vardır.[3] Burada nafakadan kasıt, ailenin geçimini, eşin ve çocukların tüm ihtiyaç ve masraflarının karşılanmasıdır. Çünkü İslam'da kadın geçinebilmek için çalışmak zorunda değildir. İslam hukukuna göre, kadın ve çocukların geçimi için sorumluluk, kadın ve çocuklar üzerine mal varlıkları bulunsa dahi, kocaya aittir. Erkek tarafından tahsis edilecek bu nafaka içerisine, bir insanın insanca yaşayabilmesi için gerekli olan giyecek, yiyecek, konut, tedavi, ulaşım vs. gibi kalemler girmektedir (Karaman, 1992: 391).

İslam'da kadının kocasına karşı görev ve sorumlulukları olduğu gibi, kocanın da hanımına karşı görev ve sorumlulukları bulunmaktadır.[4] Bu görev ve sorumluluklar şunlardır: Kadın, kocasının evlilikten doğan makul ve meşru istek ve arzularını yerine getirmeli, kocanın kendi imkânlarıyla edindiği konutta ikamet etmeli, kocasının bilgisi dışında evden ayrılmamalı, yine kocasının bilgisi olmadan yabancı kişileri eve almamalı, kocasının ve kendinin ırz, namus ve mülkünü korumalıdır. Kocasından dolayı kadının hakları ise; ikamet edecek konutun kocası tarafından karşılanması, boşanma gerçekleşmişse beklediği süre içerisinde kocasından nafaka alması, mehir ödenmemişse kocasından isteyebilmesi, anne babasının bakımıyla ilgilenmek üzere evden ayrılabilmesi, akrabalarını hem ziyaret etme hem de

---

[3] İslam hukukunda yer alan nafaka çeşitleri ve açıklamaları için bkz. AKTAN Hamza (1992), "İslam Aile Hukuku", *Sosyo-kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c. 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları

[4] İslam filozofu İbn-i Sina (M.S. 980-1037) ise, "Aile Siyasetine Dair" adlı risalesinde İslami değerler ışığında bir ailenin nasıl olması gerektiğine dair önemli tespitlere yer verirken, ailenin sıhhati için kadın ve erkeğin yüklenmesi gereken sorumluluklara da değinmektedir. İbn-i Sina'ya (1992: 913) göre kadın, "erkeğin mülkünde ortağı, malının koruyucusu, yükünün taşıyıcısı ve çocuklarının terbiyesinde güvendiği kişidir. Kadınların en iyisi: akıllı, dindar, arlı, zeki, sevecen, doğurgan, az konuşan, itaatkâr, içten, güvenilir, mecliste ağırbaşlı, görüntüsünde ciddi, boyu posu yerinde, kendisini kocasının hizmetine adamış ve ona iyi hizmet eden, değerlendirmesiyle kocasının azmı çoğaltan, iyi huylarıyla üzüntüsünü gideren, nezaket ve kibarlığıyla dertlerine tesellî olan kadındır."

evinde misafir edebilmesi, evliliğin feshi durumunda eğer başka biriyle evlenmemişse küçük çocuklarına bakma hakkına sahipliliği, evlilik devam ettiği süre içerisinde kocası vefat ederse kocasına mirasçı olması ve kocasından zevci münasebette bulunmayı talep etmesi gibi hakları vardır (Aktan, 1992: 405).

İslam'ın kadına yönelik uygulamalarında bazı konular, İslam'a yapılan eleştirileri beraberinde getirmektedir. Bunlardan ilki, İslam'ın çokkarılılığa izin vermesidir. İslam'ın ortaya çıktığı dönemde dünyanın birçok yerinde çokkarılılığın sınırsız olarak uygulandığı görülmektedir. Buna karşın İslam, belirli sosyo-ekonomik ve kültürel şartlar (tüm eşlerin nafakasının sağlanması, eşler arasında adaletli davranma vb. gibi bkz. Nisa: 4/2-3) yerine getirildiği takdirde dört kadına kadar evliliğe izin vermiştir (Kurt, 2011: 409). Çokkarılılık, bazı zamanlarda hem İslam dinine hem de Müslümanlara yönelik eleştiri boyutunu aşan aşağılayıcı bir saldırıya dönüşmektedir. Ancak tarihsel süreçte, yaygın savaşların yapıldığı ve bu savaşlarda erkeklerin önemli bir kısmının öldüğü, kitlesel hastalıkların yaşandığı ve yeterli gıdaya sahip olmayan toplumlarda insan ortalama ömrünün kısa olduğu, erkeğin ölümünden sonra şimdiki gibi sosyal güvencesi olmayan kadınların bulunduğu toplumlarda çokkarılılık, şehevi arzuların bir tatmin yolu değil, bir sosyal güvenlik meselesi olarak okunmalıdır. Hz. Muhammed'in yaptığı evliliklerin çoğu, tam da bu sosyal problemlerden dolayı gerçekleşmiştir.[5] Ayrıca İslam'ın, tek eşli evliliği insanın fıtratına en uygun bir evlenme biçimi olarak tavsiye ettiği de bilinmektedir.

Bir diğer konu ise kadınların miras hakkı konusudur. İslam'da kadınlara erkeklerin hakkının yarısı kadar miras verildiğine dair düşünce gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü İslam miras

---

[5] Hz. Muhammed'in siyasal ve sosyal problemlerin çözüme ulaştırılması anlamında yaptığı çokeşli evlilikler hakkında açıklayıcı bir çalışma için bkz. CANAN İbrahim (1990), "Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber", *Aile Yazıları: Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme*, ed. B. Dikeçligil & A. Çiğdem, cilt. 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları

hukukuna göre, kadınlara erkeklerin aldığının yarısı kadar değil daha fazla miras hakkı verilmektedir. İslam'da kadına tevdi edilen miras sadece kocadan aktarılan değil, anne baba, çocuklardan ve yakın akrabadan aktarılan mirasların toplamıdır. Oysa İslam'da kadına zannedildiğinden daha çok miras verilmektedir (Karaman, 1992: 392).[6]

Boşama hakkı konusu da İslam'da kadına verilen değerin azlığını ifade etmek için yapılan eleştiriler arasında yer almaktadır. İslam hukukunda Allah'ın sevmediği bir helal olan boşama, nikâh esnasında kadın tarafından bir şart koşulmadığı takdirde tek taraflı olarak erkeğe verilmiştir. Ancak evlenme akdi yapılırken kadın boşama hakkını ister ve alır ise, tek taraflı boşama hakkı kadına ait olur. Ayrıca kadın evlilik akdi almamışsa, kocasından ya da evlilik hayatından memnun değilse, haksızlığa uğruyorsa vb., karı veya kocadan herhangi biri durumu geniş aile fertlerinden seçilen ve büyüklerden oluşan aile meclisine ya da mahkemeye konuyu intikal ettirebilir. Aile meclisinin ya da hâkimin ayrılma sebeplerini haklı görmesi halinde, karşı taraf istemese dahi, evliliği sonlandırabilir. Bunun yanı sıra İslam'da kadının tek taraflı boşama hakkı olan "muhale'a" yöntemi bulunmaktadır.[7] Dolayısıyla İslam'da sadece erkeklerin değil kadınların da boşanma hakları bulunmaktadır (Karaman, 1992: 391-392).

---

[6] İslam'da miras hukuku kendi içinde sistematik bir nitelik taşımaktadır. Miras sadece kocadan eşe aktarılan mal ya da mülk değil, anne babadan, çocuklardan ve yakın akrabadan da intikal eden bir nitelik taşır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. KARAMAN Hayrettin (1992), "İslam'ın Getirdiği Aile Anlayışı", *Sosyo-kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c. 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları. Ayrıca miras hukuku konusunda diğer bir çalışma için bkz. AKTAN Hamza (1992), "İslam Aile Hukuku", *Sosyo-kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c. 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları

[7] Ayrıca kadının kocasına bir miktar para veya mal vererek boşamasını sağlamasına da "muhale'a" denmektedir. İslam hukukunda üç tür boşanma vardır: Bunlar; Talak, îlâ ve muhale'a. Dolayısıyla kadın, yukarıda bahsedilen boşama yetkilerinin dışında, muhale'a yönetimini de kullanarak eşinden boşanabilmektedir. İslam'da boşanma hukuku konusunda detaylı bilgi için bkz. AKTAN Hamza (1992), "İslam Aile Hukuku", *Sosyo-kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c. 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları

Boşanma gerçekleştikten sonra çocukların kimde kalacağı konusu da İslam hukukunda karara bağlanmıştır. Buna göre eşlerin boşanması halinde çocuk, anneye verilir ve ergenlik yaşlarına kadar çocuğun velayeti annesinin üzerinedir. Annenin vefatı veya yabancı bir erkekle evlenmesi durumunda, çocuğun velayeti annesinin akrabalarından en yakın kadına geçmektedir. Ancak çocuk ergenlik yaşına geldiğinde velayeti babasına intikal eder. (Karaman, 1992: 390). Görülmektedir ki İslam dini, ebeveynlerin boşanma veya vefatı durumlarında, çocukların haklarını ve menfaatini gözeten bir aile politikası gütmektedir.

6. Feminist Yaklaşıma Göre Kadın

Dünya'da son yarım asırdır ailede ve kadının rollerinde yaşanan önemli dönüşümlerde, 1960 ve 1970'lerde yaşanan iki devriminin kesinlikle etkisi vardır. Bu iki devrim, cinsel ve feminist devrimlerdir (Fukuyama, 2009: 127). Toplumda baskın olan cinsel inançlara, kültüre ve sosyal yapılara bir başkaldırı hareketi olarak ortaya çıkan cinsel devrim, Batı toplumlarında 1950'lerde başlayıp 1960'larda sistemli bir hale gelen ve toplumda yüzyıllardır var olan muhafazakâr yapının neredeyse bütünüyle dağılmasıyla sonuçlanan bir siyasal hareketlenmedir. 1968 öğrenci hareketleriyle birlikte olgunlaşan bu cinsel devrim, genel hatlarıyla cinselliğin evliliğe, tek eşliliğe, heteroseksüelliğe ve çocuk doğurma görevine indirgenmesine karşı çıkmaktadır (Şişman, 2007: 600).

Feminist devrim ise, 1970'lerde kadın haklarını temel motivasyon olarak tayin eden siyasal bir harekettir. Feminist düşünce, temelde kadın ile erkek arasındaki iktidar ilişkilerini değiştirmeyi hedeflerken, kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi aile, iş hayatı, siyasi hayat, eğitim, kültür ve tarih gibi geniş bir çerçevede sorgulamaktadır. Feminist paradigma, kadın-erkek arasındaki cinsiyete dayalı ayrımda, erkeğin üstünlüğünü ve erkeğe dayalı toplumsal kuralların sonlandırılmasını ve bunun yerine kadın temelli değerlerin ve yapıların ikame edilmesini savunmaktadır (Çaha, 1996: 41). Feminist teorinin önemli üç sorusu

vardır: "Erkek egemenliği nasıl ortaya çıkmaktadır?", "Erkek egemenliği neden geniş bir kabul görmekte ve bu kabulün sonuçları nelerdir?", "Yeryüzündeki bütün kültürler kadının politikadan dışlanmasını nasıl meşrulaştırdılar ve bu bağlamda kadın tarihinin insan ilişkileri, felsefe ve politika için günümüzdeki anlamı nedir?" (Kundakçı, 2010: 477).

Cinsel ve feminist devrimlerin etkisi, zamanla Batı toplumlarında karşılık bulmaya başlamıştır. Örneğin koca ile kadının eşit ortak olduğu ve erkeğin evin reisi olmadığı düşüncesi, öncelikle Amerikan ve İngiliz hukukunu ve daha sonra ise kıtanın hukuk sistemlerini etkilemiştir. Hukuk sisteminin çeşitli aile tiplerini ve kadın rollerini kabul etmesiyle birlikte özellikle doğum kontrolü ve kürtaja dair liberal tutumların, kadınların kendi vücutları ve cinsellikleri üzerinde yeniden tasarruf imkânını kazandırdığı bilinmektedir. Bunun sonucunda kamusal bir görev olarak görülen ve ailenin temel işlevlerinden biri olan üremenin, çocuk doğurmayla ilişkilerini yeniden tanımlayan kadınların inisiyatifine bırakıldığı anlaşılmaktadır (Şişman, 2007: 592-593).

Feminist hareketlerin çeşitli ideolojilerle eklemlenmesinden dolayı çok sayıda feminist yaklaşım oluşmuştur. Liberal feministler, sosyalist feministler, radikal feministler ve hatta İslami feministler gibi. Feminizmin global bazda ürettiği söylemlerin yanı sıra yerel düzeyde de bir takım söylemler bulunmaktadır. Global düzeyde üretilen söylemler; cinsiyet ayrımı, kadının ikincilliği, erkeğin ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlardaki egemenliği ve patriarkal (erkek egemen) sistemin tarihsel gelişimi gibi konular oluştururken, yerel düzeyde ortak bir söylem üretilen konular ise, erkeğin aile reisi olması, kadın aleyhine olan hukuksal normlar, erkeğin fiziksel şiddeti, evlilik içi cinsel şiddet, cinsel taciz gibi konulardır (Çaha, 1996: 15; Macionis, 2012: 346-349). Ancak Aydın'a (2011: 65) göre feminist akımlar kadını özgürleştirme amacıyla hareket etse de, aile sorunlarına çözüm üretmek yerine aileyi bir normsuzluk

alanına çekmek istemektedirler.[8] Toplumun bazı geleneksel kalıplarını ve istisnai normlarını çıkış noktası yapan feminist gruplar, toplumsal değerlerin tümüne yönelik suikasta girişmektedirler. Bu durumda takınılması gereken tutum ise, geleneksel kalıpların muhafazası değil, genel toplumsal değerler temel alınarak yeniden yapılanmalara imkan tanımaktır.

7. Toplumsal Cinsiyet ve Kamusal Alanda Kadın

Kadın konusunda öne çıkan bir diğer önemli kavram "toplumsal cinsiyet" dir. Toplumsal cinsiyet (gender), yirminci yüzyılın sonlarına doğru "cinsiyet" (sex) kavramından ayrıştırılmıştır (Kundakçı, 2010: 495). Bu iki kavramın farklılığı, yüklenilen sosyo-kültürel öğelerle belirginleşmektedir. Buna göre cinsiyet, doğal ve değiştirilemez olan kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkları ifade ederken; toplumsal cinsiyet, cinsel farklılığın doğallaştırılmasına karşı çıkarak cinsiyet algısının doğal olmadığını ve değiştirilebilirliğini savunmaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramı; tarihte, toplumda, politikada ve yaşamın tüm alanlarında kadın ve erkek için tayin edilen rollerin ve görevlerin kültürler tarafından inşa edildiği tezine dayanmaktadır (Kundakçı, 2010: 495-497; İllich, 1996: 15-17; Macionis, 2012: 328). Bu tezi destekleyen antropolojik çalışmalar, erkek egemenliğinin baskınlık derecesi ve doğası farklılık gösterse de, güvenilir bir biçimde incelenen toplumların ataerkil olduğunu ileri sürmektedir (Giddens, 2005: 116).

---

[8] Kadını özgürleştirmeyi ailenin varlığına bağlayan Marksizm bu duruma ideal bir örneklik teşkil eder. Aileyi kapitalist üretim ilişkilerinin devamını sağlayan bir kurum olarak değerlendiren Marksizm'e göre kadın, sınıfsız toplumun oluşturulmasıyla gerçek özgürlüğüne kavuşacaktır. Engels'e göre kadınlar, tek eşlilik ve çekirdek aile aracılığıyla ikincil bir konuma itilmekte ve bu aile yapıları kapitalizmin temelini oluşturmaktadır. Böyle bir ailede erkek burjuvayı temsil ederken kadın ise proletaryayı temsil etmektedir. Dolayısıyla sınıflı toplumun ve kapitalizmin ortadan kalkması için, öncelikle bu sınıflı toplumu yeniden üreten ailenin ortadan kalkması gerekmektedir. Öyle ki Marksist feministler ev işlerinin toplumsallaştırılması ya da ücretlendirilmesi gibi önerilerle bu eşitsizliğin ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadırlar (Şişman, 2007: 609-610; Engels, 2000: 18).

Feminizmin temel kavramlarından biri olan toplumsal cinsiyet kavramı, modern toplumun ortaya çıkışı ve geçirdiği evreler bağlamında düşünüldüğünde Batı düşüncesinin icadı olan modern bir buluştur. Çünkü cinsiyetin modern topluma referans olan temel dinamiği, Aydınlanma ile ortaya çıkan sekülerleşmede aranmaktadır. Kadın ve erkek olmanın din tarafından izah edilebilirliğinin yerine, cinsiyetin toplum tarafından belirlendiği ve böylece modern devletlerin kuruluşunda cinsiyetin bir siyasi araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Foucault'nun modern toplumun her alanında hissedildiğini ifade ettiği iktidar, kendisini en yoğun biçimde cinsiyet alanında hissettirmektedir. Toplumsal ve siyasal hak talebi, "erkek egemenliği", özel ve kamusal alan ayrımı gibi bağlamlarda kadından bahsedilmesi, cinsiyet konusunda modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan temel radikal dönüşümlerdir (Şişman, 2007: 598-600).

Cinsiyetin toplumsallaşması, bebeğin dünyaya gelmesiyle başlamaktadır. Çocuklarını eşit değerde gören ebeveynlerin dahi, erkek çocuklarına farklı kız çocuklarına farklı davranışlar gösterdikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca cinsiyet farklılığının çeşitli kültürlerde başka başka anlamlara gelmesi ve bir cinsiyetin öne çıkarılması da cinsiyet ayrımını arttırmaktadır (Giddens, 2000a: 119). Bu kavrayış bir aşama daha ileriye götürülerek toplumsal cinsiyetin bir sosyal tabakalaşma şekline dönüştürüldüğüne dair ciddi bir kanaat vardır. Bu görüşe göre toplumsal cinsiyetin tabakalaşmaya dönüşmesini günlük yaşantımızda çok rahat müşahede edebiliriz. Hemşirelerin erkek doktorlara yardım etmesi, kadın sekreterlerin erkek yöneticilere hizmet etmesi ve uçak hosteslerinin erkek pilotların emri altında görev yapması buna örnek gösterilebilir (Macionis, 2012: 335). Kadınların erkek egemen mesleklerde yardımcı olarak görev yapması, bir toplumsal cinsiyet problemi olarak görülürken kadın merkezli ve cinsiyete dayalı bir "kadın kimliği" nin üretilmesine de yol açmaktadır. Çünkü günümüz kadınlarının cinsiyete yaptığı vurgu, tarihin önceki dönemlerinde görülmüş bir durum değildir. Örneğin kadınlara yönelik yapılan araştırmalarda "Kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz?" sorusuna, kadınların önemli bir kısmı

ırksal, sınıfsal, etnik ve dini bir tanımlamadan çok daha fazla, "ben bir kadınım" cevabını vermektedirler (Şişman, 2007: 594). Bir kimlik olarak "kadın kimliği", günümüzde bağlamı dini-hukuki-ahlaki olan tartışmaların yapıldığı bir meseleye doğru evirilmiştir. Kadınlar uluslararası vicdanda; yaşlılar, çocuklar, eşcinseller ve engellilerle birlikte anılan, fiziksel ve ruhsal olarak kolayca incinebilir olarak görülen hassas gruplar (vulnerable groups) içerisinde değerlendirilmektedir. Ayrıca kadın konusu, dünyanın küresel problemleri olan açlık, nüfus, silahsızlanma, çevre ve küresel ısınma gibi, tüm dünyayı ilgilendiren global meselelerle birlikte ele alınmaktadır (Şişman, 2007: 595). Öyle ki çokkültürlülük tartışmalarını çağdaş felsefeye kazandıran, "tanınma politikası" olarak tanımladığı ve unutulmaya yüz tutmuş olsa dahi, her bir kültürün diğer kültürler gibi varlığının korunması gerektiği tezini savunan Charles Taylor, kadınlara yönelik eşit tanınma talebini yüksek sesle dile getirerek kadın haklarının; kültürler, ırklar, etnisiteler, engelliler gibi savunulması gereken haklar olduğunu iddia etmektedir (Taylor, 2010: 46-48, 85-87). Buna karşılık Taylor, kadınları bir kültür gibi çokkültürlülüğün dolaşımına soktuğu için eleştirilmektedir. Çünkü kadınların kültürel ve kimliksel bir pozisyon atfedilerek ve sadece kadın olmalarından dolayı yok edilmek istenmediği ve kadınlara uygulanan politikanın aslında toplumda kadına yüklenilen değerin niteliğiyle ve o toplumun kültürünün etik sistemiyle alakalı olduğu bilinmektedir (Wolf, 2010: 95).

Kadının modernleşmeyle eş zamanlı olarak kamusal hayatta daha fazla yer alması, kadın rolleri ve kamusal alan tartışmalarını beraberinde getirmiştir.[9] Geleneksel hukukta kadın, hem

[9] Kadınların kamusal hayatta yer almasına yönelik düşünceleriyle günümüz Batı düşüncesinden çok uzakta olan Aydınlanma filozofu Rousseau (MS. 1712-1778), kadınların doğaları gereği aile yaşamı ile sınırlı kalmalarını, kamusal hayata çıkmaları halinde genel iradeye karşı olacağını, erkekler tarafından baskıya uğrayacaklarını ifade eder. Kadınların özel alanda kalarak gerçek yetenekleri ve görevleri olan çocuk bakımı, ev işleri ve erkeğin cinsel ve duygusal ihtiyaçlarını karşılaması

vatandaşlık haklarından hem de oy verme veya mülkiyet haklarından faydalanamamakta ve bu haklar erkekler tarafından temsil edilmektedir (Çaha, 1996: 36). Örneğin 1850'li yıllarda insanların çoğu, kadınların politikaya yönelik ilgilerinin ve zekâlarının yeterli olmadığını düşünerek kadınların oy kullanmaktan yoksun bırakılması gerektiğini düşünmüşlerdir (Macionis, 2012: 328). Oysa modern toplumlarda kadının hukuksal özlük hakları iade edilmiş ve kadın, erkeğin sahip olduğu tüm haklardan yararlanmaya başlamıştır (Çaha, 1996: 36). Ayrıca iş hayatına girmeye başlamalarıyla birlikte kadınların, sivil toplum örgütlerine katılımlarında da büyük artışlar olmuştur (Fukuyama, 2009: 159).

Geleneksel toplumlarda kamusal ve özel alan ayrımı bariz bir şekilde yürürlükte iken, modern dönemden itibaren bu iki alan birbirinin içerisine girmiştir. 1960'lara kadar kadının yerini özel alan yani aile oluştururken, kadının vatandaşlık haklarını kullanmasıyla birlikte kadının yeri içerisine kamusal alan da eklenmiştir. Çünkü öncesinde hemen hemen tüm toplumlarda, aile ile kadın yani kadın ile özel alan özdeş tutulmuştur. Böylece sanayileşmeyle beraber ekonomik hayatın merkezinin aile olmaktan çıkarak sanayi işletmelerinin olmasıyla aile, özel alandan çıkıp kamusal alana taşınmıştır (Akt. Çaha, 1996: 36-38). Kadının kamusal alana dâhil olmasıyla, kadın tipolojileri de çeşitlilik kazanmıştır. Örneğin tek başına bir aile olarak sayılan kadın, günümüzde roller bakımından çok çeşitlenmiştir: İşçi kadın, memur kadın, köylü kadın, öğrenci kadın, sosyete kadını, bar kadını, ev kadını, hayat kadını vs. Bu tipler içerisindeki ev kadını da dâhil hiçbir kadın tipinin görünümü, kültürün gereği olarak ailenin sıhhati ve geleceğine yönelik bir idealleştirme kaygısı taşımamaktadır (Aydın, 2011: 64). Öyle ki ev kadını tabiri dahi muhayyilemizde, dört duvar arasına kapatılmış, çaresiz ve ev işlerine mecbur bırakılmış bir kadın tasavvuru sunmaktadır.

---

gerektiğini öneren Rousseau'nun aksine kadınların kamusal hayata akması hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir (Çaha, 1996: 27).

Kaynaklar

Aktan, Hamza (1992), "İslam Aile Hukuku", *Sosyo-kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c. 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları

Apaydın, H. Yunus (2007), "İslam Hukukunda Aile", *Günümüzde Aile: Uluslararası Aile Sempozyumu*, ed. Ö. Çaha, İstanbul: Ensar Neşriyat

Aydın, Mustafa (2011), *Kurumlar Sosyolojisi, Kurumlara Başlangıç Çerçevesinde Bir Çalışma*, Ankara: Kadim Yayınları

Can, İslam (2013), "Türk Ulusal Kimliğinin İnşasında Milli Eğitim İdeolojisinin Rolü", *Sosyoloji Divanı*, s. 1 ss. 123-146, Konya

Canan, İbrahim (1990), "Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber", *Aile Yazıları: Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme*, ed. B. Dikeçligil & A. Çiğdem, cilt. 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları

Canatan, Kadir (2009a), "Aile Sosyolojisi: Konuları, Perspektifi ve Gelişimi", *Aile Sosyolojisi*, ed. K. Canatan & E. Yıldırım, İstanbul: Açılım Kitap

Canatan, Kadir (2009b), "Aile Kavramının Tanımı", *Aile Sosyolojisi*, ed. K. Canatan & E. Yıldırım, İstanbul: Açılım Kitap

Canatan, Kadir (2009c), "Türk Ailesinin Tarihsel Gelişimi", *Aile Sosyolojisi*, ed. K. Canatan & E. Yıldırım, İstanbul: Açılım Kitap

Çaha, Ömer (1996), *Sivil Kadın, Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*, çev. Ertan Özensel, Ankara: Vadi Yayınları

Delaney, Carol (2012), *Tohum ve Toprak, Türk Köy Toplumunda Cinsiyet ve Kozmoloji*, 4. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları

Engels, Friedrich (2000), *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. İ. Yarkın, İstanbul: İnter Yayınları

Fukuyama, Francis (2009), *Büyük Çözülme, İnsan Doğası ve Toplumsal Düzenin Yeniden Oluşturulması*, çev. H. Kaya, İstanbul: Profil Yayınları

Giddens, Anthony (2000a), *Sosyoloji*, çev. H. Özel & C. Güzel, Ankara: Ayraç Yayınevi

Giddens, Anthony (2000b), *Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*, çev. M. Özay, İstanbul: Birey Yayıncılık

Giddens, Anthony (2005), *Sosyoloji, Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*, çev. Ü. Y. Battal, Ankara: Phoenix Yayınları

Güler, Ali (1993), "İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, cilt. 1, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları

Illich, Ivan (1996), *Gender*, çev. A. Fethi, Ankara: Ayraç Yayınevi

İbn Sina, (1992), "Aile Siyasetine Dair Risale", *Sosyo-kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c. 3, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları

Karaman, Hayrettin (1992), "İslam'ın Getirdiği Aile Anlayışı", *Sosyo-kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c. 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları

Kundakçı, F. Seda (2010), "Feminizmde Yeni Yaklaşımlar: Judith Butler", *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar, Eleştiriler-Farklılıklar, Çözüm Arayışları*, ed. H. O. İnce, Ankara: Doğu Batı Yayınları

Kurt, Abdurrahman (2011), "Dünden Bugüne Türk Ailesi", *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, ed. M. Zencirkıran, Bursa: Dora Yayınları

Macionis, John J. (2012), *Sosyoloji*, çev. ed. V. Akan, Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık

Marshall, Gordon (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. O. Akınhay & D. Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları

Nirun, Nihat (1994), *Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları

Özen, Sevinç (1990), "Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar", *Aile Yazıları: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, ed. B. Dikeçligil & A. Çiğdem, cilt. 1, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları

Sennett, Richard (2010), *Kamusal İnsanın Çöküşü*, çev. S. Durak & A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Sezal, İhsan (2012), "Toplum ve Aile", *Sosyolojiye Giriş*, ed. İ. Sezal, İstanbul: Beta Basım Yayın

Sombart, Werner (1998), *Aşk, Lüks ve Kapitalizm*, çev. N. Açа, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları

Şişman, Nazife (2007), "Küresel Dinamikler Bağlamında Aile ve Kadın", *Günümüzde Aile: Uluslararası Aile Sempozyumu*, ed. Ö. Çaha, İstanbul: Ensar Neşriyat

Taylor, Charles (2010), "Tanınma Politikası", *Çokkültürcülük, Tanınma Politikası*, ed. A. Gutmann, çev. Y. Salman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Türkdoğan, Orhan (1992), "Türk Ailesinin Genel Yapısı", *Sosyo-kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c. 1, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları

Ünal, Mehmet (1990), "1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi", *Aile Yazıları: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, ed. B. Dikeçligil & A. Çiğdem, cilt. 1, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, s. 369-396.

Wolf, Susan, (2010), "Yorum", *Çokkültürcülük, Tanınma Politikası*, ed. A. Gutmann, çev. R. Urgan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Yıldırım, Ergun (2009), "Toplumsal Değişme Sürecinde Aile", *Aile Sosyolojisi*, ed. K. Canatan & E. Yıldırım, İstanbul: Açılım Kitap.

X. AİLEDE AKRABALIK VE SOY

Ferhat TEKİN*

1. AKRABALIK

1.1. Genel Olarak Akrabalık Sistemi

Akrabalık, hem bireyler arasında davranışın düzenlenmesinde, hem de toplumsal, siyasal ve yerel grupların oluşmasında önemli bir role sahiptir. Modern sınai kent toplumlarında, akrabalığın temel birimi olan aile bir yerleşim, üretim ve aynı zamanda tüketim birimi olarak varlığını devam ettirmekteyken; modern-öncesi toplumlarda aile ve onun oluşturduğu akrabalık, soyu, otoriteyi ve iktisadi süreçleri sürdürme, baba ocağını tüttürme, grup üyeliği ve yöneticiliğe geçme gibi ilişkilerde önemli bir rol oynamaktadır (Balaman, 1982: 1).

Akraba kelimesi, Arapça'da "yakın" anlamına gelen ve "biriyle aynı soydan olan kimse"yi ifade eden *karib* kelimesinin çoğulu olan *akriba* kelimesinden Türkçeye geçerek daha geniş bir anlamda kullanılmaktadır (Akyüz, 1989: 285-6). Akrabalık, kan bağı ve evlilikle meydana gelen bir sosyal ilişki ağıdır. Bir başka ifadeyle akrabalık, bireylerin birbirlerine karşı belirli hak ve sorumluluklar taşıdığı, akrabalardan oluşan toplumsal ağdır (Haviland vd, 2008: 500). I sistemi üzerinden (ilk üniteye bakınız) daha içeriksel ve teknik bir tanım şöyle yapılabilir: Yukarıdan büyük ebeveynleri, aşağıdan torunları, yanlardan kardeşler ve onların yakınlarını kapsayan yatay ve dikey ailesel ilişkiler ağıdır. Bu merkezden çevreye doğru halkalar halinde yayılan bu ağın mutlak bir sınırı yoktur. Ancak insanlar toplumun değer sisteminin de etkisiyle bu ağı bir yerde keser, yani ilişkinin sıcaklığı toplumlara, ortamlara göre değişir.

---

* Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ferhadtekin@gmail.com

Kan bağıyla yani doğumla gerçekleşen akrabalığa kan akrabalığı, evlilik yoluyla gerçekleşene de hısım akrabalığı denir. Bir başka ifadeyle akrabalık sistemi, dikey olarak kan bağı ile yatay olarak ise evlilik bağıyla meydana gelir. Dolayısıyla "toplumsal anlaşma bağı ile kan bağı akrabalığı oluşturan iki" temel unsurdur (Tezcan, 1991: 98). Mesela bir kimsenin annebabasıyla arasında kan bağı varken, kayınbabası ve kayınvalidesi ile toplumsal bağ söz konusudur (Sayın, 1990: 95). Diğer taraftan çocuklar için en temel akrabalık birimi ailedir. Ancak akrabalık, dar anlamdaki ailenin sınırlarını bir hayli aşar. Mesela amca, hala, dayı, teyze ve onların çocuklarıyla yatay olarak yayılırken, dede-nine ve onların anne-babaları ve diğer kan akrabalarıyla da dikey olarak genişler.

Akrabalık hemen her toplumda görülen temel sosyo-kültürel sistemlerden biridir. Akrabalık sistemi en basit düzeyde birey ile grup arasındaki ilişkileri, anne-baba ile çocuklar, kardeşler ve evli eşler arasındaki ilişkiler modeline göre kurar (Marshall, 1999: 12). Kuşkusuz akrabalığın temel taşı ailedir ve en basit şekliyle akrabalık ilişkileri ailede görülür (Balaman, 1982: 7). Mesela en temel düzeyde bir ailede bireylerin konumuna göre çeşitli akrabalık terimleri ve buna bağlı olarak bir ilişkiler ağı oluşur.

Akrabalık terimleri genel olarak üç düzeyde gösterilebilir:

a- Soya dayalı akrabalık terimleri: baba, anne, kız kardeş, erkek kardeş, oğul, kız, amca, dayı, hala, teyze, dede (baba-baba, anne-baba) nine (baba-anne, anne-anne) amcaoğlu, amcakızı, dayıoğlu, dayıkızı, teyzeoğlu, teyzekızı, halaoğlu, halakızı, yeğen vs.

b- Evliliğe dayalı akrabalık terimleri: dünür, kayınbaba, kayınvalide, eş, karı, koca, gelin, damat, kayınbirader, baldız, yenge, elti, enişte, bacanak, kuma vs.

c- Tasavvuri ya da düzmece akrabalık terimleri: sütanne, sütkardeş, kankardeş, yolkardeş, ahiretkardeş, sağdıç, kirve vs. (Balaman, 1982: 13-15).

Akrabalığa bu terimler açısından bakıldığında bireyin çok yoğun bir sosyal ilişkiler ağının içinde olduğu görülür. Dolayısıyla akrabalık, toplumsallaşmada temel bir rol oynar.

Sosyo-kültürel açıdan farklı olan insanlar, akrabalarını belirlemek için farklı akrabalık terminolojilerini kullanarak, akrabalık ilişkilerini farklı biçimlerde tanımlarlar (Kottak, 2008: 407). Mesela İngiliz-Amerikan akrabalık terminolojisinde *uncle* terimi hem amca hem de dayı anlamında, benzer biçimde *tant* terimi de hem hala hem de teyze anlamında kullanılır. Bazı antropologlara göre anne-babanın erkek kardeşleri (uncle) ile onların kız kardeşleri için aynı terimin kullanılmasının nedeni, bu kişilerin aynı tür akrabalar olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır (Kottak, 2008: 394).

Akrabalık sistemi, ailenin toplumsallığını vurgulayan en belirgin olgulardan biri olduğu gibi, aynı zamanda evlilik ve kan bağı aracılığıyla oluşmuş ilişkilere bağlı olan belli yükümlülükleri, değerleri ve statüleri de kapsayan bir toplumsal sistemdir (Aydın, 2011: 52-54). Hemen her toplum çeşitli akrabalık ve hısımlık kategorileri oluşturarak bazı ortak hak ve sorumluluklar belirler. Biyolojik açıdan akrabalık sadece insanlar için değil, hayvanlar için de söz konusudur. Ancak insanlar hayvanlardan farklı olarak sosyal ilişkileri tanımlamak için açıkça ve bilinçli olarak birtakım akrabalık kategorilerini kullanırlar (Ahmed, 1995: 66-67). Bu olgu toplumdan topluma ve dolayısıyla kültürden kültüre farklılık göstermekle beraber geneldir. Çünkü her toplumda insan bir erkek ve kadından dünyaya gelir, dolayısıyla her toplumda ana-babalık olgusu, karşılıklı bağımlılık ve destek bağları insanlar tarafından onaylanır (Ahmed, 1995: 66-67). Haviland'ın (2008: 499) da belirttiği gibi birçok toplumda insanlar çeşitli destek ve güvence mekanizmaları temin etmek için kendi ailesinin ya da ev halkının yeterliklerini aşan bir sosyal ilişkiler ağı oluşturmak ve sürdürmek isterler. İşte en temel düzeydeki bu sosyal ilişkiler ağı akrabalık aracılığıyla kurulur.

Bir toplumun aile sisteminde akrabalık da kendi içinde bir alt sistem oluşturur ve her sistem gibi bir kendine özgülüğü vardır. Ancak bunlar arasında değer bakımından bir derecelendirme yapılıp bazı sistemlerin daha üstün olduğu söylenemez. Çünkü her sistem kendi içinde biriciktir. Bir de akrabalık soy ile yakından ilgilidir. Genelde ikisi de kan ve kültürel bağlara dayanır. Ancak akrabalık dikey yönleri bulunsa da daha çok yatay düzlemde işleyen bir ilişki ağı iken soy, bir dikey ilişki biçimidir.

1.2. Akrabalığın İşlevleri ve Toplum İçin Önemi

Hemen her türlü beşeri olgu gibi akrabalığı da en iyi açıklama yollarından birisi işlevlerine bakmaktır. Akrabalık her şeyden önce bir etkileşim ağıdır ve odağında ortak duygular yatar. Bunlar belli sembollerle paylaşılır. Akrabalığın işlevleri maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

1- Akrabalık aralarında kan ve kültür bağı bulunan bir insan kesimi için bir ortak dil ve eylem biçimi oluşturur. Doğum, sünnet, ergenlik, eğitime başlama, nişan, mevlid, düğün, bayrak, ölüm gibi hayatın önemli dönemeçlerinde bir ortak etkinlik imkânı sağlar.

2- Aile için öngörülen sosyal kontrol ve denetleme sistemi akrabalık yoluyla gerçekleşir. Akrabalığın aynı aile grupları arasında bir istikrar sağlayıcılığı vardır. Arka planda potansiyel bir destektir. Geleneksel aile yapılarında boşanmaların az olmasının arka planında etkin akrabalık sistemleri vardır.

3- Akrabalık sistemi özellikle geleneksel toplumlarda kimlik görevini yerine getirir. Küçük alt grupları en kolay niteleme yollarından birisidir. Metropollerde bile akrabalık bir kimlik görevi yerine getirmektedir.

4- Akrabalık, aynı sistem içinde bulunan insanlar arasında yardımlaşmayı sağlar, işsizlere iş bulunur. Bu çerçevede bazı mesleklerin seçimi akrabalık ilişkileri içinde gerçekleşir. Burada bir özenme ve özendirme söz konusudur.

Gerçekten de akrabalık ilişkileri toplumsal açıdan oldukça önemli bir role sahiptir. Bu ilişkiler öncelikle kuşaklar arasındaki devamlılığı sağlar. Özellikle çocukların bakımı, eğitimi ve istihdamı onların toplum içinde bir birey olarak varlıklarını sürdürmeleri için bir zorunluluktur. İşte bu, en iyi şekilde akrabalık kurumu tarafından yerine getirilir. Nihat Nirun'un (1994: 82) vurguladığı gibi yaşlıların bilgi ve tecrübesi, "yetişkinlerin hünerleri ve meslekleri, gençlerin enerji ve ümitleri ailede birleşmiş haldedir. Bugünkü aile, ahlaki kaidelerin yol göstericisidir. ...bu yol adeta toplumun bünyesini ve karakterini tayin eder. Ailede terbiye yaşlıların işidir. Yetişkin kuşak -ana-baba- çocuklarını iş sahibi yapar, evlilik çağına hazırlar ve onların yuvasını kurar".

Akrabalık sistemi de diğer ailesel olgular gibi cinsiyet ve yaşa göre işler. Burada yaşlı ve yetişkinlerin rolü büyüktür. Onlar gençlere örnek bir hayat tarzı verirler. Günlük çalışma hayatı, alışkanlıklar, eğlence tarzı tüketim şekli, ev halkının genel durumu, ailenin sosyal çevresi, ilişkileri, hatta ailedeki üzüntüler, sevinçler, ümit ile geleceğe bakış tarzlarında ailenin özellikle yaşlıların etkisi önemlidir. Yaşlı insanlar genellikle sağlıklı düşünmeyi salık veren kişilerdir. Çünkü onlar hayata, daha temkinli, itidalli, daha tecrübeli ve olumlu bakarlar" (Nirun, 1994: 82-3). Bundan dolayıdır ki günümüz şartlarında akrabalık ilişkilerinin dede-nine, anne-baba ve çocuklar olarak her üç kuşağı da içine alacak şekilde korunması ve sürdürülmesi gerekmektedir. Özellikle modernleşmenin etkisiyle de aile bireyleri arasındaki ilişkilerin kopma noktasına geldiği düşünüldüğünde akrabalık ilişkilerinin önemini anlamada zorlanmayız.

"Akrabalık insan toplumunun temel düzenleyici ilkelerinden birisidir" (Marshall, 1999: 12). Bir başka ifadeyle bireyler arasında davranışın düzenlenmesinde önemli bir rol oynar (Balaman, 1982: 1). Dolayısıyla toplumda birtakım ilişki ve rolleri belirleyerek bazı davranış örüntülerinin oluşmasına neden olur. Bu nedenle akrabalığı bir toplumsal kurum olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim sosyo-kültürel bir kurum olarak ak-

rabalık, toplumsal ilişkilerin yanı sıra bazı toplumsal davranış örüntü ve değerleri içerir.

Bir insanın "yaşadığı yer, grup ve topluluk üyeliği, kime uyacağı ve kimler tarafından kendisine uyulacağı, dostlarının ve düşmanlarının kimler olduğu, evlenebilecekleri ve evlenemeyecekleri, kimden tevarüs etmeyi umduğu ve malını mülkünü, statüsünü kime geçireceği" vb gibi hususların tümü akrabalık kurumu tarafından tayin edilir (Ahmed, 1995: 66-67). Böylece insanlar akraba olanı olmayandan ayırarak ve akrabalığın anlamını öğrenerek, yakın toplumsal ilişkilerin oluşturduğu duyguları sosyal ilişkilerinde kullanma kapasitesini edinirler (Cohen, 1999: 13).

Bütün bu söylenenler açısından toplumumuzda akrabalık ilişkileri genel özellikleri itibariyle maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

- Yardımlaşma ve dayanışma esas olup büyük ölçüde iş ve amaç birliği öngörülmektedir.

- Psikolojik, ekonomik ve sosyal çıkarların korunmasına dikkat edilir ve akrabalık grubu bu yönlerden üyelerine destek sağlar.

- Akrabalık ilişkilerinde birbirini tamamlayan yetki ve sorumluluklar zinciri vardır ve akraba grubu içerisinde statü ve roller açısından hiyerarşik bir düzen söz konusudur.

- İlişkiler karşılıklı saygı ve sevgi temeli üzerine kurulmuştur. Bu nedenle aksi durumda sitem ve kırılma söz konusu olabilir.

- Akraba grubu içerisinde en yaşlıdan en gence doğru ya da en bilgiliden en bilgisize doğru aralıksız bir telkin ve tavsiye mekanizması vardır.

- Terbiye ve eğitimde tüm akraba ve üyelerin eşit yetki ve sorumluluklara sahip olduğu sosyal kontrol sistemi kurulmuştur. Zira bireysel hatalar veya başarılar tüm akraba üyelerine mal edilir. Bu nedenle yasaların ve geleneklerin reddettiği sapma davranışlarına izin verilmez.

- İyi ve kötü günde birlikte olmak ve sorunları birlikte çözmeye çalışmak.

- Üyeler arasında sosyal güvenlik mekanizması kurmak. Mesela yaşlıların bakımı, öksüz, yetim ve dulların korunması, dışarıdan gelecek fiziki ya da sosyal saldırılara karşı birlik oluşturmak ve birlikte çözüm yolu aramak.

- Sevinçte ve tasada akraba grubuna öncelik ve imtiyaz tanımak.

- Soyun devamını ve onurunu korumaya çalışmak. Gelenek, görenek ve akraba grubuna ilişkin bilgileri gelecek kuşaklara aktarmak.

- Atalarının anısını canlı tutmak, adlarını yaşatmak, mallarına ve vasiyetlerine sahip çıkmak (Maden, 1991: 97-8).

Ne var ki bu önemli ailesel olgunun modern kültür ortamlarında zayıfladığı bir veri olarak kabul edilmektedir.

1.3. Geleneksel ve Modern Kültür Ortamlarında Akrabalık

Yaygın bir kanaate göre geleneksel büyük ailelerde akrabalık ilişkileri daha güçlü idi. Aile çekirdekleşip modernleştikçe zayıflamaktadır. Aslında Maden'in de belirttiği gibi akrabalık ilişkilerini oluşturan bu özelliklerin toplumsal hayatta karşılıklarını görmek her zaman mümkün değildir. Hatta günümüz açısından bunlar bir hayli idealize edilmiş olarak görülmekte ve geleneksel ya da modern öncesi toplumların özellikleri olarak düşünülmektedir. Gerçi bu özelliklerin küçük ölçekli topluluklarda daha yaygın olduğu bir gerçektir. Fakat modernleşme sürecine bağlı olarak değişen yaşam şartları ister istemez akrabalık ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim toplumsal değişmeyle ilgili kuramların önemli bir kısmında modern toplumlarda değişme sürecine bağlı olarak bireyler arasında birincil (akrabalık) ilişkilerin zamanla azalacağı ve şehir yaşamında ikincil ilişkilerin daha yaygın olacağı görüşü büyük oranda geçerliliğini korumaktadır. Mesela kırsal yaşamdaki sosyal mesa-

fenin yakınlığına karşın kent hayatında bu mesafe gittikçe artarak akrabalık ilişkilerini önemli derecede zayıflatmaktadır. Ayrıca kentleşmeye bağlı olarak iş ve çalışma hayatı da söz konusu ilişkilerin zayıflamasının bir diğer önemli nedenidir.

Bununla birlikte modernleşmenin akrabalık ilişkileri üzerindeki etkisi dünyanın her yerinde aynı seyretmemektedir. Mesela Batı'da (bilhassa Avrupa'da) akrabalık ilişkileri büyük ölçüde çözülmüş olduğu halde Batı dışındaki toplumlarda bu çözülme daha azdır. Mesela ülkemizde akrabalık ilişkilerinin sadece kırsalda değil şehirlerde de varlığını devam ettirdiğini söylemek mümkündür. Bu olguyu Türkiye'nin genelinde gözlemlemek mümkündür. 2010 yılında Türkiye genelinde yapılan bir araştırmaya göre "Akrabalarla sık sık görüşülmelidir" ifadesine görüşülenlerin (yaklaşık 6000 kişi) katılma oranı % 62,4 iken, katılmayanların oranı % 14,1, kararsız olanların ise % 23,5 olmuştur (Topçuoğlu, 2010: 68). Bu oranlar Türkiye'de akrabalık ilişkilerinin sürdürülmesine yönelik bir talebin olduğunu göstermekle birlikte; kararsızların ve "katılmayanların oranı dikkate alındığında ise akrabalık ilişkilerinde bir gerileme sürecinin de devam ettiği gözlemlenmektedir. Kentleşme ile yakından ilgili olan bu sonuç, gelecekte akrabalık ilişkilerinde gevşemenin" sürebileceğine işaret etmektedir (Topçuoğlu, 2010: 68).

Kırsal kesimde insanların yakın mekânsal ilişkiler içinde olmaları nedeniyle akrabalık ilişkileri sıkıdır. Sosyo-uzamsal olarak aynı köy veya kasabada ikamet ediyor olmak, birbiriyle akraba olan insanların görüşme, dayanışma ve yardımlaşma (bazı anlaşmazlıklara rağmen) sıklıklarını arttırır. Dolayısıyla küçük toplumsal yerleşme birimlerinde akrabalık ilişkilerinin korunması ve sürdürülmesi nispeten daha sık görülen bir olgudur. Hatta çoğu zaman kırdan kente göç eden insanların kan bağı ya da akrabalık saikleriyle aynı mahalleye yerleştiklerini gözlemlemek de mümkündür. Bu durumu sadece bir sosyal *habitus* olarak değerlendirmek yanlış olur. Zira insanlar kendilerini yardımlaşma ve dayanışma ortamlarında daha güvende hissederler ve bu açıdan şehir hayatı nispeten daha güvensizdir.

Peter Berger'in (2000) ifadesiyle insan modern şehir hayatında "evsizlik" sorunuyla daha çok karşılaşır. Dolayısıyla şehirde akrabalık ilişkilerinin güçlü olduğu ortamlar "evsizlik" ya da güvensizlik sorununun üstesinden gelmenin en önemli yollarından biridir. Meriç'in (1991: 425) de ifade ettiği gibi modern şehir toplumunda akrabalık bağları "aile üyelerinin bütün meselelerini çözümleyemese de en azından onları kötü sürprizlere karşı" korur. Bir başka ifadeyle "yalnızlığın kol gezdiği metropolde, akrabalık ilişkisi kişiye bir bağlanma ortamı sunmakta, ona tutamak olmaktadır. Dayanışma ve yardımlaşmanın en üst düzeyde yaşandığı akrabalık ilişkisi, bu anlamda şehir hayatının da temel unsuru, hamuru haline gelebilmektedir" (Topçuoğlu, 2010: 243).

Anthony Giddens, modern ve modern-öncesine (premodern) dair kategorik yaklaşımında akrabalık ilişkilerine özel bir yer ayırır. Giddens'a (1998: 99) göre güven oluşturan temel birimlerden biri olan akrabalık sistemi, "modern öncesi ortamların çoğunda toplumsal ilişki "demetlerini" zaman ve uzam boyunca düzenlemenin göreceli olarak istikrarlı bir tarzı"ydı. Dolayısıyla akrabalık hem ilkesel olarak hem de uygulamada güven ilişkilerini düzenleyen bir araç olarak güvenilir toplumsal bağlara temel bir dayanak sağlar. Buna karşın modern dönemde ise toplumsal bağları istikrarlı kılmanın başlıca "aracı dostluk" ya da "cinsel yakınlıkla ilgili kişisel ilişkiler" dir (Giddens, 1998: 100-1). Bu bakımdan toplumsal hayat kürelerinin çeşitlenmesi ve akrabalığın yerini "dostlar" ile iş arkadaşlarının alması akrabalığın geleneksel yapısını büyük ölçüde zayıflatmıştır (Cohen, 1999: 108).

Eskiden, sosyal alanda ve ekonomik etkinliklerde akraba yardımlaşmasında imece önemli bir rol oynuyordu. Ancak günümüzde akrabalar arası yardımlaşma bu önemini büyük ölçüde kaybetmiştir. İnsanlar artık çoğunlukla bazı işlerini yaptırmak için akraba yardımlaşmasının yerine ücretli olarak tuttukları işçileri kullanmaktadırlar. İlbars'ın da vurguladığı üzere "bu davranış para ekonomisine geçen toplumda kentle temas sonu-

cunda geleneksel değerlerin zayıfladığını göstermektedir" (İlbars,1991:152).

Ancak modernleşme ve kentleşmeyle birlikte akrabalık bağlarında meydana gelen çözülmeye rağmen, Duben'in (2002: 69) de belirttiği gibi, sosyalleşme sürecinde öğrenilen "akrabalık kodları (kinship idiom)" akrabalar arasında olsun ya da olmasın gündelik hayatta ve toplumsal etkileşimde geçerliliğini korumaktadır. En basit düzeyde bu akrabalık kodları sokakta birbirleriyle karşılaşılan insanların birbirlerine hitap şeklini (ağabey, amca/dayı, teyze vs.) ve birbirleriyle ilişkilerinin yönünü belirleyecek kadar içselleştirilmiştir.

1.4. Akrabalık İlişkilerinin Sürdürülmesi

Akrabalık ilişkileri bir dönüşümle yaşamakla birlikte bu gelişme geniş bir kesim tarafından akrabalığın zayıflanması olarak algılanmakta ve kaygı duyulmaktadır. Bu gelişmeler üzerinde tartışılmakta sebepler ve sonuçlar üzerinde durulmaktadır. Bu kapsamlı sorun hakkında iki önemli nokta üzerinde durmak istiyoruz.

Genel olarak aile ve özel olarak akrabalığın zayıflamasındaki en önemli etkenlerden birisi, din ile ilişkisinde eşgüdümün bozulmuş olmasıdır. Toplumsal ilişkilerin akrabalık ve komşuluk gibi olgular aracılığıyla sürdürüldüğü dikkate alındığında hemen hemen bütün dinlerin bireyselliğin aksine toplumsallığı teşvik ettiği görülür. Örneğin, İslam akrabalık ilişkilerinin canlı tutulmasına özel bir önem verir. Akrabalarla iletişimin sürdürülmesi ve yardımlaşma hem ayetlerde hem de hadislerde vurgulanan bir husustur. Kur'an'da ve hadislerde akrabalık bağlarının karşılıklı ziyaret, haberleşme, maddi ve manevi yardımlaşma gibi yollarla korunması ve sürdürülmesi üzerinde önemle durulur. Akrabalar arasındaki bu ilişkinin önemi, dini-ahlaki ve aynı zamanda sosyal bir tabir olan *sıla-i rahim* kavramını üretmiştir (Akyüz, 1989: 286). *Sıla-i rahim*, lugat itibariyle akrabaya yaklaşmak anlamına gelmekte olup, akrabayı arayıp sormak, ziyaret etmek ve onlara yardım etmek olarak anlaşılır (Ekinci,

1991: 103). Buna karşın İslam'da "akrabalık bağlarını koparmak" (4/1) dini literatürde haram olarak nitelendirilmiş ve böylece akrabalık ilişkilerinin korunması ve sürdürülmesi dini bir eksene oturtulmuştur.

Bunun yanı sıra İslam akrabalığı yalnız kan bağıyla sınırlamayarak, evlilik ve süt akrabalığını da birtakım dini ve hukuki sonuçlar doğuracak şekilde akrabalık bağı oluşturan unsurlar olarak kabul etmektedir (Akyüz, 1989: 286). Dolayısıyla İslam açısından genel anlamda akrabalık, bir sosyal kurum olarak bazı hak ve sorumluluklara işaret eder ve böylece bu en basit düzeyde bile toplumsallığın önemini vurgulamış olmaktadır.

Akrabalık ilişkilerini koruyup geliştiren önemli nedenlerden birisi de şüphesiz kısaca yakın akraba evlilikleri olarak nitelendirilen evliliklerdir. Ne var ki akrabalık ilişkilerini güçlendirip sürdürmede önemli bir paya sahip olan bu evliliklere karşı oldukça yaygın ve güçlü bir tepki vardır. Soy ya da kan bağına dayalı olsa da belli uzaklıkta bulunan bu evlilikler sanki ensest ihlali gibi değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Yeni nesildeki bedensel ve ruhsal bazı rahatsızlıklar bu yakınlık evliliğine ciro edilmektedir. Bu durum modern kültürün medikal yolla akrabalığa karşı açtığı bir savaş olarak gözükmektedir. Çünkü yapılan bazı araştırmalar, bedensel ve ruhsal özürlülüğün yakın-uzak evliliklerde fark etmediğini göstermektedir. Ancak bu ezber ve genelleme kararlı bir biçimde götürülmektedir.

Esasen kabaca sağlıksız görülen bu cemaatçi ve endogamik aile İslam dünyasının tipik ailesidir" (Meriç, 1991: 425-6). Buradan doğan başka b.azı sorunlar olabilir ama bunlar salt aile ve akrabalık olgusunun sorunları değildir. Mesela özellikle amcakızı-amcaoğlu (babasoylu paralel kuzen) evliliği kardeşlik duygusundan veya basit bir birlikte yaşama isteğinden ziyade soya dayalı aşiret tipi topluluklarda dayanışmayı ve birlikteliği arttıran bir unsur olarak görülür. Zira savaşçı ve çatışmacı bir özelliğe sahip olan aşiretler, soy içi dayanışma örüntüsünü pekiştirmenin bir yolu olarak grup içi evliliklere sıkça başvururlar. Dolayısıyla amcakızı evliliği söz konusu örüntüyü gerçekleştirmenin en uygun biçimi olarak kabul edilir.

Günümüzde akraba evlilikleri sosyal bilimlerden tıp bilimlerine kadar birçok disiplinin ilgi konusu olabilmektedir. Sosyoloji ve antropoloji akraba evliliklerini sosyal ve kültürel yönleriyle ele alırken, tıp bilimleri (genetik ve halk sağlığı) bu evlilikler yoluyla olası genetik hastalıkların yeni nesillere (çocuklara) geçmesi olgusuna odaklanmaktadır. Akraba evliliği ile hastalıklı çocukların doğumu arasındaki ilişkiyi görmezden gelmemekle birlikte, bu ilişkinin çoğu zaman aşırı abartıldığı da söz konusudur. Zira toplumda akraba evliliği yapanların çoğunlukla karşılaştıkları sorulardan biri çocuklarının engelli olup olmamasıyla ilgilidir. Bu konuyla ilgili Türkiye'de yapılan bir araştırmada akraba evliliği yapanların sadece %7'sinin çocuklarında hastalıkların olduğu tespit edilmiştir (Ayan vd., 2001: 24). Haddizatında günümüzde yapılan genetik araştırmalar, birinci dereceden kuzen evliliklerinin birbirleriyle akraba olmayanların yaptığı evliliklerinden istatistiksel açıdan anlamlı derecede bir tehlike taşımadığını göstermektedir (Haviland vd., 2008: 431). O halde akraba evliliklerine, özellikle tıp dili aracılığıyla bu kadar negatif bir imaj yüklenmesinin nedenini sorgulamak gerekir.

Akraba evliliklerinin, medikal yaklaşımın yanı sıra bazı sosyal bilim yaklaşımlarında da olumsuz karşılandığını görmek mümkündür. Özellikle antropoloji ve sosyoloji çevrelerinde bu evlilikler bir ilkellik ya da çağ dışılık göstergesi olarak lanse edilmektedir. Örneğin, Bozkurt Güvenç'e göre (1993: 47) "ülkemizin toplumsal açıdan çağdaşlaşması amca-kızı evliliklerinin azalmasına bağlı görünmektedir." Bu ve buna benzer yaklaşımlara göre akraba evlilikleri, kapalı topluluk tipini pekiştirdikleri için toplumsal/ulusal bütünleşmenin önünde bir engel olarak görülür. Dolayısıyla birçok yerde yüzyıllardır süregelen akraba evlilikleri (ve cemaatvari ilişkiler), modern toplumun (cemiyet) karşıtı ya da ötekisi olarak kurgulanan "geleneksel" toplumun (cemaat) bir göstergesi olarak çağdaşlaşma lehine olumsuz lanse edilmektedir. Ancak aynı bakış açısı, bir taraftan da akrabalık ilişkilerinin zayıflamasıyla birlikte toplumsal çözülme sürecinin hızlandığından şikâyet edebilmektedir.

2. SOY

2.1. Genel Olarak Soy

Eski dilde nesep olarak da ifade edilen Soy, ailenin kurumsal yapısını ifade eden akrabalık gibi önemli kavramlardın birisidir. Evlilik çevresinde oluşmuş, dikey ilişkileri ifade eder. İ sisteminde de dikey iki çizgi ile gösterilir (ilk üniteye bakınız), bunlardan birisi kan bağı, diğeri kültürel bağı temsil eder. Soy olgusunun içeriğini çocuğun ebeveynlere nispeti doldurur. Çocuk bazı toplumlarda anaya, bazı toplumlarda babaya, bazı durumlarda ve ender olarak da her ikisine nispet edilir. Tabi anaya nispet ediliyorsa anasoyu, babaya nispet ediliyorsa babasoyu, her ikisine de nispet ediliyorsa çift soyluluk veya ikiyandanlık olarak adlandırılır. Bu nispet ediş, onun sulbünden gelen, onun devamı uzantısı anlamına gelmektedir.

Genel olarak soy, anaerkil aile yapılarında anneye, ataerkil toplumlarda babaya nispet edilmiştir. Esasen soyun kime nispet edileceği ataerkillik ölçeklerinden birisidir. Genellikle aile tarihinde daha etkin olan ataerkil aile yapısı olduğu için babasoyu daha yaygın olarak kullanılmıştır. Günümüzde de yaygın olan babasoyudur. İşin daha mantıklı gözükeni ikiyandan soy anlayışıdır, ne var ki nesep gibi çok önemsenen bir konuda şüpheye yer vermemek ve anne ve baba taraflarının evlilik yasaklarını daha iyi takip edebilme açısından bu soy tipi pek benimsenmemiş, ender olarak kullanılmıştır. Çok kocalı evlilik de nesebi şüpheye düşürdüğü için ilgi görmemiştir. Nispeti dışında kadın ve erkeğin soy bakımından önemi toplumlara göre farklılık arz ede gelmiştir. Soylu toplumlarda kadınların toplumsal önemleri kültürel açıdan onaylandığı için soy grubunun devam etmesinden onlar sorumludur; buna karşın baba soylu toplumlarda gruptan erkekler sorumlu oldukları için toplumsal önemleri oldukça baskındır (Haviland vd., 2008: 503). "Genellikle erkeğin aileyi geçindirdiği, erkek gücünün temel olduğu hayvancılık ve tarımla geçinen toplumlarda baba soyluluk baskındır. Kadının aileyi geçindirdiği ve bahçıvanlık yapılan toplumlarda ise ana soyluluk yaygındır" (Haviland vd., 2008: 503). Örneğin Güney Asya'da, Kuzey Amerika'da Kızılderililer arasında,

Güney Amerika'nın tropikal ovalarında ve Afrika'nın bazı yerlerinde ana soyluluk yaygındır. Buna karşın dünyanın genelinde baba soyluluk hâkimdir

Çift yönlü (veya ikiyanlı) soylulukta insanlar hem anne hem de baba tarafından ait oldukları soy zincirlerini benzer ve eşit olarak görür. Çift soyluluk, akrabalarla etkileşimi, birlikteliği, yakınlığı ve onlardan miras alma hakkını ifade eder (Kottak, 2008: 395). Nadiren görülen bu sisteme göre mülkiyet hem ana soylu hem de baba soylu olarak ikiye ayrılır. Örneğin Doğu Nijeryalı Yaköler'de mülkiyet iki yanlıdır (Haviland vd., 2008: 514).

Soyun anaya nispeti babaya nispetinden daha az ise de soyun arı duru devamından kadınlar sorumlu tutulmuşlardır. Bu konuda babada şüphe olabilir, ama annede hiç şüphe yoktur. Daha sade bir anlatımla çocuğu hangi kadın doğurmuşsa onun annesi odur. Buna karşılık baba şüphe taşıyabilir. Soy da akrabalık gibi başlı başına bir sistemdir. Bu soy sistemi ile kültürel sistem arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Bundan dolayıdır ki bazı farklı durumlar yaşanmaktadır. Mesela soyun ne aileye ne de kan bağına dayanmayıp dini bir anlayışa dayandığı ve bütünüyle ne anaerkil ne de ataerkil olan totem sistemi (klan) vardır. Bu sistem, bir bitki, bir hayvan ya da bulut, yağmur gibi doğal olaylar ile sembolize olmuş mitik bir atadan başlayarak, sadece insani bir akrabalık çerçevesinde grup üyeleri arasındaki akrabalığı kabul eder (Bougle ve Raffault, 1975: 65). Bir başka ifadeyle klan sisteminde akrabalık kan bağına değil, sadece totem birliğine dayanır. Bu nedenle diğer soy sistemlerinden farklıdır.

Durkheim'e göre klanı diğer akrabalık sistemlerinden ayıran iki temel özellik vardır:

1- Genellikle birbirlerini kan bağıyla akraba gören, ama kendilerini herhangi belli bağların bağladığından habersiz olan bireylerden oluşmuştur. Kanlarının bir kaynaktan geldiğine inanmaları, niteliği her zaman mistik olan aynı atadan geldiklerini sanmalarıdır.

2- Mademki klanın bir soyu, bir soy ağacı yoktur ve olamaz, o halde akrabalıklarını tanımalarına yardım eden özellik aynı totemden gelmiş olmalarıdır. İlk bakışta bu olay çok yüzeysel görülür, ama bu ilkel toplumlar için totemin ne olduğunu bilmemelerindendir. Herkesin evlenmek zorunda olduğu veya olmadığı çevreyi belirleyen ve akrabayı yabancılardan ayıran totemdir. Özellikle dinsel yaşamın merkezidir; totem tanrıdır ve tüm özel tanrılar önce ona oranlanarak tasarlanır (Akt. Bougle ve Raffault, 1975: 67).

Doğal olarak böylesine bir soy sisteminde akrabalık ilişkileri toplumsal hayatın merkezinde yer alır ve her şeye yön verir. Dolayısıyla akrabalık kavramı çok geniş bir sosyal çevreye nüfuz ederek egemen ve buyurucu bir niteliğe bürünür. Westermarck'a göre bu sistemde akrabalar üç temel görev ve ortak haklarla birbirlerine bağlıdırlar: a) Karşılıklı saldırılardan sakınma. Aynı soydan oldukları için birbirlerine saldırmazlar. Örneğin dışarıdan evlenme (exogami) bu sakınmanın en açık göstergesidir. Bu bakımdan adam öldürme ile zina eşit ölçüde yasak ve haram kabul edilmiştir. b) Karşılıklı savunma zorunluluğu ya da sıkı dayanışma esastır. Dolayısıyla saldırıdan korunan kan akıtıldı mı, kolektif kararlar baştanbaşa saldırıya uğramış demektir. Bu bakımdan kısas istemek için herkes birleşmek zorundadır, böylece kana karşı kan almak görevi bundan doğar. Ayrıca herhangi bir üye bir cinayet işler veya buna benzer bir saldırıda bulunursa, tüm kolektif karar onun günahını çeker. Bu nedenle grubun tüm üyeleri ortak suç için cezalandırılmayı kabul eder.[1] c) Son olarak da karşılıklı yönetim görevi gelir. Buna göre hem ailenin hem de bireyin mülkiyet hukuku korunur (Akt., Bougle ve Raffault, 1975: 73).

---

[1] Buna benzer bir anlayışla, aşiret ideolojisinin yakın bir tarihe kadar hüküm sürdüğü Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun önemli bir bölümünde karşılaşmak mümkündü. Aşiret sisteminde kan davalarında sorumluluğun kolektif olması akrabalık ve soy ideolojisiyle yakından ilgilidir. Soy ideolojisine göre, aynı babasoylu olanlar aynı kanı taşıdıklarından daima birlikte saldırıya ve savunmaya geçmelidirler. Her zaman ve her yerde birliktelik dayanışma ve paylaşma güdüsü bireysel olan eylemleri kolektif bir şekle dönüştürür. Dolayısıyla bir akrabalık ya da soy grubunun herhangi bir üyesinin bir davranışından dolayı grubun bütününün sorumlu tutulması aşiret ideolojisinin bu kolektif karakterinin sonucudur.

2.2. Soy ve Toplumsal Düzen (Soy Grupları)

Soy aile kurumu çerçevesinde başlayıp biten bir olgu değildir. İnsanlık tarihi boyunca toplumsal düzenin önemli dinamiklerinden birisi olmuştur. Esasen soyun işlevlerini, a) Yakınlık kültürünü üretip sürdürmek, toplumsal düzendeki alt grupları oluşturup denetlemek gibi iki önemli noktada toplayabiliriz. Daha açık ifade etmek gerekirse belli bir noktaya kadar insanlığın grupsal oluşumları soy üzerinden gerçekleşmiştir. Sosyolojik olarak eğer toplumları niceliksel ve niteliksel olarak ikiye ayırırsak niteliksel toplumlar genel olarak soya dayalı insan birlikteliklerdir. Kabile, site ve ulus gibi sayısal topluluklar ise artık soy sınırlarının üzerinde topluluklardır.

Bu bağlamda soya göre oluşmuş topluluklara "**Soy grupları**" adı verilir. Soy grupları, halka halka soyun genişlemiş halidir. Soy grubu genel olarak, gerçek ya da göreceli (yerine göre efsanevi) bir ortak atanın torunu olduğunu kabul eden ve soyunu ona dayandıran insanların oluşturduğu akrabalık grubudur. Aileyi saymazsak soy gruplarının en önemlileri: sülaleler, klanlar, boylar ve kollardır. Bunlar pek çok sorunun çözümünde etkilidirler.

Soy gruplarının en alt biçimi **sülâle**'dir. Sülale, üyelerinin ortak bir aileden geldiğine inanan ve bunu soy ağacında göstererek ispatlayan kolektif bir soy grubudur. Eğer bireyin soyu ortak bir ataya dayandırılıyor ve bu ispatlanabiliyorsa üye bu ata merkezli gruba üyedir. **Klan,** soy grubunun ikinci üst halkasıdır. Klan, soyunu ortak bir ataya dayandıran, ama bunu kesin olarak ispatlayamayan üyelerden oluşan, kolektif olmayan bir bir soy grubudur. Klanlarda sülaleden farklı olarak soyun anaya veya babaya dayandırılması zorunluluğu yoktur. Klan dağınık bir yerleşime sahiptir ve ortak bir mülkiyet de yoktur. Ancak merasimlerin ortak bir formu vardır ki bu sisteme genel olarak totemizm adı verilmektedir.

Soy gruplarının üçüncüsü **boy**'dur. Boy, aynı atadan geldiğine inanan iki veya daha fazla klandan oluşan tek çizgili soy grubudur. (Mesela Osmanlının Kayı Boyundan geldiği kabul

edilir). Boy, gerçek ve göreceli olabilir. Buna karşılık soy gruplarının dördüncüsünü oluşturan **Kol,** bir büyük toplumun soya dayalı genel olarak iki parçasından her biridir. Kol genelde boyların bileşimidir. Bundan sonra sosyolojik olarak soyların etkin olmadığı sayısal büyük toplumlar gelir. Bu sayısal toplumların en önemlileri kabile, site ve uluslardır. Tabi bu topluluklarda da aile ve soy ilişkileri vardır, ama topluluğun kendisi soya göre oluşmamışlardır.

Sosyal Antropologlara göre de bir toplumu akrabalık bağlarına göre organize etmenin en yaygın yollarından biri soy grupları oluşturmaktır. Bu yaklaşıma göre soy grubu; "doğrudan gerçek (tarihsel) ya da kurgusal bir atanın soyuna üye olmakla oluşan akraba temelli toplumsal gruptur" (Haviland vd., 2008: 501-2). Soy grubu "kalıcı bir özelliğe sahiptir, zira üyelerinin doğup ölmesiyle ya da yer değiştirmesiyle "üyelik bileşimi değişse de, grup varlığını sürdürür" (Kottak, 2008: 295). Antropologlar soy gruplarını çeşitli kriterlere göre tanımlamışlardır. Mesela bir soy grubuna üyelik annenin ya da babanın soy grubuna göre belirleniyorsa tek soyluluk; eğer üyelik her ikisinin soy grubun göre belirleniyorsa çift soyluluk söz konusudur. Soy grubunun anne üzerinden ilerlemesi olarak tanımlanan ana soyluluk ilkesine göre, insanlar doğdukları andan itibaren annelerinin soy grubuna girerek hayatları süresince bu grubun üyesi olurlar. Soyun baba üzerinden sürmesi olarak tanımlanan baba soyluluk esasına göre ise insanlar otomatik olarak yaşamları boyunca babalarının grubuna mensup olurlar ve bütün "erkeklerin çocukları gruba dâhil olurken, kadınların çocukları dışarıda kalır" (Kottak, 2008: 295). Bu durumun en açık örneklerinden birini özellikle Ortadoğu'da babasoyluluk esasına göre örgütlenmiş olan aşiretlerde görmek mümkündür.

Soyun toplumsal düzenle ilişkisi değişik açılardan ele alınıp incelene gelmiştir. Mesela insanlık tarihindeki toplumları evrimci bir yaklaşımla ele alan Lewis H. Morgan, *Eski Toplum* (1994) adlı eserinde, "insanlığın geçirdiği yaşam-deneyimleri" ni toplumsal örgütlenme açısından temelde ikiye ayırır: bunların her ikisi de belirli ve sistemli toplum örgütlenmesi biçimidir.

Morgan'a (1994: 150) göre en eski olan birincisi, soylara (gentes), fratrilere ve kabilelere (tribülere) dayalı olarak kurulmuş bir toplumsal örgütlenmedir. Sonradan oluşmuş olan ikincisi ise, ülke toprağı ve mülkiyete dayalı olarak kurulan politik örgütlenmedir. Morgan, bu toplumsal örgütlenmeler arasında - üzerine kuruldukları ilişkiler açısından- esaslı bir farkın olduğunu vurgular:

Birincisiyle, yönetimin kişilerle onların soy ve kabileleriyle olan ilişkileri aracılığıyla ilgilendiği soya dayalı bir toplum yapısı oluşturulmuştur. Bu ilişkiler tamamen kişiseldir. İkincisinde ise, devletin kişilerle onların ülke toprağıyla (kasaba, il ve eyaletiyle) bağları aracılığıyla ilişki kurduğu bir siyasal toplum oluşturulmuştur. Bu bağlar ise, tamamen, ülke toprağı ile ilişkili bağlardır. Bu iki plan arasında temel nitelikte bir fark vardır. Biri eski topluma, diğeri ise modern topluma aittir (1994: 150).

Morgan'a göre soy örgütlenmesine dayanan toplum nerede olursa olsun –Asya, Avrupa, Afrika, Avustralya ve Amerika- yapısal örgütlenme ve işleyiş ilkeleri yönünden aynı özellikleri gösterir. Uzun bir dönem insan topluluklarının örgütlenme biçimini belirleyen soy esasına dayalı ilişkiler, modern dönemde siyasal toplumun kuruluşuna kadar varlığını devam ettirmiş ve siyasal toplum kurumlaştıktan sonra eski toplum ortadan kalkmıştır (Morgan, 1994: 150-153). Oysa günümüzde modern-siyasal toplum içinde yer almasına rağmen soya dayalı örgütlenen birçok topluluğun varlığını devam ettirmesi, Morgan'ın (Grek ve Roma merkezli) evrimci yaklaşımını geçersiz kılmaktadır.

2.3. Soy İdeolojisi

Soy ideolojisi, kan bağı üzerine kurulan topluluklarda, soy grubu, sosyal örgütlenmeyi sağlamanın yanı sıra topluluğun dünya görüşüne de yansır. "Bu dünya görüşü, üyelerine bir açıklama getirir ve yön belirler. Bir başka deyişle, üyelerin ortaklaşa benimsediği ve kültürel açıdan uygun törenlerle ve birtakım toplumsal uygulamalarla pekiştirdiği bazı önemli kültürel görüşler ve değerler vardır" (Haviland vd., 2008: 515). Ekber

Ahmed'in (1995: 71) belirttiği gibi, soy ilkesi temelindeki bu sosyo-kültürel değerler, sosyal sisteme nüfuz ederek toplumsal kaynaşmayı sağlar.

Şecere ya da soyağacı, belli bir soy grubuna bağlı olanların, çoğu zaman akrabalığı ve kan bağını yeniden üretmelerini sağlar. Soyağacı ne kadar geriye götürülürse akrabalığın çerçevesi de buna bağlı olarak hem dikey hem de yatay olarak o kadar genişler. Bu olgu özellikle aşiret ya da kabile tipi topluluklarda oldukça yaygındır. Kan bağına dayanan aşiret tipi sosyal organizasyonlarda herhangi bir aşirete mensup olanlar, aşiretlerinin büyüklüğünü göstermek için soyağacının uzunluğunu özellikle vurgularlar. Aslında buradaki amaç sadece aşiretin ne kadar köklü olduğunu göstermek değil, ayrıca aşiretin yatay olarak da ne kadar geniş olduğunu göstermek ve böylece üyeler arasındaki sosyal bağları yeniden inşa etmektir.

Bunun yanı sıra soy ya da şecere bireyin ve akraba grubunun toplum içindeki statüsünün temel göstergelerinden biridir. İbni Haldun'un asabiyet teorisinde dile getirdiği gibi "asaletli bir soydan gelmenin anlamı, o kişinin atalarının kavmi içinde yüksek bir yere sahip olmaları, şan ve şöhretleriyle zikredilip anılmaları ve bu kişi için de onların soyundan gelmenin ve onların nesebine mensup olmanın kavmi içinde ona bir büyüklük kazandırmasıdır" (2004: 180). Böylece soy bir aidiyet ve kimlik hissi oluşturarak başkalarından farklı olma fikrini ve duygusunu oluşturur. Dolayısıyla bir soy grubuna ait olmak bireylerin duygu, düşünce, değer ve davranışlarında güçlü bir makes bulur. Örneğin Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunun büyük bir bölümünde insanların gündelik yaşamda hangi aşirete mensup olduğuna yönelik sorularla karşılaşmak ve aşiret terminolojisini hala kullandıklarını görmek mümkündür. Bu da, soy ideolojisinin toplumsal hayatta aidiyetten de öte bir kimlik rolünü oynadığını göstermektedir.

Ayrıca bir soy grubuna mensup olmanın bazı maddi getirileri de vardır. Bir soya mensup olmanın semeresi ve faydası "o nesebe bağlı olanların oluşturacağı güç ile yardımlaşma ve da-

yanışmanın sağlanması" dır (İbni Haldun 2004: 180). Soy fikrine dayanan söz konusu bu özelliklerin modern öncesi toplulukların en belirgin yönlerinden biri olmakla birlikte günümüzde de varlıklarını hissettirdikleri bir gerçektir. Soy ya da akrabalık grubu birçok durumda kendine mensup olanlar için bir sosyal güvenlik sistemi anlamına da gelebilmektedir. Zira söz konusu gruba mensup olan kimseler içine düştükleri zor durumlarda öncelikle akrabalarından yardım isterler. Örneğin 1990'ların başında Türkiye'nin güneydoğusunda meydana gelen zorunlu göçler sonucunda köylerini boşaltan birçok ailenin şehirlerde genellikle aynı soy grubunun olduğu mahallelere yerleştiği gözlemlenmektedir. Kuşkusuz bu sosyal örüntünün arkasında birçok neden olabilir, fakat söz konusu ailelerin içinde bulundukları bu zor zamanlarında soy grubunun/akrabalığın nasıl bir sosyal güvenlik sistemi olarak işlediği birçok sosyal bilimci tarafından gözlemlenmiştir.

Soy ideolojisi, kan ya da biyolojik bağlar üzerinden sosyal ilişkiler kurar. Bu çerçevede birtakım dâhil etme ve dışlama pratikleri üreterek sosyo-kültürel sınırlar inşa eder. Toplumsal yaşamın dominant unsuru soy olduğundan sosyal tabaklaşma da bu esasa göre şekillenir. Bu ilkeye göre belli bir soy grubuna mensup olmak aynı zamanda asil olmak ve toplumsal tabaklaşma sisteminde üstte yer almak demektir. Buna karşın soyun dayandığı belli bir şecereden (soyağacından) mahrum olmak aynı zamanda toplumsal tabaklaşma sisteminde daha altta yer almak anlamına gelir. Toplumsal tabakalaşmanın bu biçimi, soy esasına dayalı toplumsal örgütlenmelerde özellikle aşiretli ile aşiretsiz kesim arasında görülmektedir.

Zira babasoyluluk esasına dayanan aşiret ideolojisine göre onun bütün üyeleri akrabadır. Bu nedenle bazı akrabalık terimleri (amca ve amcaoğlu gibi) çok geniş bir anlamda ve çok yaygın bir şekilde kullanılır. Örneğin bir aşiretli için aynı atadan gelen erkek üyeler ya onun amcaları ya da amcaoğullarıdır. Dolayısıyla söz konusu bu akrabalık terimleri aşiretli topluluklarda sadece dilde kalmayıp hayata da yansır ve belli birtakım kolektif davranış örüntülerinin oluşmasını sağlar (kan davası,

amcakızı evliliği gibi). Sonuçta toplumsal oldukları kadar kültüreldir de.

Soy ile ilişkisinde aile toplumsal düzenin korunmasında, sadece biyolojik üremede değil, aynı zamanda toplumsal yeniden üretimde de önemli bir rol oynar. Bourdieu'nun (2006: 131) belirttiği gibi aile, sermayenin farklı türlerinin yoğunlaşmasının ve kuşaklar arasındaki dolaşımın en mükemmel yeridir: "birliğini aktarmak için ve aktarma aracılığıyla korur, aktarma amacıyla ve aktarabileceği için korur". Dolayısıyla aile "yeniden üretim stratejilerinin belli başlı "özne"sidir". Bu stratejinin en güzel örneği, "kalıtsal simgesel sermayenin temel öğesi olan soyadının" aktarılmasıdır (Bourdieu, 2006: 131).

Sonuç olarak akrabalık kurumu siyasi olarak kurulmamış toplumlarda toplumsal örgütlenmenin başat unsuru olarak rol oynamış olmanın yanı sıra günümüz modern siyasi toplumlarında da birçok açıdan önemini korumaktadır. Sonuçta günümüzde akrabalık, davranışların düzenlenmesinden çeşitli hak ve sorumlulukların belirlenmesine, bireyin grupla ve toplumla ilişki kurmasından ona güven, dayanak ve hizmet sunmaya kadar birçok yönden önemli roller üstlenmektedir.

Kaynaklar

Ahmed, Ekber S. (1995), *İslam ve Antropoloji*, (Çeviren: Bedri Gencer), İstanbul: İnsan Yayınları.

Akyüz, Vecdi, (1989), "Akraba", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2 içinde, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ayan, Dursun, Beder-Şen, Rahime, Ünal, Gülsen, Yurtkuran, Semra, (2001), "Ankara'da Akraba Evliliği", *Aile ve Toplum Dergisi*, Sayı: 4.

Aydın, Mustafa (2011) *Kurumlar Sosyolojisi*: Kurumlara Başlangıç Çerçevesinde Bir Çalışma, (3. Baskı), Ankara: Kadim Yayınları.

Balaman, Ali R. (1982), *Akrabalık, Evlilik ve Türleri*, İzmir: Karınca Matbaacılık.

Berger, Peter L., Berger, P., Kellner, H. (2000), *Modernleşme ve Bilinç*, (Çeviren: C. Cerit), İstanbul: Pınar Yayınları.

Bougle, Celestin ve Raffault, J. (1975), Sosyolojinin Unsurları, (3. Baskı), (Çeviren: K. Nami Duru), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Bourdieu, Pierre (2006), *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine*, (2. Baskı), (Çeviren: H. U. Tanrıöver), İstanbul: Hil Yayın.

Cohen, Anthony P. (1999), *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, (Çeviren: M. Küçük), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Duben, Alan, (2002), *Kent, Aile, Tarih*, (Çeviren: Leyla Şimşek-Rathke), İstanbul: İletişim Yayınları.

Ekinci, Ekrem B. (1991), "Sıla-i Rahm", *Türk Aile Ansiklopedisi 1*, (içinde), Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Giddens, Anthony (1998), *Modernliğin Sonuçları*, (2. Baskı), (Çeviren: E. Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Güveneç, Bozkurt, (1993), "Geleneklerden Kalıntılar: Başlık, Berdel, Kız-Kaçırma, Kuma ve Amca-Kızı Evliliği", Kadın Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1, İstanbul.

Haviland, William vd. (2008), *Kültürel Antropoloji*, (Çeviren: İ.D. Erguvan Sarıoğlu), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

İbn-i Haldun (2004), Mukaddime (I.Cilt), (Çeviren: Halil Kendir), Ankara: Yenişafak Kültür Armağanı.

İlhars, Zafer (1991), "Aile-Akrabalık İlişkileri ve Değişmeler Üzerine Bir Değerlendirme", *AileYazıları II: Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme*, içinde (s.148-151), (Der: B. Dikeçligil, A. Çiğdem), Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Kottak, Conrad P. (2008), *Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*, (Çevirenler: S. N. Altuntek vd.), Ankara: Ütopya Yayınları.

Marshall, G. (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çevirenler: O. Akınhay ve D. Kömürcü), İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınlar.

Meriç, Ümit (1991), "İslam'da Aile", *AileYazıları II: Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme*, içinde (s. 416-435), (Der: B. Dikeçligil, A. Çiğdem), Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Morgan, Lewis Henry (1994), Eski Toplum I, (2. Baskı), (Çeviren: Ünsal Oskay), İstanbul: Payel Yayınevi.

Sayın, Önal (1990), Aile Sosyolojisi, Ailenin Toplumdaki Yeri, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Topçuoğlu, Abdullah (2010), *Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması*, Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.

XI. AİLE - TOPLUM İLİŞKİSİ

Mehmet Birekul*

1. Genel Olarak Aile - Toplum İlişkisi

Sosyal analizlerde önemli bu sosyal olgunun topyekün toplumla olan ilişkisidir. Yani her türlü beşeri oluşumun toplumla karşılıklı bir ilişkisi vardır. Şüphesiz hiçbir beşeri oluşum toplumun dışında değildir. Ancak bu olgular kendi içinde göreli bağımsız oluşumlardır. Dolayısıyla da kendi aralarında birbirleriyle ilişkilerinden söz edilebildiği gibi genel olarak toplumla bir ilişkisinden söz edilebilir. Ancak herhangi bir şeyin toplumsallığı veya toplumla ilişkisi bu genel çerçeveyi ihtiva ettiği gibi alt kurumsal, grupsal ve örgütsel ilişkileri de içine alır. Bundan da anlaşılacağı üzere herhangi bir şeyin toplumla ilişkisi sınırlı bir sorun değildir. Pek çok şeyle bağlantısı kurulabilir. Esasen sosyolojik bakış bu ilişkiyi ortaya koyma işidir.

Şüphesiz bu kural aile için de geçerlidir. Ailenin analizi için toplumla genel bağlantılarından, yapı ve değişim sorunlarından, diğer grup ve kurumlardan söz edilebilir. Bunun hepsini bir ünite içine almak mümkün olmadığından ailenin diğer kurumlarla ilişkisi gibi sorunları başka ünitelere bırakarak biraz da örneklem sorunlar üzerinden aile toplum ilişkisi üzerinde durmaya çalışacağız.

Hemen belirtelim ki aile şöyle ya da böyle diğer tüm kurumlar gibi içinde bulunduğu toplumun renk ve desenini taşır. Bazı sosyologlar bunu bir "kültürel baraj" ilkesiyle açıklarlar. Burada söz konusu olan bir kurumun kültürel birikimin bileşkesinde oluşup biçimlendiğidir. Aynı kurumu toplumlarda farklı kılan da budur. Mesela aynı aile bu temel kural gereğince Almanya'da farklı, İngiltere'de farklı ve tabi Türkiye'de farklı

---

* Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mbirekul@hotmail.com; mbirekul@konya.edu. tr

modeller oluşturur. Tarımcı toplumlarda ailenin geniş, tüccar ve sanayi toplumlarında küçük olduğu yaygın bir örnektir.

Aile diğer kurumlarla karşılaştırıldığında gerçekten toplumsal yönü daha ağırlıkta olan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Neredeyse o pür sosyal bir yapıya sahiptir. Onun bu özelliği eskiden beri pek çok sosyal bilimcinin dikkatini çekmiş ve birçoğu bu nedenle aileyi topluma, toplumu da aileye indirgeme eğiliminde olmuşlardır. Örneğin Le Playcilere göre aile sadece toplumun bir küçük bir parçası değil, hemen pek çok özelliğini taşıyan bir parçasıdır (Aydın, 1997: 52). Bu anlamda Le Play mikro-sosyal çevre biçiminde toplumun en küçük ünitesi olarak niteledigi aileyi, küçük bir toplum kabul etmektedir. "Atomun madde için önemi ne ise ailenin de toplum için önemi odur" diyen Le Play bu özelliğin her toplum için değişebilen özel bir gelişme biçimi olduğunu da ifade etmektedir (Doğan, 1991: 23). Bu açıdan bakıldığında ailenin sosyal örgütlenmenin temel birimlerinden biri, hatta "toplumun temel taşı" olduğu bir gerçektir.

Aile-toplum ilişkisini vurgulayan en belirgin alanlardan biri akrabalık sistemidir. Aileyi bu anlamda ele alan Kingsley Davis aileyi, gayet basit bir biçimde "aralarındaki kan bağı sebebiyle birbirlerine akraba olan bir grup insan" olarak tanımlar. Bunun yanı sıra antropologlar ilkellerdeki evlat edinme kurumunun da yaygınlaştığını dikkate alarak ailenin tanımını genişletmişlerdir. Sözgelimi Molinowski aileyi "evlilik, kan ve evlat edinme yoluyla birbirine bağlanmış ve birbiri ile ailevi rollerine göre ilişki kurmuş olan iki ya da daha fazla sayıdaki bireyin oluşturduğu grup" olarak açıklar. Ayrıca ona göre bu bireylerin aynı çatı altında yaşamaları gerekli değildir. Oysa Murdock bir sosyal grubun aile olabilmesi için ortak bir yerleşim birimini şart koşmuştur. Dahası bu birimde oturan bireyler arasında ekonomik işbirliği yanı sıra üreme-çoğalma ihtiyaçlarının karşılanması zorunluluğu vardır. Bu açıdan Murdock'a göre aile "birlikte oturan iki cinsten, yetişkinlerden en azından ikisinin toplumca kabul gören cinsel ilişkiler içinde olduğu

ve bu "evli" çiftin kendilerinin ya da evlat edinilmiş bir veya daha fazla çocuğunun bulunduğu sosyal bir birimdir" (Erdentuğ, 1990: 320-321). Aynı anlayıştan yola çıkan bir başka tanımda aile, "aralarında hısımlık olan veya hısımlık kurma tabiatında bulunan, karşılıklı ve sosyal müeyyideli haklar ve vazifelerle birbirine bağlı insanların vücuda getirdiği sosyal gruptur" (Baltacıoğlu, 1939: 301). Ailenin çocuğa bakımında yüklendiği görevi vurgulayan bir başka tanımda da aile "akrabalık bağlarıyla doğrudan birbirine bağlanmış olan ve yetişkin üyelerinin çocukların bakımından sorumlu olduğu bir grup" olarak öne çıkarılmaktadır (Giddens, 2000: 148).

Bir toplumun organize en küçük parçası olarak düşünülen ailenin içinde bireyi ele aldığımızda aile, hangi türdeki topluma ve toplum kesimine ait olursa olsun, birey bakımından onun eğitileceği ve beklenen modele göre yetiştirileceği ilk ortamdır. Buna göre aile, "içinde bulunduğu toplum şekline ve kültür bütünlüğüne göre üyelerinin sayısı değişen, temelde eş birlikteliği ile hukukî zemini oluşan bir kurumdur" (Berkay, 1990: 167). Zira aile Kierkegaard'ın "hayatın estetiği" dediği evlenme ile hukukî bir anlam kazanmış ve böylece sağlam temeller üzerinde varlığını sürdürmüştür (Bolay, 1990: 377). Görüldüğü gibi çeşitli fonksiyonları ve içyapısına göre toplumla olan ilişkisi bakımından birçok tanımı olan aile, ana-baba, çocuklar ve bazı kültürlerde yakın akrabalardan teşekkül eden, aralarında karşılıklı ilişki ve etkileşmenin bulunduğu bir birliktir. Bu birliğin değişik toplumlara göre çeşitli biçimleri olmasına rağmen, genel olarak ailenin biyolojik, duygusal, ahlakî, ekonomik ve hukukî cepheleri mevcuttur (Saran, 1991:140).

Bu özellikleri bünyesinde barındıran aile, bütün dünyada en uyumlu birincil kümedir. Birey aile sayesinde toplumsal bir aktör haline dönüşür ve bu şekilde aile, toplumun küçük bir minyatürü niteliğini taşır. Dolayısıyla aile herhangi bir toplumda ne şekilde tanımlanmışsa, makro düzeyde de o tanım toplumun genel yapısını ortaya koyan bir

unsur olarak belirmektedir. Bu nedenle ailenin toplumsal bir boyut taşıdığı ve sosyal bir değer olarak toplumda yer aldığı da söylenebilir. Bu anlamda aile toplum ilişkileri ailenin topluma ve toplumun da aileye etkisi bağlamında karşılıklı ve döngüsel bir ilişki olarak dikkat çekmektedir.

2. Ailenin Topluma Etkileri

Aile- toplum ilişkisinin karşılıklı olduğunu söylemiştik. Gerçekten de aile toplumun yeniden üretilmesinde en önemli kurumlardan birisidir. Ailenin toplum üzerindeki etkisini "ailenin toplumsal İşlevleri" nitelemesi altında toplayabiliriz. Bunlar da genel olarak:

a- Ailenin sosyalizasyonu gerçekleştirmesi,

b- sosyal kontrol ve denetleme görevi yapması,

c- toplumsal kişilik oluşumuna katkısı,

d- bir sosyal güvenlik sistemi görevi yerine getirmesi, olarak sıralanabilir.

Bunlardan sosyal kişilik biriye toplumun kazandırdığı bir özelliktir. Mevcut kabullere göre sosyal kişilik bireyin karakterinin yanında her ne kadar eğitim, din, vb. gibi pek çok etkenin bileşkesinde beliren bir oluşumsa da bunda ailenin payı büyüktür. Şüphesiz aile insanlık tarihi boyunca önemli bir sosyal güvenlik sistemi görevi yerine getirmiştir. Bu konuları diğer ünitelere bırakarak biz burada diğer iki işlev olan sosyalleşme ve toplumsal kontrol işlevlerinden söz edeceğiz.

2.1. Sosyalleşme ve Değer Aktarımı

Toplumun veya grubun üyelerinin davranışlarını yöneten normatif değerler sistemi olan kültürel yapı içinde toplum tarafından meşru olarak kabul edilmiş hedefler, ilgiler ve amaçlar yer alır. Söz konusu meşru hedefler toplum üyelerinin isteklerini sınırlandırıcı, yönlendirici bir rol oynarlar. Toplumun (veya grubun) üyelerini yönlendiren sosyal ilişkiler sistemi olan sosyal yapı ise bu hedeflere giden meşru yolları tanımlar, düzenler

ve denetler, bu yolların kurallarını, işleyişini belirler. Sosyal yapının kuralları, sosyal kurumlar yoluyla yaşama aktarılır. Toplumun değerleri, hedefleri, normları ile bunları gerçekleştirmek için tesis etmiş olduğu kurumsallaşmış araçların bireylere öğretilmesi, benimsetilmesi ve bireylerce kullanılır hale getirilmesi sosyalleşme süreci içinde gerçekleşir. Toplum genelde sosyalizasyon süreci, özelde de eğitim ve aile kurumları yoluyla bireyleri topluma adapte eder. Gençleri olgun kişiler haline getirir. Bireyin topluma sosyalize edilmesi birey için olduğu kadar toplum için de sancılı bir süreçtir. Çünkü özleri birbirinden farklı iki bütünlük, tabiatları birbirinden ayrı iki varlık tipi birbirini kabul etmek durumundadır. Birbirini kabullenmenin sonucunda genç topluma sosyalize olur (Çelebi, 1991: 300).

Bu anlamda toplumun ortaya koyduğu tavır ve hareket modellerini, örnekleri ve düşünce biçimlerini öğreten ve böylelikle bireyin toplumsal kültürle bütünleşmesini ve içinde yaşadığı toplumla uyum sağlamasını mümkün kılan bir mekanizma olarak sosyalleşme (Dönmezer, 1994: 122) sürecinde bireyin asıl normatif değerlendirmelerinin aile içinde oluştuğunu söylemek mümkündür. Özellikle hızlı kültürel değişmeler yaşamayan toplumlarda ailenin değerler sistemi ile toplumun değerler sistemi birbirine büyük oranda benzerlik göstermektedir. Toplum içinde hayatını sürdürebilen insanoğlu, toplumun devamını sağlayacak olan genç nesli toplum içinde yani bir sosyal çevre içinde büyütüp eğitecektir. Çocuğun kişiliğinin gelişmesinde ise sosyal çevre içinde en etkili olanının aile çevresi olduğunda bütün sosyal bilimciler hemfikirdir. Yapılan sayısız araştırma, çocuğun aile çevresindeki erken tecrübelerinin kişiliğinin gelişmesinde en etkili çevre olduğunu gösterir niteliktedir (Saran, 1991:141).

Bu nedenle birincil toplumsallaşma etmeni olan aile, Cooley'in deyimi ile toplumdaki tüm değişmelere karşın, birincil küme özelliğini korumaktadır. Çünkü bilindiği gibi bireyin ilk deneyimlerini kazandığı, ilk tutum ve davranışlarını belirlediği ortam ailedir. Klasik aile tipi olan ana-baba-çocuk üçlüsünde, ana-babanın temel görevi çocuğu toplum-

sallaştırmaktır. Böylece çocuk, içinde yaşadığı toplumun bir üyesi olabilmektedir (Aziz, 1982: 17).

Çocuk ailede toplumun yazılı, yazısız tüm kuralarını öğrenir. Çeşitli sosyal durumlardaki uygun davranış kalıplarının ilk edinimlerini aileden alır. Çocuk konuşmayı, duygusal paylaşımı ve toplumsal dünyayı ilk defa aile içinde öğrenmeye başlar. Bu anlamıyla aile büyük topluma uyum sürecinde küçük bir toplumda geçirilen bir eğitim sürecini yansıtır. Başka bir deyişle aile mikro ile makro arasında bir köprü olarak önemli bir işlevi ifa eder. Bu nedenle hayatiyetini sürdürmek isteyen her toplum bireyleri için bir aile ortamı sunmak zorundadır (Horwitz, 2005: 678).

Ailenin toplumsallaşma sürecindeki bu etkisi toplumun değerlerini bireyi aktarması bakımından daha özel bir anlamı ifade etmektedir. Zira değerler ailede benimsenir ve öğrenilir. Sosyolojik açıdan genel olarak değer, kişiye ve gruba yararlı, kişi ve grup için istenilir, kişi veya grup tarafından beğenilen her şey olarak tanımlanabilir. Buna göre değer nesnenin kendinden çok, o nesneye transfer edilen önemliliktir. Başka bir deyişle değer, olumluluk ölçekleri olarak karşımıza çıkan ve dolayısıyla grupça benimsenen, gerçekleştirimi somut olsa da yalın biçimiyle soyut olan, bir inanca dayanan, aşkınlıklar taşıyan önemli beşeri bir olgudur. Dini-sosyal, kaynağı ne olursa olsun değerler bir biçimde sosyaldirler. Pek çok kişi tarafından paylaşılır, ciddiye alınırlar; coşku ile birlikte bulunur ve kavramsal olarak diğer nesnelerden soyutlanabilirler. Değerler kişilerin kendi ürettikleri şeyler değildir, dışarıdan gelmektedirler (Aydın, 2011a, 95).

Şüphesiz değerle ilgili olarak burada bizi ilgilendiren en önemli noktalardan birisi, onların sosyal hayatta şekillenişleri, bir başka deyişle belirleme görevleridir. Esasen tüm tarihsel varlık olguları bir değer yapısının gerçekleşmesidirler. Yani her tarihsel varlık alanı kendine has yapı (veya kurallar) içinde bir değeri gerçekleştirmektedir. Dil, sanat, devlet, aile, vb. tüm kurumlar kendine has olgular içinde, o alana ait değerleri ger-

çekleştirmektedir. Burada az-çok değişmeyen değerler bir belirleyici görevi yaparak, değişken olan toplumsal şart ve imkânlarda o topluma has yeni şekiller meydana getirmektedir. Hatta bu açıdan denebilir ki değerlerin değişmeyen bir ahlâkî boyutu, bir de sosyal şartlar içinde değişip dönüşen tarihî boyutu vardır (Aydın, 2011b: 39).

Toplumsallaşma yoluyla benimsenen değerler, toplumsal hayatın devamlılığı açısından da çok önemlidir. Değerler, bir grup üyesinin belirli önermeleri kabulü olmayıp aynı zamanda her bir üyenin toplumsallaşma sürecinde içselleştirmekte olduğu kişisel bağlılıkları olarak da kabul edilmelidir. Çünkü değerler, sosyal normlar içinde daha özgül ve somut davranışın genelleştirilmiş standartlarını sağlar. Sadece çocukluk dönemine değil, toplumsal hayatın bütününe bakıldığında toplumsallaşma, belli değerlerin yaşanması ve bazen de başkaları (ötekiler) için değer olan şeylerden uzak durulması şeklinde tecrübe edilebilir. Kişi için hayatın bazı dönemlerinde benimsediği ilke ve değerler başka bir dönemde değersiz olabilir.

Bu açıdan bakıldığında aile, karşılıklı ödevlere sahip insanlar tarafından oluşmuş bir sosyal grup, bir ahlak mektebi olarak tanımlanabileceği gibi ailenin bilhassa karakter terbiyesi bakımından bütün diğer eğitim kaynaklarından daha önemli olduğu rahatça söylenebilir. Çocuk, kendisini hayata intibak ettirici davranışları küçük yaşlarında öğrenir ve bu öğrenmeler kolay sökülüp atılamayacak kadar derin bir şekilde yerleşir (Topçuoğlu, 2010: 22). Böylelikle aile çocuğa hayatla ilgili bilmediği bilgilerin öğretildiği bir yapı olmaktan çok onun hayatının tamamında ihtiyaç duyacağı genel bir bakış açısını kazandırmak bakımından da son derece önemli bir işlevi üstlenmektedir. Toplumsal değerlerini aileden veremeyen toplumlar için dejenere olma, toplumsal kültürün dış tehditler tarafından dönüştürülmesi gibi tehlikeler kaçınılmaz olabilir.

Görüldüğü gibi ailenin bireyi sosyalleştirme işlevi, ona topluma doğrudan etki etme imkânı tanımaktadır. Bir bakıma aileden başlayan ve diğer sosyalleştirme ajanları ile

devam eden toplumsal etkide aile, motor görevi görmektedir. Toplumun kültürünü davranış kalıplarını, değerlerini özümsemiş bireylerin topluma kazandırıldığı bir eğitim merkezi olan aile, özellikle toplumsal sürekliliğin sağlanması ve toplumun yozlaşarak dejenere olmasının önündeki en önemli yapı/kurum olarak dikkati çekmektedir. Bu anlamda ailenin topluma olan en belirgin etkisi doğrudan toplumun nüvesini oluşturan bireyleri sosyalleştirerek topluma kazandırması ve toplumun değerlerini ona aktarması olarak değerlendirilebilir.

2.2. Sosyal Kontrol ve Koruma

Ailenin diğer işlevlerine de bağlı olarak genel toplumsal çerçevede toplumu kontrol ve onu yeniden üretme işlevi aile toplum ilişkisi bağlamında önem taşımaktadır. Her ne kadar aile de toplumun bir parçası olarak onun baskısı altında ise de aile, geri dönüşlü olarak toplumsal kontrolün en önemli mekanizmalarından biridir. Hatta bu kontrol bazen toplumsal değişmede kültürel gecikmelere de neden olabilir (Aydın, 1997: 39). Gerçekten de ailenin toplum içinde stratejik bir önemi vardır. Zira aile, fert ile toplum arasındaki bağı kuran yegâne sosyal organizasyondur. Toplumun ihtiyaçları tatmin edilmedikçe, eğitim, ekonomi, sağlık vb. imkânlar sağlanmadıkça ve formal kurallara uyum göstermedikçe toplum devam etmeyecektir.

Ancak kişiler toplumun çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde motive edildikleri takdirde toplum varlığını sürdürecektir. Şu halde kişileri doğumlarından itibaren saran aile birliği, toplumun devamını sağlayacak fertleri bakıp büyüten ve onları koruyan birlik olarak son derece önemlidir (Saran, 1991:141). Durkheim, intiharları konu alan çalışmasında aile ortamı içinde bulunan kişilerin diğerlerine oranla yarım kat daha az (% 50) intihar riski taşıdıklarını belirtirken (Durkheim, 1992: 171) ailenin bireyleri toplumsal uyumsuzluktan kurtardığını vurgulamaktadır.

Fertlerini sosyal zararlardan koruyan ve insanı geliştirmek, toplumu iyileştirmek amaçlarını güden aile; bu sebeple sosyal ahengin oluşturulduğu ve geliştirildiği yerdir. Toplumun çekirdeğini aile oluşturduğuna göre, örgütlü bir yapıya kavuşması da onunla başlamaktadır (Cansel, 1991: 55). Toplumun hücresi niteliğindeki ailede görülen örgütlenme topluma yansıyacağı gibi, bu hücredeki olumsuzluklar da onu menfi yönde etkileyecektir. Aynı şekilde ailelerde rastlanan özellikler bulunduğu toplumun karakteristik özelliklerini de belirlemektedir. Bu açıdan aile kurumunun daha kuruluş aşamasında, toplum mozaiğinde önemli bir yeri vardır ve küçük küçük mozaikler büyük mozaiğin renklerini ve desenini oluştururlar (Oktay, 1990: 354). Bu yapının amaçları arasında fertlerini sosyal yıpranmalardan, sosyal zararlardan korumak, sosyal krizleri önlemek, insanı geliştirmek, toplumu iyileştirmek vardır.

Bu açıdan bakıldığında aile toplum ilişkisi bağlamında ailenin en önemli fonksiyonlarından biri toplumsal kontrol ve koruma işlevidir. Etkileşim içinde bulunan bireyler yaşadıkları toplumda, huzurun ve dayanışmanın sağlanabilmesi, dolayısıyla mevcut toplumsal düzenin sürdürülebilmesi için bir takım kurallara uymak zorundadırlar. Toplum içerisinde insanların tavırları ve hareketleri bazı kurallar ve otoriteyi belirleyen standartlara göre örgütlenmiştir. Sosyal norm adı verilen bu standartlara ve kurallara uyumu sağlamak için bunlardan sapmaları önlemeye imkân verecek esas ve temellerin tümüne "sosyal kontrol" adı verilir (Dönmezer, 1994: 266).

Sosyal kontrolü öncelikle sosyal düzenin korunmasına katkıda bulunan her şey olarak tahlil eden birçok sosyolog sapmanın kontrolü üzerinde durarak, toplumda sapmanın azaltılması önlenmesi gibi konulara odaklanmışlardır (Simons vd., 2004: 20). Sapma ve sosyal kontrol iç içedir. Her zaman var olan sosyal kontrol çoğu zaman varlığını sapma ve sapmış davranışların ortaya çıkmasıyla birlikte hissettirir. Fichter, sosyal kontrolü sosyalizasyon sürecinin bir uzantısı olarak görür. Sosyalizasyon, kişinin yaşadığı toplumda onaylanan davranışları, beklenen

örüntüleri öğrenmesi ve bunları yerine getirmesidir. Sosyalleşmenin iki boyutunun olduğunu belirten Fichter, öznel boyutunun kişinin kendine ait kontrol olduğunu, nesnel boyutun ise sosyal kontrolü kapsadığını ileri sürmüştür. Buna bağlı olarak ailenin sosyalizasyon sürecinin başlangıç noktası olduğu düşünülürse sapmanın ortaya çıkmasında ve sosyal kontrolün sağlanmasında önemli bir role sahip olduğu söylenebilir (İçli ve Burcu, 1993: 43). Zira sapma hareketlerinin temel nedeni yeterli sosyalleşmenin sağlanamamasıdır. Sosyal organizasyona uygun olmayan veya elverişli olmayan sosyalleşme sapmanın kaynağını oluşturmaktadır. Bunun yanında aile müessesindeki değişmeler, insanların şahsiyet bütünleşmesi hallerini zorlaştırmaktadır (Nirun, 1970: 423).

Bu anlamda dengeli bir aile ortamı çocuk ve diğer aile bireyleri için koruyucu ve kontrolü sağlayıcı bir merkezdir. Zira araştırmalar boşanma yaşanmış vb. nedenlerden dolayı sağlıklı bir ortam sağlayamayan ailelerde çocukların olumsuz etkilere maruz kaldığını göstermektedir (Abdol Rahimi vd., 2012: 4640). Eşler birbirini koruyup işlerinde destek olurken aynı zamanda kontrol mekanizmaları da oluştururlar. Ailenin tüm bireylerinde ister formal isterse informal biçimde olsun, rol ile statü arasındaki dengenin anlamı ile ilgili olarak bir genel eğilim oluşmaktadır. Bireylerin davranışlarının değerlendirilmesinde bu eğilim temel bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir. Ailenin sahip olduğu normlardan sapma ise belirli yaptırımları beraberinde getirir. Bunun yanı sıra ailenin birincil bir grup olarak sevgi temelli ilişkileri, aile bireylerinde bir güven duygusu oluşturmaktadır. Bu duygu aynı zamanda hata yapma konusunda aile bireylerinin uyarma haklarını da içerir. Ailenin her bireyinde diğer aile bireyleri tarafından az ya da çok kontrol edildiği duygusunun yaşandığı söylenebilir. Bu duygu özellikle çocukların disipline edilmesinde ve toplumsal değerleri benimsemesinde etkin rol oynamaktadır (Akyüz, 2008: 128).

Görüldüğü gibi aile, toplumların çoğunda, çeşitli derecelerde cinsel, duygusal ve ekonomik fonksiyonları yerine getiren ve sosyal kontrolü koruyan, sürdüren kurum olarak başlıca toplumsallaştırma araçlarından birisidir (Özen, 1990: 297). Sosyal hayata bu denli etkilerde bulunan aile, toplum hayatından da etkilenmiş; içerisinde bulunduğu toplumun temel özelliklerine göre ailenin tipinde ve yapısal özelliklerinde bir takım değişikliklere de rastlanmıştır.

3. Toplumun Aile Üzerine Etkileri

Toplumun aile üzerindeki en belirgin etkilerinden birisi şüphesiz yapılanma ve değişme üzerinden gerçekleşmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere aile de her sosyal olgu gibi toplumun rengini almaktadır. Bu durum değişim sorunu için de geçerlidir. Toplumda meydana gelen değişiklikler ailede de yansımasını bulur ve aile de bir biçimde az ya da çok değişime uğrar. Kurumlar toplumsal değişimden farklı düzeylerde etkilenirler, çünkü göreli bağımsızlıkları vardır. Mesela ekonomide değişim daha fazla olur. Bir toplumda gerçekleşen değişimden en az etkilenenler, sırayla din ve ailedir, kontrol ve denetleme kurumlarıdır. Doğaları itibariyle değişime karşı mukavemetleri daha fazladır.

Aile sosyolojisindeki genel bir kanaate göre aile kurumu, tarım toplumlarından sanayi toplumlarına geçiş sürecine bağlı olarak geniş aileden küçük (çekirdek ve modern) aileye doğru evirilmektedir. Bu yargı kabaca doğru olsa bile gerçek hemen ifade ediliverdiği kadar açık değildir, burada tartışılacak pek çok nokta vardır. Tabii ki bir değişme vardır. Ama bu tabir caizse siyah-beyaz türünden bir değişiklik değildir. Mesela bu süreçte akrabalığın iyiden iyiye zayıfladığı ileri sürülmektedir. Ama araştırmalar gösteriyor ki insanlar, düğün, ölüm, bayram gibi hayatın önemli dönemeçlerini sırf arkadaş ve meslektaşla değil yine akrabalarıyla paylaşmaya devam etmektedirler.

Belirtildiği üzere ailede değişim tarihsel ve toplumsal süreçlerin gelişimine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Nite-

kim aile ile ilgili "geniş", "çekirdek", "ataerkil" ve "anaerkil" aile gibi tipolojik ayrımlar, tarihsel gelişim içinde toplumların yapısına göre farklılaşan aile pozisyonlarını tanımlamak için üretilmiş kavramlardır. Hatta öyle ki geleneksel toplum-modern toplum ayrımlaşması en çok aile yapısında görülen değişimlerle tanımlanmakta, kavramlaştırılmaktadır. Teorik açıklamaların belirttiği üzere modern toplumun ortaya çıkışını hazırlayan sanayileşme, kentleşme ve sekülerleşme süreçlerinde toplumsal kurumların yapısında meydana gelen değişmeyle birlikte toplumun temelini oluşturan ailenin de yapısı, öğeleri ve işlevleri tamamen farklılaşmıştır (Çelik, 2010: 26).

Öyle ki, eğitim ve sağlık hizmetlerinin gelişmesi, kentleşmenin artışı, endüstrileşme, teknolojik ilerleme, refahın artışı gibi toplumsal, ekonomik ve siyasal yapıdaki önemli değişmeleri içeren modernleşme süreci, yirminci yüzyılda birçok ülkeyi etkisi altına alarak küresel bir ölçeğe taşınmıştır. Modernleşme süreci, artan küreselleşmeyle birlikte hız kazanmış ve demografik anlamda-özellikle geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında dünya genelinde ölümlülük ve doğurganlık hızlarında belirgin azalmaları beraberinde getirmiştir. Demografik dönüşüm olarak isimlendirilen bu süreç esasen yüksek doğurganlık ve yüksek ölüm oranlarının hüküm sürdüğü bir durumdan (geleneksel demografik rejim), doğumların bilinçli olarak kontrol edildiği ve ölüm oranlarının düşmüş olduğu yeni bir duruma (modern demografik rejim) geçiş şeklinde tarif edilmektedir. Modernleşme ve demografik dönüşüm, "aile" ye yeni türler katarak aile yapılarını değişime uğratmaktadır. Bu süreç, yaygınlaşan popüler kültürün getirdiği bireysel yaşam tarzları ile hak ve özgürlük eksenli kurgulanan yeni toplumsal değerlerin yaygınlaşarak geleneksel aile değer ve yaşantısının önemini azaltan biçimde işlemektedir (Yavuz ve Yüceşahin, 2012: 78).

Bu nedenle sosyolojik bakımdan yapılan aile tasnifleri genellikle sosyokültürel çevreye bağlı olarak ortaya konmaktadır. Aile yapısının modern dönemde fonksiyonları değişmiş, geleneksel aile ile modern aile arasındaki dönü-

şüm çoğu zaman yapısal anlamda geniş aile-çekirdek aile ayrımlarıyla ifade edilmiştir. Değişmenin hızında ve yönünde farklılıklar olmakla birlikte, bütün dünyada çekirdek ailenin yaygınlaşması, geniş aile sistemlerinin çözülmesi yönünde bir hareket gözlemlenmektedir. Bu geçişin temelinde sanayi toplumunun talepleriyle birlikte modern kültürün yayılması gibi etmenler yatmaktadır. Ayrıca aile yapısına dâhil olan, eşin özgürce seçilmesi, kadın haklarının artışı, akraba evliliklerinin azalması ve çocuk haklarının genişletilmesi yönünde de değişmeler söz konusudur.

Ancak bu aile sınıflandırmalarını belli dönemlere hasretmenin de zorluğu ortadadır. Nitekim bu bağlamda çekirdek ailenin sanayileşmeye bir cevap olarak, önceki geniş aile sisteminin yerini almak üzere doğduğu varsayımı eleştirilmektedir. Ancak işlevsel bakımdan çekirdek ailenin modern dönemin ihtiyaçlarına göre geniş akraba gruplarından bağımsız bireyci bir kişiliğin oluşumuna uygun yapısı dikkat çekmektedir (Çelik, 2010: 26). Geleneksel aileye göre işlevleri ve üyeleri azalan çekirdek aile Parsons'un deyimiyle uzmanlaşmış ailedir. O'na göre bu ailede akraba bağları zayıflamış, aile içi davranışlar rasyonelleşmiştir (Sayın, 1990: 10).

Burada şunu belirtmek mümkün olur ki: modern öncesi toplumda aile kurumu çok farklı fonksiyonları yerine getirmekteydi. Modernleşme sürecinde ailenin kuruluşundan aile içi ilişkilerin şekillenmesine, karı-koca ve çocukların rollerinden, aile içi kararların belirlenmesine, sorumluluk anlayış ve algılamalarına kadar pek çok hususta köklü değişimler ortaya çıkmıştır. Törelerin, örf adet ve geleneklerin belirlediği aile yapısı bu süreçte ister istemez zihniyet ve kültürel değişimin, artan bireycilik ve rasyonalizmin etkisiyle bir sarsıntı geçirmiştir. Geleneksel ailedeki eski yerleşik işbölümü ve roller sistemi ortadan kaybolmaya başlamış, yerine kadının erkekle eşitlenmeye, erkeğin ise ev işlerinde ve çocukların yetişmesinde sorumluluk almaya çalıştığı bir anlayış ikame olmuştur. Böylece modernleşme sürecinde

aile içi roller sisteminde değişmeler ortaya çıkmış, ailenin dini, sosyal ve kültürel işlevleri yapısal bir farklılaşmaya uğramıştır (Çelik, 2010: 27).

Örneğin Durkheim'a göre geleneksel toplumlarda aile, bireylerin ahlâkî gelişimini ve denetimini başarıyla yürütmüştür. Sanayi toplumlarında işbölümünün sürekli gelişimi ailenin ahlâkî işlevini zayıflatır. Çağdaş aile kurumu, bir sürekliliğe sahip değildir ve her yeni kuşakla birlikte dağılır. Ayrıca bireylerin günlük yaşamlarının çok önemli bir kısmını aileden uzakta geçirmesi ailenin ahlâkî denetiminde bir boşluk oluşturur (Özyurt, 2007: 108). Bu noktada toplum aile üzerinde özellikle yapısal bir takım değişikliklerde bulunmaktadır. Çoğunlukla zamanla değişen ve dönüşen toplumla orantılı olarak değişen bir aile ile karşı karşıya kalınmaktadır (Martinson, 2001: 3).

4. Aile-Toplum İlişkisi Bağlamında Bazı Sorunlar

Aile toplum ilişkisi burada tüketilemeyecek kadar farklı sorunları içine alan bir konudur. Onun için herhalde yapılacak iş belirgin sorunlara işaret edip bir nokta koymaktır.

Şüphesiz bu konudaki en önemli noktalardan birisi kurumlar arasındaki eş güdümdür. Yani kurumların sağlıklı çalışılması görevlerini yerine getirebilmeleri birbirleriyle uyumlu çalışabilmelerine bağlıdır. Bu söz konusu uyum, toplumun değerler sistemiyle sağlanır. Eğer bir toplumda değerler sistemi sarsılmış ve bir değer boşluğu ortaya çıkmışsa kurumlar görevini tam olarak yapamadıkları gibi aralarında açık ya da gizli bir çatışma da yaşanır. Bu durum kurumlar ve değerler sisteminin hiç değişmemesi gerektiği anlamına değil, değişimden sonra sağlıklı yapılanamama manasına gelir. Bu durum özellikle aile ve dinin tam olarak işlevlerini yerine getirmesine engel olunduğu durumlarda sıklıkla yaşanır. Mesela beklenen işlevini yerine getiremeyen aile toplumdan kopar ve marjinalleşir.

Sosyoloji çevrelerindeki yaygın bir kanaate göre ailenin sorunlarından birisi kültürel gecikmeden kaynaklanmaktadır. Bu teze göre maddi ve manevi kültür unsurlarının değişim süreleri arasında bir fark vardır, maddi kültürler daha hızlı, manevi kültürler daha yavaş değişirler. İkisi arasında bir açıklık meydana gelir ki buna W. Ogburn'ün ifadesiyle kültürel gecikme adı verilir. Manevi kültür kutbunda yer alan aile de ekonomi ve siyaset gibi kurumlara nazaran daha yavaş değişir, bu da bir uyum sorunu ortaya çıkarır. Aslında burada sorun yalnızca ailenin gecikmesinden değil, genel toplumsal sürecin sağlıklı işlemeyişinden kaynaklanır.

Sonuç olarak denebilir ki değişimin doğası gereği yaşanan çözülme sonucunda ailede olumlu yapılanmalar, olumsuzlukla biten farklılaşmalar yaşanabilir. Aslında beklenen, her değişimin sonunda bir dengeye kavuşulmasıdır. Ne var ki bir duruma göre bir istikrarsızlık ve hatta ileride bir çöküş yaşanabilir. Toplumda tamamlanmamış, parçalanmış veya çözülmüş aile tipleri bu sürecin sonuçlarıdır.

5. Toplumsal Sürece Bağlı Olarak Aile Yapımızdaki Bazı Değişmeler

Ailenin, toplumun değişimi ile orantılı olarak yapısal özelliklerinde meydana gelen değişimleri tahlil etmemiz için bir örneklem olarak Türk aile yapısının 1950 li yıllardan günümüze geçirdiği değişimlere dikkat çekmemiz önemli olacaktır. Kır/kent nüfusun toplam nüfusa oranına bakıldığında; 1923 yılında kır nüfusu yüzde 85 ve kent nüfusu yüzde 15 iken 1950'lerde başlayan kırdan kente göçlerle bu oran 1980 yılında tersine dönmeye başlamış, kentleşme hızı ile bağlantılı olarak kentsel nüfus artmaya devam ederek, 2010 yılına gelindiğinde kent nüfusunun toplam nüfustaki payı yüzde 73, kır nüfusun payı ise yüzde 27 olmuştur. Bu anlamda Türkiye artık bir kent toplumudur.

1980'lere kadar etkisini eksiltmeden sürdüren Batı modeli tek tip modernleşme, yeni aşamasında neo-liberalleşme ve küre-

selleşme tercihi olarak yüzünü yenilemiş; toplumsal değişim, yeni ekonomi politikalarının ve siyasal dönüşümün başı çektiği farklı bir döneme girmiştir. 1990'larla hızlanan küreselleşme ile birlikte devam eden modernleşme, kentleşme, sanayileşme süreçleri; "insanların evlilik, ebeveynlik, aile yaşamı ve cinselliğe ilişkin bakışlarının değişmesinde, geleneksel kadın ve erkek rollerinin farklılaşmasında, evlilikten beklentilerin çeşitlenmesinde önemli etken oldu. Türkiye giderek; nüfusun büyük bir bölümünün kentlerde yaşadığı, okuryazarlık oranının yükseldiği, yaşam süresinin uzadığı buna karşılık yıllık nüfus artış hızının yavaşladığı, toplam milli gelir ve kişi başına milli gelirin arttığı, özellikle son dönemde dış borçların azaldığı ve ekonomik bakımdan güçlenen bir sosyo-ekonomik yapı haline gelmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinde ekonomik büyüme, zaman zaman kesintiye uğrasa da, son dönemde hız kazanmıştır (Uslu, 2011: 33-34). Elbette bu değişim süreci en fazla aile kurumunu etkilemiştir. Türk aile yapısının teşekkülü için önemli bazı parametrelerde yaşanan değişimler bunu açıkça göstermektedir.

Örneğin bireylerin ilk evliliklerini 18 yaşından önce veya sonra yapmış olma durumları, ilgili evliliklerin yapıldığı dönem ayrıntısında ve cinsiyet ayrımında farklılıklar göstermektedir. Özellikle evliliklerin yapılmış olduğu beş yıllık dönemlere göre bireylerin 18 yaşından önce evlenmiş olma durumları belirgin şekilde farklılaşmaktadır. 1950 veya öncesinde yapılan ilk evliliklerde erkeklerin üçte birinden fazlası (yüzde 34,7), kadınların ise neredeyse üçte ikisi (yüzde 65,6) 18 yaşından küçüktür. Söz konusu oranlar hem erkeklerde hem de kadınlarda takip eden hemen hemen her dönem için istikrarlı bicimde düşmektedir. Bir başka deyişle 1950'den günümüze yaklaştıkça, 18 yaşından önce evlenen erkek ve kadınların oranları azalmaktadır.

Erkekler arasında 18 yaşından önce evlenenlerin oranındaki hızlı düşüş, 1950'lerde başlamaktadır. 18 yaşından önce evlenenlerin oranı erkeklerde 1951-1955 döneminde dörtte birin altına (yüzde 23,4) düşerken, 1956-1960 döneminde yüzde 17,7 olarak ölçülmekte, 1976-1980 döneminde ise ilk defa yüzde 10'un altına inmektedir. 1986-1990 döneminde yüzde 5'in altı-

na düşen bu oran, 2006-2011 döneminde sadece yüzde 0,3 düzeyinde tespit edilmiştir.

Görülmektedir ki günümüzde erkekler arasında genç kuşaklarda 18 yaşından önce evlenenler çok küçük marjinal bir grubu oluşturmaktadır. Kadınlarda ise hem başlangıç dönemindeki oran görece daha yüksektir, hem de gözlenen düşüş erkeklerle karşılaştırıldığında daha geç hızlanmaktadır. 1951-1955 döneminde ilk evliliklerini yapan kadınların yüzde 61,5'i 18 yaşından küçükken, 1961-1965 döneminde bile bu oran yüzde 51 ile kadınların yarısından fazlasını kapsamaktadır. 1976-1980 döneminde evlenen kadınların üçte birinden fazlası (yüzde 36,6) 18 yaşından küçük iken, bu oran ilk defa 1996-2000 döneminde yüzde 19' un altına düşmekte (yüzde 18,6), ilk defa 2006-2011 döneminde ise yüzde 10'un da altına inmektedir. Görülmektedir ki en güncel dönemde kadınların yüzde 7,6'sı 18 yaşın altında evlenmektedir (Uslu, 2011: 181-182).

Yine sadece görücü usulü ile ve kendi görüşleri sorulmadan ailelerinin kararıyla ilk evliliklerini yapmış olan bireylerin, bir başka deyişle evliliğe tümüyle kendi rızaları dışında girmiş olan kişilerin oranları, ilgili evliliklerin yapıldığı dönem ayrıntısında ve cinsiyet ayrımında dikkat çekicidir. 1950 ve öncesinde evlenen erkeklerin yüzde 24,8'i, kadınların ise yüzde 30,7'si kendi görüşleri sorulmadan ailelerinin kararı ile evlendirilmişlerdir. Görücü usulü ile ve kendi görüşleri sorulmadan ailelerinin kararıyla evlendirilmiş erkeklerin oranı 1951-1970 dönemlerine yüzde 13,6-17,0 aralığında değişmekte, 1971-1985 dönemlerinde ise yüzde 7,9-9,2 aralığında seyretmektedir. Söz konusu oran 1986-1990 döneminde yüzde 5,3 düzeyine inerken, süreğen bir düşüşle 2006-2011 döneminde yüzde 1,2 seviyesine ulaşmıştır. Bir başka deyişle güncel dönemde erkeklerin sadece yüzde 1,2'si kendi görüşleri sorulmadan görücü usulüyle evlendirildiklerini beyan etmiştir.

Kadınlarda ise ilgili oranlar her dönem için erkeklerden yüksek olmakla birlikte, yaşanan düşüş erkeklerde gözlenen yapıya benzemektedir. 1951-1955 döneminde ilk evliliğini

yapmış kadınların yüzde 31'i kendi görüşleri sorulmadan ailelerinin kararıyla evlendirilmiş iken, bu oran 1966-1970 döneminde yüzde 19,8'e, 1986-1990 döneminde ise yüzde 10,3'e düşmüştür. Hızlı düşüş yakın dönemlerde de devam ederken, 2006-2011 döneminde kadınların sadece yüzde 1,8'i kendi görüşleri sorulmadan görücü usulüyle evlendirildiklerini beyan etmiştir (Uslu, 2011: 199).

Görüldüğü gibi ailenin yapısal özelliklerini belirleyen bazı unsurlar toplumsal değişimle orantılı olarak farklılaşmalar göstermektedir. Bu anlamda ailenin toplumun genel yapısının tesiri altında olduğunu söylememiz mümkündür. Burada dile getirilmesi gereken bir diğer husus ise ailenin işlevlerinin de toplum yapısına orantılı olarak farklılık göstermesidir. Yukarıda belirtildiği gibi modernleşme ve sanayileşme öncesi aile dini, politik, ekonomik vb. pek çok işlevi üstlenirken toplumsal değişimle paralel olarak günümüzde bu işlevlerinde daralma yaşandığı muhakkaktır.

Aile tanımlarından da anlaşılabileceği gibi ailenin çok yönlü bir olgu oluşu, onun tarih içerisinde işlevlerinde kimi zaman değişikliklere zorlamıştır. Hatta bazı işlevlerinin zayıfladığı, bazı işlevlerinin de büsbütün ortadan kalkarak başka toplumsal kurumlarca üstlenildiğine tanıklık edilmiştir. Özellikle 1930'lardan bu yana ailenin işlevlerinde bir takım kayıpların olduğuna dair görüş yaygınlık kazanmıştır. Ancak kesin olan şudur ki: ailenin işlevlerinde değişimler yaşanmış ve hala yaşanmaktadır (Canatan ve Yıldırım, 2009: 105).

Bununla birlikte ailenin her dönemde işlevselliğini sürdüren özelliklerinin olduğu da söylenebilir. Zira bilinen tüm toplumlarda kişiler hayatlarını bu birincil sosyal grup içerisinde sürdürürler. Temelinde cinsiyet ilişkisinin bulunduğu ve toplumun en küçük birimi olarak kabul edilen ailenin şekli ve fonksiyonu, aile grubunun mensubu bulunduğu kültür tarafından saptanmasına rağmen bu grubun temel ve beynelmilel fonksiyonlarından bahsedilmektedir. Örneğin Durkheim ailenin dinî, siyasal ve ekonomik yetkilerinden

birçoğunu yitirebildiğini ancak ahlakî ve eğitsel olması noktasındaki yerinin doldurulmayacağını ifade etmiştir (Durkheim, 1975: 87).

Sonuç olarak, başlangıçta söylediğimiz gibi pür sosyal bir kurum özelliği taşıyan aile, bu yönü ile toplum ile her anlamda ilişkilendirebileceğimiz bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda aile - toplum ilişkisi belli bir nedenselliğe bağlanamayan, döngüsel bir ilişki yumağını barındırmaktadır. Ailenin temel işlevi bireyin psikolojik gelişimini ve sosyolojik ihtiyaçlarını karşılamaktır. Aile bireyin psikolojik ihtiyaçlarını karşılamada ve kimlik oluşturmasında etkili olduğu gibi, öğrettiği rol ile de aile içinde bir statü kazandırır. Birey toplumsal yapı içinde rol ve statü kazanmayı da temelde aileden öğrenmiş olur. Aile özellikle bireyi koruma altına alma, aile yuvası içinde ona güven duygusuna verme ve böylelikle toplumun kültürünü ve değerlerini ona aktararak sosyalleşmesini sağlamak suretiyle topluma doğrudan etki etme imkânını barındıran en temel kurumlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buna karşın toplumsal yapı da her toplumda temel bir öğe olma özelliğini yitirmeyen aileyi, özellikle yapısal özellikleri bağlamında tesiri altına almaktadır. Öyle ki toplumun yapısına göre pek çok aile tipolojisinden bahsetmek mümkündür. Zaman içerisinde aile toplumsal dönüşümle orantılı olarak yapısal özelliklerini yeniden konumlandırmak zorunda kalabilmektedir. Bunun yanında yine toplumsal dönüşümle orantılı olarak ailenin işlevlerinde daralma görülebildiği gibi yine toplumla orantılı olarak daha geniş alanlarda fonksiyon icra etme olanağı da bulabilmektedir.

Kaynaklar

Abdol Rahimi, S., Shakarbigi, A. R., and Naderi, G. (2012). "Phenomenon Effects of Divorce on Families and Society", *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 2 (5), 4639-4647

Akyüz, H. (2008). *Kurumlar Sosyolojisi*, Ankara: Siyasal Kitabevi

Alacahan, O. (2010). "Aile Birliğini Oluşturan Faktörler ve İşlevleri" *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.11, S. 1*, 289-298

Aydın, M. (1997). *Kurumlar Sosyolojisi*, Ankara: Vadi Yayınları

Aydın, M. (2011a). *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*, İstanbul: Açılım Kitap

Aydın, M. (2011b). "Değerler, İşlevleri ve Ahlak", *Eğitime Bakış, C.7, S.19*, 39-45

Aziz, A. (1982). *Toplumsallaşma ve Kitlesel İletişim*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Yayınları

Baltacıoğlu İ. H. (1939). *Sosyoloji*, İstanbul: Sebat Basımevi

Berkay, F. (1990), "Sosyal Değişme ve Türk Ailesi", *I. Aile Şurası Bildirileri*, Ankara: Reyhan Yayınları, 167-171

Bolay, S. H. (1990). "Ailenin Felsefi Temelleri", *I. Aile Şurası Bildirileri*, Ankara: Reyhan Yayınları, 377-385

Canatan, K. ve Yıldırım, E. (2009). *Aile Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Kitap

Carlson, A. C. (1999). "The Family as the Fundamental Unit Of Society" *World Family Policy Forum*, Utah: Brigham Young University D. Kennedy Center Publications

Cansel, E. (1991). "Sosyal Devlet ve Aile", *Aile Yazıları II*, Derleyen: Beylü Dikeçligil -Ahmet Çiğdem, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, 55-65

Çelebi, N. (1991). "Genç Sosyalleşme Sosyal ve Kültürel Yapı", *Aile Yazıları III*, Derleyen: Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, 299-302

Çelik, C. (2010). "Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din-Paradigmatik Anlam Ve İşlev Farklılaşması", *Karadeniz Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*,.25-35

Doğan, İ. (1991). "Aile Kavramının Alanı" *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, C. I, 22-24

Dönmezer, S. (1994). *Toplumbilim*, İstanbul: Beta Yayınları

Durkheim, E.(1992). *İntihar*, Çeviren: Özer Ozankaya, Ankara: İmge Kitabevi

Durkheim, E. (1975). "Karı Kocayla İlgili Aile Nedir?", *Sosyolojinin Unsurları*, Derleyen: C. B. ve J. R., Çeviren: Kazım Nami Duru, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 85-87

Erdentuğ, A. (1990). "Çeşitli İnsan Topluluklarında Aile Tipleri", *Aile Yazıları I*, Derleyen: Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, 319-357

Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*, Çev: Heyet, Ankara: Ayraç Yayınları

Horwitz, S. (2005). "The Functions of the Family in the Great Society", *Cambridge Journal of Economics 29*, 669–684

Işlı, T. G. ve Burcu, E. (1993). "İnformal Sosyal Kontrolün Sağlanmasında Ailelerin Gelir ve Eğitim Düzeyinin Önemi: Ankara'da Uygulamalı Bir Çalışma" *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 10, S. 1*, 43 -56

Martinson, F. M. (2001). *Family in Society*, New York: Dodd, Mead & Company,

Nirun, N. (1970). "Sosyal Sistemlerde Sapmalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi, C. 8*, 405-425

Oktay, A. (1990). "Aile ve Eğitim", *I. Aile Şurası Bildirileri*, Ankara: Reyhan Yayınları, 353-357

Özen, S. (1990). "Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar" *Aile Yazıları I*, Derleyen: Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, 397-409

Özyurt, C. (2007). "Durkheim Sosyolojisinde Ahlâkî Kontrol Sorunu", *Değerler Eğitimi Dergisi, C.5, S.*13, 95-121

Saran, N. (1991). "Aile Hayatı ve Toplum", *Aile Yazıları III*, Derleyen: Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, 135-142

Sayın, Ö. (1990). *Aile Sosyolojisi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

Simons, R. L., Simons, G. and Wallace, L. E. (2004). *Families, Delinquency and Crime*, Los Angeles: Roxbury Publising Company

Tolan, B. (1990). "Geleneksel Aileden Çağdaş Aile Yapısına Doğru", *Aile Yazılar II*, Derleyen: Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, 493-505

Topçuoğlu, A. (2010). *Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması*, Ankara: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları

Uslu, İ. (2011). *Türkiye'de Aile Yapısı Araştırması*, Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları

Yavuz, S. ve Yüceşahin, M. M. (2012). "Türkiye'de Hanehalkı Kompozisyonlarında Değişimler ve Bölgesel Farklılaşmalar" *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, C.15, S.1*, 76-118

XII. AİLENİN DİĞER KURUMLARLA İLİŞKİSİ

Özlem ALTUNSU SÖNMEZ*

Toplumsal kurumlar bir toplum için oldukça önemlidirler; çünkü o toplumun varlığını sürdürebilmesi kurumlarının ve kurumlar arası ilişkilerinin sağlamlığına bağlıdır. Bu toplumsal kurumlar kısaca toplumdaki belirli ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak oluşurlar. Toplumun en küçük yapı taşı olan ailenin, önem bakımından bu kurumların başında geldiği kabul edilmektedir. Bu bölümde aile gibi temel kurum olarak kabul edilen eğitim, din, ekonomi, siyaset ve boş zamanları değerlendirme kurumlarının aile ile ilişkisi üzerinde durulacaktır. Ancak söz konusu ilişkiye geçmeden önce kurum kavramı, kurumların özellikleri ve işlevlerinden kısaca bahsedilmesinin aile ve diğer toplumsal kurumların daha iyi anlaşılmasında yararlı olacağı düşünülmüştür.

1. Genel Olarak Kurum ve Özellikleri

Kurum kelimesi aslı Latince olan İngilizce 'institution' kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Türkçede ise kurum, kuruluş, müessese ve enstitü olarak kullanılır ve temelinde örgütlü bir eylem biçimini ifade eder (Akyüz, 2008: 9-10). Kurum bir toplumun düzen, inanç, üreme vb. gibi gereksinimlerini karşılayan ve toplumun temel faaliyetlerini düzenleyen davranış kalıpları olarak da ifade edilebilir (Marshall, 1999: 438). Kısaca toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik belirlenen ve gerçekleştirilen örgütlü eylem yöntemleridir.

Kurum kelimesinin sosyolojik anlamı ise günlük dilde kullanılan kişi veya grupları tanımlamaktan öte insanların yaşam

* Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
ozlemaltansu@gmail.com

biçimlerinin örüntüleşmiş bir formunu, kültürün bir bölümünü ifade eder. Toplumsal gereksinimleri karşılamak amacı ile toplumca kabul gören davranış biçimleridir (Fichter, 1996: 119). Günlük dilde kurum kavramı ile çeşitli örgüt ve derneklerden bahsedilir ancak sosyolojik açıdan farklı bir tanımlama yapılmaktadır.

Özkalp, toplumsal kurumu "toplumun yapısı ve temel değerlerinin korunması bakımından zorunlu sayılan, nispeten sürekli kurallar topluluğu" olarak tanımlamıştır (Özkalp, 1990: 14). Fichter'e göre ise kurum "kişilerin temel sosyal gereksinimlerini karşılama amacı ile belirli onaylanmış ve belirtilmiş tarzlarda oynadıkları, oldukça sürekli sosyal örüntü, rol ve ilişki yapısıdır" (Fichter, 1996: 120). Benzer biçimde Ozankaya'ya göre de kurum "hep birlikte eşgüdümlenmiş ve örgütlenmiş bir göreli bütün oluşturan düşünceler, inançlar, gelenek-görenek ve davranışlarla özdeksel öğelerden (=yapılar, mallar, belgeler, simgeler...) kuruludur ve bir sürekliliği vardır". Aile, hukuk, üniversite, eğitim, parlamento, devlet birer kurumdur (Ozankaya, 1999: 181). Bu tanımlardan anlaşıldığı üzere kurum; kişilerin ve toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere toplumsal yapının ve değerlerin korunması amacıyla onaylanmış eşgüdümlü, örgütsel ve süreklilik gösteren davranış biçimlerini kapsamaktadır.

Kurumların nasıl ve neden ortaya çıktıklarını anlamak kurumları anlamak adına önemlidir. Öncelikle kurumların belirli ihtiyaçlar sonucunda bu gereksinimleri karşılamak üzere ortaya çıkan davranış örüntüleri olduğu bilinmektedir. Kurumların nasıl ortaya çıktığına dair Waxvailer'in yaptığı bir incelemeye göre; bireylerinin etkileşim içinde bulunduğu bir topluluk içinde öncelikle ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak eyleme geçilmesi gerekmektedir. Bu eylemler ihtiyaçları karşılamada yeterli olduğunda ise tekrarlanmaya başlanılır. Bir süre sonra tekrarlanan eylem artık bir alışkanlık halini alır. Bunların çok uzun süre tekrarlanması sonucunda ise alışkanlıklar artık adetlere dönüşür. Adet haline gelen davranışlara bunları düzenleyen kurallar konulduğunda ise adetler artık hukuk kuralları haline

gelir. Aynı faaliyet alanına bağlı olanlar kurumları oluştururken, bu kurumların toplamı da toplumsal örgütü meydana getirmektedir. Bu durum kısaca; eylem, tekrar, alışkanlık, adet, kural, kurum ve örgüt olarak özetlenebilir (Kösemihal, 1999: 249). Bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan bu toplumsal kurumlar görüldüğü gibi önceleri bireylerin beslenme, barınma, öğrenme, yönetme, cinsellik gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak deneme yanılma metodu ile rastlantısal olarak ortaya çıkmışlar; daha sonra yaygın birer davranış haline gelince ise kural ve ritüellere bağlanmışlar ve zaman içinde de kurumsallaşmışlardır. Özetle; temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak davranışların zaman içerisinde zorlayıcı ve bağlayıcı hale gelmesi olarak ifade edilebilir (Akyüz, 2008: 14). Kurumsallaşan davranışlar sahip olduğu kural ve ritüellerle bireylerin nasıl davranması gerektiğini belirler.

Kurum kavramını ifade edebilmek için kurumların özelliklerinden bahsetmek, kurumları daha anlaşılabilir hale getirecektir. Kurumların özelliklerini kısaca amaçlı olmaları; sürekli bir içeriğe sahip olmaları; yapılanmış, örgütlenmiş ve eşgüdümlenmiş olmaları; diğer kurumlarla ilişki içinde ama aynı zamanda biricik olma özelliğine sahip, zorunlu olarak değer yüklü olmaları olarak ifade etmek mümkündür (Fichter, 1996: 120). Toplumsal her kurum başka bir amacı gerçekleştirmek için ortaya çıkar ancak diğer kurumlarla işbirliği ve yardımlaşma içerisinde bulunabilir. Toplumsal kurumlar yalnız bireylerin değil, toplumun da beklentilerine cevap vermek zorundadır. Genel, özel alt ve üst olarak birbirlerinden ayrılan kurumların her birinin kendine özgü bir yapısı vardır ve bu yapı işlevi ile bağlantılıdır. Bu kurumlar toplumun özünü yansıtan temel değerler üzerine kuruldukları için de süreklilik gösterirler (Akyüz, 2008: 31).

Kurumsallaşmış yapıların ilkelden moderne tüm toplumlarda bulunduğu antropolojik ve sosyolojik çalışmalarda yer almıştır. Aile, din, ekonomi, siyaset ve eğitim gibi kurumların var olan ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak belirli biçimlerde farklı toplum yapılarında yer aldığı görülmektedir. Yeni

doğan bir bebeğin topluma kazandırılması, maddi ihtiyaçların giderilmesi, bilgi ve tecrübelerin aktarımı gibi birçok konuda kurumsallaşmış davranışlara rastlanılmaktadır (Türkkahraman, 2009: 30). Bütün toplum biçimlerinde, zaman içinde ve en ilkelinden en modernine bu kurumsallaşmış davranışların var olması, kurumların evrensel bir boyutu olduğunun göstergesidir. Ayrıca, bu toplumların her birinde bireyi topluma hazırlamak için eğitim, dini değerlere olan inanç ve ibadetler, evlenip aile kurarak nesli devam ettirmek için çocuk sahibi olmak gibi temel gereksinimlerin varlığı dikkat çekicidir. Bunlar da benzer kurumların ortaya çıkmasına neden olmuşlardır (Aydın, 2013: 23). Buradan hareketle temel kurum olarak adlandırılan aile, siyaset, din, ekonomi, eğitim ve boş zaman değerlendirme gibi kurumların evrensel özelliklere sahip olmaları nedeniyle temel kurum olarak kabul edildiklerini ve farklı biçimlerde de olsa her toplum içinde var olduklarını söylemek mümkündür.

2. Kurumların İşlevleri ve Kurumlar Arası İlişkiler

Tüm kurumların toplum içinde birtakım gereksinimleri karşılamaya yönelik işlevleri vardır. Bunları diğer kişi ve grup işlevlerinden ayıran özellikleri ise örüntüleşmiş ve genelleşmiş olmalarıdır (Aydın, 2013: 21). Bu işlevler olumlu ve olumsuz işlevler olarak kabul edilirler. Olumlu işlevler arasında öncelikle bireyin sosyal davranışlarını kolaylaştırdığını söylemek mümkündür. Birey var olmadan önce oluşmuş olan toplumsal düşünce ve davranış biçimi, bireye kurumlar aracılığı ile sunulmaktadır. Bu da bireyi öğrenmek ve araştırmak zorunluluğundan kurtarır. Sosyal rol ve ilişki biçimleri daha önceden belirli olduğu için bireyler kendilerinden beklenilen, istenilen veya istenmeyen davranışların ne olduğunun farkında olarak eylemlerde bulunurlar. Ayrıca kurumlar toplumsal istikrarın sürekli ve devamlı olması için de önemli bir rol üstlenmektedirler. Buna bağlı olarak da davranışlar üzerinde kontrol sahibidirler. Beklenilen davranışın ne olduğunun biliniyor olması da sosyal sapmayı en aza indirmede etkili bir unsurdur. Tüm bu

olumlu işlevlerin yanı sıra kurumların olumsuz işlevleri de vardır.

Öncelikle kurumlar sosyal davranışı koruma ve sürdürme amacına paralel hareket ettikleri için değişim konusunda katı tutumlara sahip olabilmektedirler. Bu tutum zamana uymayan ve değişim gerektiren kurumsal davranışların devamına neden olabilir. Bir diğer olumsuz tarafı sosyal kişilikleri engelleme potansiyeli olmasıdır. Bu durumda kişiler sosyal sapma davranışlarına yönelebilirler. Son olarak ise sosyal sorumluluğun karıştırılabilmesi sayılır. Eskimiş, değişime ihtiyaç duyan davranış kalıpları, kimse bunu değiştirmeyi üstlenemediği için yaşamaya devam edebilir (Fichter, 1996: 120-123).

Toplumsal kurumlar, toplumsal yapının işleyişinde tek başlarına önemli bir yere sahip olmalarına rağmen, birbirleri ile etkileşim halinde olmadan tam olarak işlevlerini yerine getiremezler. Zaman içinde kurumlar benzer fonksiyonları nedeniyle birbirlerini tamamlayıcı özelliklere de bürünürler. Örneğin, bir bireyin eğitiminden hem ailesi hem de eğitim kurumları sorumludur. Kurumların etkileşim içinde olmaları karşılıklı bir bağımlılık oluşturur. Bu karşılıklı bağımlılık ise bir kurumda meydana gelen değişikliğin diğerleri üzerinde de etkili olmasına neden olur. Sağlıklı bir toplum yapısının temelinde kurumların birbirleri ile olan sağlıklı ilişkileri yer aldığı için kurumlar arası ilişkilerin düzenli ve çatışmayı en aza indiren bir biçimde yürütülmesi gereklidir.

Kurumların birbirlerine karşılıklı bağımlılığı oldukça önemlidir. Çünkü her kurum birbirinden farklı derecelerde etkilenebilir. Ekonomik bir kriz yaşanması gibi ekonomi kurumunda meydana gelen bir değişim, diğer kurumlarda da değişim meydana getirebilir (Fichter, 1996: 125). Örneğin ekonomik krizin bir sonucu olarak aile kurumunun işleyişinde de bazı problemler yaşanabilir. Gelir seviyesindeki azalma eğitim giderlerinde bir kısıtlamaya yol açabilir. Benzer şekilde gelire bağlı boş zaman faaliyetleri de sonlandırılabilir.

Her toplum neslinin devamı ve topluma hazırlanması için aile kurumuna; sosyal sistemin devamlılığını sağlamak, kültürel bilgi ve değerlerin aktarılması için eğitim kurumuna; mal ve hizmetlerini dağılımı, bölüşümü için ekonomi kurumuna; inanç ve ibadetler ve bireyin tanrı ile olan bağı için din kurumuna; kendi varlığını korumak ve yönetimi düzenlemek için siyaset kurumuna ve arta kalan zamanların geçirebileceği, dinlenip hayattan zevk alabileceği bir boş zaman değerlendirme kurumuna ihtiyaç duymaktadır. Sosyal yapının bütünlüğü, devamı ve düzeni bu kurumların birbirleri ile ilişkilerine sıkı sıkıya bağlıdır.

Toplumsal kurumlar bir sistemi oluştururlar. Bu nedenle de birinde meydan gelen bir değişiklik diğerlerinde de bir değişim meydana getirmektedir. Bir saatin parçalarını tezgâh üzerine ayrı ayrı koyduğumuzda birini hareket ettirmemizin diğerleri üzerinde hiçbir etkisi olmayacaktır. Ancak bu parçaları birleştirip saati, yani bir sistemi oluşturduğumuzda ise bir parçada meydana gelen bir hareketin birden fazla parça üzerinde etkisi olduğu görülür. Kurumlar da tıpkı saat gibi bir işleyiş sistemine sahiptirler ve karşılıklı olarak birbirlerine bağlıdırlar. Birinde meydana gelen bir değişim birkaç kurum üzerinde değişim yaratabilir (Stark, 1985: 80). Bir toplumun sağlıklı ve düzenli işleyişi onu oluşturan bu toplumsal kurumların düzgün işlemesine bağlıdır. Aile, ekonomi, din, eğitim, siyaset ve boş zaman değerlendirme gibi toplumun temel kurumlarının birinde meydana gelen olumlu ya da olumsuz bir değişim, diğer kurumlar üzerinde de değişim meydana getirir.

Kurumlar temel kurumlar ve yardımcı kurumlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Aile, eğitim, ekonomi, siyaset, din ve boş zamanları değerlendirme kurumları temel kurumlar olarak kabul edilirken; bunlara bağlı olarak ortaya çıkan kurumlar ise yardımcı kurumlar olarak adlandırılır. Kurumları temel ve yardımcı kurum olarak ayırırken evrensellik, zorunluluk ve önemlilik özellikleri dikkate alınır. Bu özellikler dikkate alınarak aile, eğitim, siyaset, ekonomi, din ve boş zaman değerlendirme temel kurumlar olarak kabul edilir ve bu kurumların var olmadığı bir

topluma henüz herhangi bir antropolojik çalışmada rastlanılmamıştır. Ancak bunların uygulanma biçimleri kültürden kültüre farklılık göstermektedir (Fichter, 1996: 124). Kurumların öncelikle birbirleri ve yardımcı kurumları ile olan ilişkileri toplumun sağlıklı ve sorunsuz biçimde işleyişi için büyük önem taşır. Bir bütünün parçalarının düzenli ve uyumlu bir işleyiş göstermesi önemli bir unsurdur. Toplumsal gereksinimlerin sağlanması ve sürdürülebilirliği bu kurumların sağlıklı ilişkilerine bağlıdır.

Şüphesiz kurumlar arası ilişkilerde etki düzeylerini belirleyen bazı kurallar vardır. Bu kuralların en önemlilerinden birisi başat kurum olgusudur. Başat kurum bir toplumda öncelikli veya baskın kurum anlamına gelmektedir. Bir toplumda her kurum var ve önemliyse de bazı kurumların bir önceliği vardır ki buna başat kurum denmektedir. Mesela Tarihsel olarak Hindistan'da din, Çin'de aile, modern Batı (ve itkisindeki toplumlarda) ekonomi başat kurumdur. Başat kurum kendi işlevlerini yerine getirmenin yanında diğer kurumların işlevlerini yerine getirme ve birbirini etkileyici ortamın düzenlenmesinde önemli bir rol oynar. Sözgelimi günümüzdeki kurumsal etkileşmelerde, başat kurum olan ekonominin önemli bir yeri vardır (Aydın, 2013:31-32).

Bu çalışma kapsamında aşağıda aile kurumunun diğer kurumlarla ilişkisi üzerinde durulacaktır. Bu çalışmada her ne kadar din ve ekonominin aile ile bağlantısı ayrı birer ünite olarak ele alınıyorsa da kullandığımız yöntem açısından bu iki kurumun aile ile ilişkileri üzerinde de kısaca durulacaktır.

3. Aile ve Eğitim İlişkisi

Eğitim temel bir ihtiyaç olarak geçmişten günümüze her toplumda var olmuştur. Bunun en önemli sebebi ise bireylerin topluma kazandırılma sürecinde eğitimin üstlenmiş olduğu büyük roldür. Çünkü insan eğitime en fazla ihtiyaç duyan varlıktır. Hayvanlar gibi içgüdüsel davranışlara sahip olmadıkları için topluma kazandırılmaları uzun bir sürece yayılır. Toplumsal

yaşamın devamını ve düzenini sağlamak amacı ile insanın bilgi birikimini kendinden sonraki kuşağa sağlıklı bir biçimde aktarması gereklidir. Bu noktada, eğitim kurumu toplumda var olan kültürel bilgi birikiminin diğer kuşaklara aktarılmasını sağlayan kurum olarak karşımıza çıkar. Eğitim, kültürel bilgi birikiminin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan, bireyi topluma hazırlayan, bireysel yeteneklerinin gelişmesine katkı sağlayan, mesleki eğitimi ile topluma insan gücü yetiştiren bir toplumsal kurum olarak tanımlanabilir.

Tezcan'a göre eğitim; kişiliğin gelişimini esas alarak kişilik gelişimine yardım eden, bireyi yetişkinlik dönemine hazırlayan, bunun için gerekli olan bilgi, beceri ve davranışları kazanım sürecidir (Tezcan, 1981: 4). Günümüz modern toplumlarında bireyin bu kazanımlara eskiye nazaran çok daha fazla ihtiyacı olduğu açıktır. Çünkü endüstrileşme ve teknolojik yenilikler artık daha kalifiye bir işgücü ihtiyacı yaratmıştır. Ancak bu insanların yetenekleri ancak belirli bir eğitim süreci sonucunda oluşmaktadır. Bu da günümüz çağdaş toplumlarında bireylerin en verimli yıllarını resmi eğitim kurumlarında geçirmelerine neden olmaktadır (Özkalp, 1990: 154). Bu süreç ise eğitim kurumunun günümüzdeki önemine dikkat çekmektedir. Bireyler, yetişkinlik dönemi ihtiyaçlarını karşılamak, kendinden sonraki kuşaklara bilgi birikimlerini aktarmak ve toplumda bir meslek sahibi olarak sistem içinde yer alabilmek için bu eğitim sürecini geçirmektedirler. Günümüzde bu süreler özellikle mesleki eğitimi alanında daha önce hiç olmadığı kadar uzun bir hal almıştır.

Çağdaş toplumlarda eğitimin açık ve gizli işlevlere sahip olduğu görülür. Toplumun kültürel mirasını yeni kuşaklara aktarmak; bilimsel ve mesleki bilgi aktarımı yaymak ve meslek sahibi yapmak; bireylere rasyonel bir düşünce biçimi kazandırmak ve bilimin gelişmesine katkıda bulunmak eğitimin açık işlevleridir. Bireylere yeni ve üstün bir statü kazandırma, çevre edindirme, uygun iş ve eş olanakları da eğitimin gizli görevleri arasında sayılabilir. Eğitim bir yandan geçmişe ait temel bilgileri bir sonraki kuşağa aktarırken bir yandan da yeni kuşakların

akılcı bir yaklaşımla bu bilgilere yenilerini eklemesine fırsat ve olanak vermektedir (Özkalp, 1990: 155–156). Aile, bireylerine toplumun kültürünü aktarmak ve öğretmek ile yükümlüdür. Bu da eğitim sürecine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Ayrıca modern öncesi toplumlarda aile meslek edindirme işlevine de sahipti. Bu nedenle de belirli bir hayat tarzının öğretilmesi zorunluluğunu da taşımaktaydı. Günümüzde ise bu işlevi modern bürokratik örgütlere devredilmiş durumdadır (Çağan, 2013: 88). Artık yeni kuşaklara aktarılacak bilgiler giderek artmaktadır. Bu süreç de beraberinde ailenin yetersiz kalmasını ve eğitim kurumlarının bu görevi devralmasını sağlamıştır.

Toplumsal kurumların eğiticilik işlevi hem aile hem de eğitim kurumlarınca gerçekleştirildiği için eğitim ve aile kurumu arasında sıkı bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Aile ve eğitim kurumlarının birbirleri ile olan yakın ilişkisine geçmeden önce, ailenin soyun devamını sağlaması gibi eğitiminde kültürün devamını sağlayan büyük bir işlevi olduğunu söyleyebiliriz. Aile ve eğitim ilişkisi ilk olarak okul ve aile ilişkisinde görüldüğü gibi oldukça açık olabilir. Önceleri ailenin sürdürdüğü eğitim, daha sonra eğitimin kurumsallaşması ile eğitim kurumlarınca yapılmaya başlanılmıştır (Aydın, 2013: 165). Ancak ailenin eğitime etkisi burada sonlanmamış ve aile eğitim kurumuna yardımcı olarak bu işlevi yerine getirmeye devam etmiştir. Bu bağlamda aile okul öncesi eğitim kurumu niteliği taşıyarak çocuğu okula hazırlama görevini üstlenmiştir. Bu durum bedensel, duygusal ve aynı zamanda zihinsel bir hazırlama sürecini kapsamaktadır. Burada ailenin eğitici, okulun ise öğretici bir karakteri vardır. Aile ve okulun paralel bir biçimde hareket etmesi de bu süreçte oldukça önemlidir. İki kurumun farklı görüş ve beklentilere sahip olması ise sorunlarla karşılaşılmasına neden olur. Bu nedenle de çocuğun başarısında okul-aile işbirliklerinin oldukça önemli olduğu bilinmektedir (Akyüz, 2008: 135-136).

Eğitim, modern öncesi geleneksel toplumlarda ailenin en önemli işlevlerinden biri iken modernleşme ve uzmanlaşmanın getirisi sonucu ailenin bu görevi uzmanlaşmış kuruluşlara dev-

redilmiştir. Artık ailenin eğitiminin yeterli olmadığı modern dünyada eğitim kurumları bu görevi üstlenmiştir. Ancak ailenin eğitim işlevi tamamen yok olmuş da değildir. Kültürel mirasın yeni kuşaklara aktarılmasında, bireylerin gelecek rollerine hazırlanmasında ve bilimsel ve mesleki becerilerin kazandırılmasında aile ve eğitim kurumu birlikte hareket etmektedir. Modern kent ailesinin çocuklarının eğitimleri ile yakından ilgili oldukları görülmektedir (Adak, 2011: 50). Bu modern kent aileleri çocuklarının daha iyi bir gelecek elde etmesinde aldıkları eğitimin çok önemli olduğuna inanmaktadırlar. Bu bağlamda da çocuğun eğitim sürecine katkı sağlayabilecek her türlü destek ve olanağı sağlama gayreti gösterirler.

Aile ve eğitim ilişkisi kapsamında öncelikle eğitimin ilk olarak ailede başladığını belirtmek gerekmektedir. Özellikle de 0–3 yaş grubunun eğitimi yalnızca ailede gerçekleşmektedir. Bu yaş arası eğitim özellikle çocuğun kişilik özellilerini kazandığı bir dönem olması sebebiyle ayrıca çok önemlidir. Bu dönemde aile içinde oynanan oyunlar çocuğun eğitiminin bir parçasıdır ve çocuğun bedensel ve özellikle de zihinsel gelişimi açısından çok faydalıdır. Ayrıca aile bireyin topluma dair bilgilerini ilk öğrendiği yerdir. Daha sonrasında ise kreş/anaokulu ve diğer okullarla beraber eğitim süreci devam etmektedir.

Ailenin sosyo-ekonomik durumunun bireyin eğitim göreceği eğitim kurumu üzerinde son derece etkili olduğu bilinmektedir. Ayrıca yapılan çalışmalar anne ve baba eğitiminin bireyin eğitimi üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu çalışmalara göre birey yaklaşık olarak anne-babası kadar eğitim almaktadır (Adak, 2011: 51). Bu da bize eğitimli anne-babaların çocuklarının da büyük olasılıkla eğitimli olacağını göstermektedir. Modern toplumlarda eğitimin önemi giderek artmaktadır. Bir toplumun gelişmişlik düzeyinde eğitimli bireylerinin sayısı oldukça önemlidir. Gelişmiş ülkelerin eğitim düzeyinin oldukça yüksek olduğu da bilinmektedir. Bu nedenle, eğitimin toplumun gelişmişlik düzeyini artıracağı ve bu süreçte toplumların eğitimli bireylere ihtiyacı olduğu göz önüne alındığında; eğitimde aile ve eğitim kurumlarının işbirliğinin önemi aşikârdır.

4. Aile ve Din İlişkisi

Her kurum ve toplum arasında olduğu gibi şüphesiz din ve toplum arasında da sıkı bir ilişki vardır. Öncelikle en ilkelinden en modernine kadar her toplulukta dine rastlanılmıştır. Bu, insanların çok eskilerden beri aşkın bir güce olan inanma ihtiyaçlarının bir sonucudur. Antropoloji, sosyoloji ve psikoloji başta olmak üzere birçok bilim dalı, din üzerine çalışmalar yapmışlardır. Bu da dinin temel bir ihtiyaç olarak toplumsal yaşamdaki önemini gözler önüne sermektedir. Din, genel olarak bireylerin kendilerini tanımalarına ve yaşadıkları dünyayı anlamlandırmalarına olanak tanır. Ben kimim, nereden geldim, nereye gideceğim, yaşamımın anlamı ne? gibi soruların cevabını birey dinde bulmaktadır. Dini kurallar ve pratikler aynı zamanda hem bireyin gündelik yaşamını hem de toplumsal yaşamı düzenlemektedirler. Din, manevi bir rahatlama ve tatmin duygusunun yanında bir yaşam biçimini de inananlarına sunar. Bir yaratıcıya inanma ve onunla bağ kurma insanın en temel ihtiyaçlarından biri olarak var olmuştur ve din bu ihtiyacı düzenleyen kuralları getiren bir toplumsal kurum olarak önemli bir işleve sahiptir.

En yaygın tanımı ile din kavramı Latince 'religio' kelimesinden ya da 'religare' kelimesinden gelmektedir. Bunlar sırasıyla zorunluluk veya birleştirmek ve bağlantı veya bağlamak anlamına gelmektedir (Diener, 1997: 1). Din kutsal fikrine dayalı olan ve müminleri bir sosyal-dinsel topluluk içinde birleştiren bir inançlar, semboller ve pratikler kümesi olarak da tanımlanmıştır (Marshall, 1999: 156). Dinin sözlük anlamı ise Tanrı, doğaüstü güçler ve çeşitli kutsal varlıklara sistemli bir inanma ve tapınmayı içeren toplumsal bir kurumdur. Gökçe dini "insanların anlayamadıkları, açıklayamadıkları, karşısında güçsüz kaldıkları doğa ve toplum olaylarının doğaüstü güçlerle açıklanması kısaca insanların bilinmeyen karşısındaki tutumları ile ilgili bir toplumsal kurum" olarak tanımlamıştır (Gökçe, 2004: 225). Birçok yazar tarafından defalarca tanımlanmasına rağmen dinin henüz evrensel kabul edilen bir tanımlaması da yapılamamıştır.

Din sosyal bir kurum olarak bireylerin ne yönde hareket etmesi gerektiğini belirlemektedir. Bunu da toplum içinde hareket ve davranışları yönlendirmeye yönelik bir dizi kural koyarak ve bunları doğa-üstü manevi yaptırımlarla destekleyerek yapmaktadır (Gökçe, 2004: 226). Bireylerin tutum ve davranışlarını ve birbirleri ile olan ilişkilerini inceleyen ve aynı zamanda toplumsal hayatı belirleyen ve bu nedenle birey ve toplum hayatında yer alan çok önemli bir kurum olarak her zaman sosyal bilimcilerin ilgisini de çekmeyi başarmıştır (Köktaş, 1993: 11). Din kurumunun en kısa tanımı ise insanın tanrı ile ilişki kurma ihtiyacını gideren ve bunu dua ve ibadetlerle düzenleyen bir kurum olarak ifade edilebilir.

Sapir, din kurumunun dört ana görevi olduğunu belirmiştir. Bunlar; gönül rahatlığı ve huzur sağlaması, toplumsal denetim ve yol gösterme, refah, dinlenme ve eğlenme hizmetleri oluşturması ve toplumsal değerin ifade edilmesidir (Gökçe, 204: 230). Dinin işlevleri bireysel ve toplumsal işlevler olarak da ayrılabilir. Bunlardan ilki olan bireysel işlevlerde birey aşkın olanla bağ kurarak var oluş nedeni ile ilgili hâlihazırda bilgiler elde eder. Olumsuzluklarla karşılaştığında ise moral kaynağı ve gönül rahatlığı sağlamaktadır. Dinin sosyal işlevinde ise dinin değer hiyerarşisini sağladığı görülür. Din bu değerleri getirir, pekiştirir ve aralarındaki hiyerarşik yapıyı sunar. Ayrıca kontrol ve denetleme mekanizmasına da sahiptir. Bununla da toplumsal istikrarı sağlar (Aydın, 2013: 144-145). Dinin bireysel fonksiyonlarının yanı sıra toplumsal fonksiyonları da bir toplumun düzeni ve istikrarı için çok önemli olmaktadır. Bireylerin eylemlerini kontrol ederek doğal bir sosyal kontrol sağlayarak suçu ve sosyal sapma davranışlarını en aza indirmektedir. Dindeki vicdan kavramı toplumsal yaşamda önemli bir kontrol mekanizması olarak karşımıza çıkar. Bu dünya dışında var olan bir ahiret hayatına inanç bireylerin toplumdaki davranışlarını düzenlerler. Ayrıca dinin kendisi başlı başına toplumsal kurallar getiren bir kurumdur.

Din ve aile arasında yakın bir ilişki vardır. Bunu anlamak için dini değerlere odaklandığımızda; bu değerlerin aileye iliş-

kin pek çok aktivitenin içinde yer aldığını görürüz. Bunlara evlilik ve düğün töreni, ölümle ilgili seremoniler, aileye yeni üyelerin katılımı, erkek çocuklarının sünneti, doğurganlık ve boşanma örnek olarak verilebilir. Bunlar aile üyeleri arasındaki bağları kuvvetlendirir, dayanışma ve bütünleşme sağlar (Adak, 2011: 45). Aileye ilişkin gerçekleştirilen pek çok ritüelin nasıl yapılacağı konusunda dinin etkileri kaçınılmazdır. Çünkü dini değerler bir toplumun işleyişinin en önemli belirleyicileri arasında yer alırlar. Kutsal olan din gibi toplumumuzda aile de kutsal kabul edilmektedir. Ayrıca, aile ve din kurumu ilişkisinde; dini sosyalizasyonun ailenin temel işlevlerinden birisi olduğunu görürüz. Allport, çok dindar bireylerin daha çok dindar olan anne ve babalar tarafında yetiştirildiğini gösteren önemli bulgular olduğunu söyler (Allport, 2004: 50). Çocuğun doğduğu andan itibaren içine doğduğu toplumu ve onun dinini öğrenmesinin ilk ve en önemli unsuru aile olmaktadır. Aile dini değerlerin ve yaşam biçiminin öğrenilmesinde çocuğa rol-model davranışlarla da örnek olur.

Din aile ilişkisinde bu iki kurumun birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri görülür. Din öncelikle getirdiği ensest yasağı ile aile kurumu üzerinde etkilidir. Yüksek tipli dinler, aileye etki ederek onu şekillendirirken, toplumsal şartların ürünü olan dinlerde ise aile dini şekillendirmektedir. Dinlerin aileyi belirlediği birinci durumda; din, ailenin iki farklı cins arasında olması gerektiği, keyfi ve geçicici olmaması gerektiği ve neslin devamını sağlaması üzerine birtakım kurallar getirerek değerler yüklemiştir. Evlenme şekli, boşanma, miras karşılıklı hak ve sorumluluklar gibi aileyi ilgilendiren konuları, dinler birtakım kurallara bağlamışlardır. Ailenin dini etkilediği ikinci durum ise en çok politeist inanca sahip site toplumlarında görülmektedir. Burada aile dinden daha önemli bir kurumdur ve ailenin kendine uygun bir din geliştirdiği görülür (Aydın, 2013: 173-174). Birçok toplumda evlilik için dini törenler düzenlenmektedir. Hristiyanlar kilisede evlenirken, Müslümanlar imam nikâhı kıyarlar. Hatta eş seçiminde de aynı dinden olmayı toplum desteklemektedir. Evlenme gibi boşanmada da din etkili olur. Ör-

neğin Katolik kilisesi evliliği dinsel olarak tanımladığı için boşanma yoluyla evlilik bitirilemez, bunun için kilisenin evlilik iptali gerekir (Adak, 2011: 46).

Modern toplumlarda görülen seküler yapılanmalar, dini eğitimi belirli bürokratik örgütlere devretmişlerdir. Ancak aile de bu işlevi yerine getirmeye devam etmektedir. Aileler çocuklarına dini değer ve davranışları aktarmaya devam ederler. Hatta modern batılı toplumlarda bazı aileler, çocuklarının dini tercihlerini kendilerinin yapması gerektiğini düşündükleri gibi bazıları ise çocuklarını çok küçük yaşta dini okullara da gönderebilmektedirler. Burada dindar ve muhafazakâr ailelerin okul seçimleri ile çocuklarının dini sosyalleşmelerine yön vermiş oldukları görülmektedir (Çağan, 2013: 88). Ailenin neslin devamını sağlama işlevinde de dini değerlerin etkisi görülebilmektedir. Bazı dinlerde aile planlaması yöntemlerinin kullanılıp kullanılamayacağı ya da hangi yöntemin kullanılacağına kadar pek çok konuda din belirleyici görülmektedir (Adak, 2011: 46). Aile-din ilişkisinden anlaşıldığı üzere aile ve din birbirleri ile yakından ilişkili ve her ikisi de toplumca kutsal kabul edilen önemli kurumlardır.

5. Aile ve Siyaset İlişkisi

Siyaset kelimesi Arapça sase fiilinden türeyen, hayvan kelimesi ile beraber kullanıldığında hayvanları terbiye etmek anlamına gelen ve beraber kullanıldığı kelimeye göre hayvanları yönetmek, insanları yönetmek gibi anlamlar kazanan bir kelimedir (Tatar, 1997: 11). Politika ise yunanca şehir anlamına gelen polis kelimesinden türetilmiştir ve şehir yönetimini ifade eder. Siyaset ve politika ayrı kavramlarmış gibi görünse de dilimizde aynı şeyi ifade eden ve birbirleri yerine kullanılan kelimelerdir.

Siyaset kurumu, kamu düzeni ve yönetim konularındaki ihtiyaçları düzenlemeyi amaçlayan temel bir toplumsal kurumdur. Ordu, polis, yasal sistem, seçilme atanma formları bu kurumun alt kurumlarını oluşturmaktadır (Fichter, 1996: 125). Siyaset

kurumu devlet yönetimiyle ilgili düşünce ve uygulamaları kapsayan resmi düzenin devamlılığı olarak ifade edilir. Burada siyasetin kurumsal niteliğini sağlayan unsurlar; devlet gücünü oluşturan kurumların eşgüdümlü çalışmasını sağlıyor olmaları ve bireyin ve toplumun iç-dış tehdit ve saldırılardan korunmasına hizmet etmeleridir (Akyüz, 2008: 253). Siyaset kurumu da insanların birlikte yaşaması gerekliliği üzerine oluşturulmuş bir toplumsal kurumdur. En kısa biçimiyle görevi ise yönetimi sağlamak olarak tanımlanabilir.

Siyasetin temel işlevleri yönetim işlerinin yürütülmesi ve kamu düzeninin sağlanmasıdır. Bu işlev en basit kabile toplumlarından en gelişmiş günümüz ulus/devletlerine kadar var olmuştur (Aydın, 2013: 193). En basit ailelerin birleşiminden oluşan topluluklarda bile, düzeni sağlamak için ailelerin reisleri yönetim işleri ile uğraşmıştır. En ilkel kabilelerde dahi nihai kararı veren bir kabile reisine rastlanmaktadır. Bu reis kabilenin düzenini belirleyen kurallar koyar ve bunların yaptırımlarını da uygular. İnsanın yönetme ve yönetilme ihtiyacı da bu anlamda temel bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Aristo insanın 'siyasal bir hayvan' olduğunu söylemiştir. Bu ifadeye göre insanların bir biçimde siyasetin içinde olacaklarını kabul etmek mümkündür. Kimileri sadece izleyici olarak siyaseti takip ederken kimileri aktif olarak siyasi faaliyetlerin içinde yer alabilir.

Siyasetin aile kurumu ile olan ilişkisine baktığımızda, ilk olarak topluluktaki iktidarın aile başkanları tarafından temsil edildiğini söylemek mümkündür. Klan ve kabile tipi topluluklar genişlemiş ailelerdir (Aydın, 2013: 220). Ayrıca, devlet aile ile ilgili kuralları belirleyen, kontrol eden ve düzenleyen bir kurum olarak da faaliyet göstermektedir. Günümüzde devlet, evlilik ve aile yaşamına ilişkin birçok hukuki düzenleme ve kurallara sahiptir. Evliliğin nasıl yapılması gerektiği, geçerli olacağı durumlar, evlenme yaşı, boşanma süreçleri, miras ve velayet gibi birçok konuyu hukuki kurallara bağlamıştır. Devletin aile içi ilişkilere müdahale ettiği bir diğer konu ise çocukların bakımı ve korunma görevleridir. Bu görevleri yerine getiremeyen ailelere devlet yasal yaptırımlar uygulayabildiği gibi aile içi şiddete

maruz kalan fertlere de yasal koruma sağlayabilmektedir (Adak, 2011: 48-49). Siyasetin aile ile olan bir diğer ilişkisi de siyasetin kurumlar üzerinde düzenleyici etkisidir. Aile planlamaları günümüzde siyasetin aile kurumuna etkileri olarak ele alınabilir (Aydın, 2013: 220). Devletler varlığını devam ettirebilmek amacı ile de toplumun en küçük yapı taşı olan aileyi korumak isterler. Bu bağlamda da onu koruyan, kollayan ve düzenleyen bir takım kurallar ve düzenlemeler getirirler. Çünkü toplumun düzeni ve istikrarı, onun en küçük yapı taşı olan aileden başlar.

Siyasal sosyalleşme; toplumdaki inanç, değer ve davranışların bireye aktarılması olan toplumsallaşma sürecine benzer biçimde bu defa siyasal inanç, davranış ve değerlerin birey tarafından benimsenme süreci olarak adlandırılmaktadır (Alkan, 1979: 5). Ailenin siyasi sosyalleşmeye etkisi iki şekilde olabilir. Birincisinde, aile doğrudan ve bilinçli bir biçimde siyasi değer, tutum ve davranışları çocuğuna kazandırmak isterken; ikincisinde, ailenin yapısı ve ebeveynlerin çocuğa olan tutumları sonucunda çocuk kendi izlemlerine dayalı olarak yani dolaylı bir biçimde sosyalleşebilir. Doğrudan sosyalleşmeye örnek olarak siyasetle yakından ilgili olan ailelerin çocuklarının siyasetle maksimum düzeyde ilgilenmeleri beklenebilir. Bu ailelerde siyasi parti toplantılarına ve mitinglerine çocuklarını götürerek slogan attırma ve parti işaretleri yaparak çocuklarını teşvik etme görülebilir. Dolaylı olarak etki ise, dini değerlere sahip olan ailelerin çocuklarının da dini değerlere aykırı ve muhalif partilere yakınlık göstermesi mümkün olmayacaktır (Tatar, 1997: 63-64). Aile tıpkı dini sosyalleşmede olduğu gibi siyasal sosyalleşmede de çocuğuna bir rol-model olarak belirli tutum ve davranışları aşılayabilmektedir.

Siyasal sosyalleşme sürecinde çocukluğun da önemli olduğunu belirten araştırmacılar, ailenin siyasal toplumsallaşma üzerinde önemli bir görevi olduğunu vurgularlar. Bu konudaki bazı çalışmalar ailenin siyasal parti seçimi dışında belirli bir etkisi olmadığını, ailenin daha çok genel tutumların belirlenmesi üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bazı çalışmalar ise ailelerin siyasal tutum ve davranışlar üzerinde de etkili olduğu-

nu ortaya koymaktadır. Bir diğer bulgu ise siyasetle daha çok ilgilenen ailelerin çocuklarının da siyasi konularla ilgilendikleri bulgusudur (Alkan, 1979: 81- 82). Yapılan araştırmaların gösterdiği gibi en azından siyasete ilgi düzeyinde ailenin çocukları üzerinde önemli bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca aile; bireyin etik, dini, sosyal, ekonomik ve politik değerlerinin ilk öğretildiği yerdir. Daha sonra arkadaş çevresi ve okul tarafından da bu değerler pekiştirilir. Elbette ki ailenin siyasi ilgi ve katılımı bu bağlamda çocuğun siyasete ilgi düzeyini belirleyecektir.

6. Aile ve Ekonomi İlişkisi

Sanayi öncesi toplumlardaki geleneksel ailelerde, aile aynı zamanda ekonomik bir üretim birimidir. Sanayileşme ile birlikte göç ve kentleşmenin sonucu, kentlerde ücretli bir işte çalışmaya başlamak aile yapısında değişimlere yol açmış ve ailenin ekonomik üretim fonksiyonu olma işlevini ekonomi kurumuna devretmesine neden olmuştur. Ekonomi kurumu kısaca toplumun maddi türden ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

Ekonomi günümüzde toplumların devamlılığını sağlayan en belirleyici kurum olarak karşımıza çıkar. Ekonominin endüstrileşmiş toplumlarda iki anlamı vardır. Bunlardan ilki; bir ülkedeki ya da ülkeler arasındaki üretim, tüketim, alışveriş, değiş-tokuş ilişkilerinin incelenmesi iken, ikincisi; bireylerin, ailelerin ve ulusların, sınırlı olanaklarla, giderek artan tüketim ihtiyaçlarını karşılamak yönündeki tutum ve davranışlarıdır (Güvenç, 1999: 203). Ekonomik kurumlar mal ve hizmetlerin üretim, tüketim ve dağıtımı konusunda örgütlenmiş toplumsal roller ve normlar sitemini ifade ederken, ekonomik kurumun işlevinin de toplum üyelerinin maddi ihtiyaçlarını karşılamak olduğu söylenebilir (Theodorson ve Theodorson'dan aktaran Güçlü, 2011: 65). Bu bağlamda toplumun maddi ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşmuş kurallar ekonomi kurumunu oluşturmaktadır. Ekonominin yaşamı belirlediği günümüz dünyasında toplumların gelişmişlik düzeyleri ekonomik güçlerine bağlıdır.

Bu bağlamda bütün devletler güçlü bir ekonomi kurumuna sahip olmak isterler.

Ekonomi aile ilişkisine baktığımızda; üretimin aile içinde gerçekleştiği geleneksel toplumlarda iş ve aile yaşantısı birbirleri ile iç içe geçmiş olduğu için aile üyelerinin birlikte daha fazla zaman geçirdiği görülür. Günümüz modern toplumlarının çekirdek ailesinde ise iş ve aile birbirlerinden kesin sınırlar içinde ayrıldığı için artık aile üyelerinin birbirleri ile geçirdikleri zaman azalmıştır (Adak, 2011: 47). Sanayileşme ile birlikte toplumların yapısında meydana gelen hızlı ve köklü değişimler sonucu tarıma dayalı ekonomi yerini endüstriye dayalı bir ekonomik yapıya bırakmıştır. Bu süreçte aileler hızlı bir değişim geçirerek geleneksel aileden kentli çekirdek aileye doğru bir değişim geçirmişlerdir. Bu noktada ailenin ekonomik işlevlerinde de değişimler olmuş ve tarımla uğraşan geleneksel geniş aileler bu süreçte zamanla üretim özelliklerinden yoksun kalarak kentli tüketiciler haline gelmişlerdir. Başlangıçta ekonomik bir ünite olan aile bu işlevinin büyük bölümünü böylece kaybetmiştir.

Ailedeki değişime ve ailenin ekonomik işlevindeki büyük azalmaya rağmen, ailenin ekonomik işlevlerinin varlığından söz etmek de mümkündür. Köylü, sanatkâr ve ticaretle uğraşan ailelerin ekonomik bir işlevi de olduğu açıktır. Günümüzde kentlerde aile ve iş alanlarının birbirlerinden ayrılmaları nedeniyle ekonomik işlevini yitiren ailenin kırsal alanlarda ve bazı el işçiliğine dayalı alanlarda ekonomik işlevini devam ettirdiği görülmektedir (Akyüz, 2008: 116).

Kadının iş yaşamına katılması ile beraber aileye ekonomik olarak katkıda bulunur hale gelmesi aile içi güç dengelerinin değişimine sebep olmuştur. Artık aile içi karar alma mekanizması daha eşitlikçi bir hal almaya başlamıştır. Kadın artık aile içi kararların alımında daha fazla hak sahibidir (Adak, 2011: 48). Kadınlar bir yandan iş güç sahibi olup para kazanarak aile ekonomisine katkıda bulunurken diğer yandan aile ile geçirdikleri zaman azalmıştır. Bu da özellikle çocuklarla geçirilen za-

manın azalmasına neden olmuştur. Çocukların aile içindeki eğitimi büyük oranda annelere aitken, kadının iş yaşamına katılması ile beraber çocukların daha küçük yaşlardaki eğitimi de eğitim kurumlarına (kreş, anaokulu gibi) aktarılır hale gelmiştir. Ayrıca kadının iş yaşamına dahil olması ev işlerinin zamanında yapılamamasına neden olmaya başlayınca başka kadınlar için ev içinde yeni bir iş alanı doğmuştur. Çalışan kadınlar özellikle kentlerde aile büyüklerinden çoğu zaman destek alamadıkları için küçük yaşlardaki henüz kreşe gidemeyen çocuklarına bakacak ve ev temizliğinde yardımcı olacak başka kadınlara iş alanı yaratmışlardır.

Düzenli bir gelire sahip olmayan yoksul aileler de toplumların önemli sorunlarından biridir. Bu tip ailelere devlet yardım yapmak zorundadır ve sosyal güvenceleri olmadığı için yetersiz eğitim ve sağlık hizmetleri gibi sorunlarla karşılaşabilmektedirler (Adak, 2011: 48). Ailenin ekonomisi ya da parasal durumu ailenin yaşam kalitesi açısından oldukça önemlidir. Bu ailenin nasıl bir hayat yaşadığının belirleyici olmaktadır. Ailenin gelir düzeyinin artması onun yaşam kalitesini artırmakla beraber düşmesi de doğru orantılı bir biçimde yaşam kalitesinde bir azalmaya neden olmaktadır. Gelir düzeyi yüksek aileler daha iyi sağlık ve eğitim hizmetlerinden faydalanabilmekte, boş zaman faaliyetlerine daha fazla zaman ayırabilmektedir. Bunlara ek olarak tüketim harcamalarında da artış görülmektedir.

Aile dışında hiçbir yerde karşılıksız bir özveri bulmak mümkün değildir. Aile içindeki bireyler; eşler, kardeşler birbirlerine karşı ekonomik olarak özverili davranmaya devam ederler. Barınma beslenme giyim kuşam gibi konularda aralarındaki işbirliğinin devam ettiği görülmektedir. Eşler kazançlarını ailenin ortak amaçlarına harcamaya devam ederler. Bütün bunlar da ailenin ekonomik işlevinin bir biçimde var olduğunun göstergesidir (Akyüz, 2008: 130). Aile günümüzde daha çok tüketime dayalı bir ekonomik birim olarak kabul edilmektedir. Özellikle kentlerde yaşayan ve ücretli işlerde çalışan aileler buna en güzel örnektir. Bunun dışında kırda üretime dayalı ilişki devam etse de aile bu özelliğini büyük ölçüde kaybetmiştir.

7. Aile ve Boş Zaman Değerlendirme Kurumu İlişkisi

Boş zamanları değerlendirme kurumu da altı temel kurumun içinde yer alan evrensel, zorunlu ve önemli niteliklerini yerine getiren bir kurumdur. Bireylerin fiziksel ve zihinsel olarak dinlenmelerini sağlayacak ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik faaliyetleri düzenleyen temel bir kurumdur. Bu kurumun alt kurumları olarak spor, resim, dans, müzik, estetik ve sanatsal faaliyetlerden de bahsedilebilir (Fichter, 1996: 126). Bu kurum gündelik rutin işlerden arta kalan zamanların nasıl geçirileceği ile ilgilenir. İşte bu dinlenme için ayrılan ara dönemin değerlendirileceği mekânların başında ise aile gelmektedir. Aile birincil ilişkiler içinde dinlenme ve psikolojik tatmin sağlamaktadır (Aydın, 2013: 277).

Boş zaman kavramının modern toplumlara özgü bir kavram olduğu görülür. Bu nedenle de boş zamanların değerlendirilmesi gerekliliği de ortaya çıkmaktadır. Geleneksel toplumlarda doldurulması gereken bir boş zaman yoktur; çünkü eğlenme ve dinleme günlük yaşamın bir parçasıdır (Çağan, 2013: 89). Büyük bir koşuşturma ve zaman sıkıntısının yaşandığı modern toplumlarda; dinlenme, eğlenme ve böylece kendini yenilemeye her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardır.

Çağdaş kent ailesinde, boş zaman değerlendirme faaliyetlerinin ailedeki işlevi giderek azalmıştır. Aile bireyleri boş zamanlarını daha çok dışarıda geçirmeye başlamışlardır. Ancak buna rağmen, aile halen önemli bir müzik merkezi olma işlevini devam ettirmektedir. Ev okuma merkezi olarak da işlevseldir. Sohbet olanakları ailede daha fazla olmakta, kadınların ev işine ayırdıkları zaman teknolojik gelişimler nedeniyle azaldığı için çocukları ile daha fazla ilgilenmektedir. Kadınların örgü, biçki, dikiş ve bazı el sanatları faaliyetleri yine evde devam etmektedir. Toplumumuzun yaygın bir parçası olan gece gündüz komşu gezmeleri için de ev önemlidir. Aile oyunları, otomobil gezileri, televizyon izleme de ailenin beraber yaptığı boş zaman faaliyetleridir. Aile hobi alışkanlıkları kazandırma yönünde de etkilidir. Bunların alışkanlık haline gelişi ve uygulanışı da yine aile içinde gerçekleşmektedir (Tezcan, 1981: 147-148). Tüm bunlar ailenin boş zaman değerlendirme konusunda halen önemli bir

kurum olarak varlığına dikkat çeker. Ayrıca, ailesi kitap okuyan çocukların daha fazla kitap okuması ve ailesi spor yapan çocukların sporla uğraşma ihtimali çok daha yüksektir. Aile boş zaman değerlendirme hususunda da çocuklarına rol-model olabilir.

Boş zamanları değerlendirme faaliyetlerinden biri olan spor, bireyin bedenen ve ruhen gelişimini de sağlayan bir aktivitedir. Ayrıca spor sırasında salgılanan serotonin (mutluluk) hormonu bireyin daha sağlıklı bir ruh hali içerisinde olarak kendini mutlu hissetmesine neden olur. Sporla uğraşılarak geçirilen zamanlar özellikle gençlerin kötü alışkanlıklardan uzaklaşmalarına da vesile olmaktır. Ailenin sporla ilişkisinde, ailenin çocuklarını spora yönlendirmelerinin büyük etkisi vardır. Spor sayesinde bireyler bir sosyalizasyon sürecinden geçirilerek paylaşmak, bedenine iyi bakmak, dürüstlük, saygı, yenilginin üstesinde gelmek gibi birçok davranışı öğreneceklerdir (Talimciler, 2011: 401). Ayrıca bazı sporları aile bireyleri birlikte yaparak hem birlikte hem de kaliteli vakit geçirme olanağı da bulurlar. Aile çocuğun boş zamanlarını geçireceği faaliyetler konusunda yönlendirici olabilir, bu faaliyetleri destekleyebilir ya da ekonomik olarak finanse edebilir. Aile bu şekilde çocuklarının boş zamanlarını daha kaliteli geçirmesini sağlayabilmektedir. Bazen de bu faaliyetler birlikte yapılarak aile bağları daha da güçlendirilebilmektedir.

Kurumlar arası ilişkileri kısaca özetlersek; toplumun temel kurumları olarak kabul edilen bu kurumların aile ile ilişkilerinin azalan işlevlerine rağmen önemini kaybetmeyen bir biçimde devam ettiği görülmektedir. Başlangıçta bu kurumların işlevlerini elinde bulunduran ailenin, sanayileşmenin getirisi olarak değişen koşullar, kentleşme, modernleşme, uzmanlaşma gibi nedenlerle bu işlevlerini büyük ölçüde diğer kurumlara bıraktığı bilinmektedir. Aile öncelikle temel işlevleri olan neslin devamı ve bireyin topluma hazırlanması ve kültürün nesilden nesile aktarımı dışında; diğer kurumlarla olan işbirliği ve desteği ile de halen önemini devam ettiren ve hatta en temel ve önemli olarak kabul edilen bir kurum olmaya devam etmektedir.

Kaynaklar

Adak, N. (2011). Toplumun Temel Yapı Taşı: Aile, (Ed. Sevinç Güçlü), Kurumlara Sosyolojik Bakış içinde (ss 27-62), Kitabevi, İstanbul.

Akyüz, H. (2008). *Kurumlar Sosyolojisi, Tanımlar, Kuramlar ve Uygulamalar*, Siyasal Basın Yayın Dağıtım, Ankara.

Alkan, T. (1979). *Siyasal Toplumsallaşma*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 328, Ankara.

Allport, G., W. (2004). *Birey ve Dini / The Individual and His Religion*, (Çev. Bilal Sambur), Elis Yayınları, Ankara.

Aydın, M. (2013). *Kurumlar Sosyojisi Kurumlara Başlangıç Çerçevesinde Bir Çalışma*, Açılım Kitap, 1. Baskı, İstanbul.

Çağan, K. (2013). Ailenin İşlevleri, (Ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım), Aile Sosyolojisi içinde, (ss.83-93), Açılım Kitap, İstanbul.

Diener, P, W. (1997). Religion and Morality: An Introduction, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, USA.

Fichter, J. (1996). *Sosyoloji Nedir?*, (Çev. Nilgün Çelebi), Attila Kitabevi, 3. Baskı, Ankara.

Gökçe, B. (2004). Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar, Savaş Yayınevi, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara.

Güçlü, S. (2011). Ekonomik Kurumlar, (Ed. Sevinç Güçlü), Kurumlara Sosyolojik Bakış içinde (ss.63-99), Kitabevi, İstanbul.

Güvenç, B. (1999). *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, 8. Basım, İstanbul.

Köktaş, M. E. (1993).*Türkiye'de Dini Hayat*, İşaret Yayınları, İstanbul

Kösemihal, N., Ş. (1999) *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul.

Marshall, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Ozankaya, Ö. (1999). *Toplumbilim*, Cem Yayınevi, Genişletilmiş 10. Baskı, İstanbul.

Özkalp, E. (1993). *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları No. 87, Genişletilmiş 6. Baskı, Eskişehir.

Rodney, S. (1985). Sociology, Wadsworth Publishing Company,Belmont, California, USA.

Talimciler, A. (2011). Spor Kurumu, (Ed. Sevinç Güçlü), Kurumlara Sosyolojik Bakış içinde (ss.373-434), Kitabevi, İstanbul.

Tatar, T. (1997). *Siyaset Sosyolojisi*, Turan Yayıncılık, İstanbul.

Tezcan, M. (1981). *Eğitim Sosyolojisine Giriş*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No:91, Ankara.

XIII. AİLE VE DİN/İSLÂM

Mustafa AYDIN*

1. Genel Olarak Aile ve Din İlişkisi

Ailenin diğer kurumlarla ilişkisi bağlamında yukarıda din üzerinde de durulmuş, bu konuda genel olarak bazı önemli noktalara değinilmişti. Ancak bazı kurumların diğer bazı kurumlarla ilişkisi özel olarak üzerinde durmayı gerektirir ki aile- din ilişkisi (ve aşağıda ayrı bir ünite olarak üzerinde durulacak olan aile – ekonomi ilişkisi) bunlardan birisidir. Kaldı ki toplumumuz açısından ailenin İslâm ile ilişkilerine kısaca değinmekte yarar vardır.

Aile bilindiği üzere bir doğal sosyal birliktir ve bir temel sosyal işlevi yerine getirme bakımından dinden göreli de olsa bağımsız bir kurumdur. Yani aile, tüm etkileşimlerine rağmen din tarafından meydana getirilmemiştir. Ancak din ile aile arasında karşılıklı dinamik bir ilişki vardır, din aileyi, aile dini etkilemiş, tarih boyunca da genel olarak birbirlerini kollaya gelmişlerdir.

Aileni din ile ilişkisinin kontak noktalarından birisi, ikisinin de kontrol ve denetleme kurumu olmalarıdır. Kontrol, tüm değişikler karşısında sosyal grubun yeni denge ve yapılara ulaşabilme mekanizmasıdır. Bir toplumun, değişimin sonunda hala kendisi olarak kalabilmesi ve koruyabilmesi bu kontrol ve denetlemeye bağlıdır. Bu işlevi din ve aile birlikte yapmakta, bu da söz konusu iki kurumu işbirliğine götürmektedir.

Sosyolojide yaygın olarak kullanılan denge kuramlarına göre kendi içinde bir sistem oluşturan toplumsal hayatta kurumlar, bir ucunu dengenin diğer ucunu ise değişimin oluşturduğu bir kültür yelpazesinde yerlerini alırlar. Değişim kutbunun en uç

---

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mustafaaydin50@yahoo.com

noktasında ekonomi yer alırken denge kutbunda din ve hemen onun yanında aile bulunmaktadır. Bu iki denge kurumu tüm toplumsal değişimleri bir dengeye kavuşturarak topluma süreklilik sağlarlar. Burada din ve aile kurumlarının tabir caizse doğal bir işbirliğiyle karşılaşırız.

Bu işbirliği açıklamasını farklı sosyoloji kuramlarında görürüz. Mesela ünlü sistemci düşünür T. Parsons'a göre genel bir sistem olan toplum, belli eylem bütünlüğü içinde işleyen, organizmal, kişilik, toplumsal ve kültürel alt sistemlerinden oluşur. Bu dört alt sistem, toplumların var oluşunda yegâne yönlendirici olan dört temel işleve denk düşmektedir. Bunlar, yukarıdaki sıralamaya göre, Adaptasyon (uyum), Goal atteinment (amaç gütme), Integration (bütünleşme) ve Latency (örnek sürdürümü) işlevleridir (Appelbaum, ty., 55). Buna göre toplum önce bir örnek sürdürümüne ihtiyaç duyar ve bunu önemser, bu gelişme kültürel alt sistemi oluşturur. Bütünleşme insan birlikteliğini bir yapıya dönüştürür ve böylece toplumsal alt sistem doğar. Amaç gütme kişilik alt sistemini, uyum ise organizmal alt sistemin oluşmasını sağlar.

Parsons'a göre bu dört işlev (işlevlerin İngilizce adlarının baş harfleriyle AGIL) dört alt yapıyı açığa çıkarır. Bunlar yukarıdan aşağıya ekonomik yapı, siyasal yapı, toplumsal yapı ve kültürel yapıdır. Ekonomik yapı, ekonomik işlemleri, siyasal yapı siyaseti, toplumsal yapı aile gibi gurupsal olguları, kültürel yapı ise din, töre ve ahlakı içerir.

Sosyolojik olarak dinler aynı zamanda önemli bir sosyalleşme aracıdırlar. Ama dinin aile ile olan ilişkisi ve bu arada onun üzerindeki etkisi yalnızca kolektif hayata yönelik bir birlik sağlama çabasından ibaret değildir. İlgi çekicidir ki başta İslâm olmak üzere bütün yüksek tipli dinler bireyin gelişmesi için de çaba harcaya gelmişlerdir. Yani din açısından önemli olan sırf kandaşlık değil, yeni daha üst bireşimlere ulaşabilmektir. Bunun içindir ki din kardeşliği ailesel kardeşlikten daha az önemsiz sayılmamıştır. Yerine göre din ile örtüşmeyen kandaş kardeşlik

eleştirilen bir bağ olmuştur. İslâm topluluğunun ilk oluşum dönemlerinde bunun açık örnekleri vardır.

İki kurum arasındaki karşılıklı ilişkiye verilebilecek pek çok örnek vardır. Ailenin her şeyden önce dinin, içinde öğrenilip, ilk pratiklerin gerçekleştiği yer olduğu ailenin dine etkisi bağlamında verilebilecek örneklerden birisidir. Dinin en önemli objesi olan değerlerin yerleştirip gerçekleştirdiği alan ailedir. Dindarlığın ilk görünümleri de aile üzerinedir. Eşler arasındaki saygı ve sevgi, ebeveynlerin çocuklar arasındaki adalet ve hakkaniyeti, çocukların ebeveynlerine saygı göstermelerine ilişkin değerler, dinsel olduğu kadar ailesel değerlerdir.

Dinin de ailenin oluşum ve dönüşüm sürecinde önemli bir yeri vardır. Esasen başından beri ailenin gizemli/dini bir tarafı var olagelmiştir. Bu durum aile biçimlerinde bile kendini gösterir. Mesela dinin, kandaş ve çekirdek, iki aile tipinden kandaş aileye daha yakın durduğu söylenebilir. Çünkü kandaş aile çekirdekte olduğu gibi yeni bir kurguya değil, önceden var olan yakınlıklar üzerine oturan bir aile tipi olduğu için dini törensel-liklere daha bir yatkındır. Ama bu, çekirdek ailenin din dışı kaldığı anlamına gelmez. Burada da nikâh gibi ailesel törenler din çerçevesinde gerçekleşmektedir. Yine zina yasağı aileyi korumaya yönelik dini tedbirlerden birisidir. On Emirlerdeki ebeveyne saygı gibi ilkelerden bir kaçı da aile ile ilgilidir.

Dinin aile kurumuna etkisi ile ilgili akla gelebilecek örneklerden birisi şüphesiz "Ensest Yasağı" dır. Ensest, fücur, günah demektir ki, bu kavram dinî kökenlidir. Bilindiği gibi ensest baba-kız, anne oğul ve erkek kardeş- kız kardeş arasındaki evlenme yasağıdır ve hemen hemen evrensel boyutlu bir ilkedir. Yani dünden bugüne bütün toplumlarda bu ilişki affedilmez bir ahlâksızlık olarak görüle gelmiştir. Erkek kardeş- kız kardeş evliliğine dair aleni ihlal örneklerine, ender olaylara rastlanmışsa da tarih bize baba- kız, anne- oğul arasında açık bir ihlâle örnek vermiyor. Bu olayın sosyal, fizikî/psişik yönleri bulunsa bile önemli bir yönüyle dinî/kültürel bir yasaktır.

Ailenin varlığını sürdürmesini sağlayan nikâh gibi törenlerin hemen önemli bir kısmı dinler tarafından meydana getirilmektedir. Dünyanın pek çok yerinde evliliklerin dua gibi sırf manevi yönü değil tescil edilmesi gibi normatif hukuki tarafı da din kurumları tarafından gerçekleştirilmektedir. Hatta doğum, eğitime başlama, mezuniyet törenleri, bayramlar ve ölüm gibi öncelikle ailede yaşanan, hayatın önemli dönemeçleriyle ilgili işlemler öncelikle dinler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Ancak aile- din etkileşiminin içeriği gözeten daha bilimsel bir analizi aile ve özellikle de din tiplerinin göz önünde bulundurulmasına bağlıdır. Buraya kadar yaptığımız genel açıklamalardan sonra duruma biraz da bu açıdan bakmakta yarar vardır.

2. Aile –Din Etkileşiminde Din Tipinin Rolü

Gerçekten de din aile ilişkisi ailenin ve özellikle de dinin tipine göre farklılık arz etmektedir. Daha açık bir ifade ile dinin aile ile olan ilişkisi dinin basit ve yüksek tipli oluşuna göre değişmektedir:

a) Toplumsal şartların ürünü olan basit tipli dinlerdi; aile ve din, birbirlerinden yeterince ayrılmamışlardır. Bundan dolayı da hangisinin hangisini etkilediğini belirlemek bile zordur. Çünkü diğer kurumların etkisi ve belirleyiciliği konusunda olduğu gibi sosyal yapının önemli bir unsuru olan aile dini de büyük çapta belirleyip şekillendirmektedir. Bunun en somut örneği (tek Tanrı inancıyla muhatap olmamış) çok tanrılı inançlara sahip site toplumlarıdır. Bu toplumlarda aile kurumu dinden daha güçlüdür, dolayısıyla da ailenin dini belirlemesi daha bir ön plandadır. Burada ailenin pek çok motifi kutsal hale gelmiştir. Aile reisi, atalar ruhu, ocak, evin belli köşeleri kutsaldır.

Burada, doğum Tanrısı, Bereket Tanrısı, gibi her şeyin bir Tanrısı vardır. Özellikle bir Tek Tanrılı din mesajı ulaşmamış bu toplumlarda aile, kendi yapısına uygun bir kült oluşturmuş, buna uygun bir din geliştirmiştir. Aynı zamanda dini bir nitelik taşıyan ocak kültü, atalar kültü bunun tipik bir örneğidir. İlk bakışta burada din aileyi kutsallaştırıyor gibi görünüyor ve etki

dinden geliyor izlenimini veriyorsa da gerçek bunun aksinedir. Din kendini ailenin temel öğelerinin içinde bulmuş, Tanrının yerini baba, aşkın ibadetlerin yerini ise ata kültü almıştır.

b) Yüksek tipli dinlerde ise aile kutsal olmayan bir oluşumdur. Yani burada bir din ve bir de bunun dışında dini yüklemelere sahip olsa bile sosyal bir grup ve kurum olarak aile vardır. İki ayrı özerk alan oluşturmaları nedeniyle de karşılıklı ilişkiler söz konusudur (Mensching, 1951, 92).

Bu çerçevede yüksek tipli din aileye etki ederek onu yeni baştan şekillendirmiştir. Meselâ Yahudilik, Hıristiyanlık ve özellikle İslâm aile konusunda ayrıntılı kurallar getirmişler ve onun, iki ayrı cins arasında meydana gelmesi, keyfî ve geçici olmaması, neslin devamını sağlaması gibi doğal yapısının üzerine değerler yüklemişlerdir. Buna göre evlenme şekli, boşanma, karşılıklı haklar ve ödevler, yönetim, aileye ait malların kullanımı, miras, kadın ve erkeğin konumu gibi pek çok konuyu bir hayli ayrıntılı kurallara bağlamışlardır. Hatta aileyi köklü yapısal değişikliklere uğratmışlardır. Meselâ İslâm, kendisinden önceki cahiliye dönemindeki yarım düzine kadar aile modelinden (evlenme-boşanma tarzından) bir tanesini alıp düzeltmiş ve onu moral destekle güçlendirmiştir.

Din- aile ilişkisinde ailenin tipi de önem taşımaktadır. Mesela din ve aile sosyologları geniş ailenin din ile daha uyumlu olduğunu düşünmektedirler. Bu durum geniş ailenin birlik sağlayıcılığıyla açıklanabilir. Bilindiği üzere din, toplumlarda her haliyle birlik sağlayıcı bir işleve sahiptir. Birlikte yemekler, adak, kurbanlar, dualar, günlük hayatın pek çok olağan işleri ile ilgili icra edilen din içerikli ailesel ayinler büyük aile yapılarında daha rahat gerçekleşe bilmektedir.

3. Aile- Din İlişkisi Bağlamında Bazı Sorunlar

Aile ve din arasındaki bu tarihsel sıkı ilişki şüphesiz her haliyle sorunsuz değildir. Hem ailenin din, hem de dinin aile üzerinde olumsuz olarak nitelendirilebilecek bazı sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Mesela yukarıda anlatılanlardan da anlaşıla-

cağı üzene yüksek tipli bir dinin olmadığı site toplumları gibi ortamlarda aile, politeizm olarak adlandırılan ve şüphesiz din bakımından sağlıklı sayılmayan pagan inançların oluşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda ata kültleri bir örnek olarak alınabilir. Atanın ve buna bağlı olarak baba ocağı, eşik vb. nin kutsal sayılması ilk bakışta dinin bir etkinliği gibi görünse bile sonuç olarak ailenin bir kendini inşa biçimidir. Yani aile dinin meşruiyet sağlama özelliğinden yararlanarak kendini var kılmaktadır. Şüphesiz bu durum her haliyle olumsuz değildir.

Din, meşruiyet sağlayıcılığını beşeri hayatın tüm alanlarında gösterir. Sosyolojik olarak bu durum genelde olumludur. Topluma süreklilik sağlayan mekanizma böyle çalışır. Ancak olumsuz şeyler de meşrulaştırılabilir. Bu, dinin doğasından değil, meşruiyet mekanizmasının olumsuz kullanımından kaynaklanır. Çünkü din bir değer sistemidir ve bükülmez değildir, bir plastitesi vardır. Tüm değer sistemlerinde olduğu gibi doğası dışında algılayıp yersiz kullanımlarında olumsuz sonuçlar alınabilir. Yani sonuç olarak din de bir kültür ortamından her haliyle bağımsız değildir. Din toplum üstü bir kaynağa dayanıp aşkın ilkeler taşıyorsa da algılanışı, yargı, norm ve kurumlara dönüşmesi kültürel ortamlara göredir. Dinin bizzat kendisinin doğasının hilafına bile algılanabildiği düşünülürse dinden kaynaklandığı düşünülen ailesel olumsuzlukları anlamak zor olmaz.

Genelde tarihsel olarak ataerkil tutumların ve ailenin (anne, baba, çocuk gibi) üç temel öğesinden birisini oluşturan kadının ikinci plana itilmiş ve hatta aşağı görülmüş olması, anlatılanların tipik bir örneğidir. Çoğu kere burada kutsanan ata mitinin Tanrı otoritesinden bir pay aldığı, dolayısıyla da bu işin arkasında dinin olduğu düşünülmüştür. Hâlbuki meşrulaştırılmasında din kullanılmış olsa da otorite seküler karakterlidir, kaynağını dinden çok siyasetten almış olmalıdır.

Yüksek tipli dinler, insanın birbirine muadil iki eş olarak yaratıldığını, farklı özellikleriyle birbirlerini tamamladıklarını kabul etmektedirler. Kadının rahmi, erkeğin koruyucu gücü, insanın yalnızca soyunun değil, bizzat kendi varlığının sürdü-

tülmesini sağlayan bir mekanizma olarak kabul edilmiştir. Bilindiği üzere rahîm Allah'ın adlarından birisidir. Ailesel bir temel de oluşturan "rahim bağlarının gözetilmesi" yüksek tipli dinlerin çok önem verdiği bir konudur.

Dinlerin kültürel şartlara bağlı ailesel algılarındaki bazı olumsuzlukları İslâm tarihinden de yeterince örneklendirmek mümkündür. Aşağıda ayrıca durulacağı üzere İslâm kadın ve erkeği temel nosyonları itibariyle eşit kabul etmektedir. Bu konu şüpheye yer vermeyecek şekilde vurgulanmıştır. Erkek müminler- kadın müminler, erkek inanmayanlar- kadın inanmayanlar, Salih erkekler-Salih kadınlar gibi. Yine cezalar ve mükâfatlar için aynı eşitlik söz konusudur: Zina yapan erkeklere ve zina yapan kadınlara, aynı ceza verilir. Kadınlar, erkeklerin sahip olduğu tüm hukuki işlemlere sahiptirler. Ne var ki tarihsel olarak uygulamalar bir yığın olumsuzluk taşıya gelmiştir ki bunlar İslâmi olmaktan çok, tarihsel- kültürel tortulardır.

Bu konu aşağıda aile- İslâm ilişkisi bağlamında biraz daha açılacaktır. Ancak aile- din ilişkisindeki genel olumlu- olumsuz algı biçimlerini cinsiyet rolleri ve din örneği üzerinde biraz daha açmaya çalışacağız.

4. Cinsiyet Rolleri ve Din

Ailenin genel kurumsal ilişkilerinin yanında din ile irtibatlı, daha alt pek çok olgu ile bağlantıları üzerinde durulabilir. Kadın-erkek ilişkileri, cinsiyet rolleri bunların başında gelmektedir. Aşkın kaynaklı din, hayatın değişik yönlerini düzenlerken cinsiyet ile ilgili ilkeler de getirmiştir. Sosyolojide son zamanlarda sıkça kullanılan bir kavramsallaştırmayla dinin bir beden siyaseti vardır. Daha sade bir ifadeyle din açısından "bu beden bana aittir, istediğim gibi kullanırım" düşüncesi sonuna kadar geçerli değildir. Din, bu siyaseti bireyin iradesine bırakmakla birlikte Tanrının da insan bedeni üzerinde nihai bir tasarruf hakkının olduğunu kabul eder.

Bu alanla ilgili olarak ilk karşımıza çıkan konu, cinsiyet rolleriyle ilgili farklılıklardır. Kabaca söylemek gerekirse din

cinsiyet rolleri arasındaki farklılığı bir veri olarak alır. Tüm canlılar dünyasında olduğu gibi insanlık alanı da erkek-kadın iki ayrı cinsten oluşmaktadır ve bunların kendine özgülükleri vardır. Dini gerçeklik, ahlak sisteminin bir gereği olarak, alıcı-satıcı, işçi- patron, öğrenci- öğretmen, gibi ikili farklılıklar üstüne oturmakta, ilkelerini bu ikilemler üzerinden gerçekleştirmektedir. Test edilen dindarlık buradaki adalet ve hakkaniyette aranmaktadır. İşte dinin esas aldığı önemli ayrışmalardan birisi de kendisini erkek-kadın, karı-koca ayrışması gibi noktalarda gösteren cinsiyet rolü farklılaşmasıdır.

Başta İslâm olmak üzere yüksek tipli dinler, kadın erkek farkını bir veri olarak alır ve bunun üzerine sosyal değerler yüklemeye çalışırlar. Yani genel sosyolojik kabullerde olduğu gibi bir biyolojik cinsiyet ve bir de toplumsal cinsiyet vardır. Bilindiği üzere biyolojik cinsiyet, fiziki biyolojik farklılığı ifade eder. Sözgelimi tartışmasız olarak doğumu kadın yapar. Din kökenli yaratma kuramının temel esprisinde kabaca erkek tohum, kadın topraktır.

Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyet ayırımının üzerine toplumların yüklediği cinsiyet biçimidir ve asıl tartışmalı olan da bu kısımdır. Doğumun kadına ait olduğunda bir tartışma söz konusu değildi ama bazı mesleklerin erkeğe ait olduğu şüphesiz tartışılabilecek bir konudur. Bu gelinen noktada cinsiyet ayırımı ile cinsiyet ayırımcılığı arasında da bir farkın olduğunun altı çizilmelidir. Bazı feminist çevreler, dinin cinsel ayrımcılık yaptığını ve erkek lehine bir tavır koyduğunu ileri sürmektedirler. Ancak bu görüş sonuna kadar doğru değildir.

Cinsiyet ayırımını esas alan bütün yüksek tipli dinlerin cinsel sapma gibi farklılıkların ihlaline sıcak bakmadıklarında şüphe yoktur. Ancak bunun ötesinde cinsel ayrımcılık ve bunun tipik görünümlerinden birisi olan kadının aşağı türden bir varlık olarak görülmesi dini değil, sosyal kökenli bir yaklaşımdır. Çünkü Yüksek tipli din geleneği, kadın ve erkeğin kendilerine özgü farklılıkları birleştirerek ortak bir hayatı ortaya çıkardıklarını kabul eder.

Hemen hemen bütün yüksek tipli dinlerde yer alan Hz. Âdem ve Havva metaforu da bu gerçeği anlatır. Buna göre insanoğlu ta başlangıçta bir erkek ve kadın birlikteliği içinde var edilmiş, kendilerine özgü artı ve eksileri bulunsa bile birbirlerinin karşısına yerleştirilmemişlerdir. Kur'an'da yer alan "Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve kadından yarattık, sonra tanışıp kaynaşasınız diye boy ve soylara ayırdık" (Hucurat/13) ayeti de bu gerçeğe işaret etmektedir. Bu noktada kadının zarif yaratıcılığıyla erkeğin güçlü koruyuculuğu arasında bir köprü kurulmuş, sağlıklı gerçekleştirim, kulluğun ölçeklerinden birisi kabul edilmiştir.

Ne var ki cinsel ayrımcılık toplumsal şartlardan kaynaklanmasına rağmen içselleştirilmesinde dinden yararlanıldığı için din kaynaklı olduğu sanılmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere şüphesiz din bir değerler sistemidir ve tüm değer sistemleri gibi kullananların yorum ve algı farklarına açıktır. Buradan doğan hata da dine özgü bir hata değildir. Bazı kereler dillendirildiği gibi eğer kutsal metinlerin bir ataerkil tefsiri (yorumu) söz konusu ise bu görüş de doğrudan dinin değil, toplumsal eğilimlerin bir ifadesidir.

Ayrımcılığın doğrudan dinden kaynaklanmadığının en önemli delili, uygun bulmadığı cinsel sapmalar konusunda bir kadın- erkek ayırımı yapmamasıdır. Yine yukarıda da belirtildiği üzere din cinsiyet alanında da bir beden siyaseti güder ve onun kullanımıyla ilgili kurallar getirir ama bu kurallar özde cinslerin ikisini de kapsar. Öncelikle aileyi kollamayı esas alan zina yasağının iki cins için de geçerli olması bunun açık bir örneğidir.

Şüphesiz Aile-Din ilişkisi adını taşıyan bir metin, içinde bulunduğumuz toplum açısından Aile-İslâm ilişkisi üzerinde özel olarak durmayı gerektirir. Bir sistematik aile sosyolojisi için bu durum ayrıntı gibi gözüküyorsa da örneklem açısından önem taşımaktadır. Yani örneklemimizi içinde bulunduğumuz dünyadan seçmek en doğal harekettir. İşte bu çerçevede aile-İslâm ilişkisi üzerinde kısaca durulacaktır.

5. İslâm'da Aile Kurumunun Anlamı ve Genel Yapısı

İslâm, ailenin sağlam bir şekilde kurulup devam ettirilmesine son derece önem vermiştir. İslâm'ın ilk tebliğ yıllarından itibaren (dini inanç ve diğer hükümlerinin yanında aile ile ilgili) çok sayıda ayet nazil olmuş, Hz. Peygamber de ailevi ilişkileri düzenleme bakımından, bu gün pek çoğu hadis kitaplarında yer alan kavli ve fiili girişimlerde bulunmuştur. Sözün kısası onu Tevhid inancını taşıyabilecek bir toplumun (tabir caizse) alt yapısı olarak görmüştür. Kendi devamlılığının yanında genel kültürel süreklilik için de gerekli saymıştır. Ancak burada açıklanması gerekli nokta, insanlığın öteden beri var olan bir sosyal kurumunun İslâm ile ilgisinin ne olduğu ve bazen kullanıldığı biçimiyle "İslâmî aile" nin ne anlama geldiğidir.

İslâm'ın (aile, devlet, ekonomi gibi) kurumlarla ilişkisini kuran en temel yargı şöyle ifade edilebilir: İslâm her alanda, o alanı ilgilendiren bir öz (değerler) getirmiş, onun şekillenmesini, (bu sınırlı temel değerleri göz önünde bulundurmak kaydıyla) toplumsal şartlara bırakmıştır. Bunun için zaman- mekân üstü (veya dışı) olan değerler her devre ve şarta uygulanabilen belirleme gücüne sahip ilkeler olmuştur. Bu açıdan baktığımızda bu gün toplumsal şartlara göre şekillenmiş hiçbir ailevi, ekonomik veya siyasi model İslâm'ın bu alanlardaki eğilimini ifade etmez. Yani İslâm, ne liberal bir sistemdir, ne sosyalist bir ekonomik modeldir ve ne de siyasi yapı bakımından bunlarla özdeşleştirilebilir. İslâm'ın değişik kültürel ünitelerinin bu sistemlerle özdeşleştirilmiş olması, onun bir aklileştirilmesinden ya da hâkim sistemler karşısında sığ bir savunmadan ibarettir. Bazen de bu temel eksik yargılar (mesela İslâm'ın demokrasi önerdiği görüşü) onunla bir çelişki oluşturmasa bile, bir dönemin tarihi uygulamalarından ya da bu konudaki ilkelerden yüzeysel olarak çıkarılan genellemelerden kaynaklanmaktadır.

Bu açıdan aile kurumuna baktığımızda İslâm, daha önce sözünü ettiğimiz bir düzine kadar evlenme çeşidinin içinden bir tanesini seçip geliştirmiş, belli basamaklarında uyulması gerekli

ahlâkî ilkeler vazederek, tarihi gelişimi içinde kültürel bir bütünleşme (tamamlanma) sürecine sokmuştur. Böylece Endonezya'dan Endülüs'e kadar Arap, Türk, İran, Berberi vb. farklı sosyal grupların genelde uyduğu bir belirleyici değerler sistemi ortaya koymuştur. Şüphesiz bu konudaki değerlerin normlaşamadığı (hukuki bir çerçeveye oturtulamadığı) durumlar da olmuş, İslâm'ın aileye ilişkin ilkeleri (Meselâ Fas'ta) geleneklere boğulmuştur. Şüphesiz İslâm'ın bu tarihî sapmalardan dolayı yargılanması mümkün değildir. Bizi burada ilgilendiren de onun aileyi düzenlemek üzere neler getirdiğidir.

İslâm'ın aileye ilişkin görüşlerinin, bildiğimiz ailevi-sosyolojik şekillere zorlanmaksızın dökülmesi, yani belli bir modelle özdeşleştirilmesi mümkün değildir. Çünkü onun konusu formel-şekiller değildir. Bu çerçevede (meselâ) şekil ve fonksiyon bakımından İslâm'da aile ne çekirdek ve ne de geniş ailedir: İki cins arasında iradi bir sözleşmeye dayalı olarak gerçekleşmesine bakılınca çekirdek aileye benzemektedir. Üstelik anne-baba (eşler) ve çocuklar çekirdek ailenin kullandığı gerçek akrabalık ilişkilerinde yerlerini almışlardır. Ama yakınlarıyla ilişki açısından bakılınca bu, bir geniş aileye benzemektedir (İlyas Ba-Yunus, 1988, 78). Çünkü burada geniş aile tipindeki kolektif bir hayat hedeflenmiyorsa da yatay ve dikey düzende dağıtılmış bulunan çok sayıda akraba ile yakın bir ilişki söz konusudur.

İslâm, evlilik ve aile yapısı üzerinde esaslı değişiklikler yapmıştır. Hicretin üçüncü yılında nazil olan Nisa sûresinde bir seri düzenleme getirilmiştir: "Adaletin sağlanabilmesi için tek evliliğin tavsiyesi" (Nisa/3), "Evlilik için kadınlara verilen mehirlere riayet edilmesi" (Nisa/4), "Belli yakınlıkta olan kadınların nikâhlanmalarının yasaklanması" (Nisa/23), "Hür kadın almaya gücü yetmeyenlerin cariye ile evlenmelerinin uygun olduğu" (Nisa/25), gibi noktalar üzerinde durulmuştur. Ayrıca uyum için inanç birliğinin gerekliliği (Bakara/221), ahlâki çerçevenin korunabilmesi içinde eşlerin zinaya bulaşmamış olmaları hususu (Nur/3, 26, 32), vurgulanmıştır.

İslâm'ın ataerkini esas aldığı ileri sürülebilir. Ancak iyi dikkat edilince görülür ki bu, genelde ataerkil aile tipinden farklı bir şeydir. Ailede babanın neseple ilgili olarak ön plana çıkarıldığı doğrudur. Hatta boşanan kadının, yeni bir evlilik yapabilmesi için üç ay beklemesini zorunlu kılan ilke de bu noktayla ilgilidir (Watt, 1963, 159). Ancak bu durum erk (güç) ten çok neseple ilgilidir. Gerçekten de İslâm, eşleri hukukî bağımsızlık kadar meâlen de serbest bırakmış, mal varlıklarını birbirinden ayrılabileceğini kabul etmiştir.

İslâm, eş sayısı konusundaki genel tavrını şüphesiz çok kocalılığın (poliandri) reddi ve tek eşliliğin (monogamy) benimsenmesinden yana koymuştur (Nisa/3). Buna rağmen İslâm bu konuda da formel şekillere bağlı kalmamış, öncelikle alanın belirleyici ilkelerini vazetmekle işe başlamıştır. Konulan bu ilkelere göre aile, "sevgi" (psikolojik, duygusal bir eğilim) ve "adalet" (karşılıklı hak ve hukuk dengelerine saygılı olmak) ilkeleri üzerine oturabilir. Böylesi bir aile de ancak iki kişi arasında gerçekleşebilir. İslâm'ı kendi içinde özümsemiş bir Müslüman, ilâhî iradenin buna meyilli olduğunu hissetmekte güçlük çekmez. Bununla beraber kültürel ve sosyal şartlarla bağlantılı olan çok evlilik, İslâm tarafından esnek tutulmuş, zorunlu istisnai durumların ahlâk dışı sayılması önlenmiştir. Yani İslâm'da birden çok evlilikle ilgili ilke istisnai bir kuraldır, bir ahlâki değer veya genel bir hukuki norm değildir (Fazlur Rahman, 1981, 35).

Bu konudaki yanlış değerlendirmeler genelde olaya yalnızca idealleştirilmiş bir aile hukuku sorunu olarak bakılmasından kaynaklanır. İnsanlığın çok farklı problemler yaşaya geldiğini göz önünde bulundurmamaya dayanır. Bu sorun, ekonomik, sosyal, kültürel bir bütünlüğe sahiptir. Soyut düzeyde kural ne kadar mükemmel olursa olsun mutlak uygulamayı sosyo-kültürel şartlar belirler. Bütün bu söylediklerimiz bir zorunlulukla ilgilidir.

Kaldı ki saygı-sevgi ve diğer ahlâki temellere oturmamış bir evlilik anlayışında, tek evliliğin hukukileştirilmesi, problemi

kökünden çözmez, şekli bir "tek evlilik" varlığını sürdürür. Sonuç olarak İslâm, eşlerin karşılıklı psikolojik (ruhi) tatminine dayalı bir aile hedefini işaretlemiş, bunun için eşlerin fiziki görünümü de dâhil dini, ekonomik ve sosyal yönden birbirlerini tanıyarak evlenmelerini tavsiye etmiş, işin istisnalarını bu çerçevedeki hukuki düzenlemelere bırakmıştır. Günübirlik olmayan bu yaklaşım bile İslâm'ın evrensel boyutunu göstermektedir.

İslâm evlenmede, hemen pek çok toplumda olduğu gibi egzogamiyi (dış evliliği) esas almıştır. Ancak burada da esaslı değişiklikler yapmıştır. Bir kere kabile egzogamisinin yerine aile egzogamisini getirmiş, ecdatta birlik yerine, imanda birliği göz önünde bulundurmuştur. Esasen İslâm'da insanların birbirleriyle ilişkisi klan, kabile, site gibi hiçbir toplumsal düzeyle sınırlandırılmamıştır (Kurtkan Bilgiseven, 1985, 216). Ana çerçeve inanç birliğidir, tüm sosyal kurumlar ondan sonra gelir.

Ancak İslâm, aile mahremiyetinde (evlenme yasağında da) önemli değişiklikler yapmıştır. Mesela İslâm dışı bazı kabilelerde iç evlilik (endogami) diyebileceğimiz bir uygulama yürürlükteydi. Buna göre bir Arap erkek ancak ana, kız, kız kardeş, hala ve teyzeyi mahrem sayıyor, üvey anne, üvey kız, kaynana, vb. ile evlenebiliyordu. Kur'an aile egzogamisinin boyutlarını yeniden çizmiş, önceki; anne, kız, kız kardeş, hala ve teyzenin yanında erkek ve kız kardeşlerinin kızları, sütanne, süt kız kardeş, kayınvalide, üvey kız, oğulların karıları (Nisa/20) da evlenme yasağı içine almıştır. İki kız kardeşin bir arada nikâhlanmaları da haram kılınmış, burada (inanma çatısı altında) kan ve süt bağları temel alındığından "evlât edinme" ye de sıcak bakılmamıştır. Ahlâkî boyutun korunabilmesi için de adayların her ikisinin de ahlâkî bir düşüklükten uzak olmaları istenmiştir.

Üveylik ve süt bağlarını bir yakınlık olarak görmeyen modern kültür ve bazı çevreler İslâm'ın akraba evliliklerini tavsiye ettiğini sanmaktadırlar. Hâlbuki gerek eleştiriciler gerekse uygulayıcılar, İslâm'ın dış evliliği amaçladığına, bu konuda hiçbir sınırlayıcı ilkenin getirilmediğine, bu konul-

muş kuralların daha yakın bir evliliği engellemeye yönelik olduğuna dikkat etmemişlerdir. İslâm için kesin olan şey şudur: Fertler, aile veya toplumlar düzeyinde istenen, dışa açılmak "tanışmak" ve kültürleşmektir. Evlenme kuralları da bu çerçevenin dışında değildir.

6. İslâm'da Bazı Ailesel Sorunlar

İslâm'da dinî-sosyal hayatın sağlıklı yürümesi açısından aile kurumuna büyük önem verilmiş, eşlerin birbirlerinin hukukuna riayet edemeyeceği fevkalâde durumların dışında evlilik bir vecibe sayılmıştır. Bu önemli olgunun gerçekleşme şartı ise "nikâh"tır. Nikâh, (serbest ilişkilerin dışında) iki ayrı cinsin, isteyerek şahitler huzurunda ortak bir hayat için süresiz sözleşmeleridir. Hz. Peygamber, tanıyarak ve isteyerek evlenmeye çok önem vermiştir. Hadis kitaplarında, istemediği halde zorla evlendirildiğinden şikâyet eden bir kadının, bu nikâhının ret ve iptal edildiğine dair haberler vardır.

Bu açıdan bakıldığında nikâh, bir medeni işlemdir. Çünkü belli şartları taşıyan bir akittir. Nikâh temelde sırf dini bir işlem değildir. Burada dini veya medeni olma arasında bir derece farkı vardır. Şüphesiz İslâm'da niyet veya bir başka tavırla tüm eylemler dinden bir pay alırlar. Meselâ tamamıyla dünyevi olan bir yemeğin besmele ile başlanıp dua ile bitirilmesi ona dini bir renk verir, ama bu eylemin tamamını dine has kılmaz. Nikâha da dua ile manevi bir hava verilir, ancak o, temelde bir sözleşme (akt) olarak dünyevi medeni bir işlemdir.

İslâm'da hayati aktlar (sözleşmeler) ciddileştirilmek üzere çoğu dünyevi daha başka şartlara bağlanmıştır. Nikâhlanmada bu, "mehir" denen ve erkeğin maddi- manevi, kadına (eşine) bir şeyler vermeyi taahhüt etmesi şeklinde gerçekleşmektedir. İslâm'dan önce de var olan mehir, bazılarının sandığı gibi kadın için belli bir "geçimlik" ten çok, nikâhı ciddileştiren bir işlemdir. Vakıa iki kişinin kızlarının mehirsiz takası demek olan "siğar" nikâhı da bu amaçla reddedilmiştir. Yine kıza değil de babasına ödenen, evliliği zorlaştıran ve kadını bir meta yerine

koyan başlığın da, İslâmi hiç bir dayanağı yoktur. İslam'da evlilik kolaylaştırılmış, Hz. Peygamber çevresindeki uygulamalarda mehir sembolik denebilecek küçük miktarlara indirilmiştir. Bununla beraber mehir, kadının bir özlük hakkı, dokunulmaz tabii bir varlığı, erkek için de ifası mutlak gerekli bir görev sayılmıştır.

Aile içerisinde bir psiko-sosyal birlik meydana getirebilmek bakımından erkek ve kadın arasında tam bir denklik kurulmuştur. Kadının özel olarak bir hak talep etmediği (daha doğrusu edemediği) bir çağda (günümüz feministlerinin iddialarına da cevap teşkil edecek şekilde) Kur'an şöyle buyurmuştur: "Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri özlemeyin, erkeklere kazandıklarından bir pay, kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır, istediklerinizi Allah'ın fazlından isteyin (birbirinizden değil)" (Nisa/32). Görüldüğü gibi burada, kadın ve erkeğin doğal yapılarında üstünlük gibi görünen farklı yönlerinin bulunduğu, ama bunların karşı karşıya dikilmesi yerine üstünlüğün, kazandıklarında kendini göstereceği açıkça vurgulanmıştır.

Son zamanlardaki bazı sosyolojik araştırmalar toplumda erkek-kadın cinsiyet rollerinin önemli bir kısmının kültürel şartlara bağlı olduğunu göstermiştir. Yani kadın veya erkeğe ait olduğu kabul edilen görevlerin bir kısmı toplum tarafından verilmiştir. Ancak bu doğru yaklaşım, temeldeki organik kaynaklı cinsiyet farklarını görmezlikten gelen eğilimlere haklılık kazandırmaz. Onun için üzerinde durulacak çerçeve hukuki eşitlik çerçevesidir.

İslâm'da kadın (başta seçme-seçilme ve sözleşme hakkı demek olan biat olmak üzere) nikâh, hibe, şuf'a, ida, icare, iare, vekâlet, şirket, kısmet, da'va, ikrar, sulh, vasiyet gibi sosyal, siyasi ve ekonomik tüm haklarda erkeklerle eşittirler. Üstelik bu akit, sözleşme ve muamelât konularındaki işlemlerde eşinin izni de şart değildir. Yine ücrette eşittir, ailede kendine ait unvanını (soyadını) taşıyabilir. Şahadet ve verasetteki bir iki nokta sistem

farkıyla ilgili istisnai durumlardır. Kadın gerektiğinde savaşa katılıp ganimet bile alabilir.

Karşılıklı hak ve ödevlerin yanında aile başkanlığı genel olarak erkeğe aittir. Ancak nikâh ile başlayan istisnai durumlar da vardır. Çocuklar bu ortak birliğe aittirler. Ebeveynin ikisi de onu iyi yetiştirmek, doğumdan önce başlayan ve kendine yeterli hale gelene kadar süren bir seri görevle yükümlü kılınmışlardır. Çocuklar da buna karşılık (önce) anne ve (sonra) babaya karşı saygı ile emrolunmuşlardır. Bu, işin öncelikle ahlâki bir boyutudur.

İslâm'da nikâhın (evlenmenin) son bulmasının iki yolu vardır: Ölüm ve boşanma. Boşanmanın da ahlâki ve hukuki boyutları vardır. Bir kere İslâm boşanmayı bir "sevimsiz helâl" olarak tanımlamıştır. Yani doğal olarak devamı istenen bir kurumun yürütülme imkânlarını kaybettiği noktada verilen bir feshetme ruhsatıdır. Başka türlüsü eşlere zulüm olur.

İslâm, ailenin devamı için, genel ahlâki çerçevede normal yaptırım güçleriyle onu korumaya ve kollamaya çalışır. Ancak bununla sonuç alınamayan yerde boşanma hukuki bir kural olarak devreye girer. Eşlerin birbirlerinden ayrılma sürecinin tamamını içine alan "talâk", kanaatimizce sırf hukuki bir ilke değildir. Ahlâki ve hukuki iki cepheyi ihtiva eder: İlke gereği eşler yeniden bir muhasebe yapabilmek için birbirinden ayrılırlar, nikâhın gerekleri de bir süre (iddet dönemince) askıya alınır. Bu ara dönemde kendileri veya güvendikleri hakemin rolüyle tekrar bir araya gelebilirler. Çünkü bu aşama hukuken tam bir boşanma değildir. Ancak bundan bir sonuç alınamazsa nikâhın feshi demek olan "bâin talak" gerçekleşir. Bu ise tam anlamıyla bir boşanmadır ve hukuken tescili yapılır. Yani bir akt olma şartı taşıyan nikâh gibi artık hukuki bir işlem haline gelen boşanma da tescil edilir.

İslâm boşanmayı hem kolaylaştırmış, hem de ciddileştirmiştir. Cahiliye dönemindeki, erkeğin sık sık boşanması, ama bir türlü bırakmayıp defalarca geri alması ya da nikâhlısı gibi gösterip bir başkasıyla evlenmesine engel olmasını ortadan

kaldırmıştır. Bir sözüne bile dikkat etmesi gerektiğini ihtar etmiş, ciddiyetsizliklere ceza getirmiştir. Eşini bir mahremine benzetme boşboğazlığı demek olan zıhar cezası bunun tipik bir örneğidir.

7. İslâm'da Ailenin Ahlâki ve Tarihi Boyutu

Sonuç olarak denebilir ki, İslâm'da ailenin önce ahlâkî sonra toplumsal normlarla ortaya çıkan bir tarihî boyutu vardır. Asıl İslâmi olanı işaretleyen ahlâkî boyut, şekillerden çok belli ilkelerde toplanabilir ki eşler arasındaki sevgi ve saygı, nikâh açısından yakınlıklara işaret, gerek kan ve gerek evlenme bağıyla ortaya çıkan akrabalarla ilişkinin sıcak tutulması, vb. bunlar arasında sayılabilir. İslâm'a göre bunlar manevi niteliklidir. Meselâ yakınlarla ilgilenmeyi ifade eden "sıla-i rahim", Allah ile bağ kurmak, ona yakınlaşma demektir. Çünkü "Rahim" Allah'ın bir sıfatıdır.

Ancak ailenin bir de tarihî boyutu vardır: Tek evliliğin işaretlenip tam uygulamasının kültürel gelişmeye bırakılması, çok evliliğe alışık bir toplumda boşluğun ahlâkî çerçeveye uygun bir biçimde cariyelikle doldurulması, (Brockelman, 1964, 40) evlenme ve boşanma gibi konulardaki ayrıntıların hukuki düzenlemelere bırakılması, vb. işin tarihi boyutuna örneklerdir. Esasen aileye ilişkin emir ve tavsiyelerin büyük bir kısmının Uhut savaşından sonra ortaya konması, dul ve yetimlerin göz önünde bulundurulması da bu tarihi boyuta işaret etmektedir.

Bazı araştırmacılar, İslâm kadınlarının örtünmelerinin ya da davranışlarının belli bir kısmının da tarihi gelişmelere bağlı olduğunu ileri sürerler. Ancak Kur'an'da çok açık olan örtünme ile ilgili emir ve tavsiyeler ne İslâm öncesi Arap geleneklerine ve ne de daha sonra ortaya çıkmış İran, Bizans etkilerine bağlanabilir. Bu, temelde, ahlâki bir ilişki ilkesidir ve erkeklerle ilgili bir yönü de vardır, yani erkekler de mendilerini korumak durumundadırlar. Ancak Emeviler'den sonra kadınların sosyal hayattaki etkinliklerinin azalması, peçe ve harem gibi uygulamala-

rın temelde dinî bir dayanağı bulunmasına rağmen olumsuz yönleri de olan tarihi bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Günümüz toplumlarında kurumlar arasındaki kopukluklar yaşanmaktadır. İleri boyutlarda olmamakla birlikte bu durum din-aile arasında da gözlenmektedir. Mesela modern aile tipinde dini duyarlılığın azaldığına ilişkin bir kanaat vardır. Ne var ki, bu iki kurum arasındaki ilişkileri gösteren ampirik araştırmalar bir hayli yetersizdir. Bu konuda görgül gözlemlere dayalı açıklamaların ötesinde ciddi alan çalışmalarına ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

Appelbaum, P. Richard, TY., Toplumsal Değişim Kuramları, Çev. Türker Alkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Aydın, Mustafa, 2010, Güncel Kültürde Temel Kavramlar, Açılım Kitap, İstanbul.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, 1939, *Sosyoloji Nedir?* Sebat Basımevi, İstanbul.

Ba-Yunus, İlyas, 1988, Niçin İslâm Sosyolojisi, Çev. İlim Güner, İstanbul, Akabe Yayınları.

Brockelman, C., 1964, İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi, Çev. Prof. Dr. Neş'et Çağatay, Ankara, A. Ü.İlahiyat Fakültesi Yayınları (2. B.).

Bulaç, Ali, 1995, "İslâm ve Gelenek", Bilgi ve Hikmet, Sayı 9.

Durkheim, Emile, 1998, "Dinin Toplumsallığı", Din Sosyolojisi, Der. Yasin Aktay, Ankara, Vadi Yayınları.

Fazlur Rahman, 1981, İslâm, Çev. Doç. Dr. Mehmet Dağ-Doç. Dr. Mehmet Aydın, Ankara, Selçuk Yayınları (1. B.).

Fichter, Joseph, 1990, Sosyoloji Nedir, Çev. Nilgün Çelebi, Konya, S.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Freyer, Hans, 1964, Din Sosyolojisi, çev. Turgut Kalpsüz, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını.

Guenon, Rene, 1991, Modern Dünyanın Bunalımı, çev. Nabi Avcı, İstanbul, Ağaç Yayınları.

Güvenç, Bozkurt, 1984, İnsan ve Kültür, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Herveu-Leger, Daniele, 1998, "Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı teorik Öneriler", Din Sosyolojisi, 2009, Ed. Bünyamin Solmaz- İhsan Çapçıoğlu, Konya, Çizgi Kitabevi.

Kehrer, Günter, 1992, *Din Sosyolojisi*, Çev. Semahat Yüksel, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Kurtkan Bil Gilgiseven, Amiran, 1985, Din Sosyolojisi, İstanbul, Filiz Kitabevi.

Mensching, Gustave,1951, Sosyologie Religieuse, Payot, Paris.

Nasr, S. Hüseyin, 1995, "Gelenek Nedir?", Bilgi ve Hikmet, Sayı 9.

Northbourne, Lord, 1995, Modern Dünyada Din, çev. Şehabettin Yalçın, İstanbul, İnsan Yayınları.

Sayın, Önal, 1990, *Aile Sosyolojisi Ailenin Toplumdaki Yeri*, İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi.

Ülgener, F.Sabri, 1982, Zihniyet ve Din, İstanbul, May Yayınları.

Wach, Joachim, 1987, Din Sosyolojisine Giriş, Çev. Battal İnandı, Ankara, A.Ü.İ. Fakültesi Yayınları.

Watt, W. Montgomery, 1963, Hazreti Muhammed, Çev. Hayrullah Örs, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Weber, Max, 1986, Sosyoloji Yazıları, Türkçesi Taha Parla, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları.

XIV. EKONOMİK ÜNİTE OLARAK AİLE

Ejder ULUTAŞ*

1. Genel Olarak Aile ve Ekonomi

İnsan birlikteliğini mümkün ve meşru kılan, temel toplumsal bir kurum olan ailenin varlığı, insanlık tarihiyle özdeştir. "Aile, kan cinsel ilişki ya da yasal bağlarla birbirine bağlı olan insanlardan oluşmuş, mahrem ilişkilerle örülü" (Marshall, 1999: 7), özünde bir cazibe ve çekim kuvveti bulunan, ona dayanan özel örgütlü, bir grup, bir birlik, bir topluluk, bir kurum ve bir yapıdır. (Can, 2010: 20). Genel anlamda ise "insan soyunu sürdürmek üzere iki ayrı cins arasında kurulan evlilikle başlayan, birincil dostluk ilişkilerine ve bu arada cinsel ilişkiye meşruiyet sağlayan, çocuk yetiştirmek, soy ve akrabalık olgularıyla toplumu yeniden üreten, soyut davranış ve görüntüleri ifade etme bakımından bir kurum, karşılıklı nesnel ilişkileri ihtiva etmesi açısından ise sosyal bir gruptur." (Aydın, 2011a: 27). Üyelerini dış dünyaya açarken dış dünyayı da eve taşıyan, temel toplumsal kurumlardan biri olmasının yanında toplumsallaşma[1] sürecinin de devindirici güçlerinden biridir. Ailenin, toplumsallaşmanın temel dinamiklerinden biri olması, taşıdığı sorumluluğun da bir o kadar ağır olmasını beraberinde getirmiştir. Akın'ın (2013: 108) da kaydettiği gibi genel toplumsallaşma sürecinin birincil ya da asli toplumsallaşma boyutu açısından düşünüldüğünde, ailenin merkezi konumu daha da öne çıkmaktadır. Birincil top-

---

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ejder_ulutas@hotmail.com

[1] "Toplumsallaşmaya giden üç yol vardır: birincisi aile ve akrabalık çevresi ilişkilerine, ikincisi bu çevrenin dışında yer alan okul, kulüpler ve profesyonel organizasyonlar gibi gönüllü birleşmelere, üçüncüsü de devlete dayanır. Her yola karşılık gelen üç ekonomik organizasyon biçimi vardır: Aile şirketleri, profesyonel olarak yönetilen kurumsal şirketler ve devletin mülkiyetine sahip olduğu veya sponsorluğunu yaptığı girişimler" (Fukuyama, 2005: 78).

lumsallaşma süreci, bireyin kişiliğinin oluşumunda asıl etkilerin yaşandığı süreçtir.

Toplumsallaşma üzerine çalışan sosyal bilimciler, aileyi genel toplumsallaşmanın yanında cinsiyet toplumsallaşması, dini ve siyasal toplumsallaşma gibi alt toplumsallaşma süreçlerinin de en temel belirleyici kurumu olarak kabul etmektedirler. (Akın, 2011: 22). İnsan neslinin devamını sağlayan aile kurumu, bu işlevi yerine getirirken tamamen bağımsız değildir. Diğer toplumsal kurumlarla da işbirliği içerisinde olmalıdır. Ekonomi de böylesi bir kurumdur. Aile ve ekonomi kurumları şüphesiz ayrı ayrı değerlendirilmeyi hak ediyor. Ancak her ne kadar bu iki kurumu birbirinden bağımsız müstakil çalışmalarla ele almak mümkün olsa da bu kurumları iki ayrı ontolojik varlık olarak birbirinden ayırmak mümkün değildir. Fukuyama'nın da kaydettiği gibi (2005: 82) "ekonomik değişim ailenin doğasını etkilediği kadar, aile yapısı da endüstrileşmenin doğasını etkiler".

Aile ile ekonominin bu girift yapısı, sahip oldukları organik bağdan kaynaklanmaktadır. Ekonomik hayattaki değişimler, dolayısıyla aile hayatına da yansımakta hatta yön verebilmektedir. Hakeza ailenin sahip olduğu dini ve sosyo-kültürel değer yapısı, ekonomik yönelimin nereye doğru olacağını tayin etmede aktif bir rol oynamaktadır. Ailesel değerlere rağmen işleyen bir ekonomik dünya çok uzun soluklu olmayacağı gibi; mevcut ekonomik dünyaya tamamen sırtını dönen bir aile yapısının da sağlıklı olmayacağını kaydetmek gerekiyor. Küresel köy metaforuyla müsemma bu dünyada ekonominin, büyük oranda ailesel taleplerle sınırlı kalabileceğini söylemek gerçekçi bir değerlendirme olmayacağı gibi, tamamen piyasa şartlarına bağlanmış bir aile talebi de haklı olmaktan bir o kadar uzaktır.

Ekonomi, temel ihtiyaçların temininden, murat edilen refah seviyesinin elde edilmesine kadar geniş bir yelpazede seyreden bir uğraştır. Zaman ve zemine bağlı olarak değişkenlik ve çeşitlilik arz eden ekonomik faaliyetler, geniş planda her ne kadar topyekûn bir toplumun genel pratiği ve üretim-tüketim faaliyeti

olarak değerlendirilse de nihayetinde ailesel[2] yani 'evsel' olanla yakın bir ilişki içindedir. "Aile sadece ekonomi bilimi için değil tüm sosyal bilimler için genel kabul gören bir başlangıç noktasıdır. En önemli ekonomik aktörlerden biri olan *tüketici kimdir* sorusuna verilen cevaplarda, çoğunlukla ailenin en küçük tüketim birimi olarak kabul edilerek veri toplanması, ekonomik analizlerin gerçekleştirilmesi açısından anlamlıdır. Diğer bir önemli ekonomik aktör olan üreticinin de varlığını bulduğu yer ailedir. Üretici, ailenin beşeri sermayeye yatırım kararları ile aile bireyleri arasındaki iş bölümü ile miktarı ve niteliği doğrudan doğruya aile tarafından belirlenen bir birimdir. Dolayısıyla tüketicinin ve üreticinin ve bu bağlamda tüketimin ve üretimin kaynağı aile ve aile içi ilişkilerdir." (Eşkinat, 2009: 45). Ev ve ekonomi kavramları etimolojik anlamda da birbirine oldukça yakın kavramlardır. "Grekçe'de ekonominin kökü olan 'Oikos' ev anlamında kullanılıyordu ve Antikçağ filozofları onu ailenin yönetimi ve çevresiyle ilişkisi anlamında kullanıyorlardı." (Aydın, 2011c: 47).[3] Aile ve ekonominin bu denli birbiriyle yakın ilişki içinde olması, bu iki kurumun birbirine olumlu etki etmesini beraberinde getirdiği gibi, bir dizi olumsuzlukların yaşanmasına da kapı açabilmektedir. Ve nitekim açmaktadır da.

Ekonomik göstergelerin yahut gösterenlerin, toplum hayatının neredeyse tamamına bir şekilde değiyor olması, bireyin kendisini toplumsal yaşamda bu gösterenler aracılığıyla serdetmesinin, ifade etmesinin veyahut kendisine yer açmaya çalışmasının önemli bir kanalı haline gelmesini de beraberinde getirmiştir. Hakeza ailenin de kendisini ifade etme ya da edememe gibi açmazlarla malul olduğu durumlara, ekonomi olumlu ya da

---

[2] Kimi kaynaklarda aile yerine hane halkı kavramı kullanılmıştır. "Hane halkı, ortak ikamet ve yeniden üretimin birlikte yer aldığı sosyal organizasyonun temel birimi olmakla beraber, aynı zamanda karmaşık bir yapısı olan, kültürlere göre farklılık gösteren ve zaman içinde değişen bir dizi kurumsal düzenlemelerden oluşmaktadır." (Dedeoğlu, 2000). Ancak hane halkı ifadesinin daha geniş bir katılımı ifade ettiği görüşü üzerinden, bu kavramın aile kavramı yerine ikame edilmemesi gerektiği de dile getirilmektedir.

[3] Ayrıca bkz: Kanyılmaz s. 446.

olumsuz etki etmektedir. Burada ekonominin her şeye kadir, kerameti kendinden menkul bir kurum olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Elbette ekonomi ailesel faktörlerden etkilendiği gibi ailenin ekonomik olanaklara sahip olması ya da olamaması, bireyin ya da ailenin kendisini toplumsal yaşama açmasını etkilemektedir. Aydın'ın da kaydettiği gibi ekonomik işlemler sosyal temelden soyutlanarak ele alınamazlar. (2011c: 70). Aile de doğası itibari ile sosyal bir kurumdur. Aile üyeleri arasındaki ilişkiyi, ailenin yaşadığı mekânı, toplumdaki sosyal mesafeyi, ekonomiyi hesaba katmadan değerlendirmek eksik olacaktır.

Ekonomi, başlı başına bir değer olmakla beraber, değer üreten bir kurumdur ve sosyal olanın değerden bağımsız olacağı düşünülemeyeceği gibi ekonominin kendisini de değer ölçütleri dışında mütalaa etmek doğru değildir. Ekonominin görece kötü olması sosyal hayatı oradan da aile hayatını da olumsuz etkilemekte, ekonomik problemler, işsizlik, sosyal baskı gibi etkenler aileyi ciddi problemlerle karşı karşıya bırakabilmektedir. Örneğin "Ekonomide enflasyon ailenin kuvvetini zayıflatan en büyük faktörlerden biridir çünkü ailenin satın alma (iştira) gücünün, piyasa ekonomisi oluşturulmasında, piyasa mekanizmasının etkinliğinin arttırılmasında, ekonomide üretkenlik ve verimliliğin yükseltilmesinde ve de mal ile hizmetlerin kalitesinin, miktarlarının ve aynı zamanda çeşitliliklerinin arttırılmasında büyük rol oynadığı açıkça bilinmektedir. Sosyal bünye içinde ekonominin büyümesi ailenin satın alma gücünün arttırılmasına bağlıdır." (Nirun, 1994: 181). Ailenin satın alma gücü, ailedeki ekonomik faaliyetler, gerek makro gerekse mikro ölçekli ekonomik analizlerde göz ardı edilmemesi gereken değişkenlerdir. Aileyi ne tür ekonomik değer ya da motivasyonların harekete geçirdiğini görebilmek için ekonomik analiz önemlidir. Ekonomik analiz, aşağıda sıralanan kararları alma nedenlerini anlamakta açıklayıcı olmaktadır:

1) Evlilik kararı

2) Boşanma kararı

3) Çocuk sahibi olma kararı ve her bir çocuk için alınan insani yatırım kararı

4) Evli kadınların emek gücüne katılım kararı, katılım düzeyi ve katılım zamanı

5) Yaşlı ana babanın çocuklarından destek alma kararı ve zamanı (akt: Eşkinat, 2009).

Bunlara ek olarak ekonomik analizde ailenin dayandığı temel değerlerin bilinmesi de bir o kadar önemlidir. Ailesel değerlerin bilinmesi, yapılacak harcamalarda öncelik tanınacak ihtiyaçların belirlenmesi, sosyal sermayeyi güçlü ve sürekli kılan yardımlaşmanın neliği ve nasıllığı, yerleşim yerinin belirlenmesinde referans alınacak veriler hakkında genel anlamda bilgi vermektedir. Netice itibariyle ekonomiyi anlamada ailenin, aileyi anlamada ise ekonominin verileri dikkate alınmadığı takdirde sağlıklı bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Ailesel faktörlerin ekonomiyi etkileyip dönüştürmesinin yanı sıra, Dikeçligil'in (2012: 27.) de kaydettiği gibi ekonomik gelişmelerin yönlendirdiği toplumsal değişmeler, beraberinde ailesel anlamda bir değişim ve dönüşümün de yaşanmasını getirmektedir.

2. Ailenin Ekonomik İşlevleri

Toplumsallaşma, normatif bir dünyanın veya toplum düzeninin sürekliliğini sağlayan bir süreçtir. Bu süreçte diğer kurumlara nispeten aileye daha fazla iş düşüyor. Toplum halinde yaşamanın temel meşruiyet kaynaklarından biri olan aile, yaşanan ve yaşanacak muhtemel olay ve durumlara karşı sergilenecek refleksin ne olacağına dair önemli kodlar taşımaktadır. Taşıdığı bu kodlar olağan ve olağanüstü durumlarda başvurulabilecek birer mercii niteliğindedir. Toplumsal hayata dair sahip olduğu bu tasarruf, ailenin ciddi sorumluluklar üstlenmesini de gerektirmektedir. Taşıdığı ya da taşıması murat edilen sorumluluklarla ilintili olarak yerine getirdiği işlevlerin de bir o kadar beklentileri karşılayabilecek keyfiyette olması gerekiyor.

"Evrimci çizgiyi izleyen düşünürlerin ileri sürdüğü genel bir anlayışa göre, insanlığın başlangıcında aile çok işlevli idi; ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel hemen hemen tüm toplumsal görevleri yerine getiriyordu. Zamanla işlevi değişik kurumlarca paylaşıldı, yaygın bir deyimle "bürokratik kurumlara aktarıldı." Mesela ekonomik üretim aileden ayrıldı, otorite bir siyasi erk olarak ailenin dışında belirginleşti, dini temsil özel türde yetişmiş din adamlarına geçti. Böylece aile neslin devamını sağlayan biyolojik üretim ve eşlerin psikolojik tatminini sağlayan bir kuruma dönüştü" (Aydın, 2011c: 37). Ancak ailenin sorumluluk ve işlevlerinin dönüşüme uğraması gibi bir durum da söz konusudur ki bunu keyfiyet noksanlığına değil, tarihsel akışın ve toplumsal yaşamın kendi doğasına bağlamak lazım. Nitekim ailenin temel işlevlerinde biri olan ekonomik işlevlerinin de bu zaviyeden ele alınması daha tutarlı bir değerlendirme olacaktır. "Şüphesiz ailenin maddi ihtiyaçların üretimiyle ilgili görevlerinin bir kısmı, zaten toplumda bir temel kurum olan ekonomiye aktarılmıştır. Ancak aile kendi diğer işlevleriyle bağlantılı olarak sadece tüketim değil başka ekonomik işlevleri de yerine getirmektedir. Ancak burada bir nicelik değişmesi vardır." (Aydın, 2011c: 38–39).

Ailenin gerek kültürler arasında gerek tarih içinde değişik dönemlerde hacminin, işlevlerinin ve yapısının değişkenlik arz ettiğini ifade eden Aktay'a (2004) göre örneğin ailenin geleneksel toplumdaki yapısı genel olarak geniş aile olarak ortaya çıkarken, en önemli işlevlerinden biri de ekonomik olmaktadır. Böyle bir aile modelinde ailenin sosyalizasyon işlevi de çok önemlidir. Oysa modern kent-sanayi toplumunda ailenin çekirdek yapıya doğru değişmesiyle birlikte gerek ekonomik gerek sosyalizasyon işlevleri büyük ölçüde azalmış durumdadır. Günümüzde ailede geleneksel toplumdan modern topluma geçişte köklü değişimlerin yaşanmasını sağlayan en ciddi nesnel etken sanayileşmenin kendisidir. Sanayileşme üretim biçimlerini, yanı sıra bütün toplumsal ilişkileri kökten değiştirince bunun ailenin yapısı ve işlevleri üzerinde kaçınılmaz ve neredeyse geri alınamayan sonuçları olmuştur.

Goody ve Kandiyoti'den alıntılar yaptığı çalışmasında Çağan'a göre de özellikle modern öncesi toplumlarda aile, önemli bir üretim ve tüketim birimiydi. Bütün aile üyeleri (kadınlar ve çocuklar da dâhil olmak üzere), belli bir iş bölümü çerçevesinde ailenin işlevlerini (çiftlikte, tarlada, vs) yapar, üretime katkıda bulunurlardı. Hane halkı genellikle kendi işleriyle meşgul olurdu. Özellikle kadınların evden uzaklaşıp başka bir yerde çalışmaları nadir bir durumdu. Ancak modernleşmeyle birlikte ailenin maddi ihtiyaçlarının üretimiyle ilgili görevlerinin bir kısmı, zaten toplumda temel bir kurum olan ekonomiye aktarılmıştır. Aile bir üretim birimi olmaktan çıkmıştır. Bu, ister tarımsal (çiftlik ailesi), ticari (küçük esnaf) ya da artizan karakterli olsun, ister bahçıvanlık/bahçecilik ve ev dışı çalışma karışımını ifade eden proto-endüstriyel işçiye ait olsun, tüm ailelerin başına gelen bir değişim olmuştur (2011: 86). Bu duruma bağlı olarak da ailede yeni roller kazanılmış, "kazanılan yeni rollerin yeni tüketim eğilimleri doğurmasının yanı sıra geleneksel ailelerde üretici vasfı ile ön plana çıkan ailenin sınıfsal konumu, bu süreçte kendini tüketici vasfı ile tanımlamıştır. Artık aileler toplumsal katmanlaşma içindeki konumlarını sahip oldukları tüketim nesneleri ile özdeşleştirmekte, alışveriş mekânlarına ve buradaki aktivitelere katılımları oranında konumlarını belirlemektedirler." (Aydemir, 2005: 74-75).

Ancak bugün bile aile, başta tüketim olmak üzere, çeşitli düzeylerde ekonomik işlevini sürdürmektedir. Örneğin bugün için aile, doğrudan mal üretmese de geniş kapsamlı bir 'hizmet' sektörü olarak kabul edilmektedir. Bir başka ifadeyle aile, ücrete dayanmayan hizmetlerin yer aldığı tek kurum olarak ortaya çıkmakta ve genellikle bu hizmetlerin hep bir grup insan tarafından üstlenildiği görülmektedir. Aynı zamanda bu yeni durum aileye en iyi işlere ulaşabilmek için yeterli hareketlilik imkânı da vermiştir. Özellikle kadınlar bu süreçte ilk kez ev (çiftlik, tarla vs) dışında çalışmaya başlamışlardır. Eğitim süreciyle direkt bir şekilde ilgili olan kadının bu yeni konumu kadına yeni roller ve statüler, bu sayede de eşitlikçi bir konum kazandırmıştır. Ama aynı zamanda kadının eski rolleriyle yeni rolleri ara-

sında bir çatışma yaşanmasına da sebep olmuştur. Modern toplumlarda çocuklar iş yaşamının dışında bir yerde konumlanmışlardır. Çocuğun iş yaşamından uzaklaştırılmasının ise doğurganlık oranlarına doğrudan bir etkisi olmuştur (Çağan, 2011: 86–7).

Ekonomik bir ünite olarak da aile, toplumun sosyo-ekonomik organizasyonuyla fonksiyonel ilişkiler içinde, arzuladığı sonuçlara ulaşmak için finansal ve finansal olmayan çeşitli ekonomik kararlar alır ve faaliyetler yürütür. Finansal kararların başlıcaları; para idaresi, tasarruf kararları, harcama kararları ile servet idaresidir. Finansal olmayan kararlar ise çocuk sahibi olup olmama, iş ve serbest zaman arasında seçim, meslek seçimi, nerede yaşanacağına karar gibi diğer tüm ekonomik kararlardır. (Terzioğlu, 1990: 111). Bu kararlar ve sair pratikler, ekonomik bir ünite olarak ailenin taşıdığı özellikleri vermesi açısından önemli olmakla beraber, aile üyelerinin birbirlerine karşı sorumluluklarının içeriğine dair de önemli ipuçları vermektedir.

Türkiye'deki çeşitli kentlerde yaptığı gözlem ve yürüttüğü çalışmaları bir araya getirdiği Kent, Aile, Tarih adlı çalışmasında Duben, ailelerin ekonomik uğraşlarına da değinmektedir. Eserin bir yerinde "ev inşa etme" nin ebeveynlerin en önemli uğraşlarından biri olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre ev yapmak ailenin ekonomik uğraşlarından biridir. Ebeveynlerin, imkânları el veriyorsa, çocuklarına ev yapmakla mükellef oldukları kabul edilmektedir. Bu, üst-orta sınıfa mensup kentliler arasında olduğu kadar, Anadolu'nun en ücra köylerinde de geçerlidir.(...) Ebeveynlerin, çocukların ve torunların barınma ihtiyaçlarını karşılaması, geleneksel yaşam döngüsünün bir parçası olarak görülmektedir. Ebeveynlerin yardımı, doğrudan nakit para, emek girdisi, besin ve diğer ihtiyaçların karşılanması veya bunların birkaçı şeklinde olabilmektedir. Bazen ebeveynler, ister birlikte ister ayrı otursunlar, evli oğullarına destek sağlar; bazen de, genç bir çiftin ev yapması, gerek kendi ihtiyaçlarını gerekse (erkek) çocuklarının bir kısmının veya hepsinin ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri anlamını taşır. Ebeveynlerin, yaşlandıkları zaman bu evde oturma olasılığı vardır; o halde

yaptıkları masraflar, kendilerine de güvence sağlayan bir yatırımdır (Duben, 2002: 43).

Ailenin ciddi bir dönüşüm geçirdiğini kabul etmek gerekiyor. Bu dönüşüm aile içerisindeki kadın-erkek rollerine de sirayet etmekte, bu rollerin kısmen yeniden tanımlanmasını gerekli kılmaktadır. Modern dönemle beraber kadın ev dışı işlerle de hemhal olmakta, ev ile özdeşleşen anneliğin yanında, ailenin eve ekonomik anlamda girdi sağlayan bir ferdi olarak daha çok tanımlanmakta ve görülmektedir. Aslında "kadınların üretim hayatı içerisinde yer alması insanlık tarihi kadar eski bir olgu iken, bir ücret karşılığında çalışmaları sanayi devrimi ile ortaya çıkmaktadır. Kadın emeği, savaşların etkisi ile erkek emeğinin yerine ikame edilmekte ve daha sonraki toplumsal koşullara bağlı olarak da nicelik ve nitelik olarak değişim göstermektedir. İlk kez çalışma yaşamına ücretli olarak giren kadın, eğitim düzeyinin yükselmesi; ekonomik zorluklar nedeniyle kadının gelirine olan ihtiyacın artması; ucuz iş gücü oluşturması gibi nedenlerle giderek artan oranda çalışma yaşamında yer almaya başlamakta ve ailedeki konumu da değişmektedir. Geleneksel geniş aile yapısında ev içi yani özel alanda tanımlanan kadın, çekirdek aile yapısına geçişle birlikte erkeğe ait tanımlanan kamusal alana çıkmaya ve evin erkeğiyle birlikte eve ekmek getirmeye başlamaktadır." (Dündar, 2012: 59).

Kadının eve ekmek getirmesi, dayatmalarla dolu modern yaşamın ve modernitenin tecessüm ettiği kentsel hayatın çoğu zaman gerektirdiği bir durumdur. Nitekim "ailenin gelir türü ve sahip olduğu kaynakların da kadın istihdamı üzerine önemli etkileri bulunmaktadır. Nakit gelir kentte yaşayan aileler için en önemli yaşamsal araç halini aldığından, ücretli gelirin tek gelir olduğu ailelerde, daha fazla aile üyesinin ücretli iş aradığı görülmektedir. Böylece, kadınların iş aramaları ve işçileşmeleri arkasındaki nedenler sorgulandığında 'ekonomik ihtiyaç' en önemli nedenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın işçiler üzerine yapılan birçok çalışma göstermektedir ki; kadınlar, çalışma yaşamına katılmalarındaki en önemli nedeni ailenin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar olarak ifade etmektedir.

Kadınların ev dışında çalışmasının toplumsal olarak kabul görmediği toplumlarda, ailenin ekonomik ihtiyaç içinde olması ve ekonomik sıkıntılar, kadının çalışmasının belli anlamlarda sosyal olarak kabul edilmesini kolaylaştırmaktadır. Kadınlar ekonomik zorluklar aşıldığında çalışmak istememekte ve ücretli işi geçici bir çerçeve içinde algılamaktadırlar." (Dedeoğlu, 2000).

Hayatın olağan akışı içerisinde sürgit devam eden ailedeki kadın-erkek ilişkileri ve rolleri, kadının geri plana atıldığı, eşler arasında kadının aleyhine işleyen bir eşitsizliğin olduğu söylemi üzerine kurulu ideolojik yaklaşımlardan ötürü manipüle edilebilmektedir ve edilmektedir. Kadın hakları üzerinden dile getirilenler şeyler feminist ideolojinin kıskacından bir türlü kurtulamamaktadır[4]. "Maalesef bir katı feminist kesim aileye karşıt bir tavır sergilemektedir. Genel olarak kadın sorunlarının çözümünün, kadını ailenin içinden çıkarmakla sağlanabileceğini iddia etmektedirler. Yani buna göre bu katı feminist çevreler aileyi erkeğe özgü bir kurum olarak ele almakta ve kadının orada her halükarda ezilmekte olduğunu düşünmektedirler. Buna bağlı olarak da kadının sorunlarının çözülmesinin özgürleşmesine, özgürleştirilmesini ise aile denen ortaklıktan ayrılmasına bağlamaktadırlar. Erkeğin kadını metalaştıran cinsel sömürüsüyle mücadele yerine, kadının da erkeğin bu anormal konumuna getirilmesini savunmaktadırlar." (Aydın, 2011b: 32). Oysa bugünkü ekonomik hayatın neredeyse temel bir göstereni haline gelen tüketim olgusu, kadınları reklamlar üzerinden metalaştırmanın en tipik özelliği olarak orta yerde durmaktadır. Kadınların, eşit düzeyde ekonomik dünyaya angaje olabilecekleri kanalların açılması talebi her ne kadar eşitlik ve hak temelli argümanlarla dile getirilse de varılan nokta çok farklı olabilmektedir. Bu bakımdan ailede kadının iş yaşamına dâhil edilmesi talebi, er-

[4] Uzunca bir dönem genellikle, ekonomi ve sosyoloji, kadınların işgücü piyasasında dezavantajlı konuma sahip olduğu üzerinden hareket etmişlerdir. Bunu yaygın üç temel konu üzerinden sürdürmüşlerdir. Bunlar: işgücü piyasasına katılımdaki düşük seviye, mesleki ayrımcılık ve ödemelerdeki eşitsizlik." (Fine, 1992: 45). Bu değerlendirme ölçütlerinin bütün toplumlara aynı şekilde dayatılması ne yazık ki toplumların sosyolojik gerçeklikleriyle bağdaşmamaktadır.

keğin ötekileştirilmesi üzerinden yürütülmemelidir. Kadın versus erkek düşüncesi aile denen kurumun doğasına aykırıdır. Aileye dair ekonomik yönelim ve değerlendirmelerin bu zaviyeden ele alınması, daha verimli olacaktır.

Ailenin ekonomik işlevlerini başlıklar halinde toplamak gerekirse:

1- Hane halkının temel gereksinimlerini karşılayabilecek iaşeyi temin etmek,

2- Ailedeki fertlerin eğitim ve sağlık gibi ihtiyaçlarını giderecek kaynaklara sahip olmak,

3- Toplumsal hayattaki ekonomik uğraşı dinamik tutacak insanlar yetiştirmek,

4- İşgücü ve hizmet girdisi sağlamak,

5- Üretim ve tüketim sürecinde aktif rol oynamak,

6- Ekonomi ve toplumsal değerler arasındaki dengeyi gözetebilecek bireyler yetiştirmek,

7- Ekonomik toplumsallaşmayı gerçekleştirirken bunu sosyo-kültürel ve dini yaşantı ile harmanlamak,

8- Ekonomik kriz dönemlerinde, krizle başa çıkabilecek toplumsal altyapıyı inşa etmek,

9- Ekonomiye yön verebilecek başarılı bireylerin yetişmesine zemin hazırlamak,

10- Toplumsal sermayenin temel dinamiklerinden olan yardımlaşma ve dayanışma duygularının sürekliliğini mümkün kılan maddi ve manevi dinamikleri finanse etmek.

Bu işlevleri daha da arttırmak mümkündür. Veya her bir madde belli başlı alt bölümlere ayrılarak daha da açılabilir. Aile ve ekonomi ilişkisine dair yapılacak değerlendirmelerin şüphesiz ortak noktaları olmakla beraber, toplumdan topluma ya da kültürden kültüre değişkenlik arz ettiği de aşikârdır. Ekonomik değerlerin ağır bastığı bir toplum yahut kültürde ailesel değerlerin de bundan etkilenmemesi mümkün değildir. Tersi de doğrudur. Bu bakımdan ailenin ekonomik işlevlerini birazda bu noktadan okumak, işlevlerinin çeşitliliğini ve esnekliğini arttıracak-

tır. Küresel köy metaforuyla karşılanan dünyada her ne kadar zor olsa da her toplumu ya da kültürü kendi iç dinamikleri ile ele almak, ailenin ekonomik işlevleri hakkında farklı tablolar, farklı değişkenler ve algılar ortaya çıkaracaktır.

3. Kurumsal Bir İlişki Biçimi Olarak Aile İşletmeleri

Diğer pek çok niteliğinin yanında ekonomik bir birim olan aile, aynı zamanda kurumsallaşmış ekonomik uğraşın da hayat bulabildiği, şirketleşmenin farklı tezahürlerinin yaşandığı bir yerdir. Şirket ya da işletme gibi kurumsal yapılarda şirket içi ilişkilerde hâkim olması istenen samimiyet, dürüstlük, sevgi, saygı gibi değerlerin anlam kazanabilmesi ve daha etkili olabilmesi için aile metaforuna sıklıkla başvurulduğu bilinmektedir. Şirketlerin, sıcak bir aile havasına sahip olma temennisiyle desteklediği bu söylemsel girişim, bir toplumda aileye, ailesel değerlere verilen önemi göstermesi bakımından değerlidir. Ailede yaşanan problemlerin, böylesi bir söylemle kendisini sunan şirketlerde de olma ihtimalini kaydetmek gerekiyor. Eve ya da aile yaşantısına dayandırarak ürettikleri retorikle var olan şirketlerin yanı sıra ailelerin bizzat giriştikleri ve kurdukları işletmelerin sayısı da bir hayli fazladır. Kurulma aşamasında da tamamen aile üyesinin ya da üyelerinin tasarrufundadır. Bunlar "ailenin geçimini sağlamak veya mirasın dağılmasını önlemek maksadıyla kurulan; ailenin geçimini sağlayan kişi tarafından yönetilen, yönetim kademelerinin büyük bir kısmı aile fertleri tarafından doldurulan; kararların alınmasında büyük ölçüde aile üyelerinin etkili olduğu ve aileden en az iki kuşağın kurumda istihdam edildiği işletmelerdir" (Öner ve Turhan, 2010: 121). Ayrıca "aile şirketleri sadece emek yoğunluğunun olduğu sözde geleneksel endüstri olarak adlandırılmamakta aynı zamanda önde gelen sanayi işletmeleri olarak da göze çarpmaktadırlar" (Guidice, 2011: 110).

Zikredilen işletmeler, Çağlak'ın kaydettiği gibi (2013: 26) genel olarak ya bir aile üyesi tarafından tek başına ya da aile üyelerinden birbiri ile iyi anlaşan yakın akraba veya kardeşler

ile ortaklaşa kurulur. İşletme, aile üyesi tarafından kurulup zamanla büyüme sürecine girdikten sonra, ilk önce yakın akraba veya kardeşler, daha sonrada çocuklar işletme bünyesine dâhil edilmeye başlanmaktadır. Bu büyüme gerçekleşirken ilk yıllarda genel olarak ilk nesil, şirket yönetiminde ve de şirketin diğer işlerinde aktif olarak görev alırken, ilerleyen 10–15 yıllık süreçte de ikinci nesil şirkette aktif görev almaya başlamaktadır. İlk neslin içerisinde kardeşler, kuzenler eşler gibi işletmenin ilk yöneticileri yer alırken, ilerleyen yıllarda ikinci nesil diyebileceğimiz çocuklar, damatlar, gelinler yer alabilmektedir. Bu dönemde işletme ekonomik olarak büyürken, hacim olarak da büyüme sürecine girmiş bulunmaktadır. Bu büyüme sürecinde genel olarak kurumsallaşma sürecini iyi bir şekilde algılayıp bu süreci tüm işletme sistemlerine aktarabilen aile işletmeleri ufak parçalanmalar olsa da ömürlerini uzun süre büyüyerek ve gelişerek devam ettirebilmektedir. Bu kurumsallaşma sürecini gerçekleştirememiş ya da çok geç kalmış işletmeler ise özellikle aile içi çatışmalardan dolayı şirketi kapatma durumuna kısa sürede gelebilmektedir.

Aile şirketleri kendilerine özgü pek çok özelliğe sahip olmakta ve diğer işletmelerden farklı dinamikler çerçevesinde hayat bulmaktadırlar. Çünkü aile işletmelerinde diğer işletmelerden farklı olarak duygusal boyut işin içine katılmakta ve iş ilişkileri genellikle bu boyut etrafında şekillenmektedir. Ayrıca, aile bireylerinin kendilerini işletmeyle bütünleştirmeleri, farklı aile dinamikleri, üyeler arasındaki duygusal yoğunluk ve aile ile işletme arasında denge kurma çabaları etrafında oluşan çatışmaların varlığı gibi unsurlar da aile şirketlerine kendine özgü nitelikler katmaktadır (Öner ve Turhan, 2010: 120). Bu nitelikler aile şirketlerinde elde edilmek istenen başarının imkânını da belirleyebilmektedir. Aile şirketlerindeki başarıyı belli kriterlere bağlayan Carsrud (2004: 7), bu kriterleri şöyle dile getirmektedir: Aile ile ilgili konularda sorumluluk duygusu, farklı kuşaklar arasındaki ihtiyaçları ihtilafa yol açmayacak şekilde gidermek, güçlü bir geleneğe sahip ahlaki, etik değerler ve ortak bir geniş görüşlülük.

'Güven' kavramı da aile işletmelerinde üzerinde durulan ve durulması gerektiğine inanılan bir kavramdır. Çünkü güven "aktörlerin kurumsal sınırlar dışındaki özel etkileşimleri ve/veya kurumsal bir bağlamda ticari etkileşimleri vasıtasıyla geliştirilir ve devam ettirilir. Aile işletmelerinde çalışan aile bireyleri arasındaki her iki etkileşim de önemlidir." (Yener ve Akyol, 2010: 200). Maddi çıkar ilişkilerinin temel referans olarak alındığı modern işletme sistemleri, güvenin tesis edilmesi için ciddi gayret sarf etmektedirler. Çünkü hem işçi hem de işverenin birbirine güven duyması, yapılacak üretimin devamını sağlayan en önemli parametredir. Ancak aile işletmeleri söz konusu olunca güvenin tesis edilmesi noktasındaki hassasiyetler sabit kalmakla beraber alınan ve alınması planlanan tedbirlerin esnetildiğini ve işletme sahiplerinin gündemini çok fazla işgal etmediğini söylemek mümkün. Ailenin yerine getirdiği sosyal kontrol görevi, kan bağı ve kişiye yüklenen misyon gereği işletmede meydana gelecek herhangi bir problemin, güven krizine yol açmayacak bir titizlikle çözüme kavuşturulması istenir. Kriz yaşanmadan problemlerin çözülmesi, aidiyet hissini de aynı zamanda perçinleyen önemli bir işlev görmektedir.

4. Aile İşletmelerinin Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Her modern kurum gibi aile işletmeleri de olumlu ve olumsuz denebilecek bir takım niteliklere sahiptir. Bu nitelikler işletmenin genel doğasından kaynaklanabileceği gibi, çevre ile kurulan ilişkilerin bir sonucu da olabilir. Aile işletmelerini genel itibariyle kurumsal bir oluşum olarak tanımlamak mümkün gözükse de, içerdiği ailesel ilişkilerin girift yapısı onu ayrıca değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Bunun için de bu işletmelerin genel yapısının, özelliklerini ve diğer kurumlardan ayrılan yönlerini iyi çözümlemek gerekiyor.

Batı dünyasında meydana gelen endüstri devrimi, büyük dönüşümlere neden olmuştur. Makine teknolojisinin gelişmesi ve sosyo-politik değişimler, yeni tip bir organizasyonun oluşmasını beraberinde getirmiştir: modern işletmeler (Gimeno,

2010: 4). Bu modern işletmelerin pek çok versiyonundan bahsetmek mümkün. Aile şirketleri de bunlardan bir tanesidir. "Bazen uluslararası bir firma veya bir ülkenin önemli bir işletmesi de aile işletmesi olabilir. Aile işletmelerini diğerlerinden ayıran özellik, sahiplik ve kontrolün aile üyelerinde olması ve böylece ailenin işletme faaliyetlerine karışması veya etkilemesi potansiyelinin olmasıdır. Aile işletmelerinin ayırt edici bir başka özelliği ise, bu işletmelerde eski olay ve deneyimlerden oluşan ve bugünkü faaliyet ve ilişkileri etkileyen uzun bir tarih ve bilgi birikiminin var olmasıdır" diyen Erdoğmuş'a göre (2007: 67-68) aile işletmelerinin genel özellikleri şöyle özetlenebilir:

1- Bu işletmeler genel olarak müteşebbisin hâkimiyeti ve yönetimi altındadır.

2- İşletmecilik faaliyetleri ile aile faaliyetleri iç içedir.

3- Karar vermede işletmecilik ilke ve kuralları yerine, aile içi dengeler daha fazla gözetilmektedir.

4- Bu işletmelerde kurucu ve yönetici müteşebbis, yönetimden kolay kolay çekilmek istemez. Bu yüzden aile işletmelerinde yönetimin sonraki kuşaklara devri çok önemli bir sorun olmaktadır.

5- Bu işletmeler büyük ölçüde kurucuya bağımlı olduğu için kurumsallaşma yeteri kadar yerleşik hale gelmemekte, dolayısıyla da kurumsallaşamama, süreklilik sorununun büyümesine neden olmaktadır.

6- Yine bu tür işletmelerde profesyonel yönetim anlayışını yerleştirmek daha zor olmaktadır. Çünkü aile işletmeleri patrona dayalı işletmelerdir. Bu özelliğine bağlı olarak da aile işletmelerinde yükselme, seçim ve performans değerleme gibi insan kaynakları yönetimi işlevlerini işletmecilik ilke ve kurallarına göre uygulamak zor olmaktadır.

Tabii ki olumlu- olumsuz bu şartların dışında aile şirketlerinin karşı karşıya kaldıkları başka sorunların var olduğunu da zikretmek gerekiyor. Bu problemlerin bir kısmı şöyle sıralanabilir: ikiden fazla kuşak farkının yaşandığı bu işletmelerde kuşak çatışması denen şeyin yaşanması daha muhtemeldir. Bunun

dışında aile üyelerinin sayısı ve bunları işletme içerisindeki pozisyonlarının neliği; şirket içerisindeki işçi işveren yahut müdür çalışan ilişkisinin ailesel ilişkileri zedeleyecek bir rol karmaşasına neden olması; akrabalık bağının, işin içerisine dahil edilmesiyle olası güç kavgaları; "adam kayırma" dan dolayı aile işletmelerinin kurumsallaşamama durumu ve hemen her işletmenin karşılaştığı mobbing. Bütün bunlar aile şirketlerinin üstesinden gelmesi gereken problemlerdir. Ancak genel anlamda aile işletmeleri hakkında konuşmak gerekirse yukarıdaki olumlu özellikleri de hesaba katarak değerlendirme yapmak gerekiyor.

5. Türkiye'de Aile ve Ekonomi İlişkisi

Bir toplumu anlamak, o toplumun sahip olduğu aile yapısını anlamakla eş değerdedir. Toplumdaki sosyo-ekonomik hayat, dini ve kültürel formasyona dair bir çıkarsamayı en temelde ailesel ilişkilerin yapısı ve içeriğine bakarak yapmak mümkündür. Ama bunu ailenin toplumda sahip olduğu önemin derecesini göz önünde bulundurarak yapmak gerekiyor. Çünkü aileye verilen önemin ne olduğu, ailenin toplum yaşantısına dair söyleyeceklerinin sınırlarını ve gücünü de belirleyen en önemli etken olmaktadır. Ekonomik hayatın belirlediği sınırlar ve ekonomik hayatı belirleyen değişkenler de aile yapısının dayanaklarına göre değişebilmektedir. Seküler bir dünya düzeni üzerinden kendisini inşa eden modernitenin dayandığı ve dayattığı ekonomik dünya görüşü, kültürel farklılıkları bertaraf etmede her ne kadar maharet sergilemişse de, ailesel değerlerin toplumsal hayatı yönlendirmede aktif bir karaktere sahip olduğu toplumlarda bir hayli zorlanmaktadır.

Ekonomik değer ve yönelimlerin büyük oranda kültürel yaşantıya bağlı olduğu toplumlardan birisi de Türk toplumudur. "Türk toplumunda ekonomi, toplumun genel kültürel özelliklerini taşıya gelmiştir. Buna göre kültürümüzde var olan ve prestij belirleyen ne zenginliktir ne de Batı'daki gibi güçtür. Aslolan servetin, zenginliklerin halka dağıtılması, paylaşılmasıdır. Zen-

ginliğin ve servetin belli ellerde toplanmasını engelleyen faktör de bu olmuştur. Ülüş, potlaç, şölen gibi eski töresel paylaşım yolları, İslam'ın zekât, fıtır, sadaka gibi emirleriyle pekiştirilerek sürdürülmüştür" (Aydın, 2011c: 94). Hayırseverlik ve infak gibi dini değerlerin telkin ettiği ciddi bir sosyal sermaye[5] rezervine sahip olan toplumda bu rezervi çıkaracak ve en iyi şekilde işletecek kuruma yani aileye önemli bir görev düşmektedir. Dini ve kültürel değerlerin motive edici bir güç olması, Weberyan manada aşırı kazanma hırsını ve israfı dizginleyen bir kontrol mekanizmasının da etkin olması demektir. Bu sosyal kontrol mekanizması, toplumdaki nüfusun dinamizmini mümkün kılan aileye önemli görevler yüklemiştir.

Türkiye'de sanayinin gelişmediği Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımsal üretimin egemen olduğu ekonomik hayat, aile yaşantısının ve hanedeki üye yapısının da şekillenmesinde etkili olmuştur. Modern aletlerin henüz ülkeye girmediği hesaba katılırsa toprağın işlenmesi, bunu işleyecek bir emeği yani kas gücünü de gerektirmektedir bu bakımdan aile üyelerini bir arada dayanışma içerisinde tutacak bir yaşantı biçiminin de şekillenmesini beraberinde getirdiğini çıkarsamak zor değil. "Bu yıllarda nüfusun çoğunluğu kırsal alanlarda yaşamaktaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumun yeniden yapılandırılması söz konusu olduğundan kadının toplum yaşamına katılması, kadının eğitimi gibi konular büyük önem taşımıştır ve modern/çağdaş aile yapısı temel alınmıştır. Yani Batı toplumlarında aile yaşantısı ve yapısı örnek alınmıştır.

---

[5] "Sosyal sermaye en geniş anlamda sosyal ilişkilerde yerleşikleşmiş, bir toplumun ortak hedef ve beklentilerini gerçekleştirmek üzere her an aktive edilebilir potansiyel gücüne işaret eder. Toplumsal yapıyı her an yeniden kurmanın bir imkânı olarak ilişkiler, herhangi bir kurumsal çatı altında olsun ya da olmasın sürekli bir bağlılığın kurulduğu, değerlerin yeniden inşa edildiği, kişiler arası mütekabiliyet yasalarının ve ilkelerinin işlerlik kazandığı, işbirliği ve dayanışma gibi güven esaslı birlikteliklerin kurulduğu bir sosyal sermaye potansiyelini barındırır. Sosyal sermaye bir bakıma topluma ya da topluluğa ortak bir benlik inşa eden, birey ve toplum/topluluk arasındaki bağı güçlendiren esaslı unsurun adıdır. Sosyal sermaye ile ifade edilen şey toplumsal yapının temel esprisi olarak kabul edilebilir." (Aydemir ve Tecim, 2012: 45).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye'de tarım kesiminde bir değişimin olduğu ve bu değişime paralel olarak köylerden kentlere göç olduğu ve kentleşmenin hızlandığı bilinmektedir (Turan, 2011: 252–3). "Türkiye'de yaşanan kalkınma sürecinde aile yapısında ortaya çıkan değişimleri belirleyen en önemli gösterge, 1950'li yıllarda endüstriyel üretimin artması ve tarımsal üretimin teknolojik aletlerle yapılmasıyla birlikte hızlanma eğilimi gösteren kırdan kente göç olgusudur." (Dedeoğlu, 2000). Kentlere taşınan ailelerin sayısında yaşanan artışa paralel olarak kent ve kır ailesi şeklinde bir ayrım daha da derinleşmektedir. Zira kır ailesi daha geleneksel ve geniş aile şeklinde varlığına devam ederken, kent ailesi ise modern ve çekirdek aile olarak hayatiyet kazanmıştır. Çekirdek ailenin hemen her toplumsal yapıda ve dönemde var olduğu bir gerçektir. Fakat endüstriyel gelişme ve kentleşmenin etkileri hem bu tip aileleri sayısını arttırmış hem de üyelerinin sosyal rollerini yeniden tanımlamıştır. Özellikle kadının ailenin gelir getiren bir üyesi olarak kamusal görünürlülüğünün artmasına, ailenin üstlendiği pek çok geleneksel işlevin diğer toplumsal kurumlara aktarılmasına ve ailede çocuğa atfedilen değerin ekonomik anlamda azalmasına yol açmıştır. (Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010). Toprağa dayalı bir üretim tarzında çocuğa atfedilen ekonomik değerin çok daha fazla olduğu söylenebilir. Çünkü bilek gücünün önemli olduğu bilinmektedir. Kentte tutunmaya çalışan düşük gelirli ailelerde çocuğun eve ekonomik anlamda katkısı varsa da genel itibariyle kentteki yaşamda ailenin çocuktan ekonomik anlamda pek bir beklenti içerisinde olmadığı görülmektedir.

Ayrıca son zamanlarda aile ve ekonomi ilişkisinin üretimden tüketime doğru kayması ailedeki ekonomik yapı ve beklentilerin de değişmesini beraberinde getirmiştir. Tüketim üzerine kurulu aile ve ekonomi ilişkisi, ailenin ekonomik edimlerine dair bir çerçeve sunmaktadır. Tüketim her ne kadar modern öncesi dönemlerde toplumda bir statü göstergesi olarak değerlendirilse de modern dönemde bunun daha da keskin hatlara sahip olduğunu kaydetmek gerekiyor. Meskûn mahalden, kulla-

nılan arabanın markasına; yiyecekten giyeceğe kadar hemen her alanda bir tür ayrışmanın varlığını müşahede etmek mümkün. Tüketim dünyasının toplumları ve insanları benzeştirmesinin yanı sıra toplumsal hayatta derin yarıkların meydana gelmesine vize verdiğini de kaydetmek gerekiyor. Toplumsal hayatta modernitenin enstrümanlarıyla ritim tutturmaya çalışan Türkiye'de de aile ve ekonomi ilişkisini bu zaviyeden ele almak mümkündür. Mekânsal ayrışmalara ve tüketim alışkanlıklarına dayalı farklılıklara ek olarak mesleki anlamda da bir ayrışmanın varlığı söz konusu: işçi ailesi, memur ailesi, esnaf ailesi vs. örnekler çoğaltılabilir. Bütün bu farklılıklar hem aile içi hem de aile dışı ilişkilere yansımaktadır. Ancak burada ekonomik gösterge ve gösterenlerin ailesel yapıyı tamamen pasifize ederek şekillendirdiği gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Ekonominin de ailenin dayandığı temellere göre şekil ve içerik değiştirebildiği vakidir. Yani aile ve ekonomi, birbirini etkileyen dinamik bir sürecin iki ana aktörleridir.

Kaynakça

Akın, Mahmut H., (2011), *Toplumsallaşma Sözlüğü*, 1. Baskı, Konya: Çizgi Kitabevi.

Akın, Mahmut H., (2013), *Siyasalliğın Toplumsal İnşası*, 1. Baskı, Konya: Çizgi Kitabevi.

Aktay, Yasin, (2004), "Modern Dünyada Ailenin Toplumsal Dönüşümü ve Muhtemel Geleceği Üzerine Mülahazalar" *Fikir Dünyası*, S. 2, s. 70-77.

Aydemir, M. Ali & TECİM, Erhan, (2012) *Türk Toplumunda Aile ve Dinin Sosyal Sermaye Potansiyeli* "Social Capital Potential of Family and Religion in Turkish Society", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı: 28,. s. 43-59.

Aydemir, M. Ali, (2005), *Büyük Alışveriş Merkezlerinin Aile İçi Tüketim Alışkanlıkları Üzerindeki Etkisi (Konya Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Aydın, Mustafa, (2011a). *Güncel Kültürde Temel Kavramlar* (1. Baskı). İstanbul: Açalım Kitap Yayınları.

Aydın, Mustafa, (2011b), "Ailenin Geleceği", *Umran*, Mayıs, s. 30-35.

Aydın, Mustafa, (2011c), *Kurumlar Sosyolojisi*, 3. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları.

Başbakanlık Aile Ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, (2010), *Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması*, Ankara.

Bilgin, Naciye, (2007), *Aile Şirketleri Kurumsallaşma Eğilimleri: Ankara Kobi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Can, Burhanettin, (2010), "Türkiye'nin Kanayan Yarası Aile", *Umran*, Mart, s. 19-27.

Carsrud, Alan L., (2004), "Understanding the Complex Relationships Between Family, Business, and Ownership", 1. *Aile İşletmeleri Kongresi*, (Ed: Tamer Koçel), 2. Baskı, İstanbul: Kültür Üniversitesi.

Çağan, Kenan, (2011), "Ailenin İşlevleri", *Aile Sosyolojisi*, (Ed: Kadir Canatan & Ergun Yıldırım), 2. Baskı, İstanbul: Açılımkitap, s. 83-89.

Çağlak, Uğur, (2013), *Küçük ve Orta Ölçekli Aile Şirketlerinde Ortaklık Kültürü*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Dedeoğlu, Saniye, (2000), "Toplumsal Cinsiyet Rolleri Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği", *Toplum ve Bilim*, S: 86, s. 139-170.

Dikeçligil, Beylü, (2012), "Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu", *Muhafazakar Düşünce*, S: 8, s. 21-52.

Duben, Alan, (2002), *Kent, Aile, Tarih*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Dündar, Özge, Z, (2012), "Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri", *Değişen Toplumda Değişen Aile Sosyolojik Tartışmalar*, (Ed: Nurşen Adak), Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 39-63.

Erdoğmuş, Nihat, (2007), *Aile İşletmeleri: Yönetim Devri ve İkinci Kuşağın Yetiştirilmesi*, İstanbul: İGİAD Yayınları.

Eşkinat, Rana, (2009), *Aile Ekonomisi*, (Ed: Rana Eşkinat), Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.

Fine, Ben, (1992), *Women's Employment and the Capitalist Family*, New York: Routledge.

Fukuyama, Francis, (2005), Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması, 3. Baskı, (Çev: Ahmet Buğdaycı), İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Gimeno, Alberto, (2010), *Family Business Models Practical Solutions for the Family Business*, New York: Palgrave Macmillan.

Guidice, Manlio D., (2011), "Family Business in the World", *Knowledge and the Family Business*, (Ed: Manlio Del Giudice, Maria Rosaria Della Peruta, Elias G. Carayannis), New York: Springer, s. 109-123.

Kanyılmaz, İbrahim, (1991), "Aile ve Ekonomi" *Türk Aile Ansiklopedisi* 2, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.

Marshall, Gordon, (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev: Osman Akınhay & Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Nirun, Nihat, (1994), *Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara.

Öner, Hale, Turhan, Özden, (2010), Aile İşletmelerinde Yönetim ve Kurumsallaşma: Kurukahveci Mehmet Efendi, AGMER, 4. *Aile İşletmeleri Kongresi*, (Ed: Tamer Koçel), İstanbul, Kültür Üniversitesi, s. 119-134.

Terzioğlu, R. Günsel, (1990), "Ailenin Ekonomik Faaliyetleri", *Türkiye Aile Yıllığı*, s. 110-113, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.

Turan, Feryal, (2011), "Aile ve Değişme", *Aile Sosyolojisi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, (Ed: Aytül KASAPOĞLU, Nadide KARKINER), Eskişehir, s. 237-253.

Yener, Müjdelen İ., Akyol Sinem E., (2010), "Güven Üzerine Bir Gensoru: Bir Aile İşletmesinde Güven Kavramının Etnografik İncelemesi", AGMER, 4. Aile İşletmeleri Kongresi, (Ed. T. Koçel), İst., Kültür Üniv., s. 197-208.

XV. BİR SOSYAL GÜVENLİK KURUMU OLARAK AİLE

Ahmet KOYUNCU*

1. Genel Olarak Sosyal Güvenlik

Sosyal güvenlik kavramı duyanların zihninde ilk olarak SSK, Bağ-Kur, Emekli Sandığı gibi modern dönem kurumlarını çağrıştırsa da esas itibariyle sosyal güvenlik insanoğlu var olduğu günden bugüne bireyin tüm tehlike ve risklere karşı korunma ve kendini güvende hissetme ihtiyacı ile birlikte var olmuştur. Bu bakımdan, sosyal güvenlik ihtiyacı evrensel bir ihtiyaçtır ve bireyin doğumdan ölüme kadar sosyal güvenlik hizmetlerine ihtiyaç duyması sebebiyle insanlık tarihi kadar eskidir.

İnsanlık, tarihinin her döneminde kendini fakirlik, hastalık, muhtaçlık, afet, kaza ve benzeri risklere karşı koruma ihtiyacı duymuş ve bu risklerin zararlarını telafi ve tazmin etmeye yönelik çeşitli metotlar geliştirmiştir. Tarihin çeşitli dönemlerinde, ekonomik ve sosyal şartlara, çoğu kez de dini inanç ve görüşlere göre bu ihtiyacı karşılamanın yollarını aramıştır.

Bugünkü anlamıyla sosyal güvenlik sistemleri kurulmadan önce aile içi dayanışma ve yardımlaşma başta olmak üzere kabile, akrabalık, aşiret bağları, komşuluk, büyük bölümü sivil olan kurum ve kuruluşlar sosyal güvenliğin doğal yolları olarak görülmüştür. Bu dönemde, fertler sosyal güvenlik ihtiyaçlarını başta aileleri olmak üzere geleneksel sosyal güvenlik müesseseleri ile karşılamışlardır. Bireysel tasarruflar ve aile içi gelir transferleri, komşuluk ve akrabalığa dayalı yardımlar, vicdani, insani ve dini duygularla yapılan sosyal yardımlar, vakıf, lonca ve benzeri müesseselerin sağladığı yardımlar, geleneksel sosyal güvenlik müesseselerini oluşturmuşlardır.

---

* Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, koyuncuahmet42@gmail.com

Fransız İhtilali sanayi devrimi ve beraberinde getirdiği kentleşme sonucu yaşanan değişim ve dönüşümler, o döneme kadar var olan geleneksel sosyal güvenlik müesseselerinin de çözülmesine, bazılarının zayıflamasına veya yok olmasına sebep olmuş, ayrıca yeni üretim biçiminin (fabrika üretiminin) dayattığı yaşam tarzı sosyal güvenliğin niteliği ve kapsamını da değiştirmiştir. Bu yeni dönemde ortaya çıkan farklı tehlike ve riskler karşısında kişisel tasarruflar yetersiz kalmış, geniş aile yapısı çözülmüş, kentlerde komşuluk ve akrabalığa bağlı yardımlar, vicdani duygularla yapılan yardımlar ve dini sosyal yardımlar etkinliğini kaybetmiş ve lonca benzeri kurumların ortadan kalkması ile yardımlaşma sandıklarının faaliyetleri sekteye uğramış ya da sona ermiştir.

19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren, özellikle iş ve çalışma olanağı bularak sınai tesislerin çevresindeki kentlere yerleşenlerin yaşam ve çalışma koşullarının beraberinde getirdiği risklerin yanı sıra hastalık, malullük, yaşlılık ve işsizlik gibi sosyal risklerinin artmasıyla birlikte, sosyal güvenlik hizmetlerinin daha sistemli ve organize biçimde yürütülmesi gereği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla geniş toplum kesimlerine sosyal güvenlik garantisi sağlayacak yeni müesseselere ihtiyaç duyulmuştur. Yeni kurulacak olan sosyal güvenlik müesseselerinin, bir yandan geleneksel müesseselerin boşluklarını dolduracak diğer yandan da yeni toplum ve üretim yapısının ortaya çıkardığı sosyal güvenlik ihtiyacına cevap verebilecek şekilde yeniden düzenlenmesi bir gereklilik haline gelmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde yürürlüğe konulan çeşitli ülkelere ait anayasalarda, devletin niteliği belirtilirken, devletin sosyal refah devleti olduğu vurgulandıktan sonra, herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğuna ve devletin bu hakkın kullanımını sağlayacak ortamı ve olanakları hazırlaması gerektiğine ilişkin unsurlar düzenlenmiştir.

Buna göre, sosyal güvenlik ihtiyacı insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen, kavram olarak oldukça yenidir. Nitekim hukuki bir terim olarak ilk defa 1935 tarihli Amerikan Sosyal Güvenlik Kanununda yer almıştır. Kavram, daha sonra 1941

tarihli "Atlantik Paktı"nda ve 1944 tarihli ILO "Philedelphia Konferansı"nda kullanılmış ve somut bir anlam kazandırılmıştır. Nihayet "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"nin (1948) 22. ve 25. maddelerinde sosyal güvenlik; ferdin ve ailesinin temel haklarından biri olarak kabul edilmiştir. ILO da 1952 tarih ve 102 sayılı Sözleşmesi ile en geniş şekilde sosyal güvenlik kavramına yer vermiş ve bu alandaki düzenlemeyi yapmıştır. Bugün gerek ulus, gerekse uluslararası seviyede sosyal güvenlik sık ve yaygın olarak kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda sosyal güvenlik, bir ülke halkının bugününü ve yarınını güven altına almayı amaçlayan ve aralarında sıkı bir birlik ve uyum olan kurumlar bütünü (Talas, 1979: 14), mesleki, fizyolojik ve sosyo-ekonomik herhangi bir riske duçar kalınması sonucu, çalışma ve gelir elde etme olanağından, geçici veya sürekli olarak yoksun bulunan bireye, insan onuruna yakışır biçimde yaşamını devam ettirebilmesini sağlayan önlemlerin ve katkıların bütünü (T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu, 2002:1), gelirleri ne olursa olsun, kişilere belirli sosyal riskler karşısında ekonomik güvence sağlama görevine sahip kurum veya kurumlar topluluğu (Tunçomağ, 1990: 5), zorunlu bir tasarruf, sigorta ve gelirin yeniden dağılımı programlarının bir bileşimi (TOBB, 1993: 36) vb. şekillerde tanımlanmıştır. Bugün, siyasi rejim ve ekonomik sistemi ne olursa olsun, en gelişmişinden en geri kalmışına kadar bütün ülkeler, yeterli ya da yetersiz, mutlaka kurumsal bir sosyal güvenlik sistemine sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, sosyal güvenlik bağımsız bir ülke olmanın ve modern devlet anlayışının vazgeçilmez unsurlarından biri olarak görülmektedir.

2. Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Aile

Aile, insanın temel ihtiyaçlarından biri olan güvenli yaşama ihtiyacını ve kendini güvende hissetme duygusunu doyuran, ilk ve temel kurumdur. Mutlu ve huzurlu bir ailenin üyesi olmak bile sosyal güvenlik açısından başlı başına bir güvencedir. Aile, bireyin içinde yaşadığı dünyaya, bulunduğu çevreye duyduğu

toplumsal güven duygusunun oluştuğu bebeklikle başlayan, ilk çocuklukla devam eden temel bakım hizmetlerinin yanı sıra çevreden gelebilecek maddi manevi her türlü tehlikeye karşı da çocuğu korumaya alır. Aile, bireyin ergenlik, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılığa kadar yaşam döngüsünün tüm evrelerinde tehlikelere karşı korunduğu, kollandığı bir güvenlik birimi, aynı zamanda tehlike anında en güvenilir sığınağıdır.

Farklı toplumlarda farklı zamanlara tarihlense de özellikle sanayi devrimi öncesinde ailenin yapısı, statüsü, üretim biçimi ve din sosyal güvenliğin belirleyici unsurları olmuşlardır. Bu dönemde aile içi dayanışma ve yardımlaşma sosyal güvenliğin temel unsurudur. Ağırlıklı olarak toprağa bağlı üretimin hâkim olması sebebiyle aileler bir tür üretim ve tüketim birliği halinde yaşamaktadır. Daha ziyade geniş, ataerkil ve kırsal özellikler gösteren bu ailede her üyenin üstlendiği roller ve bu rollerin gereği olan iş bölümü ve işbirliği vardır. Başta erkekler olmak üzere iş görebilir durumda olan tüm aile üyeleri üretime katkıda bulunurken, çocukların temel bakım hizmetleri kadınlar ve genç kızlar, çevreden gelebilecek tehlike ve risklerin önlenmesinde erkekler, grup içinde yaşama, çatışmadan uzak durma, işbölümü ve bütünün parçası olma gibi çocuğun sosyal hayata hazırlanmasında yaşlıların aktif rol aldıkları görülmektedir.

Aile içindeki her bir fert kendi imkan ve şartları ölçüsünde üretime katkıda bulunmakta aynı zamanda mevcut işbölümü sebebiyle (özellikle yaşlılar) kendini faydalı hissetmekte, yalnızlıktan kurtulmakta böylece tüm ailenin maddi ve manevi huzur ve güvenliği temin edilmektedir. Üyelerden birinin savaş, askerlik, kaza, sakatlık, hastalık gibi nedenlerle geçici olarak ya da yaşlılık, yatalak hastalık, ölüm gibi nedenlerle tümüyle üretim sürecinin dışında kalması durumunda eksikliği/yokluğu diğer aile üyeleri tarafından giderilmeye çalışılmıştır. İhtiyaç halinde akraba ve komşuların yardımını sağlamak da mümkün olmuştur. Yanı sıra, bakmakla yükümlü olduğu kişiler varsa bunların ihtiyaçları da diğer aile üyeleri ile akraba ve komşular tarafından karşılanmıştır.

Dünden bu güne toplumlar aileye önemli bir sosyal güvenlik kurumu olarak baktıkları için onu hep güçlü tutmaya çalışmışlardır. Eş edinme yolları başta olmak üzere evlilikle ilgili işlemlerin büyük bir kısmı, ailenin bu işlevini yerine getirebilecek şekilde güçlü tutulması düşüncesine bağlı olarak işlemiştir. Mesela eş edinme yollarında gerçekleşen, değişme yoluyla eş alma, satın alma ve hatta kaçırma yeni bir evlilikte güç kaybına uğrayan bir ailenin bunu telafisi üzerine oturmaktadır. Değişme iki ailenin karşılıklı çıkarı, satın alma kız evine takviye iken kaçırma mali durumu iyi olmayan oğlan evinin düğün külfetlerini azaltmak için başvurduğu bir yoldur.

Tabi burada asıl güçlendirilmek istenen de yeni kurulan ailedir. İnsanlık tarihi boyunca toplumlar bunun için ilgi çekici çözüm yolları üretmişlerdir. Bunlar gerçekten büyük bir kültür ve medeniyet olan Sümerlerden beri bilinmektedir. Yeni aile veya evliliğin tarafları olan erkek veya kadın üyelerden birisini güçlendirmek üzere ailelerinin yaptıkları destek, Sümerler aile sisteminin adlandırmasıyla şöyle sıralanabilir:

Başlık: Erkek ailesinin evlenme esnasında gelinine başını bu yeni yuvaya bağlamak üzere düğün esnasında yaptığı maddi yardımdır. İşin mantığı açıktır, gelinin eli baştan güçlendirilsin ki bu yeni aile güçlü olsun. Ne var ki başlık zamanla değişik toplumlarda kızını vermekle güç kaybına uğrayan ailesine verilen maddi destek olarak uygulanabilmiştir. Tabii ki bu yanlış uygulama kızı bir meta konumuna sokup olumsuz durumlar yaşatabilmiştir.

Çeyiz: Kız ailesinin, kızına veya kızı üzerinden yeni aileye yaptığı farklı türden katkılardır. Günümüzde çeyiz genel olarak kızın getirdiği, evin donanımında kullanılan incelikli işlerdir.

Kalın: Çeyizin tersi olarak erkek ailesinin oğlu üzerinden yeni aileye yaptığı farklı türden katkılardır.

Drahoma: Varlıklı kız ailelerinin yeni aileye damadı üzerinden yaptığı maddi destektir.

Mihir: Yeni evlenen erkeğin düğün esnasında eşine verdiği para veya maldır ancak mihir maddi bir destek olduğu kadar

nikâh sözleşmesinin pekiştirici manevi bir işlevi yerine getirmektedir ki İslâm'da da mihir bu anlamda kullanılmaktadır.

Bunlar şüphesiz bir sosyal güvenlik görevi yerine getiren aileyi güçlendirmek için bulunmuş yollardır. Ancak ailenin güçlü kılınması yalnız ekonomik fiziksel desteklerle sınırlı değildir. Doğum, ölüm, ayrılma gibi aileye her giriş çıkışta bu göz önünde bulundurulmuştur. Ölen eşin kardeşiyle evlenme biçimleri olan sororat ve levirat bunun tipik örnekleridir. Tabi ailenin sosyal güvenlik işlevi toplumlara göre az çok farklılıklar göstere gelmiştir.

3. Farklı Toplumlarda Ailenin Sosyal Güvenlik İşlevleri

Aile içi yardımlaşmanın sosyal güvenlik içindeki önemi zaman, ekonomik kesim ve şartlara göre değişmiş olmakla birlikte geçmiş çağlarda Mısır, Yunanistan, Roma ve diğer birçok ülkede önemli rol oynamıştır. Örneğin Roma'da aile, sosyal hayatın her alanında olduğu gibi toplumun siyasi, ekonomik ve kültürel özellikleriyle şekillenen bir yapıya sahiptir. Baba hâkimiyetine dayalı ailede sosyal güvenliğin temel unsuru da aile babasıdır. Aile babası mahiyeti altında bulunan herkesin ihtiyaçlarını karşılamakla mükelleftir ve hayat hakkı da dâhil olmak üzere tüm otorite aile babasındadır. Evlilik gerçekleştikten sonra, ev yaşamının tüm masrafları kocaya ait olacağından, kadının evlenirken masrafları karşılamak için kocasına verdiği mal ya da para (dos) da kocanın veya kocanın aile babasının malvarlığına dâhil olur. Dos'a benzer şekilde erkekte evleneceği kadına donatio ante nuptias adı altın altında bağış ve hediyeler sunar, evliliğin boşanma ile sonuçlanması halinde kadının geleceğini güvence altına almak için hem dos hem de donatio ante nuptias kadına iade edilir.

Roma'da baba hâkimiyeti altında bulunmayan kadınlar ve henüz ergenlik çağına gelmemiş olan (14 yaşından küçük) Roma vatandaşları üzerinde koruma mevcut olup, bu kişilerin hukuki haklarının korunması için bir vasi tayin edilmiştir (Akıncı, 1999: 245). Vasi, çocuğun malvarlığını idare edebileceğine dair

bir teminat vererek bu mallar üzerinde tasarrufta bulunma hakkına sahiptir. Ancak çocuk ergenlik çağına geldikten sonra idare ettiği malları çocuğa devretmek zorundadır (Erdoğmuş, 1995: 127-128). Kadınlar ise, yaşlarına bakılmaksızın vesayet altında tutulmuşlardır. Bu vesayetin amacı, kadının malvarlığının aile yararına korunmasıdır. Daha geç dönemlerde yürürlükten kaldırılsa da kadınların, vasilerinin izni olmadan tek başlarına yaptıkları hukuki işlemler geçerli sayılmamıştır. Ayrıca hukuki ehliyetleri bulunmayan akıl hastaları, müsrifler ve 25 yaşının altında olup, tecrübesizlikleri nedeniyle korunmaları gerektiği düşünülen ergenler içinde vasilik geçerlidir. Roma'da kişinin sosyal güvenliğinde bir diğer hususta mirastır. Bir kişinin mirasçı olabilmesi için, öncelikle yasal bir evlilik sonucu dünyaya gelmesi ve bu kişiye mirasçılık sıfatının tanınması, başka bir ifadeyle mirası iktisap etme yetkisinin o kişiye verilmiş olması gerekir. Mirası bırakan kişi, eğer vasiyet yapmak suretiyle bir mirasçı belirlemişse miras vasiyet edilen kişiye, eğer bir mirasçı belirlememişse baba tarafından en yakın kan bağı olan kişiye verilmiştir (Küçükgüngör, 1996: 505).

Tüm bu hukuki prosedürlerin yanı sıra ailenin statüsü de sağlanacak güvenlikte belirleyici olmuştur. Kırsal alanlarda aile içi dayanışma ve üretim temelli işbölümü sosyal güvenliğin ana unsurunu oluştururken kent merkezlerinde ailenin yapısı, statüsü, farklılaşan üretim biçimi sosyal güvenliğin belirleyici unsuru olmuştur. Özellikle üst sınıfa mensup aileden çocuklar, temel bakım hizmetlerinden okuldaki eğitimlerine kadar tüm alanlarda özel öğretmen, ya da güvenilir bir köle koruması altında olmuşlardır (Gardner &Wiedemann, 1991:105). Başta baba olmak üzere, çocuğun eğitimiyle ilgilenecek olan herkesin özellikle ahlaki açıdan olumlu niteliklere sahip olmasına özen gösterilmiş, böylece eğitimini tamamlayan çocukların ileride devlet kademesinde görev almalarının önü açılmıştır. Okuma yazmayı bile öğrenemeyen daha alt sınıftan pek çok Romalı çocuk için ise eğitim, ticaret, zanaat ya da ev işlerini öğrenmekten ibaret olmuş, bu çocuklar, zamanlarını çiftlikte, mutfakta ya da ahırda çalışarak geçirmişlerdir. Özellikle yoksul ailelerin kız çocukları

daha ziyade, ev işlerini öğrenmeleri için evde yetiştirilmiş ve erkek gibi çalışmak zorunda bırakılmışlardır. Kadınların durumu da farklı değildir. Roma'da ailenin konumuna bağlı olarak, iyi bir eş veya anne olmak, kadına toplum içinde yüksek bir mevki sağlamış, varlıklı bir aileye mensup olmak ekonomik, sosyal ve hukuki haklardan azami istifade olanağı vermiştir (Deighton, 1999: 13-25).

Eski Mısır'da da benzer uygulamalar görmek mümkündür. Antik Roma'da olduğu gibi Mısır'da da aile yapısı ataerkil bir özellik göstermekte olup, ailede erkeğin hâkimiyeti söz konusudur. Baba, çocuklar, kardeşler, kayınbiraderler ve komşular üretimin temel birimleridir. Erkekler daha ziyade kas gücü gerektiren ve ev dışındaki işlerle meşgul olurken kadınlar tüm ev işlerinden sorumlu olmuşlardır. Kadınlar boş zamanlarında tapınaklarda ve festivallerde müzisyenlik, dansçılık, zenginlerin evlerinde hizmetçilik ya da dadılık, parfüm/keten satışı gibi esnaflık, bazen de cenaze törenlerinde profesyonel matem tutan kişi olarak çalışmışlardır. Kadınlar için profesyonel kategorideki işler; doktor, ebe, dans direktörlüğü, müzisyenlik, tiyatro topluluğu oyunculuğu ve denetmenliğidir. Tüm bunlar eve ek gelir sağlamak için gerçekleştirilen aktiviteler olup, kadının toplumsal konumunun belirlenmesinde de etkili olmuştur. Ağırlıklı olarak tek eşlilik ve çekirdek aile yapısı hâkimdir.

Yine eski Mısır'da çekirdek aile günümüzdeki yapısından farklı olarak karı-koca, çocuklar ve bakıma muhtaç yakınlardan oluşmaktadır. Özellikle yaşlı ebeveynler, dul kalan kadınlar, öksüz ya da yetim çocuklar ve kimsesiz akrabalara ailede yer verilmiş böylece, güvenlikleri sağlanmıştır. Genç yaşta evliliklerin yaygın olduğu eski Mısır'da, babanın en önemli görevlerinden biri evlilik çağına gelen oğluna bir ev ve iş kurması için yardım etmektir. Evlilik özel kurallarla düzenlenmiş olup, ölüm, boşanma vb. durumlar için mal/mülk kontratı yapılmıştır. Evliliğin boşanma ile sonuçlanması durumunda da eşlerin sosyal güvenliği ihmal edilmemiştir. Boşanma, eşlerin mal varlıklarının bölüşülmesini içerdiğinden tutanak tutulmuş ve (kadının eşini aldatması hariç) tarafların evlenirken getirdiği malları geri

alması sağlanmıştır. Evlilik süresince edinilen ortak malların ise üçte ikisi erkeğe, üçte biri kadına verilerek gelecekleri güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Boşanma ya da dul kalma sonrasında yeniden evlenmek ve aile kurumunu ayakta tutmak teşvik edilmiştir. Aile bireylerinin sosyal güvenliğinin temin edilmesinde bir diğer unsurda mirastır. Miras vasiyet sistemi ile belirlenmiş olup, aile üyelerinin mirastan faydalanabilmesi için nikâhlı eş olması veya nikâhlı eşten doğmuş bir çocuk olması şartı aranmıştır.

Osmanlı Devleti'nde de sosyal güvenlik başta aile içi yardımlaşma olmak üzere çeşitli meslek teşekkülleri ve sosyal yardımlarla sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde bir nevi üretim ve tüketim birliği niteliği taşımış olan aile, kişinin sosyal risklere karşı korunması bakımından çok önemli bir rol oynamıştır. Ailenin yapısına bakıldığında, askeri zümrede büyük aile, geniş halk kesimlerini oluşturan reaya zümresinde genişletilmiş çekirdek aile yaygın olup, ortalama çocuk sayısı iki, nüfusu da 4-5 civarındadır. Buna çoğunlukla büyükanne ve büyükbabalarla kimsesiz çocuklar da ilave edilmektedir (Tabakoğlu, 1999: 25).

Osmanlı'da da aile içi yardımlaşma sosyal güvenlik sisteminin temelini oluşturmuştur. Bununla birlikte ailenin toplumsal konumu da sosyal güvenlikte belirleyici olmuştur. Osmanlı'da devlet görevlilerini içeren ilmiye-adliye, kapıkulları ve tımarlı sipahiler için mecburi prim ödeme ve karara bağlanmış bir emeklilik yaşı söz konusu değildir. Azledilme, ihtiyarlık ve sakatlık gibi durumlar hariç çalışma sınırsızdır. Gelirleri merkezi hazineden saptanan bu zümreler, emekli olmaları halinde konumlarına uygun bir maaş verilmiş, ölümlerinde ise (genellikle vakıflardan) bakmakla yükümlü oldukları kişilere yeterli gelir bırakılmış, azledildiklerinde arpalık denen aynî veya nakdî karşılık verilmiştir (Pakalın, 1971: 84). Geniş halk kitlelerinin oluşturduğu reayada ise şehirli, köylü ve yarı göçebe (konargöçer) olarak yerleşim birimine göre farklı sosyal güvenlik uygulamaları söz konusudur. Şehirli halkın önemli bir kesimini oluşturan esnaf, fütüvvet ve ahilik (XIV. yy.dan sonra Lonca) geleneğine yani rekabete değil dayanışmaya dayalı bir teşkilat-

lanmaya sahip olmuş, vakıf statüsünde bulunan esnaf sandığı, avarız vakıfları vb sosyal güvenlik müesseseleri marifetiyle üyeleri ve üyelerinin aile efradı için hastalık, evlenme, doğum, iş kurma, işsizlik, ölüm gibi birtakım sosyal risklere karşı ayni ve nakdi yardım sağlamıştır (Ocak, 1996: 264; Talas, 1972: 593).

Ekonominin tarıma dayalı olduğu kırsal alanlarda ise kadınlar ve çocuklarda dâhil tüm aile üretime aktif olarak katılmışlardır. Aile üyelerinden birinin hastalık, kaza ve ölümü halinde ortaya çıkan boşluk, yine aileye dâhil diğer üyelerin katkı ve yardımları ile giderilmiş, düzenin aksamadan işlemesine çalışılmıştır. İhtiyaç halinde örneğin hasat zamanları gibi yoğun dönemlerde akraba ve komşuların yardımı da söz konusu olmuştur. Böylece hasta, sakat, yaşlı ve çocuklar gibi kısmen ya da hiç çalışamayan nüfusun geçindirilmesi noktasında büyük zorluklar ortaya çıkarmamıştır (Dilik, 1991: 21). Yanı sıra timar sahipleri köylülere gereğinde çift hayvanı ve iyi cins tohumluk temininde yardımcı olurken ihtiyaç sahipleri için avarız vakıfları da devreye girmiştir. Kuşaklar değişmiş, fakat aile ocağında sürekli olarak çocuklar, çalışma çağında bulunanlar ve yaşlılar birlikte yaşamışlardır (Akad, 1992: 31). Bu sistemin özellikle tarıma dayalı kesimde etkin olduğu bilinmektedir. Bütün tarımsal ve sanayileşmemiş toplumlarda olduğu gibi aile, her türlü risk karşısında sığınılan başlıca yerdir. Aile üyeleri ailenin olanakları ölçüsünde bir sosyal güvenliğe ulaşabilmişlerdir. Özellikle tarım kesiminde çalışabilecek herkesin üretim faaliyetlerine katılması ve ailenin maddi olanaklarının oluşmasına katkıda bulunması aile fertlerine aile içinde himaye görmeyi hak olarak vermiştir (Talas, 1972: 589).

Esas itibariyle Osmanlı'daki sosyal güvenlik sisteminin temelinde din vardır. İslam dini toplum varlığının sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi, sosyal adalet, toplumsal denge ve barışın sağlanması ve fertler arasında gerilim ve çatışmaya yol açabilecek etkenlerin giderilmesini temel almıştır. Böyle bir toplumsal düzenin sorunsuz bir biçimde varlığını sürdürebilmesinde bugün adına *sosyal güvenlik* dediğimiz sistemin hayata

geçirilmesi elzemdir. Bu bağlamda başta Kur'an'ı Kerim olmak üzere İslam'ın temel kaynaklarında sosyal dayanışmayı, toplumsal birlikteliği vurgulayan sayısız örnek bulmak mümkündür.

4. İslâm'ın Aile Algısında Sosyal Güvenliği Sağlayan Bazı İlkeler

İslâm genel olarak sosyal güvenlikle ilgili ilkeler vazetmiş bir dindir. Şüphesiz bunların önemli bir kısmı ailenin sosyal güvenlik işlevi çerçevesinde düşünülebilir. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de şöyle buyruluyor:

"Allah'a kulluk edin, ona hiç bir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya ve eliniz altında bulunan kimselere iyilik edin" (Nisa, 4/36); *"Sadakalar (zekâtlar); Allah'tan bir farz olarak fakirlere, miskinlere, zekât işinde çalışanlara, kalpleri İslâm'a ısındırılacaklara, kölelere, borçlulara, Allah yolunda olanlara ve yolda kalmışlara aittir. Allah bilendir, hâkimdir."* (Tevbe, 9/60); *"Mallarını gece ve gündüz, gizlice ve açıkça infak edenler yok mu, işte onların Rableri katında ecir ve mükâfatları vardır. Ve onlara herhangi bir korku yoktur, onlar hiçbir zaman mahzun da olmazlar"* (Bakara, 2/274); *"Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine "of!" bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle"* (İsra, 17/23) vb. daha birçok ayet mevcuttur.[1]

---

[1] Konu İle ilgili bkz. Bakara 2/3, 195, 205, 215, 219, 233, 254, 261, 262, 264, 265, 266, 267, 270, 272, 273, 274; Âli İmran 3/17, 92, 134; Nisa 4/38, 39; Enfâl 8/3, 60; Tevbe 9/ 34-35, 54, 71, 91, 92, 98, 99, 103-104, 121; Ra'd 13/22; İbrahim 14/31; Nahl 16/75, 90; İsra 17/23, 24, 26, 34; Hacc 22/35; Kasas, 28/54, 77; Lokman 31/14-15; Secde 32/16; Sebe 34/39; Fâtır 35/29; Yasin 36/17; Şûra 42/36-38; Muhammed 47/36-38; Zariyat 51/15-19; Hadid 57/7, 10; Münâfikûn 63/10; Teğâbun 64/16; Talak, 65/7; Meâric 70/19-25; Müddessir 74/38-44; İnsan 76/8; Fecr 89/17,18,19; Mâun 107/1,2,3,7;

Peygamber Efendimiz (sav) de bazı hadislerinde şöyle buyurmuştur:

"Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz. Devlet başkanı çobandır ve güttüklerinden (vatandaşlarından) sorumludur. Aile reisi ailesi içerisinde çobandır ve güttüklerinden ev halkından sorumludur. Hizmetçi efendisinin malı konusunda çobandır ve güttüklerinden sorumludur. Hülasa hepiniz çobansınız ve güttüklerinizden sorumlusunuz" (Buhâri, *Cuma* 11; Müslim, *İmaret* 20; Ebu Davut, *İmâret* 1-13); *"Müslüman Müslüman'ın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu tehlikede yalnız bırakmaz. Kim, kardeşinin ihtiyacını görürse, Allah'ta onun ihtiyacını görür. Kim bir Müslüman'ı bir sıkıntıdan kurtarırsa, Allah'ta o sebeple onu, kıyamet gününün sıkıntısından kurtarır."* (Buhâri, *Nikâh* 45; Müslim, *Birr* 28); *"komşusu açken tok yatan bizden değildir."*, *"Bir kimse kendisi için istediği şeyi mümin kardeşi için istemedikçe iman etmiş olamaz."* (Buhâri, *İman* 7); *"Müslümanlar birbirini sevmede, birbirine acımada, bir vücudun organları gibidir. Organlardan biri şikayet ederse, vücudun diğer organları onun acısına iştirak eder ve onun yardımına koşar."* (Buhâri, *Birr* 37; Müslim, *Birr* 66); *"Kimin yanında fazla bineği varsa, bineği olmayana versin. Kimin yanında fazla yiyeceği varsa, yiyeceği olmayana versin."* (R. Sâlihîn, Hadis no: 567). Yine bu hadislere pek çok hadis eklenebilir.

Genel olarak İslam'ın bu konudaki emir ve yasaklarına bakıldığında başta aile reisinin bakmakla yükümlü olduğu ev halkı olmak üzere en yakın akrabadan başlayarak dünyanın en ücra köşesindeki kadın, çocuk, yaşlı, yetim, kimsesiz ve muhtaçların gözetilmesini öngören kusursuz bir sosyal güvenlik anlayışı dikkati çekmektedir. İslam'ın ortaya koyduğu bu anlayış, kardeşlik ilkesi, aile, devlet (beytülmal), âkile, kasâme, zekât, fitre, sadaka, kurban, infak, vakıflar, sandıklar, aşevleri, Darülaceze (düşkünler yurdu), Darüşşafaka (yoksul, öksüz ve yetimler için okul) vb. müesseslerle gündelik hayatta ete kemiğe bürünmüştür.

Dini referans alarak teşekkül eden bu kurumların benzerlerini Batı'da görmek mümkündür. Nitekim Yahudilikte de Hıristiyanlıkta da aile hem sosyal hem de dini bir müessese olup, işlevleri itibariyle aile içindeki bireylerin sosyal güvenliğinin teminatı niteliğindedir. Yahudilikte yoksullara yardım yapılması dini bir gerekliliktir. Bu anlamda, Yahudiler için yoksul sandıklarına ya da yoksullar için kurulan aş ocaklarına yardım yapılması, hastalara bakılması, esirlerin satın alınarak azat edilmesi ve yetimlerin eğitilmesinin bir yükümlülük haline getirilmiştir. Bu görevlerin yürütülmesi cemaatlere bırakılmıştır. Bunlara ait, "kutsal birlikler" denilen örgütler hastalara bakmak ve ölüleri defnetmek vb. görevler ifa etmiştir. Cemaat esasına dayalı bu sosyal yardım sistemi daha sonra Hıristiyanlarca da benimsenmiş ve geliştirilmiştir. Kilise ve manastırlar, Haçlı seferleri döneminde (1090-1300) ortaya çıkmış olan Şövalye Tarikat Teşkilatları, Hastane Kardeşlik Birlikleri (Tarikatları) ve loncalar sosyal güvenliğin tesisinde önemli ve aktif rol üstlenmişlerdir (Dilik, 1988: 47-55). Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte kısaca şunu ifade etmek gerekir ki, bu dönemde aile kadını, erkeği, genci, yaşlısı, çocuğuyla toplumun her kesimi ve ferdi için temel bir güvence oluşturmuştur.

5. Modern Dönemde Sosyal Güvenlik ve Ailenin Konumu

18. yüzyılın ortalarından itibaren sanayi devrimi ile ortaya çıkan, buharlı makinelerin kullanımıyla birlikte yüzlerce işçiyi bünyesinde barındıran ve tarımdan sanayiye kayan yeni üretim biçimi ve üretimin gerçekleştiği kent ortamındaki yeni yaşam şartları sebebiyle geleneksel sosyal güvenlik müesseseleri ihtiyacı karşılamada yetersiz kalmışlardır. Aslında sanayi devriminin yol açtığı makineli üretim, ekonominin üretim gücünü o döneme kadar görülmemiş bir biçimde, hızla artırmaya başlamıştır. Böyle bir durumda ilke olarak halkın refah içinde yaşama imkânına kavuşması beklenebilir. Oysa bu dönemde göçle kentlere yığılan emek arzının talepten çok fazla olması sebebiy-

le her türlü servet ve çalışma güvenliğinden yoksun, çok yoksul bir işçi sınıfı doğmuştur. Başta İngiltere olmak üzere sınaî kapitalizmin hızla yayıldığı diğer Avrupa ülkelerinde haftanın yedi günü uzun süreli (15-17 saat) çalışma saatleri, ağır ve yıpratıcı işler, düşük ücretler, iş kazaları ve işsizliğe karşı bir güvence olmaması, kent yaşamının getirdiği zorluklar ve loncaların faaliyetlerine son verilmesi yeni doğan işçi sınıfının çektiği yoksulluk ve sıkıntı her geçen gün daha da artırmıştır. Bu durum beraberinde işçi hareketlerinin ve kapitalizm karşıtı olan sosyalizm gibi düşünce akımlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Artan baskılar ve işçi hareketleri sonucu devrimin başladığı İngiltere'de çocuk ve kadınların haklarına ilişkin yasal düzenlemeler yapılmışsa da sosyal sigortaların kurulması gibi daha kapsamlı düzenlemeler Bismarck döneminde Almanya'da başlamış sonra da diğer Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Bununla birlikte ikinci dünya savaşı sonrası yaşanılan ekonomik bunalımlar sonucunda sosyal güvenlik sigorta mantığının da ötesine geçerek, sosyal devletin uygulamadaki en önemli aracı olarak çağdaş yaklaşımın temelini oluşturmuştur.

Sosyal güvenlik sistemleri, 1970'li yılların ortalarından itibaren yaşanan kriz ve krizden çıkış için tek yol olarak öne sürülen neo-liberal felsefe temelinde şekillenen bireysellik ve kamunun rolünün daraltılması tartışmaları içerisinde, önemli bir anlam değişimine sahne olmuştur. Bu dönemde kapitalizmin içine girdiği durgunluk ve bunalım, SSCB'nin dağılması, esnek üretim süreci sosyal güvenlikte geriye gidiş sürecini başlatmıştır. Başta ABD ve İngiltere'de başlayan sosyal hakların geri alınması süreci, refah devletinin küçültülmesi söylemi eşliğinde diğer ülkelere de yayılmıştır. Bu anlamda kamu örgütlenmesi ve bu örgütlenmenin sunduğu hizmetlerin daraltılması tartışmaları, Dünya'da gelişmiş sosyal güvenlik sistemlerinin ciddi finansman sıkıntısı yaşadığı bir döneme paralel olarak gelişmiş ve bu dönüşüme meşruiyet sağlamak için Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası kuruluşların, küresel ölçekte ortaya koyduğu reçeteler, ülkelerin ekonomik ve sosyal

yapılarının özgün koşulları dikkate alınmaksızın tek çözüm olarak algılanmıştır.

Gelişmiş ülkelerde, nüfusun yaşlanması, gelişen tıbbi bakım teknolojilerinin getirdiği maliyet, istihdamda küresel bir daralmanın ortaya çıkışı ve yarattığı sosyal sorunlar, sendikaların güç kaybetmesi, küresel piyasalar ile bütünleşmede yaşanan problemler, ailenin yapısında ve işlevlerinde yaşanan değişimler, sosyal güvenlik sistemlerinin sorgulanmasına yol açmıştır. Bu yeni üretim biçimi ve seküler temelli yaşam tarzı en çok aile ve din üzerinde etkili olmuş, her iki kurumun yapısı ve işlevlerinde dönüşümlere zemin hazırlamıştır. Din, Allah ile kul arasında bir ilişki biçimi olarak gündelik hayattan ve kamusal alandan çıkarılıp kendisine gösterilen yere yani bireyin vicdanına hapsedilmiştir. Dolayısıyla dinden neşet eden ya da (aile gibi) yapısal ve işlevsel özelliklerinin büyük bölümü din referanslı olan dayanışma ve yardımlaşma temelli sosyal güvenlik anlayışı ve müesseseleri ya bir bir tarih sahnesine karışmış ya da geçmişteki fonksiyonlarının birçoğunu yitirmiştir. Bu süreçte aile de kendine düşen payı almıştır. Geniş aileden ana-baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek aileye doğru yaşanan yapısal dönüşüm beraberinde ailenin işlevlerini de dönüştürmüştür. Ailenin ekonomi, sosyal statü, eğitim, din, sosyal güvenlik (koruyuculuk), eğlence ve dinlenme, eşler arası sevgi bağı ve neslin devamı vb. işlevlerinin birçoğu çekirdek aileyle birlikte dönüşüme uğramıştır.

Konumuz açısından bakıldığında geçmişte bir üretim ve tüketim birliği olması hasebiyle gelirin tek elde toplandığı ve masrafların tek elden yapıldığı, gelişmiş bir işbölümü ve işbirliğinin olduğu, dolayısıyla üretime dâhil ol(a)mayanların eksikliğinin diğerleri tarafından giderildiği, kişisel katkılarına bakılmaksızın (fakir hatta tembel bile olsalar) tüm aile bireylerine yiyecek, barınma, güvenlik ve benzeri imkânların sağlandığı, bireysel emek, çıkar, beklenti ve özgürlüğün yerine bütün olarak aileye bağlılık ve sadakatin öncelendiği bir yapı söz konusudur (Ogburn, 1953: 74-76). Buna karşılık çekirdek aile neslin devamı, çocukların küçük yaşlardaki sosyalizasyonu (ki bugün

bu işlevi de artık çeşitli kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir) ve eşler arasındaki psikolojik dengenin sağlanması gibi işlevlere sahiptir (Parsons ve Bales, 1955: 3-19). Çekirdek aile bağımsız bir üretim birimidir ve varlığını diğer aile üyelerine borçlu olmadığı gibi onlara bağımlı da değildir. Elde edilen gelirin harcanması doğrudan çekirdek aile üyelerinin tasarrufuna bırakılmıştır. Dolayısıyla çekirdek aile üyelerinin diğer aile üyelerine ya da akrabalara karşı zorunlu yükümlülükleri yoktur. Bu sebeple sosyal güvenlik ve yardım konusunda aile üyelerine, akrabaya güvenerek yola çıkmaz ya da onlardan yardım beklemez. Zaten aile ve akrabaların birbirleri üzerinde değer ve ahlaki kontrolü çok azdır (Goode, 1963: 240-241).

Ayrıca endüstriyel toplumda meslek sahibi olabilmek veya kariyer yapmak için eğitim sürelerinin uzaması sadece evlilik yaşını değil aynı zamanda eğitimi süren aile üyelerinin masraflarını artırmakta ve üretime katılmasını (aileye katkı sağlamasını) geciktirmekte bazı durumlarda bu katkı mümkün olmamaktadır. Kısacası üretimden ikamete, mülkiyetten meslek seçimine, statüden sosyal güvenliğe kadar birçok alanda geleneksel ailenin fonksiyonları modern toplumun gereklerini yerine getirememektedir. Dolayısıyla bu işlevler artık bürokratik örgütler tarafından yerine getirilmektedir. Nitekim endüstrileşme ile birlikte toplumsal hayatta bürokratik örgütlerin yaygınlaşması ve hizmet sunduğu alanlarda yaşanan gelişmeye paralel olarak ailenin yerine getirdiği imalat, eğitim, hasta, çocuk ve yaşlı bakımı, toplumsal denetim, sosyal güvenlik, oto kontrol, sosyalleşme vb. işlevleri günümüzde fabrikalar, okullar, kreşler, anaokulları, hastaneler, özel güvenlik, güvenlik kameraları, sosyal sigorta ve sosyal güvenlik kurumları, medya gibi örgütler devralmaya başlamıştır.

Geniş aileden ana-baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek aileye doğru yaşanan dönüşüm ardından aile kurma konusundaki algı ve tutum değişimiyle yeni bir yapıya bürünmüştür. Özellikle batılı ülkelerde evlenme oranlarındaki düşüşe paralel doğurganlığın gittikçe azalması ve buna bağlı olarak genç nüfusun azalması, boşanmalardaki artış, tek ebeveynli

ailelerin çoğalması, kaderine bırakılan çocukların artması, kadının iş hayatındaki görünürlüğünün artması, işsizlik, emeklilik, yaşanan sakatlık ya da hastalıklar karşısında alınması gereken önlemler, üretime dâhil olacak genç nüfus azalırken 65 ve üzeri yaş grubunda görülen hızlı nüfus artışı, yaşlıların yakın aile üyelerinden aldıkları destek ve bakım yardımının kapsamı, sakatlar ve engellilerin ihtiyaç ve talepleri gibi (sağlık, sosyal, kültürel, ekonomik vb.) birçok gelişme sosyal güvenlik sistemlerine olan ihtiyacı zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda sosyal güvenlik, modern refah toplumunun bir gereği olarak görülmüştür.

6. Türkiye'de Ailenin Sosyal Güvenlik İşlevleri

Ülkemizde Cumhuriyetin ilk yıllarında, sosyal sigortalara benzeyen fakat kişiler ve riskler açısından çok dar kapsamlı kanunlar çıkarılmışsa da sosyal güvenliğe ilişkin ilk kapsamlı adım 1945 yılında sosyal sigortaların kurulmasıdır. Bu düzenlemeyi takiben İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ile Analık Sigortası (1945), İhtiyarlık Sigortası (1950), Hastalık ve Analık Sigortası (1951), Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları (1957) oluşturulmuştur. Ayrıca 1964'te SSK, 1949'da Emekli Sandığı ve 1971'de Bağ-Kur kurulmuş, daha sonra 2006 yılında kabul edilen ancak bir kısım düzenlemeleri 2008'de hayata geçirilen 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile bu üç kurum Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) adı altında tek bir kurum bünyesinde toplanmıştır.

İlk defa 1961 Anayasasında kullanılan sosyal güvenlik kavramı gerek 1961 gerekse 1982 Anayasasında, temel insan haklarından biri ve devlet görevi olarak garanti altına almıştır. Ülkemizde sosyal güvenliği de kapsayan sosyal politika uygulamaları, sürekli dalgalanan ekonomik ve siyasal gelişmelerin belirlediği ve elverdiği koşullar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Geç başlayan ve yavaş gelişen sanayileşme süreci, bugünkü anlamda bir sosyal güvenlik sistemine ulaşmada da yavaşlatıcı bir etken olmuştur. Dolayısıyla sosyal güvenlik kavramı her ne kadar sosyal yardım ve sosyal hizmetleri de içeren geniş bir anlama

sahip olsa da, görüldüğü üzere ülkemizde sosyal güvenlik sistemleri ağırlıklı olarak sosyal sigortalar temelinde oluşmuştur. Ancak günümüzde özellikle uzun dönemli işsizlik, yeni yoksulluk ve sosyal dışlanma, kayıt dışı istihdam, yaşlı nüfus oranının artması, aile yapısındaki değişimler ve modernleşmeye bağlı sosyal sorunlar, niteliği gereği sosyal sigorta tekniği ile karşılanmaya elverişli olmadıklarından, sosyal yardımları ve sosyal hizmetleri gerekli kılmış ve bunun için yasal düzenlemeler yapılmıştır.

Sosyal yardımlar kapsamında gerek resmi kurumlar gerekse STK'lar aracılığıyla yoksul duruma düşmüş birey ve gruplara, toplumdan dışlanmış olanlara, insan onuruna yaraşır asgari bir yaşam seviyesi sağlamak amacıyla karşılıksız olarak ayni ve nakdi yardımlar yapılmaktadır. Sosyal hizmetler yoluyla da bireylerin kendilerine daha yeterli hale gelmeleri ve başkalarına bağımlı olmalarının önlenmesi, aile bağlarının güçlendirilmesi, bireylerin, ailelerin, grupların veya toplulukların sosyal işlevlerini başarıyla yerine getirmeleri ve refahlarının bir ölçüde de olsa artırılması amaçlanmaktadır. Ülkemizde bu alanda en aktif faaliyet gösteren kurumlar Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde yer almaktadır. Özellikle son yıllarda her iki bakanlığında sosyal güvenliğe ilişkin önemli düzenlemelere imza attıklarına şahit olunmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'de sosyal güvenliğe ilişkin çeşitli sorunlar mevcuttur. Sosyal güvenlik kapsamının giderek genişletilmesi, finansman sorunları, nüfusun giderek yaşlanması, prim tabanlarındaki yetersizlik, işsizlik, erken yaşta emeklilik, iktisadi konjonktürün olumsuz seyretmesi, yeni bazı hastalıkların ortaya çıkışı ve tıp alanındaki teknolojide meydana gelen gelişmelerin sebep olduğu harcamalar, kayıt dışı istihdam, aylık bağlama oranının yüksekliği, fonların değerlendirilmesi, altyapı yetersizlikleri, sağlanan koruma garantisinin yetersiz olması vb. yapısal sorunlar Türkiye'de sosyal güvenlik alanındaki temel sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2000'li yıllarda özellikle sanayi ve hizmetler sektöründeki gelişmeler, küresel piyasalarla işbirliğinin artması gibi ülke

ekonomisindeki iyileşmeler başta aile olmak üzere toplumsal ilişkiler ağında da dönüşümlere sebep olmuştur. Bu durum Batıda olduğu gibi ülkemizde de ailenin yapısı ve işlevlerini etkilemiştir. Ancak burada şunu açıkça ifade etmek gerekir ki, Türkiye'de ailenin yapısı ve işlevlerindeki dönüşüm Batıdakinden farklıdır (Aydın, 1997: 63). Türk kültüründe aileye verilen önem ve din kaynaklı sıla-i rahim anlayışı sayesinde ülkemizde çekirdek ailenin (Batıdan farklı olarak) akraba, hısım veya hemşeri ile yakın etkileşimleri devam etmektedir. Aynı hanede oturmasa da ekonomik bakımdan bağımsız olsa da birbirlerine sıkıca bağlı ve ihtiyaç halinde destek olan, aynı coğrafi mekânı paylaşmasa da hiyerarşik otorite yapısı olmasa da nihai değer olarak aile bağlarını gözeten bir çekirdek aile yapısı mevcuttur.

Aileye ve aile bağlarına verilen değer beraberinde başta çocuklar, yaşlılar ve bakıma muhtaç aile büyükleri olmak üzere tüm aile bireylerinin maddi manevi her türlü ihtiyaçlarının giderilmesinde ve imkânlar ölçüsünde (özellikle fakir, dul, yetim ya da bakıma muhtaç) yakın akrabalara ve yakın çevreye yardım edilmesinde öncü ve kurucu rol oynamaktadır. Toplumsal değerler ağının temel unsurlarından olan kişilere güven sıralamasında da aile üyeleri ve akrabalar ilk iki sırayı paylaşmaktadır. Yanı sıra evlilik dışı birlikteliğe ve çocuk sahibi olmaya kesin olarak karşı tavır alması, boşanmanın en son çözüm olarak görülmesi (ASAGEM, 2010) aile kurumuna verilen değerin ve sürdürülebilirliğinin bir başka ifadesi olup, günümüz Türkiye'sinde ailenin hâlâ sosyal güvenliğin en temel birimi olma özelliğini koruduğuna işaret etmektedir.

Sonuç olarak sosyal güvenlik, en genel anlamda insanlığın, geleceğin belirsizliklerine/risklerine karşı güvence arayışının bir ürünü olarak insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Modern öncesi dönemde başta aile içi yardımlaşma ve dayanışma olmak üzere neredeyse tümü din referanslı hayır ve yardım kurumları geleneksel koruma mekanizmaları olarak sosyal güvenliği tesis etmişlerdir. Ancak Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan yeni üretim biçimi, olumsuz çalışma koşulları, toplumsal adalet duygusunun zayıflaması, işçi eylemleri ve belki de hepsinden

önemlisi ailenin yapısı ve işlevlerinde meydana gelen değişim geleneksel sosyal güvenlik müesseselerinin güvence arayışında yetersiz kalması ile sonuçlanmıştır. Bu bağlamda sosyal güvenlik, II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik buhranında etkisiyle sosyal devletin uygulamadaki en önemli aracı olarak Avrupa ülkelerinden başlayarak dünyanın birçok bölgesine yayılmıştır.

Ülkemizde de 1945 yılında temelleri atılan ve 1961 Anayasası'yla güvence altına alınan sosyal güvenlik uygulamaları çeşitli yapısal sorunlarına rağmen sosyal sigortalar, sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Özellikle aile kurumunun çözüldüğü Batı toplumlarında ailenin sosyal güvenliğe katkısı gittikçe azalmakta iken ülkemizde aileye verilen değer ve önemin bir ifadesi olarak başta aile üyelerinin maddi manevi ihtiyaçları olmak üzere ailenin yakın çevresini oluşturan akrabalara da yardım oldukça yüksek seviyededir. Bu anlamda Türkiye'de aile, hem bir sosyal güvenlik kurumu hem de sosyal güvenlik ihtiyacının kaynağı durumundadır.

Kaynakça

Akad, Mehmet (1992), *Teori ve Uygulamada Sosyal Güvenlik Hakkı*, Kazancı Hukuk Yayınları, No:112, İstanbul.

Akıncı, Şahin (1999), *Roma Hukuku Dersleri*, Nobel Yayınları, Ankara.

ASAGEM (T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü) (2010), *Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması*, Ankara.

Aydın, Mustafa, (1997), *Kurumlar Sosyolojisi*, Vadi Yayınları, Ankara.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (1981), *el-Câmiu'-Sahih*, (Sahihu'l- Buhâri) Çağrı Yayınları, İstanbul.

Deighton Hilary J. (1999), *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün*, çev. Hande Kökten Ersoy, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul.

Dilik, Sait (1988), "Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XLIII, Sayı: 1-2, 41-80.

Dilik, Sait (1991), *Sosyal Güvenlik*, Kamu–İş Yayınları, Ankara.

Ebu Dâvud, Süleyman b.el-Eş'as es-Sicistani (1982), *Sünen*, Çağrı Yayınları İstanbul.

Erdoğmuş, Belgin (1995), *Roma Hukuku*, Filiz Kitapevi, İstanbul.

Gardner, Jane F. ve Wiedemann, Thomas (1991), *The Roman Household: A Sourcebook*, British Library Cataloguing in Publication, London.

Goode, William J. (1963), "Industrialization and Family Change", *Industrialization and Society*, (der) Bert F. Hoselitz and Wilbert E. Moore, Proceedings of the Chicago Conference on Social Implications of Industrialization and Technical Change, 15-22 September 1960, UNESCO.

Küçükgüngör, Erkan (1996), "Roma ve Türk Hukukunda Muayyen Mal Vasiyeti", *A.Ü.H.F.D.*, C. XLV, S. 1-4, Ankara, ss.505-531

Müslim, Ebu'l Hüseyin b. el-Haccac b.Müslim el-Kuşeyri en-Nisaburi (1981), *Câmiu's-Sahih*, (Sahihu Müslim), Çağrı Yayınları, İstanbul.

Ocak, Ahmet Yaşar (1996), "Fütüvvetnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XIII: 264-265.

Ogburn, William F. (1953), "The Changing Functions of the Family" *Selected Readings in Marriage and the Family*, (der), Robert F. Winch and Robert McGinnis, Holt Rinehart and Wiston, Inc., NewYork.

Pakalın, Mehmet Zeki (1971), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* I, MEB Yayınları, İstanbul.

Parsons, Talcott ve Bales, Robert F. (1955), *Family, Socialization and Interaction Process*, Free Press of Glencoe, Inc., New York.

T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu (2002), *Genel Rapor*, Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Sosyal Güvenlik Kuruluşları, Fonlar, Diğer Kuruluşlar, İştirakler. Ankara.

Tabakoğlu, Ahmet (1999)"Osmanlı İçtimaî Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı 4 Toplum*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Talas, Cahit (1972), *Sosyal Ekonomi*, İkinci Kitap, 3. Baskı, AÜSBF Yayınları No:337, Ankara.

Talas, Cahit (1979), *Sosyal Ekonomi*, S.Yayınları 14, Ankara.

TOBB (1993), *Sosyal Güvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.

Tunçomağ, Kenan (1990), *Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Sigortalar*, 2. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

XVI. TOPLUMUMUZUN AİLE YAPISI

Ejder ULUTAŞ* - Ahmet ÖZPINAR**

1. Genel Olarak Türk Aile Yapısı[1]

Her sosyal kurum gibi aile de önemli değişimler geçirmektedir. Bu bağlamda Türk aile yapısında meydana gelen değişmelerin olumlu ve olumsuz bulunan yönleri ve dolayısıyla da bu gelişmelerden duyulan mutluluklar ve kaygılar vardır. Modern kültürün etkisiyle değişiklikler yaşayan aile yapımızın kendine özgü niteliklerinin de önemli ölçüde devam ettiğini kaydetmek gerekiyor.

Genel Türk aile yapısıyla ilgili tartışmalar Batıda uzun süre geçerli olan ama son zamanlarda yoğun bir eleştiriye uğrayan evrimci bir kuram üzerinden yapılmakta, ister istemez de genelleme ve zorlamalarla gerçekçi olmayan bazı sonuçlara ulaşılabilmektedir. Bu kurama göre diğer kurumlar gibi aile de büyük çapta ekonomik nedenlere bağlı olarak kentleşme, gelir düzeyi ve benzeri etkenler doğrultusunda değişmektedir. Böylece geleneksel geniş aile tipi, çekirdek aileye dönüşmekte, akrabalık ilişkileri zayıflayarak, insan faktörü kaçınılmaz olarak bireyselleşmektedir. Bu tartışılan tez, uzun bir zaman Türk aile yapısını da açıklayıcı yegâne model olarak görülmüştü. Hâlbuki Türk aile yapısının da kendine özgü farklı etkenleri vardır. Hatta bazı genel etkenler Batı'dakinden daha farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Mesela mevcut aile yapımızın yüzde 75 inin çekirdek

---

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ejder_ulutas@hotmail.com

** Arş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ahmetozpinar@hotmail.com.tr

[1] Türk Aile Yapısı kavramı, ulusçu bir aile kurgusunu ifade etmekten çok göreceli kavimi bir olgusallığa işaret eder. Buna göre mesela göreceli de olsa bir Cermen, bir Anglo-Sakson ailesi olduğu gibi yine itibari olarak Türk kavmine ait bir aileden söz edilebilir ki burada Türk Aile Yapısı kavramlarıyla ifade edilmek istenen de budur.

olduğu kabul edilmektedir. Ama bunun bir başka yerdeki çekirdek aileden farklılıklar gösterdiği ve mesela akrabalık ilişkilerinin diğer pek çok aile yapılarına göre daha rahat sürdürülebildiği söylenebilir. Çünkü bu ilişkileri yönlendiren başta din olmak üzere daha başka özel etkenler vardır. Dolayısıyla bu kuram aile yapımızı tam olarak açıklamaktan uzaktır.

Esasen ülkemizdeki toplumsal ve özellikle ailesel dönüşüm, ekonomik olmaktan çok kültür eksenlidir ve bu söz konusu eksen ekonomiden daha geniş bir sosyal süreci kapsamaktadır. Örneğin genel aile yapılarında kullanılan kabile ve aşirete karşılık ikamet birliğine sahip olmayan sülale bizde, başta kırsal kesim olmak üzere hala önemli bir ailesel faktördür. Ayrıca toprak sisteminin öteden beri bir farklılığı vardır. Şu anda bir özel mülk ve paylaşılır olsa bile hala bazı eski teamüller işlemekte ve bu da aile yapısını etkileyebilmektedir. Hatta ilgi çekicidir ki bu etki, tarımla uğraşan veya toprağı olan aileler geniş, diğerleri küçük ailedir gibi somut bir yargıya ulaşmaya imkân vermemektedir. Çünkü Türkiye genelde bir orta boy tarım işletmesi ülkesidir ve toprakla ifade edilemeyecek bir aile tiplemesine sahiptir.

Eröz, tarihsel aile yapımızın genelde kadın- erkek, cinsler arasında eşitlik üzerine kurulduğunu belirtir (1990: 235). Yine araştırmacılar aile yapımızın genelde demokratik bir özellik gösterdiğine işaret ederler. Bu konuda ortaya konan en önemli deliller de aile reisinin despot olmadığı, evlenecek kızlarının hayat arkadaşını seçmede nispi bir özgürlük tanımış bulunduğu (Fındıkoğlu, 1990: 12) gibi vakıalardır. Ailemizde çok karılılık yaygın olmayan bir uygulamadır. Evlilik iki kişi arasında olduğu gibi, hayatın tüm meşgalelerinde de bu kişiler ortaktır. Kadın- erkek; ev, bağ, bahçe her yerde beraber ve omuz omuzadırlar, diyen Aydın'a göre 20. yüzyılın başlarına kadar ailemiz, mutlak erkek otoritesi demek olan pederşahiliğe düşmeden, pederi bir nitelik taşımış; geniş ve küçük tipler arasında baba eksenli bir yapı oluşturmuştur. Yani bir taraftan nüfus yoğunluğu itibariyle kent merkezlerinde konakta yaşayan sınırlı bir aile kesiminin dışında, küçük aile özelliği taşırken, diğer

taraftan akrabalık gibi ilişkiler düzeni bakımından geniş aile normlarına sahip bulunmuştur. Burada İslâmi değer ve normlar da önemli bir rol oynamış, tabi dinin yanında töre ve geleneklerin yeri büyük olmuştur. Modern öncesi dönemlerde hızlı bir değişim söz konusu olmadığı için sosyal kontrol görevini yerine getirmede zorlanmamıştı. Kendi içine katlanmışlık hali bile bir toplumsal süreklilik işareti sayılmıştı (2010: 31).

Türklerde Ailenin en önemli unsur olduğunu ifade eden Nirun'a göre aile bütün kültürel ve sosyal değerleri bünyesinde toplar. Kültürü nesilden nesile aktarır. Manevi bağlar ailede çok kuvvetlidir (s. 21). Sosyal değerlerimizin özünü taşıyan, bu değerleri kuşaktan kuşağa aktaran önemli kurumlardan biridir. (1994: 91). Mesela Şentürk'ün de kaydettiği üzere (2008: 24) çocuğun dünyaya getirilmesi, yetiştirilmesi ve özellikle evlendirilerek mürüvvetinin görülmek istenmesi önemli bir sosyal değerdir. Evliliğin kutsallığına duyulan inanca bağlı olarak kız veya erkek olsun her doğan çocuğun evlendirilmesi, yuva kurması hedeflenmekte ve arzu edilmektedir. En küçük yaştan itibaren, çocuklarının evlendiğini görmek isteyen ebeveyn, o gün adına bir dizi hazırlık yapmakta ve emek sarf etmektedir. Dünyaya getirdiği çocuk için tarifi zor haz duyan anne ve baba, küçük yaştan başlayarak kız çocuklarının çeyizlerini itinayla hazırlamakta; güç ve imkânı olan aileler, çocuklarının yarını için tasarruf yapmayı düşünmektedirler. Düğün zamanı kullanılmak üzere para biriktiren anne-baba, çocuklarının ileride daha rahat bir hayat ve mutlu bir evlilik sürdürebilmesi için çırpınıp durmaktadır. Çocukları için bir şeyler bırakmak gayretinin arkasındaki güdü, ancak çocuğun, evliliğin ve aile kurmanın kültürümüzdeki değeriyle açıklanabilir.

Gökalp'e göre Türk aile yapımız dört aşamadan geçmiştir: Boy, ocak, konak ve yuva. Hepsi de demokratik bir tavır gibi ortak çizgiler taşıyan bu tiplerden boy, genelde bir klan dönemi ailesidir. Burada ananın önceliği vardır ve onun kardeşi olan dayı da ailenin en saygın kişisidir. Ocak ailesi daha otoriter bir yapıya sahiptir (Fındıkoğlu, 1990: 15). Dini olarak klan özelliği göstermez. Tabi buna bağlı olarak totemik inançlar da yoktur.

Ancak ev kültü[2] vardır ve bunu ocak temsil eder. Daha sonraki dönemlerde de bu ocak, önemini korumuştur. Ocağı tüttürmek, ocağı sönmek, ocağı yıkılmak bu dönemi hatırlatan deyimlerdendir.

Konak aile yapımız, İslâmi etkilerin yanında İran (Acem) ve Bizans etkileriyle ortaya çıkmış, daha çok da büyük yerleşim yerlerinde konak eksenli oluşmuş bir geniş aile tipidir. Mahremiyet ve kapalılık öncelenmiştir. Ancak bu aile yapısı bazı sosyal bilimcilerin iddia ettiği gibi bir bozulma değil, şartları gereği bir yeni yapılanmadır. Önceliği bulunan ve bir üst oluşum olan İslâm kültürü, aile bazında sırf boy ve ocak tipleriyle sürdürülemezdi. Yani konak daha ileri düzeyde bir kültürel oluşumdu. Buna göre yuvanın ise ulus aşamasına uygun bir aile tipi olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir (Fındıkoğlu, 1990: 16). Ne var ki bu yuva aile tipi, büyük – küçük, kent – köy, geleneksel - modern tipler bakımından bir belirsizlik taşıdığı için pek analitik olmamış, açıklamalarda çekirdek, modern aile gibi genel evrime bağlanmış aile tiplemeleri onun yerini almıştır.

---

[2] *Siteril hayatlar* (2007) ve *Mahalle* (2013) adlı iki araştırma/inceleme kitabı yazarı Köksal Alver; çalışmalarında Türk toplumunda evin sahip olduğu merkezi öneme yer vermiştir. Yazar'a göre insan bir aile ortamına doğmaktadır; aile ise bir evde teşekkül etmektedir. Ev, ailenin varlığına ilişkin en önde göstergelerden biridir (2007: 72). Ev, ailenin bir mekan bulması, bir yere yerleşmesi, bir yerle irtibatlı hale gelmesinin göstergesidir. Başlı başına bir dünya, ailenin birlik ve dirliğinin yapı taşı olarak görülen eve sahip olmak ayrıca önemlidir (2013: 95) Türk evi, Alman evi, İslam evi, Amerikan evi gibi tanımlamalar aynı zamanda bir yaşam kültürüne ve bir hayat tarzına işaret etmektedir (2013: 97). Ev yapmanın yahut almanın tüm sınıf ve tabakalar için önemli aşama olduğunu bildiğimiz Türkiye'de, evin başlı başına bir dünya, ailenin birlik ve dirliğinin yapı taşı olduğu görülmektedir (...) Evlenmek fiili ile ev neredeyse örtüşmüştür; aile ile evin örtüştüğü gibi. Sanki ev olmaksızın aile kurmanın imkânsızlığı yahut zorluğu dile getirilmektedir (2007: 69). Bir barınak olma yönüyle ev, kişinin aile hayatı içinde kendini olumsuz dış faktörlerden korumasına dönük bir işlev üstlenir. İnsanın temel ihtiyaçlarından biri olan barınmaya karşılık gelen ev, böylece toplumsal hayatın vazgeçilmez mekânlarından biri olur. Ev, ana rahmini çağrıştırır. İnsanı sarıp sarmalayan, koruyan, besleyen, tüm tehlikelerden uzak emin bir yerde büyüten ana rahmi gibidir (2007: 71).

Ayrıca Türkdoğan'ın (2004: 637) kaydettiği bilgilere göre de Le Play okulunun aile sınıflaması: Ataerkil Aile, Kök Aile ve Kararsız Aile türü toplumumuzda geniş yankılar bulmuştur. Allah'a ve baba otoritesine bağlılık, malın veya mirasın parçalanmadan nesiller arası sürekliliği gibi temel ilkeler Türk aile sosyolojisi açısından tasvip görmüştür. Aile sosyolojimiz Fındıkoğlu, Hilmi Ziya Ülken ve öteki araştırmacılar dâhil, Le Playci kök aile -yani mirasın parçalanmadan seçilen ferde geçmesini ön gören- modelini Türk aile sosyolojisi için örnek kabul etmişlerdir. Le Play'in temellendirdiği bir aile için ön görülen: Dirlik-düzenlik yanında aile bütçeleri en belirleyici unsurlardır. Türk aile sosyolojisinde, aile bütçelerine dayalı monografilerin 1940'lı yıllarda yoğun bir biçimde kullanılmasında Le Playci okulun etkisi güçlü olmuştur.

Yukarıda genel bir çerçevede ele alınan Türk aile yapısını dönemsel bir tasnife tabi tutmak, konunun daha detaylı ele alınmasını sağlayacaktır. Önemli gelişme ve kopuşların yaşandığı bu dönemler belli alt başlıklar altında değerlendirilebilir ki Türk Aile Yapısının Tarihsel Gelişimi içinde bunlar: Eski Türk Aile Yapısı, İslami Dönem Türk Aile Yapısı, Modernleşme Dönemi Türk Aile Yapısı ve Günümüz Türk Aile Yapısıdır.

2. Aile Yapımızın Tarihsel Gelişimi

2.1. Eski Türk Toplumlarında Aile Yapısı

Araştırmacılar, "eski Türk aile yapısı" ifadesini genelde **Proto-Türk** ve (İslâm öncesi) **eski Türk** ailesi dönemlerini anlatabilmek için kullanmaktadır. Proto-Türk'ün, ortalama milattan önceki yapıyı, eski Türk döneminin ise milat yıllarından itibaren İslam'a kadarki yaklaşık bin yıllık dönemi içine aldığı kabul edilmektedir. "Proto-Türk dönemlerinde en önemli dış etkinin Sümerlere ait olduğu bilinmektedir. Sümerler gerçekten de büyük bir medeniyetti, incelikli bir kültüre ve buna bağlı olarak da sistematik bir aile yapısına sahiptiler. Başta kurumsal olarak bizzat ailenin kendisi olmak üzere evlilik, akrabalık, soy, anne, baba, kardeş, dayı, amca, hala, teyze gibi ailesel

kavramları bugünkü anlamlarıyla kullanmaktaydılar. Aile yapısı genel olarak karşılıklı saygı, sevgi ve eşitliğe dayanıyordu. Ahlaki duyarlık da ön plandaydı. Ayrıca kadının eğitimine önem veriliyor, Hatunlar haremlerde devlet adamı gibi yetiştiriliyorlardı. Hippilik, kuşak çatışmaları, eteğin uzun veya kısa olması ta o dönemlerde tartışılan ve pek de hoş görülmeyen olgulardı" (Türkdoğan,1992: 31).

Türklerin etkisinde olduğu bu dönemlerde aile hakkındaki temel görüş, semavi dinlerin aile tasarımına uygun düşüyordu. Buna göre aile Adem ve Havva gibi yaratılmış iki prototip insana dayanıyordu. Sembolik olarak kadının erkeğin kaburgasından geldiği kabul ediliyor; ancak türeyişte kadın öncelikli bir role sahip bulunuyordu. Esasen Havva, muhtemelen hayya (hayat veren, doğuran, üreten) demekti. Sonuç itibariyle aile kutsal bir birlikti. Daha sonra Proto-Türk aile yapısını en belirgin biçimiyle Hunlar ve Göktürkler temsil etti. Biraz da Çin etkisi taşıyan bu temsillerde aile daha belirgin bir şekil aldı. Bu dönemlerde dikkat çeken en önemli noktalardan birisi ailede kadının üstün konumda olmasıdır.[3] Kadın hem antropolojik hem de evselliğiyle uyumlu olarak aileyle özdeşleştirilmişti. Onun için kadının aileden kopması uygun bulunmuyordu.

Bir erkeğin, kardeşinin dul kalan karısı ile evlenmesi demek olan levirat ve bir dul erkeğin, ölen karısından sonra kız

---

[3] Gökalp, geçmiş dönemlerdeki Türklerde 'soy'un ve 'boy'un anneye nispet edildiğini ifade etmiştir. Ona göre: tarihin yetişemediği en eski zamanlarda, boy "maderî" idi. Yani çocuk anasının boyuna mensup olurdu. Sonradan boy "pederi" mahiyete girdi (2007: 200). Hatta boy'un Avrupa'daki karşılığının aile olduğunu söyleyen Gökalp (2007:199) , Oğuz Türklerinde şahıslara ait özel isimlerin boy adlarından sonra geldiğini kaydetmektedir. Örneğin: Salur Kazan. Salur: boy ismi, Kazan: şahıs ismi. Ancak Canatan, Gökalp'ın bu açıklamalarına şerh koyarak, eski Türkler hakkındaki mevcut bilgilerin, böylesi net açıklamalar yapmaya elverişli olmadığını dile getirmiştir. Ona göre (2013: 99) eski Türklerde ailenin konumu ve yapısı, spekülatif yorumların fazlalığı ve tarihsel araştırmaların yetersizliği nedeniyle tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Sosyolog ve düşünür Ziya Gökalp, birçok çalışmasında eski Türk toplumu ve ailesi hakkında anakronik görüşler ortaya atmıştır. Ona göre eski Türklerde tekeşli (monogam), anaerkil, demokratik ve çekirdek bir aile formu bulunmaktaydı. Bu ifadeler tarihsel gerçekliği yansıtmaktan ziyade modern dönemin geçmişe projekte edilmiş romantik ve fantastik bir ütopyası olarak görülmelidir.

kardeşi (yani baldızı) ile evlenmesi demek olan sororat gibi işlemler bugün bazı yönleriyle eleştirilseler[4] bile kadını evsel kılmaya ve ailenin sürekliliğini sağlamaya yönelik önlemlerdi. O dönemlerde aile bir sosyal sigorta sistemine bağlıydı. Yukarıda söz konusu ettiğimiz ve kadınları aile içinde güvencede tutmayı amaçlayan levirat ve sororat gibi uygulamalar ve evlilikte yürürlükte olan mali destekler bu söz konusu sosyal sigorta sisteminin başlıca görünümleridir. Gerçekten de bu dönemde ailenin sürekliliğini sağlamak için bazı mali yollar bulunmuştu ki bunların en tanımış olanları başlık, kalın ve çeyizdir. Oğlan babasının gelinine verdiği para veya mala "başlık", oğluna verdiğine "kalın", kız ailesinin kendi kızına verdiğine ise çeyiz deniyordu. İslami dönemlerde ise buna mihir eklendi ki oğlanın evlenirken eşine verdiği mal veya paradır.

Eldeki mevcut kaynaklar, eski Türklerde ailenin genelde küçük görünümde olduğunu ve eşitlikçi bir düşünceye dayandığını göstermektedir. Pederi bir yapı özelliği gösterip güncel hayatta nihai sözü erkek söylemekle birlikte, pek çok konuda kadın - erkek ailenin iki üyesi de her türlü güncel olayda görüşlerini rahatça ifade etmektedirler. Hatta nikâh, boşanma, mülkiyet gibi konularda eşitlik ile ifade edilebilecek haklara sahip bulunmaktadırlar (Kuran, 1990: 363 vd.). Bu dönemlerde genelde evlilik tipi tek eşliliktir. Çok evliliğe ender rastlanmakta ve bu daha çok da yöneticiler arasında görülmektedir. Ama bu durumlarda da kuma ikinci sırada bir eş konumundadır ve çocuğu hükümdarlığa namzet değildir. Hâlbuki 16. yüzyıl Batı dünyasında ikinci eş konumunda olan curtizan (sevgili) öncelikli eştir. Onunla dillere destan bir sosyete hayatı yaşanır, birinci eş ortalıklarda görünmez ve harcamalarda da pek esamesi okunmazdı. Kadın bu eski Türk aile yapısında toplumun bağımsızlığının da işaretiydi. Mesela Göktürk ve Uygurlarda kağanın eşi öldürülür veya esir alınırsa siyasal egemenliği de fiilen bitmiş sayılırdı.

---

[4] Eleştirel bir değerlendirme için ayrıca bkz: BAĞLI & SEVER, 2005, Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (Ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği, Aile ve Toplum, sayı:8, ss: 9-23.

Eski Türk aile yapısında iffet çok önemliydi. Genelde zinaya rastlanmıyordu. Ender gerçekleşen zina olaylarında ceza çok ağırdı, töreye göre bu suçu işleyen kişi iki parçaya bölünmek suretiyle cezalandırılabiliyordu. Bu iffet ortamında kadın başka erkeklerle de rahatça konuşur görüşür, kocası olmadığı zaman erkek misafirleri ağırlar, ev sahipliği yapardı. (Dede Korkut Hikâyelerinde de görüldüğü gibi) İyi kadının ölçülerinden birisi böylesi durumlarda kocasını aratmayan kadın demekti (Türkdoğan, 1992: 45). Yine bu dönemlerde iç evlenme geçerliydi. Bu aynı zamanda topluluğa süreklilik sağlıyordu. Onun için de dış evlilik çoğu kez rahatsızlık sebebi sayılmıştı. Dışarıdan evlenen hükümdarlara bile kuşkuyla bakılırdı.

2.2. İslami Dönemde Türk Aile Yapısı

İslâmiyet ve ilerleyen dönemlerde Türk ailesinin nitelenmesinde ve kendine özgü yapısına kavuşmasında bazı etkenlerin dikkate alınması gerektiğini dile getiren Doğan (2012: 175); bu etkenleri, dini, coğrafi, kent-kasaba-köy, toprak sistemi, farklı devlet ve imparatorluk biçimleri şeklinde sıralamıştır. Bu ve benzeri etkenlere değinmek ve konuya değişik açılardan yaklaşmak meselenin etraflıca ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Yüzyılımızın başlarına kadar Türk toplumunda aile pederi bir nitelik taşımış, geniş ve küçük tipleri arasında bir yapı oluşturmuştur. Yani bir taraftan nüfus yoğunluğu itibariyle (kent merkezlerinde konakta yaşayan sınırlı bir geniş aile kesiminin dışında) küçük aile özelliği taşırken, ilişkiler düzeni (özellikle akrabalık) bakımından geniş aile normlarına sahip bulunmuştur. Burada İslâmî motifler, normlar da önemli rol oynamıştır (Aydın, 2011: 62). Yüksek tipli dinlerin tüm kurumlara olduğu gibi aileye de önemli etkileri olmuş, onun oluşumu ve dönüşümünde önemli bir paya sahip bulunmuşlar, bu konuda belirleyici, yönlendirici pek çok prensip vazetmişlerdir. Şüphesiz İslam bu

etkinliğe sahip dinlerin başında gelmektedir.[5] Türkler de İslam'ı kabul ettikten sonra diğer kurumlarında olduğu gibi aile yapılanmasında da pek çok İslami kurala uymuşlardır. Ancak İslami Türk ailesi, daha önceki aile anlayışını bütünüyle kaldırılıp yerine yeni bir aile yapısının gelmesi demek değildir. Bu dönemin aile yapısı eski Türk ve İslam anlayışlarının harmanlanması anlamına gelmektedir (Türkdoğan, 1992: 49).

Türk töre ve gelenekleriyle İslâmî normlar bir sentez oluşturacak biçimde aile dokusunu meydana getirmiştir (Türkdoğan, 2004: 624). Onun için de buradaki olumlu veya olumsuz görülebilecek her türlü veri her haliyle İslam'a mal edilemez. IX. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar bin yıl süren bu dönemde Türk aile yapısı zamanın genel toplumsal yapısıyla paralel işlemiştir. Mesela aile yapımız genelde küçük iken Osmanlı döneminde, özellikle büyük yerleşim yerlerinde imparatorluğun temel espirisine uygun olarak konak ailesi olarak adlandırabileceğimiz bir büyük aile tipi de ortaya çıkmıştır.

İslami Türk aile yapısında da hâkim olan tek eşliliktir. Ancak şartlara bağlı olarak çok eşlilik bazı durumlarda uygulana gelmiştir. Şüphesiz bunda İslam'ın duruma göre verdiği cevazın bir etkisi vardır. Ancak bu olgu bütünüyle İslâm'a yüklenemez, bunda pek çok beşeri oluşumda olduğu gibi toplumsallığın bir kendine özgülüğü de vardır. Mesela genelde kısır kadın iyi görülmediği gibi çocuksuz ev de hoş karşılanmamakta, toplum ikinci bir eşi beklemektedir. Bu ve benzeri uygulamalar hemen

---

[5] İslam dini, İslami kurallar çerçevesinde bir aile yaşantısı da vazetmektedir. Bu aile tipi "...bir dizi hukuki ve ahlaki sonuçlar doğuran, yükümler getiren maddi ve manevi bağların birbirine bağladığı fertlerden oluşmaktadır. Bir çatı altında otursunlar oturmasınlar akrabalık bağı ile bağlı bulunan birçok kişiyi içine almaktadır. Bu geniş çerçeve içinde birbirine sevgi ve saygı ile bağlı bulunan, karşılık beklemeden yardımlaşan ve dayanışan, bu sayede huzura, güvene ve mutluluğa kavuşan fertlerin meydana getirdiği aileler birbirine eklenerek refah ve fazilet toplumunu oluşturmaktadır." (Karaman, 1992: 395). Ayrıca ailenin geniş akrabalık bağlarını da içerdiği hesaba katılırsa değişim ve dönüşüm daha kapsamlı bir hal almaktadır. Çünkü "İslam dini, hısım ve akrabalık ilişkilerine özel bir önem vermiştir. Bu ilişkilerin devam ettirilmesi (Sıla-ı rahim) İslam'da istenen bir husustur. Yakınlarıyla ilişkisini kesmeyeni Allah'ın koruyacağı, ilişkisini keseni de yüzüstü bırakacağı belirtilmektedir."(Tezcan, 1991: 101).

bütün toplumlarda olduğu gibi İslâmi dönem de dâhil, Türk ailesinde de yaşana gelmiştir.

İslami aile döneminde kadın ve erkeğin öncelikli olduğu farklı alanlar vardır. Genelde manevi olan otoritede kadının, maddi olan iktidarda erkeğin öncelendiğini söyleyebiliriz. Muhtemelen bunda yüksek tipli dinlerin aile modelinin potansiyel bir etkisi vardır. Bilindiği gibi bu model Hz. Âdem ve Havva'nın oluşturduğu ailedir. Burada Havva, Âdemin güçlü yapısına tevdi edilmiş, ama kadın doğum işleviyle ilahi bir misyona sahip olarak düşünülmüştür. Kadının sahip olduğu "rahim" kavramı Allah'ın isimlerinden birisidir. İnsan yavrusu da başlangıçta kadında bulunan (Kur'ani bir ifadeyle) "karar-ı mekîne (en korunaklı mekâna, rahime) yerleştirilmiştir" (Müminun/ 13). İslâm'da koparılamaz aile bağları da bu "sıla-i rahim" bağı ile ifade edilmiştir ki çok önem verilen akrabalık ve soy gibi olgular da buraya dayanmaktadır.

Erkeğin iktidar önceliğine rağmen bu dönemde kadının eşitlikli davranabilmesi için İslam referanslı bazı ilkeler vardır. Mesela nikâhın tescil edilmesi ve kadının boşamada nihai kararın peşinen kendisine verilmesini, kuma istemediğini, hane reisliğinin kendisine ait olacağının nikah kaydına koydurma hakkı, bu söz konusu ilkelerden sadece birkaçıdır. Esasen İslami Türk ailesinin arka plandaki yapılanmasında gizil yöneticilik çoğu kere kadının elinde bulunmuştur. Araştırmalar[6] bugün de toplumumuzda "ailesel reisliğin" kadının elinde olduğunu, aile bağlamındaki nihai sözün kadına ait olduğunu göstermektedir. Herhangi bir konuda erkek, erkekliğini gösterip itiraz etmekte, ancak daha sonra eşinin söylediğinin doğru olduğunu görüp geri çekilmektedir. Tabi ki uygulamalar her sistemde olduğu gibi sonuna kadar mükemmel yürümemiş, eleştirilebilecek noktalar var olagelmiştir.

---

[6] TÜSİAV'ın, 2012'de aile reisinin kim olduğuna dair yaptığı araştırma buna örnek teşkil edebilir.

İslâmi aile dönemine ilişkin eleştirilen konuların önemli bir kısmı toplumsal çözülme dönemlerine aittir. İlgi çekicidir ki böylesi dönemlerde bir seri kural konur, yaptırımlar getirilir; ama bunlar da başlı başına sorun haline gelir. Osmanlının son dönemlerinde buna ait pek çok örnek bulabiliriz. Bu dönemde toplumda kadınların tutum ve davranışlarıyla ilgili pek çok ferman yayınlanmıştır. Batılılaşma süreci içinde kültürel çelişkiler yaşanmış, böylesi her dönemde olduğu gibi abartılı eleştiriler yapılmıştır. Reşat Nuri Güntekin 'in Hulle'si, Şinasi'nin "Şair Evlenmesi" bunun tipik örnekleridir. Çünkü hulle hilesi ve görmeden evlenme gibi garabetler aile yapımızın başlı başına bir sorunu değildi. Ama bunlar mevcut kültürel değişim sürecinde yerli kültürü eleştirmede kullanılan tabir caizse uç olgulardı.

İslami dönem Türk ailesi de genelde küçük aile yapısındaydı. Yani bu ailede anne, baba, çocuklar ve ihtiyaç halinde büyük ebeveynler yer alıyordu. Çocuk sayısı ortalama üçtür ki 2000'li yılların başında aile yapımızda da bu halen böyledir. İslami dönem Türk aile yapısında genelde aile hukukunun şer'i ve örfi olmak üzere iki ana birimi vardı ve genelde bunlar çelişmeden birbirlerini tamamlamaktaydılar.

İslami Dönem Türk Ailesi'ni doğru okumak için Osmanlı mirasını görmek gerekiyor. Canatan'ın da kaydettiği gibi "Anadolu'daki büyük kültür sentezini, tüm görkemiyle ifade eden şüphesiz ki Osmanlı Devleti'dir. Fakat Osmanlı Devleti kendinden önceki Selçuklu mirasını devralmış ve onu daha ileri bir noktaya götürmüştür. Selçuklular dönemi, eski Türk kültüründen İslam kültür havzasına doğru bir geçiş dönemi olarak telakki edilirse, İslami dönemi en iyi yansıtan örnek şüphesiz ki Osmanlılardır" (2013: 104). Dolayısıyla İslâmi dönem Türk aile yapısının tipik örneğini **Osmanlı ailesi** oluşturmaktadır. Klasik dönem Osmanlı ailesi öncelikle İslam'ın ve nihayet örfün belirlediği bir aile yapısıdır. Burada çocuk ve kadın, korunması gerekli unsurlar olarak görülür, evliliğin erken yaşlarda olması

tavsiye edilirdi. Tüm kadim kültürler gibi aile dışı cinsel hayata meşruiyet tanınmaz[7] ve "evlilik dışı ilişkiler, nesebi gayr-i sahih çocuk doğurmak gibi olaylar tepki ile karşılanırdı." (Ortaylı, 1992: 461).

Osmanlı'nın son dönemlerinde 1885 ve 1906 nüfus kayıtlarından da anlaşıldığına göre genel olarak aile, küçük aile tipidir, ancak birkaç kuşağın birbirine yakın yaşadığı bir aile örgüsü oluşturmaktadır. Aynı çatı altında sürekli yaşayan büyük aile tipi ancak şehir merkezlerindedir ve nüfusa oranla sayısı bir hayli azdır (Tolan, 1990: 496). Tereke defterlerinin incelenmesinden, ölenin geriye sadece bir ev bıraktığı anlaşılmaktadır. Bu ve benzeri olgulardan hareketle Osmanlıda çok evliliğin genel bir uygulama değil istisnai bir olay olduğu söylenebilir. Ancak çok evlilik hukuken yasak değildi (Tabakoğlu, 1992: 93), fevkalade şartlara bağlı olarak yaşanmaktaydı. Muhtemelen Batılılaşma sürecine vurgu nedeniyle çok evliliğin sembolik olarak altı çizilmiştir. Çünkü çok evliliğin diğer kurumsal ilişkilerle bir uyumu da görülmemekte, mesela mülkiyet sistemiyle bir bağlantısı bulunmamaktadır.

Yukarıda da değinildiği gibi Osmanlıda çok çocukluluk enderdir. Osmanlı ailesi çokluk sıralamasına göre bir, iki, üç ve dört çocukludur. Ortalama çocuk 2–3 tür. Osmanlı'da kız çocukların sayısı (muhtemelen savaşlara bağlı olarak) biraz fazladır. Ailenin ikamet yeri olan ev, mimari bakımdan genel kapalı bir avlu çerçevesinde müstakil odalar halindedir. Bu haliyle de Osmanlı ailesi, idealize edilmiş çekirdek ve geniş aile bileşke-

---

[7] Türk aile yapısının nasıl olması gerektiği konusunda önemli eserler meydana getirilmiş; aile üyelerinin rolleri, çocuk yetiştirmedeki incelik, edep, iffet gibi kavramların önemi üzerinde durulmuştur. Bu eserlerden birisi de Yusuf Has Hacib'in kaleme aldığı Kutadgu Bilig'tir. "Söz konusu eserde özellikle iki bölüm, aileyle alakalıdır. Birinde çocuk terbiyesi, diğerinde evlilikler ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bunların dışında eserin çeşitli yerlerinde akraba ve kardeşler arası ilişkilerin nasıl olması gerektiği üzerinde durulur. Çocuk terbiyesi konusunda şunlar söylenmiştir: Senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma. Süt ninesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut: oğlun kızın temiz büyür ve uzun ömürlü olur. Oğul-kıza bilgi ve edep öğret; bu her iki dünya için onlara faydalı olur. "(Kara, 1991: 64-65).

sinde bir aile tipi olarak düşünülebilir. Sonuç olarak denilebilir ki Osmanlı'da aile genel olarak geniş ve çekirdek arasında bir aile tipi oluşturmaktadır. Yani birbirine yakın ama göreceli bağımsız bir aile yapısı söz konusudur. Bir başka deyişle o dönem ailemiz, evlerin müstakil, işlerin ise beraber olduğu beşeri birlikteliklerdi.

2.3. Modern Dönemde Türk Aile Yapısı

Modernleşme dönemi aile ile kastedilen, 19. yüzyılda başlayan ve Cumhuriyet döneminde somut bir şekil alan aile yapısıdır. Modern Batı kültürü etkisinde meydana gelmesine rağmen bu yapı da şüphesiz öncekinden bütünüyle soyutlanmış değildir. Eski Türk ve İslâmî dönemlerle harmanlaşmış bir oluşumdur. Ancak bu dönemin vurgusu daha çok yeni hukuki- normatif yapılanmaya dairdir.

Ailenin genelde küçüklüğü, tek eşliliği, hanenin genel çizgisi devam etmiştir. Osmanlıdan Cumhuriyete modern dönüşümün genel çizgisini bu dönemde yazılmış romanlarda en açık şekliyle de aile örneği üzerinden izleyebiliriz. İlkece daha çok öncelikle maddi kültürel alanlarda beklenen kültürel değişimin kendini bir denetleme kurumu olan aile üzerinde göstermesi dikkat çekicidir. Yani en son değişmesi gereken kurumlardan birisi olan ailede öncelikli değişimler yaşanmaktadır. Söz konusu romanların hem yazar hem de okuyucularında ailenin dönüşümünden bir rahatsızlık duydukları anlaşılmakta ama Bihruz Bey, Felatun Bey gibi geleneksel aile değerleri bakımından kayıtsız ve savruk kahramanların şahsında ailesel değişimin bir gizli onayı da hissedilmektedir[8].

Modern dönem Türk aile yapısının en çok tartışılan konularından birisi şüphesiz kadındır. Bu dönemde sorunlar uzunca bir zaman bir feminist söyleme uygun olarak kadının erkekle eşitleştirilmesi çerçevesinde ele alınmış, bazı sosyal- medeni dü-

---

[8] Bu konuda açıklayıcı bir yorum için bkz. Ş. Mardin, 2004, Türk Modernleşmesi, Makaleler 4, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 30 vd.

zenlemeler de bu minvalde yapılmıştır. Şüphesiz modern dönem aile yapımızın değişiminde siyasi, ekonomik, eğitimsel ve benzeri genel toplumsal değişme ve yeni yapılanmaların önemli bir etkisi olmuştur. Mesela miri toprak sisteminin bütünüyle kalkıp özel mülk haline gelmesi, toprağın da miras olarak bölüşülmesi kadına da pay verilmesini getirmiştir. Önceki sistemde genel olarak toprak aileye emanetti, temsilini ise erkek yapıyordu ki bunda fazlaca yadırganacak bir durum yoktu. Toprağın özel mülk oluşu miras edinebilmeyi getirmektedir.[9] Esasen bu dönemde miras ile ilgili düzenlemeler aile alanında yapılan en belirgin normatif değişmelerdir.

Cumhuriyet döneminin başlangıçlarında yapılan sosyal düzenlemelerin en belirgin alanlarından birisi şüphesiz ailedir. Aile ile ilgili olarak Osmanlının son zamanlarında başlayan çalışmalar Cumhuriyet döneminde daha da yoğunlaştırılmıştır. 1917 yılında yapılan yasal düzenlemeler, 1926 tarihinde yürürlüğe giren Medeni Kanun ile daha da pekiştirilmiş; bu bağlamda çok karılı evlilik yasaklanmış, taraflara eşit boşanma hakkı tanınmış, çocukların velayeti ana babaya eşit olarak verilmiştir. Bununla birlikte kocanın aile reisliği, ikametgâh seçme gibi geleneksel şartlar devam ettirilirken (Tolan, 1990: 497; Dikeçligil, 2012: 26), bir takım önlemler de alınmıştır. Bu değişimler sonucunda kadınlar, eğitim ve iş hayatında erkeklerin sahip olduğu hakları elde etmiştir. Böylece ülkedeki sanayileşme ve kentleşme süreçleriyle birlikte bu yasal ve ekonomik değişiklikler, ailenin alt yapısına ve ailedeki bireylerin rollerine etki etmiştir (Kongar, 2012: 585).

Şüphesiz eski-yeni karar ve uygulamalar arasında önemli farklılıklar varsa da bunları bütünüyle birbirinin karşısına yerleştirmek uygun olmaz. Her şeye rağmen şer'i/ örfi ilkelerle

---

[9] Vergin'e göre (1991) toprak mülkiyetinin bölünmezliği üzerine kurulu olan tımar sisteminin kaldırılmasıyla birlikte meydana gelen yeni toprak rejimi mirasın bölünürlülüğünü ihdas ederek arazinin parsellenmesine ya da bazı yerlerde tam tersine, işlenen toprakların birleştirilmesine yol açmış ve bu tarımda ortaklık sisteminin yaygınlaşmasına neden olmuştur.

medeni kanun arasında pek çok noktada benzerlik vardır. Farklılıklar istisna oluşturmaktadır. Mesela on kişi arasında evlenmek hem şer'i hem de medeni kanuna göre yasaktır. Ancak farklı olarak, şer'i hukuk sütkardeşle evlenmeyi uygun bulmazken, medeni kanun evlatlık denen göreceli evlatla evlenmeyi yasaklamaktadır. Toplum, bunun ikisinden de uzak durmak gibi bir çözümleme geliştirmiştir ki bu sosyal gerçekliğin temel vurgusudur.

Kongar'a göre Türk toplumundaki aile yapısını üç ayrı çevrede incelemek zorunluluğu vardır. Birinci çevre köy, ikinci çevre gecekondu, üçüncü çevre ise kenttir (2012: 586). Sosyoloji literatüründe kabaca kent ailesi tarımdan kopmuş, işçi, bürokrat, serbest meslek sahipleri ve esnafın oluşturduğu aile; köy ailesi ise bunun aksi özelliklerinin yanında iş bölümünün yeterince gelişmediği, yüz yüze komşuluk ilişkilerinin etkin olduğu bir aile tipi (Merter, 1990: 28) olarak alınmaktadır. Gerçekten de bu iki aile tipinin, biçimsel olduğu kadar içeriksel olarak da farklılıklar taşıdığı kabul edilmektedir. Buna göre kentsel aile dışa açık, eş seçimi evlenecek adaylara bırakılmış, eğitim ve benzeri süreçlerden dolayı evlilik yaşının geciktiği, ikametgâhın eşler tarafından ortaklaşa belirlendiği, aile içi kararların daha katılımlı gerçekleştiği, çocuk edinmede tercihin karı-kocaya ait olduğu, rol dağılımı ve gereklerini yerine getirmenin şartlara göre değişiklik arz edebildiği aile tipidir. Kırsal ailede ise bunların tersi özelliklerin ağırlıkta olduğu ve kent- köy ekseninde aile yapımızın ortalama böylesi bir tablo oluşturduğu düşünülmektedir (Aydın, 2010: 31). Ancak bu eksende seyrettiği düşünülen yapı oldukça girift bir özellik arz etmektedir. Bazen kırda kent ailesinin; kentte de kır ailesinin yapı özellilerine rastlanabilmektedir. Kır ve kent ayrımı mekansal ayrımdan çok yaşayıştaki farklılıklara atfen kendisini göstermektedir.

Modernleşmeyle ve sanayileşmeyle beraber kent dolayısıyla aile hayatında meydana gelen değişmeler dikkat çekicidir. Aktay'a göre de ailede geleneksel toplumdan modern topluma geçişte köklü değişimlerin yaşanmasını sağlayan en ciddi nesnel etken sanayileşmenin kendisidir. Sanayileşme üretim biçimleri-

nin yanı sıra bütün toplumsal ilişkileri kökten değiştirince bunun ailenin yapısı ve işlevleri üzerinde kaçınılmaz ve neredeyse geri alınamayan sonuçları olmuştur (2004: 71). Ülkedeki sanayileşme girişimleri ve özellikle 1950'li yıllarda kırdan kente göç ile birlikte ciddi bir toplumsal değişme dönemi başlamış ve bu süreç aileyi de derinden etkilemiştir.[10] Bu dönemdeki ailemiz eski Türk, İslâmi ve modern anlayışların bileşkesinde oluşmuş ve kendine has sorunları bulunan bir yapıya sahiptir. Köyden kente az çok farklılıklar göstermekte, bazı yerlerde İslâmi, bazı yerlerde modern çizgi ağır basabilmektedir. Tabi bunda diğer sosyal etkenlerin de önemli bir payı bulunmaktadır. Ancak bütün bu değişimlerin arasında değişmeyen şey aileye verilen fevkalade önemdir.

2.4. Günümüz Türk Aile Yapısı

Günümüzde modern kültürün hızlı dönüştürücülüğü karşısında tüm toplumlar ve beşeri oluşumlar gibi Türk Aile Yapısı da bundan payını aldı. Bugün aile yapımız, nitelikleri, bölgesel dağılımları vb. bakımlardan bir bütünlük arz etmemekte, sanki bir geçiş dönemi özelliği göstermektedir. Ancak yine de geleneksel- modern, büyük- küçük aile tipleri arasında bir kendine özgülüğü söz konusudur. Mesela bu gün ailemizin yarıdan fazlasının çekirdek olduğu kabul edilmektedir. Ancak bu bile Batı'da gördüğümüz çekirdekten az çok farklı bir çekirdek ailedir. Hala insanlar, işlerinin önemli bir kısmını akrabalarıyla gerçekleştirmekte, yani esnemesine rağmen akrabalık ilişkileri devam etmektedir.

Konuya ek bir açılım getiren Sezal, Türkiye'deki aile yapısının Batı'daki çekirdek aile yapısından farklı olduğunu dile getirerek şunları kaydetmiştir: Türkiye'deki çekirdek aile, bitişik-aile ve akrabalar ilişkisini, kuruluşunun öylesine temel bir unsuru gibi görmektedir ki, ortaya Batı tipi izole çekirdek aile

---

[10] Türkiye'de aile kompozisyonuna bakıldığında, geleneksel/büyük aileden başlayıp çağdaş/küçük aile ve tek ebeveynli ailelere kadar çeşitlenen farklı aile tipleri ile karşılaşılmaktadır. Ortalama hane halkı büyüklüğü 1975'ten bu yana giderek azalmaktadır (Gökçe, 2007: 199).

değil; onun oldukça farklı bir şekli olan bağlantılı çekirdek aile çıkmaktadır. Bu bağlantılar, Türk çekirdek ailesinde sosyo-ekonomik ve psiko-sosyal bütün günlük yaşayış alanlarında kendini göstermektedir (1997: 21). Kısacası "Türkiye'de çekirdek aileler, ilerlemenin kaçınılmaz modeli olarak vazedilen modernist çekirdek aile tipinden çok farklı özellikler göstermektedir. Yakın akraba ve/veya hısım çevresinden yalıtılmış ekonomik bakımdan bağımsız, aileye ve bireylerine ait kararları özgürce alabilen demokratik çekirdek aile tipi, metropollerdeki çok az örneklerinin dışında, en somut görünümünü adeta televizyondaki deterjan reklamlarında buluyor" (Dikeçligil, 2012: 48). Hatta bu bağlamda denebilir ki geri kalan yüzde otuzluk geleneksel tipi de saf bir geleneksel aile değildir. Sözün kısası ikisi de birer ideal tip olmanın ötesinde bileşik yapılardır.

Genel ve yaygın bir kanaate göre aile yapımız gelenekselden moderne bir dönüşüm geçirmektedir. Söz konusu dönüşüm aynı zamanda kırsaldan kentsele işliyor ve kentsel alan daha fazla çekirdekleşiyor. İçerik tartışmasına girmeksizin ve kabaca söylemek gerekirse şu anda ailemizin ortalama dörtte üçü çekirdek, biri ise geleneksel ve geniş ailedir.[11] Ancak bu verinin içeriği tartışmaya açıktır. Çünkü başka ülkelerdeki (mesela Batı toplumlarındaki) çekirdek aileye nazaran farklılık arz etmektedir. Kaldı ki bu, geniş ve çekirdek aile ayırımının büyük çapta köy- kent ayırımı üzerine oturtulup, kırsal kesimin ailesinin geniş aile olduğuna ilişkin bir modern paradigmaya dayandırılmaktadır.

Önemli yapısal derişikliklerin başladığı 1950'lere kadar aile büyüklüğü ve aile-içi ilişkiler bakımından aile yapısında yaygın bir değişimin yaşandığı söylenemez. 1950'li yıllarda özellikle

---

[11] Türk Aile Yapısı ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Bu genel çalışmaların bir kaçı şöyle sıralanabilir: Ferhunde Özbay, 1984, "Kırsal Kesimde Ekonomi ve Yapı Değişmelerinin Aile İşlevlerine Yansıması" Türkiye'de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler, Ankara; Rifat Özdemir, 1990, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", Aile Yazıları I Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç, Der. Beylü Dikeçligil – Ahmet Çiğdem, T.C.Başbakanlık Aile Araştırma kurumu Yayınları, Ankara; Rezan Şahinkaya, 1990, "Orta Anadolu Köylerinde Aile Strüktürü", Aile Yazıları I Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç, Der. Beylü Dikeçligil – Ahmet Çiğdem, T.C.Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara.

köyden kente göçün hızlanması, gelir düzeyinin artması ile aile değişimden doğrudan etkilenen kurumlardan biri olmuştur (akt: Türkiyede Aile Yapısı, 2011: 33). Popüler kültürün etkisiyle yaygınlaşan kapitalist toplum ilkelerinin dayattığı bireysel yaşam tarzları, toplumsal değerler, haz ve özgürlük eksenli kurgulanan insani varoluş ailelerin direncini kırmakta, hızla önemini azaltmaktadır (...) Boşanmanın kolaylaşması ve hızla artması, bireysel yaşam tarzlarının ortaya çıkması, evlilik dışında birliktteliklerin yaygınlık kazanması, tek ebeveynli ailelerin çoğalması, evlilik dışı dünyaya gelen çocuk sayısının artması gibi modern yaşam deneyimleri ülkemiz için de artık yabancı değildir''(Türkiye'de Aile Değerleri, 2010: 32).

Günümüzde ailesel problemler ve çeşitleri bir hayli artmıştır. Örneğin bilişim teknolojisinin gelişmesiyle gittikçe bireselleşen ve bunu sosyal paylaşım siteleri üzerinden gidermeye çalışan dolayısıyla toplumsal hayatını sanal alem üzerinden inşa etme yoluna giden içe kapanık insanların yetiştiği aileler çoğalmaktadır. Buna ek olarak bir dizi problem saymak mümkün. Bu problemleri Aydın (2010: 32) şu şekilde sıralamaktadır: Ailenin nikâh gibi oluşum ve sürekliliğiyle ilgili normların tartışılır hale gelmesi, modern bir tavır olarak sunulan ve yer yer sapmalar ihtiva eden cinsellik teması ve cinsel ilişkilerin yerine göre ailenin dışına taşırılması, bir özgürlük söylemi içinde kadının istismarı, aileyi sekülerize etme çabaları ve bu bağlamda dinin etkinliğinin zayıflatılması, popüler kültürün doğurduğu değersizlik, ailenin kaldırmada zorlandığı mali külfetler, ekonomik kökenli olan ama sosyal bir veri haline gelen yoksulluk, aile bazında eğitimin işlevsizliği, ailenin kuruluşunda gerekli denkliklerin gözetilmeyişi, gizli baskılar ve gönülsüz evlilikler, ebeveynlerin gereksiz müdahaleleri, yuvaya dönmüş evin, dış dünyayla bağlantılarının sağlıklı biçimde kurulamaması ve aile üyelerinin iyi konumlandırılamaması, ailenin kadın için bir kapatılmış duygusu uyandırması, genelde aile için önemi artmış gibi gözükmesine rağmen çocukların ve bu arada ihtiyarların fazlalık olarak algılanması ve bunları dışarıda tutma eğiliminin artması. Bunlar aile yapımızın bakınca hemen görülen sorunlarından bazılarıdır.

Kaynaklar

Aile Ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, (2011), *Türkiye'de Aile Yapısı Araştırması*, Ankara.

Aktay, Yasin, (2004), "Modern Dünyada Ailenin Toplumsal Dönüşümü ve Muhtemel Geleceği Üzerine Mülahazalar", *Fikir Dünyası*, S. 2, s. 70-77.

Alver, Köksal, (2007), *Siteril Hayatlar*, Ankara: Hece Yayınları.

Alver, Köksal, (2013), *Mahalle*, Ankara: Hece Yayınları.

Aydın, Mustafa, (2010), "Aile Yapımız ve Sorunları", *Umran*, Mart, s. 28-33.

Aydın, Mustafa, (2011), *Kurumlar Sosyolojisi* (3. Baskı), Ankara: Kadim Yayınları.

Bağlı & Sever, (2005), "Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (Ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği", *Aile ve Toplum*, S: 8, s. 9-23.

Başbakanlık Aile Ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, (2010), *Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması*, Ankara.

Canatan, Kadir & Yıldırım, Ergun, (2013), *Aile Sosyolojisi*, (3. Baskı), İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.

Dikeçligil, F. Beylü, (2012), "Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu", *Muhafazakar Düşünce*, Sayı:31, s. 21-52.

Eröz, Mehmet, (1990), "Türk Ailesi", *Aile yazıları I, Temel Kavramlar Yapı ve tarihi Süreç*, Der. Beylü Dikeçligil – Ahmet Çiğdem, T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara, s. 225- 247.

Fındıkoğlu, Z. Fahri, (1990), "Türkiye'de Aile İctimaiyatı", *Aile Yazıları I*, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç, Der. Beylü Dikeçligil – Ahmet Çiğdem, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, s. 1- 26.

Gökalp, Ziya, (2007), *Türk Medeniyet Tarihi*, Ankara: Elips Kitap.

Gökçe, Birsen, (2007), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Ankara: Savaş Yayınevi.

Kara, Mehmet, (1991), "Kutadgu Bilig'de Aile", *Türk Aile Ansiklopedisi 1*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara, s. 64-68.

Karaman, Hayrettin, (1992), "İslâm'ın Getirdiği Aile Anlayışı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 2*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara, s. 385-395.

Kongar, Emre, (2012), *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Kuran, Ercüment, (1990), "Türk Ailesinin Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi", *Aile yazıları I, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara, s. 363- 368.

Mardin, Şerif, (2004), *Türk Modernleşmesi*, Makaleler 4, İstanbul: İletişim Yayınları.

Merter, Feridun, (1990), *1950- 1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde meydana Gelen Değişmeler (Malatya Örneği)*, T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara.

Nirun, Nihat, (1994), *Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını.

Ortaylı İlber, (1992), "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 2*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara, s. 456-467.

Özbay, Ferhunde, (1984), "Kırsal Kesimde Ekonomi ve Yapı Değişmelerinin Aile İşlevlerine Yansıması" *Türkiye'de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler*, Ankara.

Özdemir, Rifat, (1990), "Tokat'ta Ailenin Sosyo- Ekonomik Yapısı", *Aile Yazıları I, Temel Kavramlar Yapı ve tarihi Süreç*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, s. 409- 453.

Sezal, İhsan, (1997), *Aile Nedir*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.

Şahinkaya, Rezan, (1990), "Orta Anadolu Köylerinde Aile Strüktürü", *Aile Yazıları I, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara, s. 169- 196.

Şentürk, Önal, (2008), "Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler", *Aile ve Toplum*, S: 14, s. 7-32.

Tabakoğlu, Ahmet, (1992), "Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo–Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara, s. 92- 96.

Tezcan, Mahmut, (1991), "Akrabalık İlişkileri", *Türk Aile Ansiklopedisi 1*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara, s.98-102.

Tolan, Barlas, (1990), "Geleneksel Aile Yapısından Çağdaş Aile Yapısına Doğru", *Aile Yazıları 2, Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme*, Der. Beylü Dikeçligil – Ahmet Çiğdem, T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara, s. 493- 507.

Türkdoğan, Orhan, (1992), "Türk Ailesinin Genel Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*", T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara, s. 29- 66.

Türkdoğan, Orhan, (2004), *Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Vergin, Nur, (1991), "Toplumsal Değişme ve Türkiye'de Aile", *Aile Yazıları 2*, (2. Baskı), Der: Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayını, Ankara.